

MANNEN EN VROUWEN
VAN
BETEEKENIS

IN ONZE DAGEN.

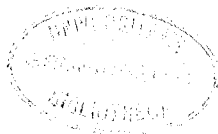

LEVENSSCHETSEN EN PORTRETTE

BIJEGEBRACHT DOOR

MR. J. KALFF JR.

XXXVI

H A A R L E M.

H. D. TJEENK WILLINK & ZON.

1906

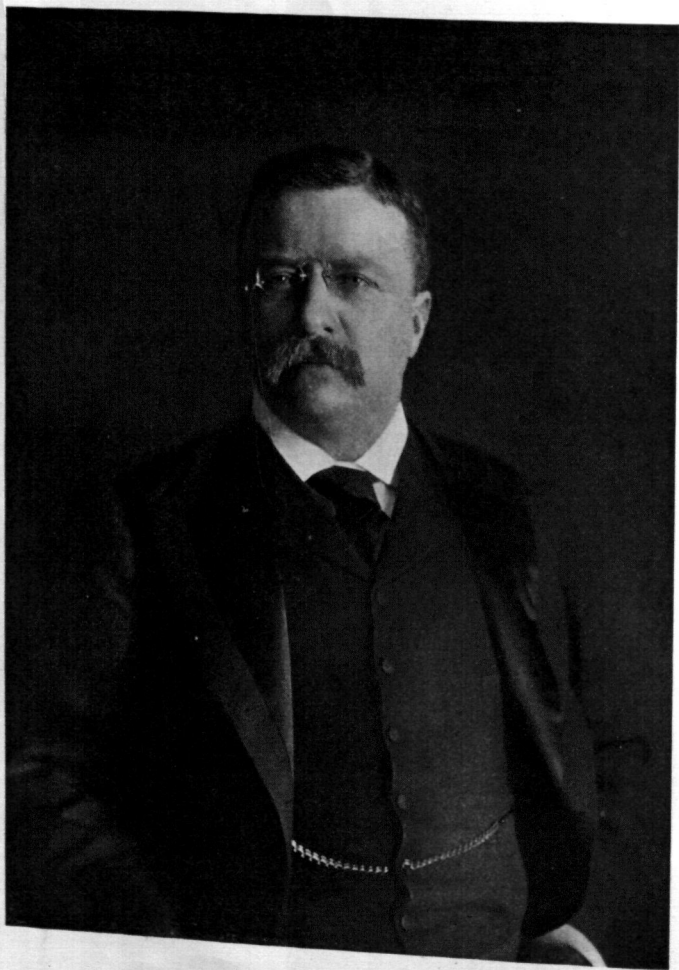
7

INHOUD.

THEODOOR ROOSEVELT door R. P. J. Tutein Nolthenius Blz.	1
RICHARD HOL door Hugo Nolthenius . . . . . „	68
BOOKER T. WASHINGTON door Chr. Nuys . . . . . „	109
DR. E. J. P. JORISSEN door Frederik Rompel . . . . . „	165
ELLEN KEY door Jacoba F. D. Mossel . . . . . „	203
Mr. A. KERDIJK door Mr. B. H. Pekelharing . . . . . „	247
NIELS FINSSEN door C. W. Bollaan . . . . . „	305
Jonkv. DE BOSCH KEMPER door A. G. Tours-Hebenaar „	329

Theodore Roosevelt

THEODOOR ROOSEVELT,

DE MAN DER TIEN GEBODEN.

Theodoor Roosevelt — wie dezen naam neerschrijft, schrijft een program. Een staatkundig program, maar meer en beter nog, en eigenlijk in de eerste plaats: een menschkundig program.

In *zijn* naam wil de Republikeinsche partij overwinnen — niet *zij* drukt op dien naam een stempel, maar die naam drukt een stempel op de Republikeinsche partij. Natuurlijk heeft Roosevelt als Republikeinsch candidaat voor het presidentschap het program der Republikeinsche partij onderschreven — maar... dat behoefde hem geene moeite te kosten: het was op hem pasklaar gemaakt; angstvallig hadden de partijleiders geluisterd naar *zijn* uitingen, gelet op *zijn* wenken en zóó samengesteld de lange ceel van verklaringen en beloften, waarmede zij dit najaar de groote massa van weifelende kiezers naar het Republikeinsche kamp hopen te lokken.

Eigenlijk hadden zij zich deze moeite wel kunnen sparen: het noemen van Roosevelt's naam is genoeg; en menig Democrat zal Republikeinsch stemmen, alléén omdat het hier geldt Roosevelt, Roosevelt en niets dan Roosevelt; omdat hij in Roosevelt ziet, niet het ideaal van eene *partij*, doch datgene, waarnaar de nieuwere tijd het meest zoekt, het meest naar snakt: een *man!*

Want inderdaad, dat is het wat de twintigste eeuw onderscheidt van de negentiende. De negentiende eeuw was de gouden eeuw der professoren — hoe geleerder, hoe mooier; men hield van redeneeren, en wie 't mooiste redeneeren kon, was de baas. Een wêlbestudeerd program was hoofdzaak voor eene politieke partij, de uitvoering kwam eerst in de tweede plaats.

Maar nu is men de kinder- en jongelingsschoenen ontwassen, aan de Staatsuniversiteit is vaarwel gezegd, niet meer naar *woorden* wordt gevraagd, doch naar *daden*; en voor *daden* heeft men in de eerste plaats noodig: een *man*.

Als proef op de som voor deze stelling kan gelden het feit, dat de Democratische partij geen ander middel van tegenweer weet, dan eveneens het candidaat stellen van een *man*. Zóó broodnoodig heeft zij een *man*, dat zij zelfs tevreden moest zijn met er een te nemen, van wien ze verder niets wist; die — gekozen — zijn diep stilzwijgen alléén verbrak om een lievelingsdenkbeeld der Democratische partij als dwaasheid te brandmerken. Niet programma's, maar mannen — ziedaar de leuze der twintigste eeuw!

Hoe Roosevelt zulk een man is *geworden*, wil ik trachten in de volgende bladzijden duidelijk te maken. Want hij was het niet van nature, maar is het geworden, dank zij een ijzeren wil. En dit laatste maakt zijn voorbeeld zoo leerzaam... en ook zoo bemoedigend. Want niet enkel Amerika heeft mannen van noode, maar ook Europa, en óók ons eigen land; krachtige persoonlijkheden, staande boven de partijen, die de politieke kaartenhuizen uiteenblazen en ons weer teruggeven de nuchtere, voedende werkelijkheid.

Voor al uit Roosevelt's geschriften wil ik mijne gegevens putten, want weinigen zijn er, die met zulke vrijmoedigheid, zonder vrees voor kritiek of blaam, hun eigen geestelijke ontwikkelingsgeschiedenis zóó hebben blootgelegd; en daarenboven: Roosevelt's geschriften leeren kennen, is het beste wat men zijne landgenooten geven kan.

I

Vóórleven (1858—1882).

En om te beginnen met het begin.....

„De jacht moet als eene onedele en lage tijdkorting aangezien worden. Men moet de dieren niet dooden dan uit noodzakelijkheid, en van alle werk is dat zekerlijk het droevigste. Ik herlees altoos met nieuwe aandacht hetgeen Montaigne, Rousseau en andere wijsgeeren tegen de jacht hebben geschreven. Ik bemin de goede Indianen, die tot het bloed der dieren ontzien. Der menschen aard vertoont zich in de soort van vermaken, die zij verkiezen. En welk afgrijselijk vermaak is het, een bebloede patrijs uit de lucht te doen vallen; hazen te schieten; twintig honden te volgen, die huilen; een arm dier te zien verscheuren! Het is zwak, het is onschuldig, het is de bloóheid zelve; een vrij bewoner der bosschen zijnde, bezwijkt het onder de wreede tanden zijner vijanden. De mensch komt en doorboort deszelfs hart met een ijzer; de barbaar lacht.....

Lezer, gij loopt er — hoop ik — toch niet in? Gij denkt toch niet dat het bovenstaande uit Roosevelt's pen is gevloeid? Zoo iets kunnen immers alleen dat soort van philanthropen schrijven, die, terwijl zij soezen over vredetempelen in den Haagschen Koekamp, intusschen Siberische vloten verwaarloozen en zodoende aan meer menschen het leven kosten dan de meest oorlogzuchtige monarch. Dusdanigen zijn er steeds; zij worden vooral gevonden in de schijnbaar kalme tijden, welke aan groote beroeringen voorafgaan, en zulke ontboezemingen heeft men dan ook onlangs kunnen lezen als ingezonden stukken, in het *Handelsblad* en elders. Het kanon van Port-Arthur heeft er het antwoord op gegeven....

Ook het bovenstaande werd door een Nederlander geschreven, ruim een eeuw geleden, natuurlijk aan den vooravond van de Fransche revolutie. Den naam van den schrijver weet ik niet,

hij is de ongenoemde vertaler van „*Het jaar 2440*, een droom door den heer Mercier, thans lid van de Nationale Conventie”, (eene vertaling welke in 1792 te Haarlem bij Bohn en Loosjes is uitgegeven.) In een noot stort de deugdzame man deze tranen over het lot van hazen en patrijzen. Of hij bij het vernemen van de heldenfeiten der guillotine en van het Napoleontische slacht-tijdperk nog tranen over heeft gehad?.....

Maar ik wil u niet langer met zulke waterrijke Nederlanders bezig houden; ik deed zulks alleen om door een sterk sprekend contrast u te doen gevoelen *hoe* men mannen maakt.

Want *nu* geef ik het woord aan Roosevelt.

Aldus vangt aan zijn *Wildernis Jager* (1892), een der drie boeken van jachtavonturen, welke hij in zijn verloren oogeblikken heeft geschreven:

„Vele jaren bracht ik een groot deel van den tijd door in de wildernis of op de grenzen van 't bewoonde land — althans indien „bewoond” mag heeten die onmetelijke uitgestrektheid, met hier en daar een klein plukje menschen, die in het hoeden van vee hun eenig bestaan vinden. Toenmaals jaagde ik veel, zoowel op de bergen als in de vlakke, ten deele als tijdverdrijf, ten deele om de tafel van onzen *ranch* van vleesch te voorzien, en een goed gesternte bracht mij onder schot al die soorten van grof wild, welke inheemsch zijn in de gematigde luchtstreek van Amerika.

„Eigenlijk vormen het opsporen en neerschieten van 't wild maar een klein deel van het jachtgenot. Het vrije avontuurlijke leven, dat zelfvertrouwen schept en een wel wat ruw maar krachtig kameraadschap kweekt; de ongerepte natuur met hare grootsche schoonheden; die goede gelegenheid om de gangen en gewoonten van het gedierte des wouds te bespieden, dat alles geeft aan het jagersleven in de wildernis eene bijzondere bekoring”.

En dan, zonder eenigen overgang, komt deze magistrale uitspraak:

„De jacht is een der beste nationale vermaken; zij houdt in stand die gespierde mannelijkheid, welker verlies door niets kan vergoed worden, evenmin bij eene natie als bij het individu”.

Want daarmee is Roosevelt's geest vervuld, daarvan loopen lippen en pen steeds over: de behoefte welke natiën en individuen hebben aan kracht! En begrijpt gij nu, lezer, waarom ik zoo boos ben op den ongenoemden Nederlander van 1792, en de eveneens onbekende schrijvers van ingezonden stukjes in *Handelsblad* enz.? Omdat Nederland geen lamendiger tijdperk gekend heeft dan dat, hetwelk aan de Fransche revolutie vooraf ging en daarop volgde, en dat ook heden ten dage geen grootere vijanden des vaderlands denkbaar zijn, dan zij, die ons dwingen willen tranen te storten over het kleine... Want er is geen beter bewijs dat zij het groote gevaar niet zien!

Dit is niet een tijd van algemeene menschen- en dierenvrede; ter dege gespierd, rap van leden, vast van oog en hand moet een ieder zijn, en bovenal de staatsman, die zijn land beschermen wil tegen de vijanden van buiten... en van binnen.

Dat heeft Roosevelt begrepen, van zijne jeugd af; en hij heeft zijn lichaam gedwongen zich naar die eischen te voegen. Niet groot van gestalte, asthmatisch, sterk bijziende, alles behalve gespierd, was dit Nieuw-Yorksche stadskind¹ en koopmanszoon allerminst van nature aangewezen om de spitsbroeder te zijn van Westersche veedrijvers en wilde ridders. Zóó slecht zelfs stond het met zijne gezondheid, dat zijne ouders om zijnentwille een jaar in Egypte doorbrachten. Maar de jongen met ijzeren wil droomde daar onder de palmen bij het lezen van de avonturen van Mayne Read en Fenimore Cooper enkel van een leven in de Amerikaansche wildernissen, een

---

¹ Geboren 27 Oct. 1858.

leven vol poëzie, maar ook vol gevaren — de tweeërlei gevaren van de eenzaamheid: de natuur en de medemensch.

Beide gevaren heeft hij later gekend. Eens, gekampeerd in het Rotsgebergte, met zijn geweer ronddolend om te trachten een veldhoen tot avondeten te bemachtigen, ontmoette hij den grootste van de Amerikaansche beren: den *grizzly*. Hij schoot, wondde het dier, en zag het zich terugtrekken in een laurierboschje. Terwijl Roosevelt voorzichtig rondom het boschje ging, dat op eene helling lag, teneinde te trachten het dier op te jagen, kwam de beer — het was schemerdonker geworden — aan de overzijde, op de hoogte, te voorschijn. Roosevelt schoot, en trof den beer opnieuw. Onmiddellijk keerde het dier zich om; draden van purper schuim hingen aan zijn bek. Brullend van woede, zoodat het bloederig schuim weg werd geblazen van de lippen, en de glinsterende tanden zichtbaar werden, stortte het zich, dwars door het boschje, op Roosevelt.

„Ik wachtte — verhaalt Roosevelt — totdat een omgevallen boom zijn vaart deed verminderen, en gaf hem — bij 't overklimmen — nog een kogel, welke, zoodals later bleek, door longen en maagholte ging. Maar op dat oogenblik deed het schot hem noch aarzelen noch afwijken, zoodat ik betwijfelde of ik hem wel had geraakt. Met onverminderde snelheid stormde hij vooruit, en was een seconde later bijna op mij. Ik mikte nu op zijn voorhoofd, maar het schot ging lager, in zijn open muil, de onderkaak verbrijzelend en uitkomende in den nek. Bijna op 't zelfde oogenblik sprong ik ter zijde, doch zag nog door den kruitdamp den klauw, waarmede hij mij trachtte te raken. De kracht van zijn aanval deed hem voorbij schieten; door den gemisten slag verloor hij het evenwicht, viel voorover, en een roode plas bloed wees de plek aan waar zijn kop den grond raakte. Maar hij wist zich weer op te richten, deed twee, drie sprongen voorwaarts, terwijl ik intusschen in het magazijn van mijn geweer een paar patronen deed — want de vier die het kon be-

vatten, waren verschoten, — toen trachtte het dier stil te staan, maar op 't zelfde oogenblik was het alsof zijn spierkracht hem begaf; hij rolde op den grond, over en over, zooals wanneer men een konijn schiet. Ieder van mijne eerste drie kogels had een doodelijke wond veroorzaakt”.

Zoo was de strijd met het dier, ziehier die met den mensch:

Kort na Roosevelt's promotie — hij promoveerde in 1880 te Harvard, op een proefschrift in de zoölogie,¹ — ging hij naar Dakota, kocht er wat vee, om dit daar te doen drijven, en verklaarde den veedrijvers dat hij geheel met hen mede wilde leven. Natuurlijk beschouwden de Westerlingen dien mijnheer, die „gestudeerd” had en een bril droeg, (eigenlijk had hij er drie: een wandelbril, een leesbril en een schietbril) als een groen (tenderfoot), ten wiens koste men zich danig zou kunnen vermaken. Maar de uitkomst was geheel anders.

Spoedig toch na zijn aankomst viel Roosevelt ergens binnen, waar lustig rondjes gedronken werden. In zulk gezelschap is er altijd een, die kwaad in den zin heeft. Dat was ook hier het geval. „Lange Ike” had den naam erg vlug te zijn met zijn schietwapen. Een van zijne geliefde streken was: aan de toonbank te gaan staan, en als hij daar iemand zag, van wien hij vermoeden kon dat hij bang voor hem zoude zijn, dan diens glas weg te ritsen en het uit te drinken. Voor Roosevelt had iemand een glas met

---

¹ Men moet hieruit niet afleiden, dat Roosevelt voor zoöloog studeerde. De Amerikaansche Universiteit bezit eene afdeling, welke die van het Europeesche vasteland eigenlijk missen, alhoewel zij voorgeven hoofdzakelijk op algemeene ontwikkeling gericht te zijn. In die afdeling, welke eveneens tot academische graden voert (A., B. en M. A.), is de studeerende betrekkelijk zeer vrij in het kiezen der studievakken. Zoo heeft Roosevelt bijv., die, indien hij in Nederland had gewoond, bij gebrek aan beter den titel van Meester in de Rechten zoude gehaald hebben, dáár zich op zijne lievelingsstudiën kunnen toelaggen, zonder de kans te loopen den academischen stempel niet waardig te worden gekeurd.

whisky neergezet; Lange Ike greep het plotseling en maakte aanstalten het leeg te drinken. Zóó zeker was hij, dat deze nieuweling niet met daden zoude protesteeren, dat hij zich niet eens de moeite had gegeven om zijn gewoon voorspel met den revolver uit te halen.

Maar nog vóórdat zijne lippen het glas hadden aangeraakt, was Roosevelt op hem gesprongen, en — goed bokser — had hij Lange Ike met een smak op den grond geworpen, hem weer opgepakt, uit de deur gegooid (hem intusschen den revolver afnemende) en buiten nog eens zóó hardhandig „geraakt”, dat het heerschap eenige minuten roerloos bleef. Toen stond Ike beduusd en verbaasd op. Zóó ongewoon en krachtig was de aanval geweest, dat hij 't beter vond dien niet te beantwoorden, doch het kamp uitsloop.

Worstelen en boksen met een bril op is zeker niet gemakkelijk en zelfs zéér gevaarlijk. Maar Roosevelt telde dát gevaar licht, en reeds als student waren 't zijn geliefkoosde lichaams oefeningen. Een zijner medestudenten verklaart hoe hij zijn bril als 't ware vastbond om zijn hoofd, en zijne natuurlijke nadeelen trachtte te overkomen door altijd aan te vallen, en snel en krachtig te stooten, zoodat zijn tegenpartij te veel aan zelfverdediging moest denken, dan dat hij tot tegenaanval kon overgaan.

Een ander oud-medestudent van Roosevelt verhaalt hoe hij 't eens aan de Universiteit bijwoonde dat Theodor's tegenstander, toen de scheidsrechter „tijd” riep, niet uitscheidde, maar, verhit door den strijd, Roosevelt (die zooals 't behoorde, zijne armen liet hangen), een geduchten stomp op den neus gaf. Algemeen geroep van: dat is gemeen! Dadelijk — zijn gezicht vol bloed — sprong Roosevelt voorwaarts met een afwijzend gebaar. Neen! — riep hij, — hij hoorde het niet, hij hoorde het niet! en schudde hartelijk de hand van zijn tegenstander, om te doen blijken hoezeer hij overtuigd was dat deze niet met opzet den stomp had gegeven.

Een vechtersbaas dan ook uit overtuiging, niet van nature,

noch uit neiging, is de tegenwoordige President van de Vereenigde Staten. Telkens komt hij terug op de noodzakelijkheid van te kunnen vechten.

„Wie vergeet, dat bij een waarlijk goede opvoeding niet verwaarloosd mogen worden de vechtdeugden (fighting qualities), die zal niet in staat zijn het goed recht der natie te handhaven. Misschien dat in een ver verwijderde toekomst de oorlog niet meer een noodzakelijk kwaad zal zijn, maar er zullen nog eeuwen moeten verlopen vóór het zoover is; en geen natie kan hare plaats in de wereld behouden, of iets tot stand brengen dat werkelijk meetelt, tenzij steeds gereed, hare rechten met de wapenen te handhaven¹.”

Dat „steeds gereed zijn” bewees Roosevelt ook op vrediger wijze, toen hij — nog student — 's nachts in bed liggende, duchtig leven hoorde in een nabijzijnden stal. Blijkbaar was een paard bezig zich te verhangen. Een half dozijn dierenvrienden hoorden het ook, en haastten zich naar de plaats des onheils.... zoodra zij in behoorlijke kleedij waren gestoken. Zij kwamen nog maar juist bijtijds om te zien, hoe Roosevelt het paard had gered! In zijn nachthemd had deze zich spoedshalve uit het raam op de tweede verdieping laten glijden, en was zoo allen vóór geweest.

II

Kamerlidmaatschap (1882—1884).

Zóó, door boksen, worstelen, paardrijden en jagen — natuurlijk ook door andere studies — had Roosevelt zich voorbereid voor het politieke strijdperk. Nauwelijks gepromoveerd, heeft hij dit dan ook betreden. Dit was misschien een nog sterker staaltje van wilskracht dan al het andere, want iemand van goede familie doet in Amerika niet dan noodgedwongen aan

¹ *A forgotten Maxim.*

politiek. Er is zóóveel nuttigs daar te doen, dat men zoo iets zonder gewetenswroeging aan minderbevoorrechten kan overlaten.

Maar Roosevelt dacht er anders over. „Ik achtte het een alledaagschen plicht om aan politiek te doen” — zoo verhaalde hij later aan een zijner vrienden. „Daarenboven wilde ik behooren tot de klasse die regeert, en niet tot die welke geregeerd wordt. Toen ik te kennen gaf lid te willen worden van de Republikeinsche „machine”,¹ bracht men mij onder het oog dat ik dan met drankverkoopers en stalknechten zou moeten verkeerren; dat aan politiek doen iets ignobels was en niet paste aan een fatsoenlijk man. Welnu — antwoordde ik — als alleen stalknechts en herbergiers aan politiek doen, dan vormen *zij* en niet *gij* de regeerende klasse, en bewijst zulks uwe minderwaardigheid. Want hoewel *gij* alles vóór hebt: opvoeding en positie, laat ge u toch door anderen regeeren, en *die* zijn dus blijkbaar uwe meerderen. — En ik ging.”

Roosevelt trad in de Republikeinsche machine en niet in de Democratische, omdat hij — zooals hij rondweg erkent — Republikein was door geboorte en opvoeding. Zooiets moet niet verbazen, want een Amerikaan is uiterst conservatief... op die punten, waarop het verstandig is behoudend te zijn. „*My country, right or wrong*”, is een geliefkoosde Amerikaansche toost: Om 't even of het goed of verkeerd handelt, 't blijft *mijn* vaderland; en evenzoo zoekt de Amerikaan in de politieke partij niet datgene wat scheidt, doch wat vereenigt.

En daarom ging Roosevelt tot de Republikeinsche stalknechts — met wie hij het opperbest kon vinden, en tot de herbergiers... waar 't minder boterde. Want ziehier hoe het liep bij zijne eerste verkiezingscampagne. Roosevelt was 24 jaar oud, toen in een deftig district — een zoogenaamd zijden-kousen-district — een zetel open kwam voor de Tweede Kamer van den

¹ De „machine” is het actieve deel eener partij, de herder die het stemvee drijft.

Staat New-York. De Machine besloot daar Roosevelt te stellen, omdat zijn naam er een goeden klank had. Maar in alle geval moest hij eerst zijne opwachting maken bij de vergunninghouders van het district, want evenals in Engeland — misschien ook elders — zijn de drankwinkels de ware broedplaatsen van den volkswil. De Republikeinsche „baas” van zijn district nam hem dus op sleeptouw op een tocht naar de „heeren”. Maar reeds bij den eerste hokte het. „Gij zijt natuurlijk tegen verhooging van het vergunningsrecht?” vroeg hem de borrelkoning. „Integendeel, hoe hooger hoe beter”, luidde het antwoord. Van weerszijden vielen hartige woorden. De *Boss* keek verbaasd en geërgerd: „Zoo zal 't waarlijk nooit gaan” En Roosevelt liet dan ook zijn *Boss* in den steek, liet hem naar hartelust bij vergunninghouders zijn zaak bepleiten, maar zocht zelf zijns gelijken op. En 't gevolg was dat Roosevelt met een ongekende meerderheid werd gekozen.

Erg in hun schik waren zijne partijgenooten in de Kamer niet met dat jongste lid. Hij wilde niet in 't partij-gareel loopen. En nog geen halfjaar was voorbij, of er kwam herrie. Een luchtspoorweg-kwestie, waar een luchtje aan was, en waarbij een hoog rechterlijk ambtenaar was betrokken, had de openbare meening wakker gemaakt; maar de Republikeinsche kamermeerderheid vond het beter het zaakje te sussen, en zelfs de Democraten roerden liever niet in die modder. (Zij waren zelf al vuil genoeg). Doch de Kamer had buiten Roosevelt gerekend, die, hoezeer ook gewaarschuwd, voor den dag kwam met het voorstel om dien rechter in staat van beschuldiging te stellen. Met overgrootte meerderheid werd natuurlijk de tegenmotie aangenomen: „dat er geen reden was om op losse geruchten tot zulk een daad over te gaan”. Hoe dorst dan ook zoo'n kleine jongen wijzer te wezen dan de Oomes!

Maar Roosevelt hield niet af; dagelijks kwam hij op de zaak terug: in vraaggesprekken met de pers, in dagblad-artikels enz. en het duurde niet lang of de Kamerleden begonnen

te vreezen dat hun kiezers hen ter verantwoording zouden roepen; zoodat toen Roosevelt opnieuw het voorstel indiende, het met 104 stemmen vóór en slechts 6 tegen werd aangenomen. — Natuurlijk wisten de leiders te zorgen dat het onderzoek op niets uitliep, doch dit doet aan Roosevelt's overwinning niets af.

Deze eerste werd door vele dergelijke gevolgd. Want Roosevelt wist van geen terugdeinzen, waar het gold misbruiken aan te wijzen en te bestrijden. Vooral op het gebied der gemeentelijke wetgeving maakte hij zich hoogst verdienstelijk en daardoor zeer gezien bij alle weldenkenden, zoowel republikeinen als democraten. Want dit zal de lezer al wel begrepen hebben: hoewel Republikein in naam, was hij eigenlijk een onafhankelijke, een „wilde“; „iets, dat — zooals hij zelf erkent — wel een tijd lang mogelijk is, doch niet lang“, en zeer zeker niet langen tijd mogelijk voor iemand, die, zooals hij, gevoelde een geboren leidsman te zijn.

„Ik hield toen alleen rekening met mijn eigen oordeel“ — vertelde hij later in vertrouwen, — „mijn eigen geweten, mijn eigen meening, moesten in alles beslissen. Ik wilde naar geen raad of argumenten luisteren. Bij elke kwestie stond ik dan ook op een eenzamen bergtop, niemand volgde mij, en niemand begreep mij. Zij zeiden van mij: hij wil naar niemand luisteren — en 't was waar. Eigenlijk stond ik niet op een eenzamen bergtop, maar in een diep dal, en al mijn invloed was weg. Wat ik wilde bereiken, lag buiten mijne macht. Wat te doen? Ik overpeinsde de zaak en kwam tot de overtuiging, dat er toch eigenlijk nog vele andere mannen waren zonder blaam, al waren zij 't niet met mij eens. Ik ging dus naar hen toe en hielp hen. Toen hielpen zij ook mij — en zoo kwam er wat tot stand.

„Wel waren wij het niet in alles eens, maar in alle geval op sommige punten wel, en op die punten konden wij elkander van dienst zijn“.

„Dat was mijn eerste les in de politiek. En zóó moet het ook gaan: wie op een onbewoond eiland schipbreuk lijdt met enkel een schroevendraaier, een bijl en een beitel om een boot te maken, moet maar trachten het met die werktuigen te stellen. Zeker ware een zaag te verkiezen, doch als men die niet heeft? En zoo is het ook met de menschen.

„Natuurlijk is er een punt, waar men scheiden *moet* en alles dient op te offeren om de beginselen te redden; eindelijk moet men weer op zijn bergtop klimmen, maar tot daartoe neme men de menschen zooals zij zijn, wil men iets tot stand brengen. Zoolang als de som hunner goede eigenschappen grooter is dan die hunner slechte, zoolang moet men er maar 't beste van maken.”

Uit het bovenstaande ziet gij hoe Roosevelt zijne jagersopvoeding te pas kwam. Want ook voor den jager zijn een goed geweer en een juist oog nog niet voldoende — hij moet in de eerste plaats zorgen het wild onder schot te krijgen, en dat doet men niet door lawaai te maken en recht op het dier af te gaan.

Op zes-en-twintigjarigen leeftijd werd Roosevelt deze groote moeielijkheid eerst recht duidelijk. Het was 't derde jaar van zijn kamerlidmaatschap, en zóó populair was hij geworden, dat zijne partij — zij 't ook tegen haar zin — hem had aangewezen als hoofd van de commissie naar den grooten Republikeinschen landdag te Chicago; op welke soort landdag, zooals men weet, de definitieve candidaat voor het Presidentschap der Vereenigde Staten wordt gekozen. Men vaardigde hem af, niet zonder schroom; want de candidaat naar het hart van Roosevelt was een onafhankelijk Republikein, gelijk hij zelf, terwijl de Machine daarentegen het oog gevestigd had op James G. Blaine, een zóó schurftig persoon dat vele Republikeinen van naam voor die gelegenheid liever Democraat wilden worden, dan hem stemmen. Roosevelt's

candidaat bleef in de minderheid, hoe deze ook pleitte, en de andere kwam er met vlag en wimpel.

Wat nu? Uit de partij gaan, gelijk andere Republikeinen van naam, 't zij tijdelijk, 't zij voor goed? Het eerste zoude hem tot „politieker” gestempeld hebben, en het laatste hadde bewezen..... dat hij geen staatsman was. Lang liet hij dan ook niet zijne partij in twijfel; van uit de eenzaamheid zijner Dakota'sche hoeve bracht hij het volgende ter openbare kennis:

„Ik zal stemmen voor den gekozen Republikeinschen candidaat. Niemand kan terzelfder tijd buiten en in zijne partij staan. Hij kan slechts 't een of 't ander doen. Beide wijzen van handelen hebben voor- en nadeelen, doch men kan de voordeelen niet scheiden van de nadeelen. Ik ben *in* het partijverband gegaan met open oogen; ik heb mijn best gedaan om mijne plannen verwezenlijkt te zien; ik ben geslagen, doch ik leg er mij bij neder. Men kan niet tegelijkertijd het hoofd zijn eener guerillabende en den post van kolonel in 't leger bekleeden, de een geniet grooter vrijheid van beweging, de ander beschikt daarentegen over veel grooter macht. In sommige omstandigheden is de eerste van meer nut, in andere de tweede, maar wie eenmaal tot het staande leger behoort, moet niet op eigen houtje willen vechten.

„Tijdens de geheele verkiezingscampagne heeft de heer Blaine maar tweemaal zijn hoofd gestooten, en beide malen heb ik daarin de hand gehad; maar men zoude mij zeker niet tot voorzitter van de New-Yorksche delegatie verkozen hebben, indien men niet overtuigd ware geweest, dat ik ten slotte dien candidaat steunen zoude, die de stemmenmeerderheid verwierf.

„Door geboorte en opvoeding ben ik Republikein; wat ik tot stand bracht, heb ik tot stand gebracht door de hulp, mij van Republikeinsche zijde verleend; ik heb steeds met die partij samengewerkt, en zal zulks blijven doen.” Ziedaar Roosevelt van top tot teen geteekend; en van de

bier door hem zelf geschetste gedragslijn is hij nimmer meer afgeweken. Zelfstandig, zoolang als dit mogelijk is, maar nooit uit het oog verliezende, dat de grootere belangen de samenwerking van alle gelijkgezinden vorderen. Maar ook dáár roepende een „halt! en niet verder”. — „Ik had het altijd met een deel mijner partij te kwaad” — erkende hij eens in een verkiezingsrede — meestal met de Machine, soms met de onafhankelijken. Maar ik zou al heel min over mijzelf denken indien ik mij de wet liet voorschrijven hetzij door de independenten, hetzij door de Machine.”

Deze houding kan niet anders dan geprezen worden, maar had ten gevolge dat Roosevelt, zoowel door machine als independenten, steeds met zeker wantrouwen werd gadeslagen. Men wist nooit in welke richting de bom zou barsten. En zoo geviel het, dat Roosevelt na zijn kamercampagne een vijftal jaren ambteloos burger bleef¹. Natuurlijk niet een ledigzittend burger. In diën tusschentijd hertrouwde hij, — zijn eerste huwelijk, door den dood ontbonden, was slechts van korten duur, hem een dochtertje (Alice) nalatende, — en schreef hij een uitgebreid werk over de geschiedenis van het westelijk deel der Staten (*The winning of the West*). Maar zijn eerste liefde, de politiek, vergat hij daarom toch niet, en gedachtig aan het spreekwoord: dat één vogel in de hand beter is dan tien in de lucht, nam hij in 1889 eene tweede-rangs betrekking aan, toen het hoofd van het departement van Buitenlandsche Zaken hem niet wilde als Secretaris-Generaal, en toch niet geheel ongetroost durfde wegsturen.

III

Lid der Commissie voor den Burgerlijken Staatsdienst (1889—1895).

De betrekking, welke Roosevelt aannam, en waarvoor een ander den neus zou hebben opgehaald, was die van lid der

¹ In dat tijdperk was hij eens candidaat voor het New-Yorksche burgemeesterschap (1886), doch werd geslagen.

Civil-Service commissie — wat misschien het best is te vertalen door Commissie van toelating tot den burgerlijken Staatsdienst. Hoe noodig zulk eene Commissie is, kan het duidelijkst blijken uit den omslag van het best geteekende en best geschreven Amerikaansche humoristische weekblad *Life*. In een reeks medaillons zijn daarop plastisch aangeduid de voornaamste rubrieken welke in het blad behandeld worden. In een dier medaillons is een kleine dikzak van een jongen afgebeeld, die genoegelijk op een geldkist zit te knabbelen aan een vetten boterham, zóó duchtig besmeerd, dat zijn wangetjes glimmen van de overvloedige boter. Een ander jongentje staat van verre te grienen om een hapje, een magere scharminkel, op bloote voetjes en in het hemd. Het randschrift bestaat uit slechts één veelbeteekenend woord: *Politics*. Natuurlijk is het wedegane jongentje op de schatkist de regeerende partij; de andere in de kou, is de oppositie.

Die voorstelling is volkomen juist. Niet altijd is de toestand zoo geweest; deze is eerst van lieverlede zoo geworden. Gedurende het veertigtal jaren dat tusschen de benoeming van Washington tot President en die van Jackson waren verloopen, werden in 't geheel maar 74 ambtenaren uit hun ambt ontzet; en slechts enkelen wegens staatkundige redenen. Maar Jackson (1828) zette er het mes in, en reeds in zijn eerste presidentsjaar werden 2000 ambtenaren ontslagen. Sedert ging het crescendo.

Feitelijk was het euvel heel oud, en in de steden en afzonderlijke staten wél bekend. Vooral in de staten New-York en Pennsylvania was het regel, dat bij verandering van regeering ook de ambtenaren heengingen. En dat is begrijpelijk: een uitgebreid kiezerskorps toch eischt een groot korps verkiezingsagenten, en hoe dezen op goedkooper wijze te beloonen, dan door een plaatsje aan stads- of staatsruif? En niet alleen werken zoodoende de belanghebbenden met ijver, maar hunne heele familie wordt er in betrokken: vrouwen en kinderen, ooms en tantes worden tot het verkiezingswerk geprest. Toen

eindelijk, in 1831, een New-Yorker senator openlijk verklaard had: „dat de buit behoort aan de overwinnaars”, was als 't ware een officieel zegel gedrukt op het systeem der personeelwisseling, en sedert schaamde geen Regeering zich meer, dit tot het uiterste in toepassing te brengen.

En weldra werd het stelsel nog vruchtdragender gemaakt. Als het zoo voordeelig is een post te *krijgen*, — zoo redeneerde men — moet het óók voordeelig zijn een post te *behouden*; en dus vorderde de Machine van ieder stads- of staatsambtenaar een geldsom, gelijkstaande met 2 pct. tot 5 pct. der jaarlijksche bezoldiging, als bijdrage tot het verkiezingsfonds. Dat dit inderdaad niet te versmaden subsidiën zijn, kan hieruit blijken dat voor de stad New-York alléén het aldus geïnde bedrag op minstens vijf ton gouds wordt geschat.

Natuurlijk droeg het stelsel van personeelwisseling niet de algemeene goedkeuring weg, al was de tegenstand niet zóó groot als men denken zoude. Zelfs zij die er geen bepaald belang bij hadden, vonden het toch zoo kwaad niet, omdat immers de echt-democratische gelijkheid vordert, dat ieder op zijn beurt uit de staatsruif eet. Ook eischten toenmaals de meeste ambten niet zóó bijzonder knappe koppen, dat met een beetje ervaring en handigheid niet ieder die behoorlijk kon vervullen.

Maar langzamerhand begon men er anders over te denken, en eindelijk, in 1883, werden voor bepaalde ambten examens ingevoerd, welke later zelfs vergelijkend werden. Telkens — doch niet dan na hevig verzet door belanghebbende politiciers — werd dit aantal uitgebreid; zoodat, terwijl de eerste rubriek, welke de nieuwe wet opnam, slechts 14000 personen telde, thans 121.000 staatambtenaren, met eene gemiddelde jaarlijksche bezoldiging van f 1800, voor de politieke stormen zijn beveiligd. Nog 114.000 beambten, met een gemiddeld inkomen van f 980, dobberen op de hooge zee — grootendeels post-beambten, verder consulaire en diplomatieke ambtenaren, en vele lagere beambten, portiers, enz. (Voor een zoo groot land

als Noord-Amerika zijn deze cijfers niet hoog, doch men bedenke dat dáár het opperbestuur slechts over weinige diensttakken het bevel voert).

Toen Roosevelt lid der commissie werd, was het aantal „geclassificeerde” ambtenaren nog maar gering. Niet meer dan 21.000, en slechts druppelsgewijs nam het aantal toe.

Steeds was de strijd bitter, en geen middel werd onbeproefd gelaten door de Senatoren, om hunne beschermelingen door de mazen te doen kruipen, en telkens trachtten zij (wat somwijlen gelukte) bepaalde categorieën weder van de examenlijsten af te voeren. Doch sedert Roosevelt in de commissie zat, vonden de senatoren hun portuur.¹ Eens trachtten zij hem den voet dwars te zetten door onvoldoende gelden toe te staan voor reis- en verblijfkosten der examencommissies. Onmiddellijk herzag Roosevelt het reisprogram dier commissies en maakte een nieuw op, waarin geen enkel district meer voorkwam, welks Senator had tegengestemd. En — journalist in zijn hart, en allerminst bang voor openbaarheid — vertelde hij aan de correspondenten van alle groote bladen, dat nu er wegens het geringe toegestane bedrag niet overal kon worden geëxamineerd, het niet meer dan billijk was, geen der districten op te nemen, welker Senatoren door het weigeren der toelagen, blijkbaar de zaak voor hunne kiezers van geen belang vonden. Natuurlijk stak een storm op van verontwaardiging... doch nooit weer werd het subsidie verminderd.

Hoe weinig zachtzinnig Roosevelt de Senatoren behandelde en welk een vrijheid van schrijven in Amerika aan hooge ambtenaren wordt toegestaan, moge uit het volgende blijken. Senator Gorham had der commissie verweten onnoodig zware en onpractische eischen te stellen. Zoo zoude bij v. bij het examen voor brievenbesteller de volgende vraag zijn ge-

---

¹ Tot recht begrip diene dat de President der Republiek wel de ambtenaren benoemt, doch dat de Senaat de benoeming moet goedkeuren. De senatoren hebben dus bij het burgerlijk staatsbestuur feitelijk het heft in handen.

daan: welke is de kortste weg van Baltimore naar Japan? en was een jongen, die vermoedelijk nooit zijn vaderstad zou behoeven te verlaten, wegens het onvoldoend antwoord op deze vraag afgewezen. Onmiddellijk vatte Roosevelt de pen op, en verzocht den Senator hem den naam te doen weten van dien candidaat, met aanbod, hem alle examenpapieren te laten zien, overtuigd dat nimmer een dergelijke dwaze vraag was gesteld.

De Senator antwoordde uit de hoogte: „dat hij tot gewoonte had aangenomen om, als onbeschaamde personen aanmerkingen maakten op hetgeen hij in den Senaat verklaarde, daarvan geen nota te nemen”.

Toen diende Roosevelt hem het volgende toe:

„O, die hoogstaande, fijngevoelige Mr. Gorham! die onwrikbare, vastvertrouwende Mr. Gorham!

„Niets heeft zijn geloof in dien flinken jongeling kunnen schokken! Blijkbaar heeft hij zelfs niet eens de moeite genomen diens naam uit te visschen — gesteld dat die jongeling een naam had, want tot nu toe zweven zoowel zijn naam als zijn geheele persoon in een geheimzinnigen nevel. Evenmin heeft Mr. Gorham zich de moeite willen geven het feit te controleeren. Hem was de bewering voldoende. In zijn kinderlijk reine ziel komt zelfs geen achterdocht, geen begeerte naar bewijs op. Mij is geen tweede voorbeeld bekend van zulk een vertrouwen in de menscheit, zelfs in het anonyme menscheit. En zoo eindigt de geschiedenis van den arcadischen Mr. Gorham en van zijn nevelachtigen beschermeling, dien flinken jongeling zonder naam.”

Trouwens Roosevelt schrijft later, als hij verslag geeft van zijne bevindingen als lid der commissie¹: „Met hand en tand wordt er gevochten in en om het Congres, — zooals trouwens in ons heele politieke leven — en wie niet als een man klaar

---

¹ *Civil-Service reform*. 1895.

staat om van zich af te slaan als men hem aanvalt, doet beter er zich buiten te houden."

IV

Voorzitter der New-Yorker Politie-commissie
(1895—1897).

Zoo bracht Roosevelt eenige jaren te Washington door, tot plotseling in 1895 de gelegenheid schoon werd om de vuisten in zijn vaderstad te beproeven. Tammany, tot toentertijd oppermachtig, was omgeworpen en een burgemeester gekozen, wiens naam alleen reeds een symbool was: Strong. Deze noodigde Roosevelt uit, als Voorzitter op te treden van de gereorganiseerde Commissie voor de Politie; en de liefde tot de geboortestad deed Theodoor besluiten de allesbehalve gemakkelijke taak te aanvaarden. Een taak, die niet enkel ongemakkelijk, doch ook ondankbaar was, want alsof nog 't hollandsch bloed door Nieuw-Amsterdam spookte, had men de Commissie begiftigd met een reglement, dat een nauwen familietrek vertoonde met die, welke eertijds in hollandsche steden en staten dienden om spaken in 't wiel te steken. De Commissie werd nl. uit vier leden samengesteld, en aan niemand werd een beslissende stem gegeven. Daarenboven kon in alle zaken van gewicht het veto van één alles tegenhouden. En zelfs als niemand tegenstemde, kon nog een vijfde persoon — het eigenlijke hoofd der politie — alles ongedaan maken. Deze was zoo goed als onafhankelijk van de Commissie, en daarenboven alleen afzetbaar bij bewezen omkoopbaarheid.

Natuurlijk bestonden voor dit alles gewichtige redenen. Want de politie is de natuurlijke steun van de Machine. Onder Tammany was het zelfs een openbaar geheim, dat alle politiebaantjes te koop waren. Een gewoon diender moest vijf à zevenhonderd gulden neerleggen, een inspecteur drie of vierduizend gulden. Die kapitaaltjes werden natuurlijk dubbel en dwars teruggevonden in de onvrijwillige bijdragen

van het publiek, waarmede de politie in dagelijksche aanraking komt: de kwartjesvinders, groote en kleine dieven, vergunninghouders, speeltafelhouders, en die duizenden en duizenden die min of meer met de stedelijke verordeningen in botsing komen: de dienstmeid, die in verboden uren kleeden uitklopt op straat of de vuilnisbak vergeet; de straatventer die met zijn schuifkarretje op de voetpaden rijdt; de huurkoetsier, die zonder vergunning paarden inspant op straat; de huisheer, die niet voldoet aan de verordeningen der bouwpolitie, enz. enz.

En ook van dit manna der ongerechtigheid moet nog een deel dienen om het ingewikkelde raderwerk der Machine te smeren; de politie moet den buit verdeelen. En o wee, indien plukker of geplukte niet gehoorzaamt. De agent wordt verplaatst — wat, in een stad zoo groot als New-York, zoo iets beteekent als wien te Amsterdam woont, een dienstkring in Haarlem aan te wijzen. En op de burgerlijke slachtoffers regent het boete na boete. Zoo was het dan ook volstrekt geen bewijs van waakzaamheid, dat onder Tammany zoovele kroeghouders beboet werden wegens het ter sluiks openhouden van hunne drankgelegenheden — het was alleen een teeken dat er vele tegenstanders geknepen werden, want de vriendjes bleven schotvrij.

En wat Tammany openlijk had gedaan, kon van Republikeinsche zijde — zij het ook met meer ontzag voor de openbare meening — niet worden nagelaten. „'t Is natuurlijk op papier heel gemakkelijk — schrijft Roosevelt — om te bevoogen dat het gemeentelijk beheer geheel buiten de politiek moet blijven, en ongetwijfeld zoude dit denkbeeld verwezenlijkt worden, indien slechts de groote massa kiezers het zoo begreep. Maar het publiek ziet dat niet zoo in, en in de politiek, evenals in alle zaken in 't leven, moet men de dingen nemen zooals zij zijn, en niet zooals zij zijn moesten”.

En ter verduidelijking voegt hij er het volgende aan toe:

„De Democraten stonden pal voor Tammany, en zonder den

steun van Republikeinsche zijde had daarentegen de hervormingspartij van burgemeester Strong eenvoudig niets tot stand kunnen brengen.

„Nu zouden natuurlijk in een ideale maatschappij de Republikeinsche politiekers, die Strong in 't zadel hadden gezet, geenerlei belooning hebben gevraagd of verwacht. Zij hadden zich tevreden moeten stellen met de openbare erkenning dat zij hun plicht hadden gedaan. Doch het meerendeel hunner had nog niet zulk een hoog standpunt bereikt, en velen — volkomen ter goeder trouw — waren van oordeel dat de partij recht had op meer tastbare bewijzen van dankbaarheid. Er waren er zelfs, die alles behalve zuiver op de graat, de overwinning enkel beschouwden als een schoone gelegenheid om te graaien. Kortom: het probleem was geheel van 't soort, dat gewoonlijk valt op te lossen als met groote menschenmassa's rekening is te houden. En de burgemeester moest wel voeling houden met de Republikeinsche partij, wilde hij iets tot stand brengen.”

Maar het gevolg van dergelijke overwegingen was, dat men de Politie — als zijnde een der machtigste hefboomen der Machine — niet aan een heethoofd als Roosevelt vrijelijk kon overleveren, doch dezen door de hierboven geschetste regeling in toom hield.

Met dat al kan een eerlijk man, al is hij niet geheel vrij in zijne bewegingen, toch heel wat goeds verrichten, en zoo heeft Roosevelt, die wegens zijne krachtige spreekgebaren bij de politie den bijnaam droeg van: Eet-ze-op-Jack! (*Eat-'em-up-Jack*) zeer nuttig gearbeid. „Roosevelt komt!” — zoo luidt juichend de aanvang van een der hoofdstukken van Jacob Riis' „*Hoe ik Amerikaan werd*”, waarin deze ex-Deen beschrijft, hoe in den nieuwen voorzitter van de Politiecommissie een krachtige steun werd gevonden in den strijd tegen de overbevolkte sloppen.

„Voor het eerst — zoo schrijft Riis in dat bijzonder aantrekkelijke boek, hetwelk de lotgevallen behelst van dezen timmerman-

journalist-philanthroop — werd er in de Politie-afdeeling naar een zuiver zedelijk doel gestreefd. Gemakkelijk had men het er niet — wie had het ooit gemakkelijk onder Roosevelt! Zelf deed deze 's nachts de ronde, om te zien of zijne ondergeschikten op hun post waren. Haroun-al-Roosevelt werd hij genoemd vanwege de vele nachtelijke avonturen; en politieagent en kroeghouder beefden evenzeer, bij 't flikkeren van zijn brilleglazen. „Al mogen de wetten nog zoo streng zijn, gehandhaafd zullen zij worden” — zoo luidde Roosevelt's stelling — en zoo werd voor 't eerst de wet gehandhaafd tot verbod van tappen op Zondag (een wet, nog steeds zóó onpopulair in New-York, dat toen in 1903 burgemeester Seth Low haar op nieuw streng toepaste, dit den hervormingsgezinden hunne meerderheid kostte). Maar Roosevelt, hoewel zelf de wet niet billijkende, achtte zich aangewezen die te doen eerbiedigen, en schroomde zelfs het middel niet, dat in nederlandsche oogen zoo afkeurenswaardig is: het gebruik van lokvinken. Datzelfde deed hij ook om het tappen aan kinderen te kunnen bewijzen. Maar men moet den harden, inderdaad levensgevaarlijken strijd kennen, die te New-York te strijden is, om te begrijpen dat hier alle middelen moeten te baat genomen, evenals bij hevige boschbranden enkel door tegenvuur het verslindend vuur kan gedooft worden.

Niet minder zwaar, en vooral kostbaar, was de strijd dien Roosevelt te strijden had tegen wie men „huisjesmelkers” zoude noemen, indien niet de pestholen, waaruit deze kindermoordenaars hunne renten zogen, zoo vele verdiepingen hoog en zoo uitgestrekt waren, dat men die bezwaarlijk onder de „huisjes” kon rekenen. Geheele huizen-blokken werden afgekeurd, andere onteigend, en licht en lucht gebracht in de somberste deelen van donker New-York.

Met dat al was Roosevelt geen vriend van phantastische philanthropie. „De gele pers — schrijft Riis — die de moeielijkheden in de Politie-commissie van hare gading vond, stond

in den regel tegenover Roosevelt. Blijkbaar als reclame, bedacht een dier bladen, tijdens een winter dat er veel werkeloosheid heerschte, een kosteloze soepuitdeeling. Nu is dat van alle wijzen van aalmoezen geven zeker wel de slechtste en domste, en natuurlijk werd ik uitgenoodigd; zelfs bood men mij 'een rijtuig aan, om dit liefdadigheidswerk in oogenschouw te nemen. Ik antwoordde, dat ik wel te voet in den soepketel zou komen kijken. Roosevelt en ik togen samen op weg en ondervroegen de vagebonden, die hun beurt in de rij afwachtten en ronduit verklaarden, dat zij van buiten gekomen waren naar een stad, die hun 't leven zoo aangenaam maakte. Wij volgden de gevulde soepketeltjes en zagen hoe ze door kinderen regelrecht naar de kroeg werden gebracht, om tegen bier te worden ingeruild en daar als „vrij ontbijt" te prijken.¹

„En hartelijk genoeg hebbende van zoo'n komedie, brandmerkten wij openlijk die soort van liefdadigheid. Dadelijk verschenen in het blad prachtige getuigenissen van de overige leden der Politie-commissie, die de soepuitdeeling ongezien als buitengewoon verdienstelijk Christenwerk prezen. Gelukkig nam de vertooning spoedig een einde, en wij kunnen dan ook best dergelijke philanthropie overlaten aan Philadelphia, waar het gezond verstand in zoo'n soepketel schijnt te zijn verdronken."

Evenmin als aan verkeerde philanthropie, leed Roosevelt aan werklieden-vrees. In een tijd waarin de werkstakingen als 't ware niet van de lucht waren, en er bloed vloeide bij de pogingen der politie om de werkwilligen te beschermen tegen de stakers, had Roosevelt eens de kopstukken uitgenoodigd, ten einde te trachten tot een vergelijk te geraken. Doch de werklieden waren niet van plan iets van hunne eischen te laten vallen, en dachten dat Roosevelt hen naar de oogen

---

¹ In Amerikaansche kroegen tracht men de drinkers te lokken door hen "free lunch" te beloven.

zou zien van wege de komende verkiezingen. Immers om hunne stemmen zoude hij hun wel ter wille moeten zijn. Toen zij dus lang en breed over hunne grieven hadden uitgeweid, en dit geen voldoende indruk maakte — begonnen zij met dreigementen.

Eensklaps veranderde Roosevelt van houding en toon. Tot dat oogenblik toe had hij de klagers met welwillende belangstelling aangehoord, maar nu verried zijn blik eerst verbazing — alsof hij zijne ooren niet geloofde, — en toen nam zijn gelaat een zeer besliste uitdrukking aan. „Halt even!” riep hij op een toon, die geen tegenstribbeling duldde. „Wij zijn hier samengekomen om elkaar te leeren verstaan. Ik wilde uit uw eigen mond hooren wat eigenlijk de oorzaak van deze troebelen is. Maar nu begin ik te begrijpen, dat sommigen uwer de bedoeling van mijne uitnoodiging om hier te komen verkeerd hebben opgevat. Onthoudt dit wel, voor wij verder gaan: Wie onder u geweld durft aanraden of aanmoedigen, die is iedermans vijand. Vóór alles moet in deze stad orde en rust heerschen, en daarvoor zal de politie zorg dragen. En nu is de lucht gezuiverd en kunnen wij verder gaan.”

De mannen die nog zoeven van geweld spraken, zwegen bedremmeld. En een hoeraatje ging op voor Roosevelt, van de anderen, die in plaats van boos te worden, eerbied kregen voor dien politieker, die zich niet liet dreigen.

Op het juiste oogenblik den juisten toon weten aan te slaan, ziedaar wat Roosevelt ook in menig ander geval bewees te kunnen. Tijdens hij 't heftigst woedde tegen de zondagskroegen, hield de Bond voor liberale zondagswetten een monsterparade, voor welker bijwoning hij, als voorzitter van de Politie-commissie, natuurlijk een uitnoodiging ontving. Even natuurlijk verwachtte men dat hij weg zoude blijven; doch op 't aangezezen uur verscheen Theodoor goedgehumeurd op de tribune. De processie begon; talrijke vaandels met dreigende opschriften werden voorbij gedragen. „Nun, wo ist der Roosevelt?” riep uitdagend een der banier-dragers, een Duitscher, thans met

evenveel vuur strijdende voor zijn zondagsbier als in den Fransch-Duitschen oorlog voor zijn vaderland. Glimlachend boog Roosevelt over den rand der tribune en antwoordde: „Hier bin ich! Was willst du, Kamerad?” En de veteraan hief, zoodra hij van zijne verbazing was bekomen, een hoeraatje voor zijn tegenstander aan.

Iets verder in den stoet reden rijtuigen met transparanten. Op een er van stond: Roosevelt's larie-darie reform-vuurpijl; op een andere: Stuur den politie-Czar naar Rusland! De politie-Czar begroette beide met een hartelijken lach, en zond ze een agent achterna, met vriendelijk verzoek die transparanten als souvenir te mogen bekomen. De vertooners waren te verbouwereerd om de bede af te slaan, en zoo waren deze beleedigende opschriften van de baan.

Voordat de parade over was, had het nieuwtje, dat Roosevelt op de tribune stond en machtig veel plezier had in de zaak, zich door den geheelen stoet als een loopend vuurtje verspreid, en een algemeen hoera ging voor hem op, onderstreept door uitroepingen als: Dat is een flinkert! Hij is „all right!” Kranige kerel!

„Heb je plezier gehad, mijnheer de Voorzitter?” — riep een der laatsten van den stoet hem toe.

„Plezier? Nooit grooter in mijn leven”, antwoordde Roosevelt opgeruimd, en voegde er aan toe: „Wie heeft nu eigenlijk de lachers op zijne zijde gehad?”

Zóó alleen durft en kan spreken wie de *training* heeft van een Roosevelt. Voor geen massale kracht is bevreesd wie zelf in 't veld met de nog zooveel geweldiger natuurkrachten heeft gestreden, en door langdurige oefening evenzeer meester is geworden van zijn lichaam als van zijne gedachten, die zijn spierkracht kent en weet te gebruiken. Die daarenboven niet staat tegenover het volk als „heer”, maar met die mannen heeft medegeleefd, hunne lasten en ontberingen heeft medege dragen; die dus één met hen is in het goede, maar daardoor ook met volle kracht hen durft weerstaan waar zij het kwade willen.

Het voorzitterschap van de Politiecommissie bekleedde Theodoor slechts twee jaren, omdat hij toen tot het secretaris-generaalschap aan het ministerie van Marine werd geroepen, (Assistant-secretary of the Navy) — een werkkring die, met het oog op het steeds dreigender worden der verhouding tot Spanje, nog meer paste aan zijn vecht-natuur. Tijdens dat voorzitterschap van de New-Yorker politie-commissie heeft hij niet zooveel tot stand kunnen brengen als hij hoopte, — de oorzaken daarvan werden reeds medegedeeld — maar toch liet hij een machtigen indruk na, zooals enkele jaren later bleek, toen hij tot goeverneur van den Staat New-York werd verkozen. Zie hier de slotsom, waartoe hij zelf aan 't einde van zijn tweejarigen werkkring kwam: ¹

„Goede wetten kunnen in sommige gevallen nuttig werken; van meer belang is echter een goede toepassing van wetten; maar verreweg 't nuttigste is: de apostelen der ontevredenheid beslist de deur te wijzen, en hoog te houden het begrip dat alleen in eigen steun kracht te vinden is. Wie van dat beginsel is doordrongen, zal nu en dan, waar 't pas geeft, een man die struikelt op de been helpen, maar het terecht krachtsverspilling achten, iemand te dragen die niet loopen wil of kan, en het erger dan krachtsverspilling vinden, den zwakkeling, luiaard en spilzieke als maatstaf te nemen voor de hoeveelheid arbeid en het loon van den ontwikkelden en spaarzamen werkman.

„Ook volgt uit dat beginsel, dat bijna even verderfbrengend als de volksmenner de ziekelijke philanthroop en gevoelsmensch is, en dat het nog noodiger is genade door recht te temperen, dan recht door genade.

„De slechtste raad, dien men iemand kan geven, is, op anderen te gaan rekenen en bij de pakken te gaan neerzitten. Op zijn eigen beenen moet men staan, en niet op

---

¹ *Review of Reviews.* „How not to help our poorer brother.”

den Staat willen steunen; den levensstrijd aanvaarden met moed; overwinnen, als het kan; zijn verlies dragen, als 't onvermijdelijk is, en niet zijn eigen verantwoordelijkheid op zijne medemenschen schuiven.

„Laat ik ten slotte verklaren, dat dit allerminst geschreven wordt uit het standpunt van hen, die enkel de hoogere klassen kennen. De mannen met wie ik nu twee jaren samenwerkte, allen beziel met een ernstig verlangen om de sociale toestanden te verbeteren (en die evenmin het kwaad willen wegdoezelen als naar kwakzalverij luisteren) waren geen kapitalisten, behalve voor zoover kapitalist genoemd mag worden hij, die door arbeid, gepaard aan spaarzaamheid, geld overlegt. Het waren dagbladschrijvers, hoofden van scholen, advocaten, architecten, doctoren, mannen van zaken, die nog in hun vak vooruit moesten, doch den tijd dien zij meenden te kunnen sparen, gaarne gaven voor het welzijn hunner stad. Ook vele priesters en predikanten.

„De meesten hunner kenden armoede uit eigen onderzanding, en geen hunner bezit een meer dan matig fortuin. Er waren Katholieken, Protestanten en Joden onder, ook mannen die tot geen bepaalde secte behooren, sommigen hier geboren, anderen van gene zijde van den oceaan, doch allen vonden zij zelf hun weg, soms overwinnend, soms geslagen. Evenmin als zij vergeten dat het plicht is hunne naasten bij te staan en het algemeen welzijn te bevorderen, evenmin vergaten zij dat op den langen duur niemand anders dan door zich zelf kan worden geholpen. Gaarne willen zij dáár de wet zien ingrijpen, waar zulks pas geeft, doch zij zijn vast overtuigd dat het even dwaas als misdadig is, om bij wie niet wel af is de meening ingang te doen vinden dat hem onrecht wordt aangedaan, en dat hij er boven op kan komen anders dan door eigen arbeid en vlijt.”

Inderdaad kunnen alleen mannen die zelf de handen uit

de mouw hebben gestoken, en voor wie arbeid een werkelijkheid is, niet enkel een voorwerp van sociale studie, een liefhebberijvak, die ijzeren wet begrijpen en hoog houden, welke allen vooruitgang beheerscht.

V

Secretaris-generaal van het Departement van Marine
(1897—1898).

En nu: plotseling verandering van tooneel. De Voorzitter van een stedelijke politiecommissie eensklaps geroepen tot een der hoogste staatsambten, en wel tot het staatsambt dat korten tijd later bleek het meest gewichtige te zijn van de groote republiek. Mac Kinley's verkiezing tot President had eene kabinets-wijziging ten gevolge, en in verband daarmede werd Roosevelt uitgenoodigd, de betrekking te vervullen van Assistant-Secretary of the Navy — Secretaris-generaal van Marine.¹

Of de jagersman van 't Westen vreemd zal hebben opgezien? Waarschijnlijk niet — want hier sprak het oud-Hollandsch bloed, Roosevelt was een hartstochtelijk zeiler en had altijd veel belang gesteld in marinezaken. Nog maar twee jaren gepromoveerd, had hij over den zeeoorlog van 1812 een werk geschreven, dat steeds als een standaardwerk wordt beschouwd en ook in het buitenland zoozeer werd gewaardeerd, dat de uitgevers van de engelsche Marine-encyclopedie hem verzochten daarin datzelfde onderwerp te behandelen.

Maar zelfs als goed zeiler kwam ook hier Roosevelt zijn jagerspraktijk te studeeren. Kanonnen zijn onontbeerlijk, maar zelfs het beste geschut heeft geen waarde, zoolang de man in den gepantserden toren niet zeker is van zijn schot. Een eerste eisch derhalve is: ruime gelegenheid tot oefening; en kort na zijn

---

¹ De »Secretary of the Navy» is — voor zoover toestanden vergelijkbaar zijn — onze Minister van Marine, diens Assistant onze Secretaris-generaal.

optreden in 't ministerie vroeg en verkreeg Roosevelt dan ook een groot crediet voor het schijfschieten. Slechts enkele maanden later... en wèèr vroeg hij een crediet aan voor 't zelfde doel. Algemeene onthutsing in Kamer en Senaat. Hoe! waar is al dat geld dan gebleven? — Maar 't spreekt immers van zelf, — luidde het antwoord, — tot op den laatsten cent besteed aan kruit en kogels. — Al dat kruit en die kogels zijn natuurlijk verschoten! En — voegde hij er tot troost bij — als mij het nu aangevraagde bedrag wordt toegestaan — zal het binnen dertig dagen denzelfden weg zijn opgegaan. Ammunitie heeft immers maar één doel: te worden verbruikt!

Dat Roosevelt overtuigd was hoezeer weldra die bedrevenheid in 't schieten vruchten zou afwerpen, schemert duidelijk genoeg door in de toespraak, welke hij kort na zijn optreden als secretaris-generaal in een zeevaartkundig genootschap hield. ¹

„Ik geloof met alle kracht die in mij is, aan de Monroe-leer, en ben overtuigd dat het meerendeel mijner landgenooten evenzoo denkt. Doch het ware erger dan nutteloos, met onze lippen deze leer te verkondigen en niet tevens te zorgen dat wij haar kunnen handhaven. Indien eenige buitenlandsche mogendheid — 't zij Europeesche, 't zij Aziatische — zich een meesterschap wilde aanmatigen over landen in welke onze invloed oppermachtig behoort te zijn, dan is er maar één daadwerkelijk middel tot tusschenkomst. Die diplomatie is volslagen waardeloos, als zij niet door een krijgsmacht gesteund wordt — de diplomaat is niet de meester, doch de dienaar van den krijgsmann. Hoe groot in tijden van vrede welvaart en voorspoed van een land mogen zijn, dit alles telt voor niets, als het oogenblik daar is waarop de zwaarden zich zullen kruisen. Indien wij de volkeren, die in ons hunne natuurlijke verdedigers zien, willen beschermen tegen willekeur en dwinglandij, dan is dat alleen mogelijk door gereed te

¹ A forgotten maxim.

staan om op de eerste uitdaging den vijand te ontmoeten in open zee — want dáár zal om de oppermacht gestreden worden. Willen wij dat niet, dan is al ons hoog houden van de Monroe-leer ijdel gezwets.

„Volkomen juist is de volgende welbeproefde omschrijving van een „gentleman“: „Een gentleman is een man, die gaarne zijn leven geeft voor *kleine* dingen“, dat wil zeggen voor dingen die klein zijn in de oogen van hem, voor wien 't levensdoel beperkt is tot de rijzingen en dalingen van de effectenmarkt, of voor den vreesachtigen geleerde, die van uit zijn boekencel een hazigen vrede predikt.

„Veel wat het beste en hoogste is in het nationale karakter vindt zijn oorsprong in roemrijke herinneringen en nagedachtenissen. De goed gestreden strijd, het goed geleefde leven, de onbeschoemd te gemoet getreden dood, geven aan een volk een hooger karakter dan voorspoed op beurs of in handel en nijverheid. Een bankier *kan* een nuttig burger zijn - doch geen duizend bankiers kunnen eene natie een erfenis nalaten als die van Faragut, die, zich vast latende binden in 't want van zijn *Hartford*, alle gevaren trotseerend, zijn houten kiel waagde tegen het ijzeren ramschip der Confederates.

„Ongetwijfeld zal een bepaald deel van ons land er beter aan toe zijn, indien daar een kundig en rijk man een nieuwe industrie vestigt, of het doorsnijdt met een nieuwen spoorweg, maar de geheele natie is beter, is moediger geworden door het enkele feit, dat Custing met zijn kleine torpedoboot in den donkeren nacht joeg naar de vijandelijke *Albemarle* — en met deze neerzonk in de diepte.

„Vrede is evenmin als vrijheid een kleinood dat lang in het bezit kan blijven van zwakkelingen, van hen die te lamlendig en te krenterig zijn om die gave waard te wezen. Wij vragen van onze volksvertegenwoordigers de

middelen noodig om ons dien eerzamen vrede te verzekeren, welke het alleen de moeite waard is te bezitten”.

Evenmin als de Monroe-leer vergat Roosevelt dien anderen gulden amerikaanschen regel: Wat een ander U wil doen, doe hem dat, en... *wees hem voor!* De oorlog met Spanje moest komen, daarvan was de secretaris-generaal overtuigd; onder het bestuur van den opvolger der Philipsen was Cuba erger dan een pesthol geworden, een schande en tevens een gevaar voor het nabuurland; en daarbij wist Roosevelt dat den Spanjaard te veel Hidalglobloed door de aderen vloeide, om zonder slag en stoot zijn laatste amerikaansche bezitting te laten varen. Dus achtte hij het beter in dien onvermijdelijken strijd de eerste te zijn.

Op een Zondagmorgen in Maart 1898 zat Roosevelt met een vriend in zijn boekenkamer, pratende over het groote nieuws: dat Cervera order had gekregen om met zijn eskader naar Cuba te stoomen. Plotseling schoot Roosevelt omhoog, en zijne handen luid klappend samenbrengend, riep hij uit: „Ik weet wel wat ik doen zou als ik meester was. Ik gaf onmiddellijk Spanje te kennen dat het zenden van die vloot als een daad van vijandschap tegen de Vereenigde Staten zoude aangemerkt worden — en ik zou, zoo het dit betoeg niet begreep, het de gevolgen ervan laten ondervinden.”

„Maar — waagde de vriend in te brengen — zijt gij er wel zoo zeker van dat Cervera's eskader hierheen wordt gezonden met vijandelijke bedoelingen?”

„Wat anders kan er achter steken! De Cubanen bezitten geen vloot — derhalve kan die flottielje van geen nut zijn bij het bestrijden der opstandelingen. De eenige zeemogendheid, welke belang heeft bij Cuba, zijn *wij*; en blijkbaar wil Spanje ons vóór zijn, als het tot vechten komt, wat men daar evengoed als hier weet dat overmijdelijk is.”

„En indien Spanje weigert om Cervera thuis te houden?” luidde de tweede vraag.

„Dan moeten wij hem onze vloot tegemoet zenden, en hem

in open zee vernietigen. En vervolgens hard vechten tot het einde van den oorlog toe."

't Was een publiek geheim dat het Amerikaansche kabinet verdeeld was in zake het oorlogsvraagstuk, en Mc. Kinley, hoorende dat Roosevelt een zeer besliste meening bezat omtrent hetgeen zijns inziens de toestand eischte, vroeg dezen op een morgen bij zich om zijne plannen uiteen te zetten. Meesmuilend deelde de President later op den middag, toen er Kabinetsraad gehouden werd, zijnen ministers mede, dat niemand hunner eene zoo vaste meening had omtrent hetgeen te doen viel, als de jonge assistent-secretaris voor de Marine, „die het heele operatie-plan voor den oorlog al kant en klaar in zijn hoofd heeft”.

„Wel, — vroeg een der ministers, eveneens meesmuilend — zou de heer Roosevelt niet een rapport willen opstellen, dat wij als leidraad zouden kunnen gebruiken?”

„Ik weet nog beter, — antwoordde Mc. Kinley — zoo de heeren het goedvinden, zal ik hem laten roepen; dan kan hij mondeling zijne plannen uiteenzetten.”

En aldus gebeurde. Roosevelt werd uitgenoodigd in den Kabinetsraad te verschijnen.

Mc. Kinley stelde hem een paar vragen, ten einde Theodoor aan den gang te krijgen; de ministers maakten het zich in hunne leuningstoelen gemakkelijk, en voort ging Roosevelt, met krachtige gebaren en steeds grooteren nadruk, herhalende hetgeen bij dien morgen den President had voorgelegd. Toen hij uitgesproken had, maakte hij een buiging en vertrok. De President had blijkbaar erg veel pret, sommige ministers proestten het uit van 't lachen, en ook de anderen, hoewel te zeer onder den indruk der omstandigheden om zich zoo uitbundig uit te laten, konden niet anders dan vermakelijk vinden het in hunne oogen overdreven enthousiasme en de al te radicale plannen van hun jongen assistent. En voor de dag ten einde was, vermaakte heel Washington zich met dit geval.

Maar nog geen twee maanden later waren de ministers

zóózeer tot Roosevelt's denkbeelden bekeerd, dat hij de order kon teekenen, waarbij aan admiraal Dewey werd opgedragen de Spanjaarden vóór te zijn bij de Philippijnen.

VI

Luitenant-kolonel en kolonel van het eerste
Cavalerie-regiment vrijwilligers.
(1898).

Doch welk waar jagersman kan zich tevreden stellen met de honden los te laten en dan van uit de verte gade te slaan hoe zij het wild opjagen? Zelf moet hij in 't veld, hitte en dorst lijden, tot hij van vermoënis er bijna bij neervalt, om eindelijk den buit te bemachtigen. En zoo rustte Roosevelt dan ook niet vóór hij zelf ten strijde mocht trekken.

En hij niet alléén, want geheel zooals hij, dacht een militair dokter dien hij te Washington had leeren kennen, en met wien hij, in verloren oogenblikken zwierf door den heuvelachtigen omtrek en voetbal speelde, of — 's winters — tochten op sneeuwschoenen maakte. Dr. Wood, zoo heette deze huisdokter van Mc. Kinley en van den minister van Oorlog, had niet enkel tongen bekeken en polsen gevoeld, doch in het Zuid-westen in menigen oorlog tegen de Indianen dapper meegeholpen, zóózeer zelfs dat hem meermalen het bevel over militaire expedities was opgedragen.

Niets ware beiden gemakkelijker gevallen, dan door hunne „vriendjes” aan de ministeries, te worden toegevoegd aan den staf van een of ander generaal, om zoo „het tooneel des oorlogs” als van uit een *fauteuil d'orchestre* gade te slaan. Maar dát lag niet in den aard van Roosevelt, noch van Wood; zij wilden medetrekken „met den troep”. Doch er waren hun al zóóvele liefhebbers vóór geweest, dat hun geen enkel plaatsje als officier-vrijwilliger meer gegeven kon worden. Wat nu? Een gelukkig toeval kwam hun ter hulp. Order was gegeven om drie cavalerie-regimenten te vormen van vrijwilligers uit het westen, *cow-boys* en jagerslui.

„Men bood mij het bevel over een dezer regimenten aan” — zoo schrijft Roosevelt in *The Rough riders*, (wat met zijne jachtschetsen wel het beste is, dat hij heeft geschreven.) — „Had ik dit aanbod aangenomen, dan zoude ik wegens onbekendheid met de techniek van 't vak, te veel tijd hebben verloren met mijne manschappen te drillen, zoodat ik naar alle waarschijnlijkheid te laat voor den Santiago-veldtocht ware gekomen, ja zelfs den Portorico consolatie-prijs niet hadde behaald. Maar gelukkig was ik verstandig genoeg om den minister te verklaren dat, ofschoon ik wèl geloofde in één maand mijn nieuw vak te kunnen leeren, juist *die* maand niet verspeeld mocht worden, en dat ik mij dus volkomen tevreden zoude stellen met het luitenant-kolonelschap, mits men Wood tot kolonel benoemde.”

„Hiermede konden Mc. Kinley en de minister van oorlog zich ten volle vereenigen, en zoo kregen wij onze aanstelling als kolonel en luitenant-kolonel van het Eerste vrijwilligersregiment — zooals de officieele titel luidde. Maar om de eene of andere reden werden wij weldra in de wandeling „de wilde ruiters” genoemd. Eerst stribbelden wij tegen, maar 't hielp niet; en toen ook de hoogere autoriteiten ons in officieele stukken aldus betitelden, hebben wij dien naam aangenomen.”

Wat echter wel 't grappigste is van de geheele zaak, is dat deze paardmensen, die wij ons natuurlijk voorstellen in duizelingwekkende vaart over Cuba's heuvelen rennende en alles onder den voet trappende, in werkelijkheid van wege gebrek aan transportmiddelen, hunne paarden op den vasten wal hebben moeten achterlaten en den geheelen veldtocht *te voet* hebben medegemaakt! Maar toch behielden zij steeds den naam van „de wilde ruiters”!

Roosevelt's verhaal van de recruteering en het dresseeren der half wilde Westerschen is een kostelijk stukje litteratuur.

Daar had je Pollock — een volbloed Pawnie-Indiaan, met

lange sluike haren volgens Indiaansche mode, doch die ze liet knippen, omdat in zulk een „beschaafden” oorlog, zoo als hij zeide, — zoo'n dracht niet paste. Mc. Gunty, de paardentemmer van Oklahoma, die geen honderd pas te voet ging als hij die te paard kon afleggen — en te voet maar niet in den pas kon blijven, plechtig verzekerende dat hij het wel te paard kon. Daar waren academiëvrienden uit Harvard, oudstudenten van Yale en Princeton — en wat Roosevelt het meest beviel, was, dat geen dezer vroeg om een officiersbaantje, doch allen als simpele soldaten wilden dienen. En met trots noemt hij ze allen, met hetgeen hen onderscheidde op de universiteit: Bob Wrenn, de kampioen-tennisspeler van Amerika; Devereux en Channing, de voetbalspelers; Craig Wadsworth, de steeplechase-rijder; Hamilton Fish, de stuurman van de Columbia-ploeg.

Maar ook vele burgerjongens en...anderen; zoo Yancy uit Tennessee, alias Smith, een uitstekend soldaat, vooral als 't op vechten aankwam, maar handig dobbelaar op de betaaldagen, zoodat hij dan de halve soldij van zijne wapenbroeders in de wacht sleepte. Hij had een anderen naam aangenomen — zoo vertelde hij Roosevelt op 't einde van den veldtocht in vertrouwen — omdat hij eenige jaren geleden met een ander gentleman eenige moeielijkheden had gehad...enfin, dezen had doodgeschoten. Hij verzocht nu zijn chef om een bewijs van goed gedrag, ten einde zulks te kunnen vertoonen als zij hem soms bij terugkomst wilden...ophangen!

En niet enkel Amerikanen, maar ook buitenlanders traden bij Roosevelt in dienst; zoo Osborne, de Australiër en Cook de Engelschman, die toen zij 't regiment eindelijk verlieten, hun leedwezen te kennen gaven het niet tegen de Transvaalsche boeren in 't veld te kunnen voeren. Roosevelt schrijft zulks neer zonder eenig commentaar...

Jagen en rijden konden allen als de beste. Maar *groen* dat zij waren uit een militair oogpunt! Even *groen*...als hun chef, wat discipline betreft. „Allo, heeren” — zoo meldde de

dienstdoende soldaat den kolonel en zijn staf dat het eten gereed was — „als jelui kerels niet drommels gauw komen, is alles steenkoud!” Maar Roosevelt zelf — toen op zekeren dag de generaal vroeg naar een gevangene, die wegens eenig vergrijp door den krijgsraad met hechtenis was gestraft: „o, die? Dien heb ik losgelaten,” antwoordde hij heel luchtigjes!

Doch den vuurdoop hebben de „wilde ridders” ter dege gehad! Aan het gevecht voor Santiago namen 490 van Roosevelt's manschappen deel, 98 werden er gedood of gewond. En 't waren taaie kerels, niet spoedig zich invalide meldende. Een er van — een halfbloed — werd in den tijd van een half uur zevenmaal geraakt: in zijn nek, zijn linker duim, zijn rechter heup, nog eens in zijn nek, nog eens in zijn linker hand, nog een schram langs zijn nek; toen eindelijk werd het bloedverlies zoo groot, dat hij de vuurlinie moest verlaten. Een ander, die al in 't hospitaal was opgenomen en naar 't vasteland zoude teruggezonden worden, slipte 's nachts het venster uit, en keerde tot den troep terug.

Roosevelt zelf kwam er goed af, met slechts een schram; en dat nog wel ofschoon hij, alleen van allen te paard, hoog boven 't kreupelhout uitstak. Een zijner manschappen daarentegen, dien hij aanspoorde om op te staan, er op wijzende dat hij zelf, hoog te paard, dan toch altijd zooveel meer gevaar liep, kreeg een doodelijk schot door de geheele lengte van het lichaam.

Van Roosevelt's krijgsv verrichtingen zal ik zwijgen; men leze die in het reeds genoemde werk. Hij vertelt ze heel eenvoudig en verbergt niets, schaamt zich zelfs niet, — nieuwbakken luitenant-kolonel — om te verhalen hoe hij zijn sabel thuis laat, omdat die hem te veel tusschen de beenen slingerde.

Wat zijn verhaal ook zoo belangrijk maakt, is de onomwonden wijze waarop Roosevelt alle fouten van beheer uiteenzet; ja, hij eindigt zelfs met te erkennen, dat, terwijl de Amerikaansche natie zich altijd verbeeldde wonderbaarlijk

practisch te zijn en wèl ervaren in alle zaken van vrede, daarentegen onbedreven in 't vechten, juist het vechten het beste ging, maar de organisatie alles te wenschen overliet.

't Ging zelfs zóó ver, dat Roosevelt de koe bij de horens pakte, wat geen der officieren van 't gewone leger durfde doen, omdat het hen in een kwaad blaadje bij hunne meerderen zoude gebracht hebben en de verdere bevordering kon kosten; beweegredenen die bij hem — vrijwilliger-officier — natuurlijk niet bestonden.

Ziehier hoe hij de aanleiding tot zijn ingrijpen beschrijft:

„Toen Santiago was ingenomen, scheen het in de be-doeling van het Departement te Washington te liggen, om het leger op Cuba te laten blijven. Precies hoe, was nog niet beslist. Een oogenblik rees het denkbeeld om het leger elke drie dagen van kampement te doen veranderen, — de gele koorts namelijk maakte een langdurig verblijf op éénzelfde plek in het lage land gevaarlijk. Maar hoewel in theorie ieder regiment minstens 25 transportwagens moest hebben, bezaten de meeste er slechts één, sommige geen enkelen, de meest gelukkigste hoogstens drie. En daar de manschap te veel door het klimaat was verzwakt om eenige bagage te dragen, zoude een dergelijke verhuizing eenvoudig tengevolge hebben: een spoedige algeheele vernietiging van het leger.

„Een ander denkbeeld was, om naar de bergen te trekken; maar de wegen daarheen waren door den regen onbegaanbaar, en eens er aangekomen, zoude het onmogelijk zijn, van wege de onvoldoende vervoermiddelen, om het leger te voeden. Dat zoude dus beteekenen: uit-hongeren. Nog een derde lumineus denkbeeld kwam in de hoofden der hooge Oomes te Washington op: een bergvlakte, vijf en twintig mijlen landwaarts, zou een geschikt kampement opleveren. Maar de bergvlakte was begroeid met suikerriet, dat wegens den vetten bodem en zwaren regenval er welig tierde en een waar malaria-

magazijn vormde. Daarheen trekken, ware het leger ter slachting voeren."

Zoo stonden de zaken, toen Generaal-majoor Shafter alle commandeerende officieren bij elkaar riep, ten einde te beraadslagen over een uit Washington gekomen bevel om landwaarts te trekken. Roosevelt had — daar intusschen dokter Wood tot goeverneur-generaal van Cuba was benoemd — het opperbevel over het regiment der „Wilde ridders" gekregen, en maakte dus deel uit van het troepje hoofdofficieren en militaire doktoren, dat bij den bevelvoerenden generaal samenkam en vervolgens nog even bij elkaar bleef. Hij haalde een ontwerp-brief uit zijn zak, dien hij voorlas en, zooveel noodig, na gehouden bespreking, wijzigde, daarna in 't net schreef en den bevelvoerenden generaal deed toekomen — tegelijkertijd — echt amerikaansch! — er de pers een copie van gevende.

Die brief luidde aldus:

Aan Generaal-majoor Shafter.

Mijnheer!

In den heden morgen gehouden krijgsraad waren wij — zooals u bekend is — allen van dezelfde meening, wat de te nemen maatregelen betreft. Hier blijven zal volgens ons aller gevoelen, gelijk staan met een doodvonnis over duizenden. Er is geen enkele reden om niet over te gaan tot het overbrengen van het leger naar noordelijker streken.

In de cavalerie-divisie, van welke ik een der beide brigades commandeer, zijn weinige gevallen van gele koorts voorgekomen, en daaronder geen enkel werkelijk ernstig geval, behalve bij die naar 't hospitaal werden gezonden, waar zij vermoedelijk besmet zijn geworden.

Maar wel zijn in deze divisie 1500 gevallen van malaria voorgekomen. Bijna niemand is er aan gestorven, doch het geheele commando is zóó verzwakt en aangegrepen, dat zij als muizen zullen crepeeren, als er een werkelijke

gele koorts-epidemie uitbreekt, wat zéér zeker het geval zal zijn, als men ons hier laat in het kwade seizoen — Augustus en begin September. Want men kan evengoed quarantaine-maatregelen nemen tegen kiespijn als tegen gele koorts!

Wij zijn allen overtuigd, dat zoodra de autoriteiten te Washington volkomen op de hoogte zijn van den toestand alhier, men ons naar huis zal zenden. Blijven wij hier, dan staat dat gelijk met een ontzettende ramp. Want de militaire dokters zijn van gevoelen, dat gedurende het kwade seizoen dan zeker de helft van 't leger zal sterven.

Dat ware niet alleen te betreuren wegens het verlies aan menschenlevens, doch de bloem van de Amerikaansche armee zoude vernietigd zijn, want 't grootste deel van ons staande leger dient hier onder uwe bevelen. En hoe lang de ziekenlijst ook is — zij bevat meer dan 4000 namen — deze geeft maar een flauw denkbeeld van den werkelijken toestand; geen twintig procent van de manschappen is in staat om vollen dienst te doen.

Zes weken aan de kust van Maine, of elders noordelijk, waar de gele koorts niet kan voortwoekeren, zou ons zoo frisch maken als vechthanen, en kant en klaar voor de najaarscampagne tegen Havanna.

Mits het dadelijk geschiede, kan het leger nog noordwaarts getransporteerd worden, hoewel het natuurlijk veel beter ware geweest, zulks reeds een paar weken geleden te doen.

Waren er gegronde redenen om ons hier te houden, dan zouden wij de gele koorts even weinig achten als de vijandelijke kogels; maar er is geen enkele reden om ons hier te houden. De vier niet aangetaste garnizoenen zijn als bezetting voldoende, en sedert de overgave der stad valt er voor ons niets te doen.

Naar 't binnenland kunnen wij niet gestuurd worden, daar is het nog ongezonder, gelijk ik uit eigen onderzoek

weet; en iedere verplaatsing van het kamp verdubbelt ons ziekental. En ons tegenwoordig kampement is zoo gezond als eenig kampement in dit deel van Cuba maar kan wezen.

De eenige reden van dit schrijven is, dat waar deze mannen zoo dapper gestreden hebben, en zonder morren zich de grootste ontberingen getroosten, ik niet lijdelijk mag aanzien, dat zij even onnoodig als onverdiend ten doode worden opgeschreven.

Met gevoelens van eerbied,

THEODORE ROOSEVELT,

Kolonel-Commandant van de 2e brigade der Cavalerie.

Wel, lezer, wat zegt gij van zulk een brief? Is het niet alsof in plaats van een simpelen vrijwilligers-kommandant — een geïmproviseerd soldaat — een monarch zijne Hooge ontevredenheid te kennen geeft aan deszelfs veldmaarschalk? En met groote onpartijdigheid krijgt ieder een standje: de heeren in Washington die den toestand niet kennen, niet eens weten dat het leger niet langer op Cuba noodig is; de opperbevelhebber, die er aan herinnerd moet worden dat hier de bloem van 't leger ligt; de militaire doktoren, die in 't hospitaal de manschappen met gele koorts besmetten. Koning Roosevelt heeft zelf 't binnenland onderzocht en ongeschikt bevonden, geeft aan waarheen het leger is te verschepen, waar in 't najaar weer gevochten moet worden...in één woord, de toekomstige President van de Vereenigde Staten kon niet sterker presidiaal spreken, dan hij het hier doet.

Geen officier van een staand leger zoude, al bood hij zijn chef aan 't eind nog honderd gevoelens van eerbied meer aan, zóó durven schrijven...en dan nog daarbij 't schriftuur aan de pers mededeelen!

Ook de officieren van 't staande Amerikaansche leger durfden zoo iets natuurlijk niet, maar nu eenmaal 't hek van den dam was, dorsten zij wél te volgen en, zij 't ook in meer ge-

matigde termen, den opperbevelhebber eveneens op 't onhoudbare van den toestand wijzen.

En de uitkomst van Roosevelt's bemoeiingen? Een standje, een ontslag of minachtend zwijgen?

Binnen drie dagen kwam van uit Washington het bevel aan het leger, om zich gereed te maken voor de thuisreis.

Doch daarmede was tevens Roosevelt's militaire loopbaan ten einde. Maar voordat het regiment der „wilde ridders" ontbonden werd, schreef Theodoor nog een tweeden brief, eveneens met eerbiedige gevoelens aangeboden, waarin hij op even beslist ten toon de tekortkomingen der administratie en militaire intendance uiteenzet; een brief, welke evenzeer als de hier overgenomen, het bewijs levert dat Roosevelt, al hanteerde hij het zwaard, nimmer vergat dat in eene Democratie het machtigste wapen is: de pen.

En evenmin vergat Roosevelt — wat ook zoo duidelijk uit die brieven spreekt — dat hij was Staatsman, voorbestemd niet enkel om te dienen, maar ook om te heerschen.

VII

Gouverneur van den Staat New-York.

(1899—1900.)

Dat Roosevelt staatsman was, herinnerden zich evenzeer zijne mede-Republikeinen. Nauwelijks weer aan wal, of zijne candidatuur voor het Gouverneurschap van den Staat New-York kwam ter sprake.

Trouwens de Republikeinen hadden Roosevelt broodnoodig. Hunne partij was zóózeer in kracht afgenomen door onderlinge verdeeldheid, dat er alle kans bestond, dat de Democraten bij de eerst volgende verkiezingen het Regeeringskasteel zouden bemachtigen. En dan: vaarwel! alle vette baantjes, alle invloed die in haar geld kan worden omgezet! Er moest dus iemand gevonden worden, buiten het geharrewar staande en populair genoeg om aller stemmen op zich te vereenigen. En die zóózeer schitterde, dat de goeie kiezers er niet op

zouden letten dat tegelijkertijd andere, minder gewenschte persoonlijkheden werden aangewezen voor de andere baantjes, die in Noord-Amerika tegelijk met den goeverneurszetel uit de stembus worden gehaald.

En Roosevelt voldeed aan al die eischen. Men kende hem van vroeger als door en door fatsoenlijk, wars van kuiperijen en onafhankelijk. Daarenboven had hij met zijne „wilde ruiters” niet enkel Santiago, maar tegelijkertijd stormenderhand New-York ingenomen. Hij was de held van den dag.

Natuurlijk nam de „machine” hem grif aan. Deze was het enkel te doen om het regeeringskasteel te behouden; zij zoude later wel zorgen, dat de voordeelen aan de vriendjes kwamen. En de independente Republikeinen juichten dat deze man zonder blaam bereid was den strijd te aanvaarden; ja, zóó overtuigd waren zij dat Roosevelt hun man was, dat zij zelfs in hun ijver een hervormingsprogramma opstelden en van hem de onderteekening eischten, om hem zodoende te dwingen de mannen te laten slippen, die de Machine met hem gekozen wenschte te zien.

Maar blijkbaar kenden zij Roosevelt nog te weinig. Eensdeels was deze te onafhankelijk om zich een programma, zelfs van Onafhankelijken, te laten opdringen; anderdeels was hij te zéer overtuigd, dat eene splitsing noodlottig zoude zijn voor de Republikeinsche partij.

„Vermoedelijk zal men mij candidaat stellen” — aldus luidt een openbaar schrijven van zijne hand, dat bestemd was om allen twijfel te dien opzichte weg te nemen. „Indien zulks geschiedt, dan zal ik die candidatuur alléén aanvaarden, indien mijn naam geplaatst wordt op dezelfde lijst als waarop voorkomen de officieele Republikeinsche candidaten voor de overige staatsambten. Zuiver New-Yorksche belangen staan er ditmaal weinige op het spel, het is de richting der nationale politiek, waarop thans het oog is te vestigen. De personen, die thans met mij gekozen worden, moeten voor alles Mc. Kinley steunen en hun

best doen, dat een republikeinsch Senator naar Washington worde afgevaardigd.

„Ik zou mijzelfen beschuldigen van kwade trouw, indien ik toestond dat van mijn naam gebruik werd gemaakt om de officieele Republikeinsche kandidaten voor de andere staatsambten den voet te lichten en te vervangen door Onafhankelijken, met wier namen men nog niet eens voor den dag is gekomen!

„Ik schrijf dit niet anders dan noode, want ik ben zeer gesteld op den steun van alle onafhankelijke Republikeinen. Indien ik tot goeverneur word gekozen, zal ik de belangen van den Staat dienen, en alleen in zóó verre de belangen mijner partij, als die bevorderd worden door het bevorderen van het algemeen belang; maar ik mag geen candidatuur aannemen op voorwaarden, welke in mijn oog indruischen tegen de beginselen, welke ik steeds heb hooggehouden, en ten koste van de goede trouw jegens mijne medestanders”.

Maar de Onafhankelijken wilden naar geen reden hooren, en stelden een eigen candidaat, die ten slotte maar 2000 stemmen verwierf; want de meesten vonden het toch eigenlijk veiliger om Roosevelt te stemmen, die desnietteenstaande er maar met moeite kwam. Slechts zeventien duizend stemmen meerderheid in een Staat met 1½ miljoen kiezers!

Roosevelt hield woord. Hij raadpleegde plichtmatig de erkende leiders der „machine”, maar... eveneens de onafhankelijke republikeinen, zooals Seth Low, de latere burgemeester van New-York. En het was waarlijk niet op verlangen van de Machine dat hij de Kamers verzocht maatregelen te nemen tegen het steeds verder voortwoekerende kwaad van hoogst waardevolle staats- en gemeentec concessies niet in de belastingen aan te slaan. 1

1 In de Amerikaansche Staten vestigt een goeverneur, die eene wettelijke regeling noodig acht, daarop de aandacht der Kamers door een „boodschap”. Het betrof hier eene niet enkel voor den Staat New-York, doch ook voor de

De Machine bromde geweldig. „'t Had niet gestaan in het verkiezingsprogram der partij, en er was dus geen reden om tot het nemen van zulke maatregelen over te gaan” — werd boos opgemerkt. „Erg jammer, — antwoordde de goeverneur droogjes — 't is blijkbaar een verzuim geweest; in alle geval beter laat dan nooit.” „Maar de concessionarissen hebben altijd royaal tot de verkiezingskosten bijgedragen!” luidde de wanhoopskreet! „Wilt u soms zeggen dat zij in den waan verkeerden de Republikeinsche partij te kunnen omkopen?” snauwde de goeverneur, „welnu, dan is 't hoog tijd hen te ontzuichten”. „Er bestaat groot gevaar dat de Kamer, die de noodige speciale kennis mist, een slechte regeling maakt en de concessionarissen het vel over de ooren haalt, wat hoogst onbillijk ware”, aldus zocht men den goeverneur te verteederen. Doch deze antwoordde onmiddellijk dat hij dan deskundigen ter hulpe zoude roepen en trouwens aan belanghebbenden alle gelegenheid wilde geven om hunne zaak te bepleiten.

Er viel dus geen redeneeren tegen, en de Boodschap van den Goeverneur, het nemen van maatregelen in zake de concessies aanbevelende, kwam bij de New-Yorksche Kamer in. Maar de Amerikaansche wetgevende macht heeft een uitstekend middel om zich van lastige kwesties te ontdoen. De speciale commissie, welke het ongeboren wetsontwerp moet onderzoeken, dient eenvoudig geen verslag in.

De bezitters van concessies en hunne vrienden maakten zich trouwens niet beangst. 't Zou wel weer een van de vele bevliegingen van Roosevelt zijn! En de zitting liep al naar

---

gemeente-financiën belangrijke kwestie. Bij den belastingaanslag op de onroerende goederen bleef bijv. buiten aanmerking de waarde van honderden millioenen, welke de concessie tot het aanleggen en exploiteeren van het tramwegnet in de gemeente New-York feitelijk vertegenwoordigt, en werd enkel de maatschappij aangeslagen voor de door haar in de straten gelegde *rails*, welke haar eigendom waren.

't einde, zonder dat Roosevelt van iets hoorde. Toen nam hij het eenige middel te baat, dat de wet hem toekende. Hij stuurde een nieuwe boodschap, berichtende dat de zaak „dringend” was. In zulk een geval *moet* tot behandeling worden overgegaan,

Doch door een...verzuim van den kamerbewaarder geraakte Roosevelt's brief tusschen de goevernementsbureaux en het wetgevend lichaam in 't ongereede.

Maar de goeverneur zat niet stil, en toen hij 't ongeval bemerkte, werd fluks een duplicaat afgezonden, met de beleeftde waarschuwing aan den Voorzitter van de Kamer, dat indien hij niet zorgde voor de voorlezing, een ander lid der Kamer, dat eveneens een afschrift had, daar wèl voor zorgen zoude.

En toen werd de boodschap voorgelezen, en de Commissie ontwaakte uit haren slaap en rapporteerde; en hoewel de zitting op 't punt stond gesloten te worden, haastten zich de beide Kamers de wet aan te nemen. Want commissies in 't bijzonder, en volksvertegenwoordigers in 't algemeen, zijn (in Amerika) tegen 't einde der zitting, als het verkiezingspook dreigend oprijst, erg bang om het publiek te ontstemmen.

Nu ontbrak alleen Roosevelt's handteekening nog, en dan ware 't gevreesde ontwerp wet. De maatschappijen, bezitters van concessies, die tot zoolang geen gehoor hadden gegeven aan de uitnoodiging van den goeverneur om hare belangen te bepleiten, bestormden nu zijne deur.

„Hoogst aangenaam u eindelijk te zien”, luidde hartelijk het welkom. „Maar waarom kwam u liever niet wat eerder?”

„De wet druischt tegen alle recht en billijkheid in”, klaagden de woordvoerders. „Welnu”, zeide de goeverneur vertrouwelijk, „om de waarheid te zeggen, ben ik er ook niet in allen deele mede ingenomen, maar ik kon niets beters krijgen.”

„Dus zult gij ze niet onderteekenen?” werd haastig gevraagd, en een straaltje van hoop glom op de onthutste ge-

zichten. „Is het uwe bedoeling de geheele zaak uit te stellen tot de volgende zitting en die dan opnieuw te doen behandelen?”

„Eén ding tegelijkertijd”, antwoordde Roosevelt. „Ik wil gaarne in de volgende zitting billijke verbeteringen in de wet aanbevelen; maar... gij kent het spreekwoord van den vogel in de hand? Ik heb de geheele zitting moeten wachten op de wet, en nu ik die heb, vind ik het niet geraden, die te laten glippen. Ik zal de wet dus bekrachtigen, doch zal gaarne in de volgende zitting alle wijzigingen in de wet gebracht zien, die voorgesteld worden en mij billijk voorkomen.”

„Maar voordat de Kamer weer samenkomt, zal zulk een tijd verlopen!” steunden de concessionarissen. „En intusschen zal de wet in werking treden en onberekenbare schade veroorzaken! Zet er uwe handteekening niet onder, en roep de Kamers bijeen, om dan eene voor alle partijen billijke wet te maken. Wij zullen u daarin bijstaan”.]

Aldus spraken de heeren der machtige monopolies op spoorweg-, verlichtings- en ander gebied. En Roosevelt vond dat denkbeeld uitstekend, en nam het over, met dit voorbehoud: hij teekende de wet, en deze trad dus in werking, doch hij riep tevens de Kamers op tot eene buitengewone zitting, ten einde de gewenschte verbeteringen in de wet aan te brengen.

Onnoodig te zeggen, dat die „verbeteringen” niet zoo vele, noch zoo radikaal waren als de monopolisten hadden gehoopt.

Zoo streed Roosevelt te Albany den goeden strijd, dien hij gestreden had te New-York en later te Washington; streed niet enkel ten bate van het algemeen belang, maar ook ten bate van die duizenden, die in dat land der vrijheid een al te gemakkelijke prooi waren der menschelijke roofdieren. Krachtig trad hij op, waar het gold het handhaven der wettelijke bepalingen betreffende den arbeid in fabrieken en van de woningwet, of kwam (waar het kon) bemiddelend tusschenbeide bij geschillen tusschen patroons en arbeiders. Zoo bijv. bij een

grootte kleedermakers-werkstaking, en bij die der drogisten-bedienden.¹ En voor de zéér onvolkomen en *nog* onvolkomener toegepaste „Civil-Service act” wist hij er eene in de plaats te stellen, die sedert dien tijd de meeste ambten van den Staat New-York buiten het bereik der buitgrage politiekers brengt.

Niet enkel worstelde Roosevelt met anderen, doch ook met zich zelve. De gouverneur van een amerikaanschen Staat is in sommige opzichten gelijk aan een koning. Aan hem het recht over leven en dood, het recht van gratie. En zoo geviel het dat tijdens Roosevelt's gouverneurschap eene bekende dame ter dood veroordeeld werd, die hare schoondochter vermoord had, en haren echtgenoot had pogen te vermoorden. Het publiek had met groote belangstelling den loop van het proces gevolgd, en hoewel algemeen de straf juist werd geacht, kwam het menscheijk gevoel in opstand bij de gedachte dat eene vrouw zoude opgehangen worden. (Dit was toenmaals de wijze van voltrekking der straf, welke sedert door electrocutie vervangen is). Jacob Riis, Roosevelt's boezemvriend sedert diens voorzitterschap van de New-Yorksche Politie-commissie, die zijne entré's had in het goevernementshuis, haastte zich, toen hij het vonnis vernam, 's avonds naar Albany, na afloop zijner bezigheden te New-York. Met den middernachtstrein moest hij weer huiswaarts keeren, doch gebruikte intusschen al zijne overredingskracht om zijn vriend te overtuigen, dat noch uit een oogpunt van beschaving, noch met het oog op de komende verkiezingen het vonnis uitgevoerd mocht worden. Wat het laatste betreft: het tweejarig tijdperk van Roosevelt's gouverneurschap liep n.l. ten einde, en de executie zoude hem zeker de stemmen kosten van vele verontwaardigde kiezers.

Roosevelt luisterde aandachtig. Noch de verkiezingsargumen-

¹ Eigenlijk zijn „drug stores” een soort winkel welke wij niet kennen, doch een mengsel zijn van een apotheek, een drogisterij, een zelfs van een bakkerij.

ten noch het denkbeeld dat men hem voor een barbaar zoude uitkrijten zoo hij het recht zijn loop liet, konden hem doen wankelen in zijn besluit. Eindelijk kwam het uur van vertrek; Riis haastte zich naar den nachttrein. Het eenige waartoe hij Roosevelt had kunnen overhalen, was het benoemen eener speciale commissie tot onderzoek omtrent den geestestoestand der moordnares. Roosevelt zette aan Riis zijne meening nog nader uiteen in een den volgenden dag geschreven brief, die aldus eindigde: „Wat ik ook besluite, beste vriend, wees overtuigd dat ik zulks niet doe, dan na moeitevol in 't donker te hebben getast naar den weg, dien de plicht mij voorschrijft.”

En toen de doktoren geen versoeking voor de misdaad konden bijbrengen, heeft Roosevelt onverzettelijk het recht gehandhaafd.

VIII

Vice-President en President der Vereenigde Staten (1901—1904).

„Een man der tien Geboden” heb ik Roosevelt boven aan dit opstel genoemd, en de lezer zal — vermoed ik — van lieverlede wel begrepen hebben, dat hij niet beter te kenmerken is. Een man die doet wat zijne hand vindt te doen, en dan niet vraagt naar vriend of vijand, zulk een man is geen politieker, zelfs geen staatsman, en al moge hij ook in naam „Republikein” zijn, in werkelijkheid is hij alleen de man der tien Geboden, een geweldig jager voor den Heere. Maar geen staatkundige partij ziet zóó iemand gaarne aan het hoofd van het bestuur, en het behoeft dus niet te verwonderen, dat de Republikeinen op middelen zonnen, om Roosevelt voor goed onschadelijk te maken. Hij zelf wilde niets liever dan herkozen te worden als goeverneur, het volk óók, edoch... de Machine had anders besloten, en in een democratischen staat met algemeen stemrecht heeft natuurlijk het volk niets in te brengen. „*Man glaubt zu schieben, und man wird geschoben.*”

Er was een te goed middel om Roosevelt onschadelijk te maken, dan dat zijn partij het niet zoude gebruiken. De beste wijze n.l. om een Amerikaan te doen eclipseeren, is hem te stellen vlak achter de Amerikaansche zon, den President der Vereenigde Staten. Van het vice-presidentschap straalt geenerlei glans uit, integendeel, wie deze betrekking aanneemt, is, zooals zijne landgenooten het eigenaardig uitdrukken: *shelved*, voor goed opgeborgen op een plank in de kast. Roosevelt, dit ook zeer goed wetende, spartelde erg tegen toen de New-Yorksche Republikeinen hem deze candidatuur opdroegen, waarbij kwam dat noch president Mc. Kinley, noch de andere kopstukken der Republikeinsche partij erg op die candidatuur gesteld waren. Want Roosevelt te willen opbergen, was even gevaarlijk als het brengen van een os in de porceleinkast. De tien Geboden maken geen integreerend deel uit van eenig Amerikaansch partijprogramma (evenmin als van de meeste Europeesche) en er is veel breekbare waar in ieder Regeeringskasteel.

Maar de New-Yorksche republikeinen, die Roosevelt *à tout prix* uit Albany wilden verwijderen, vochten met de kracht der wanhoop, en wisten de Westersche Republikeinen warm te maken, die in den *cowboy* Roosevelt den verlosser van het dreigend Bryanisme zagen. En zoo moest Roosevelt, die al eenmaal de reddende engel geweest was van de New-Yorksche Republikeinsche partij, toen 't om het New-Yorksche goeverneurschap ging, ook nu de partij redden en, zij het ook tegen wil en dank, de candidatuur van vice-president der Vereenigde Staten aanvaardden.

En toen hij gekozen was, dacht ieder, — hij, en zijne vrienden, en zijne vijanden, — dat het nu *uit* met hem was. En zoo was het ook naar alle menschelijke berekening....

Iemand vroeg eenmaal Roosevelt, hoe hij toch kwam aan een zóó veel bewogen loopbaan. Het antwoord luidde: „wel, ik liep de gebeurtenissen niet uit den weg, maar integendeel plaatste mij vóór deze — en ze gebeurden.”

Dat antwoord is niet juist. Zooals met meer menschen het geval is, begrijpt Roosevelt zijn eigen loopbaan niet. Hij plaatste zich wel in den weg der gebeurtenissen, maar 't waren altijd *andere* gebeurlijkheden die geschieden, dan waarop hij rekende. Zoo van den beginne afaan. Kersversch Kamerlid, was hij bijna tot voorzitter van de New-Yorker Kamer gekozen. Niets ware hem liever geweest, doch bij verwezenlijking van zijne wensch zoude zijne te geringe ervaring hem zeker in korten tijd ten onder hebben doen gaan. Ware hij in 1886 tot burgemeester van New-York gekozen, (voor welk ambt hij zich candidaat had gesteld) dan zoude hij te zeer in de gemeentelijke politiek zijn opgegaan om in aanmerking te kunnen komen voor het secretaris-generaalschap van Buitenlandsche Zaken, waarnaar hij in 1889 solliciteerde. En had hij dezen post bij Buitenlandsche Zaken werkelijk gekregen, dan zoude hij ongetwijfeld te zeer door het toenmalige hoofd van het Departement in de schaduw zijn gesteld, dan dat hij ooit naam had gemaakt. Maar de consolatieprijs: het lidmaatschap van de Civil-servicecommissie, het tamelijk laag geacht baantje, dat hij ten slotte verkreeg, bleek later juist de betrekking te zijn die hem populair kon maken.

En ware Roosevelt tijdens den Cubaanschen oorlog ingedeeld bij de geregelde troepen, (zooals hij aanvankelijk hoopte) dan ware hij nooit de „wilde ruiter” geworden, die zoozeer in deze hoedanigheid aller oogen tot zich trok, dat hij de aangewezen candidaat werd voor het Goeverneurschap van New-York.

En nu werd de bouwsteen, dien de bouwmeesters verachtelijk in een hoek wierpen, tot aller verrassing de hoeksteen van het Staatsgebouw!...

Door Mc. Kinleys vermoording, op 14 September 1901, werd vice-president Roosevelt volgens de Amerikaansche constitutie van zelf diens opvolger; en zóózeer is de volksgunst hem bijgebleven, dat niettegenstaande ook thans weer de Republikeinsche kopstukken niets liever zouden zien dan dat

Roosevelt's herkiezing mislukte, er nooit ernstig sprake van was een anderen Republikein tot candidaat voor het Presidentschap aan het Amerikaansche volk voor te stellen.

Inderdaad is de spreuk van Roosevelt's geslachtswapen ook hier bewaarheid geworden: „Hij, die de struik geplant heeft, zal voor den wasdom zorgen.¹

Wat Roosevelt als President heeft gedaan, ligt te kort achter ons, dan dat het hier in herinnering behoeft gebracht te worden. Daarenboven zoude eene eenigzins uitvoerige uiteenzetting niet mogelijk zijn zonder te treden in den doolhof der Amerikaansche politieke vraagstukken. Slechts op enkele, meer uit een Europeesch standpunt belangrijke onderwerpen worde derhalve even het oog geslagen, alvorens deze schets te eindigen, welke enkel tot doel heeft Roosevelt als man te leeren kennen, en geenszins om een overzicht te geven van de Amerikaansche staatkunde.

De vijf onderwerpen die ons het naast aan het harte liggen, zijn: het neger-vraagstuk, het vraagstuk der beschermende rechten, het vraagstuk der trust's, dat der werklieden organisaties, en ten slotte, wat vooral met het oog op onze Oost-Indische bezittingen van belang is: het imperialisme.

Wat de negerkwestie betreft, herinnert men zich zeker nog wel welk eene beweging er kwam in den zuidelijken mierenhoop, toen Roosevelt den grooten hervormer van het neger-onderwijs: Booker Washington, een pikzwarten neger, aan zijne tafel noodigde. Doch Roosevelt deed meer en beter: hij benoemde verdienstelijke negers tot belangrijke ambten, en hield den benoemden de hand boven 't hoofd. Zoo bijv. toen in een dorp in Mississippi het grauw een neger-postdirectrice had weggehoond, liet hij eenvoudig het postkantoor sluiten, zoodat nu de dorpsbewoners genoodzaakt zijn om hunne brieven mijlen

¹ Deze spreuk doelt blijkbaar op de bloeiende rozestruik waarmede Roosevelt's geslachtswapen beladen is.

ver van een ander postkantoor af te halen! ¹ En 't grappigste van het geval is, dat de bewoners nu gezamenlijk een neger hebben aangesteld om zulks voor hen te doen, zoodat zij de brieven toch uit zwarte handen ontvangen...met het onderscheid dat zij daarvoor nu extra mogen betalen!

Natuurlijk zal deze onpartijdige houding Roosevelt in 't Zuiden stemmen kosten. In het Zuiden trouwens zijn na den burgeroorlog, de Republikeinen steeds in de minderheid; maar de lezer zal, hoop ik, nu genoeg inzicht in Roosevelt's karakter gekregen hebben om te begrijpen, dat zulke overwegingen niet zijne gedragslijn bepalen.

Wat het vraagstuk der beschermende rechten betreft, gaat Roosevelt volkomen mede met de Republikeinsche partij.

In zijne jonge jaren was zulks niet het geval. Als student — wie is niet theoreticus op dien leeftijd? — was hij een voorstander van vrijhandel; en in 1881, kort na zijne promotie, werd hij zelfs lid van de Vrijhandelaars-club te New-York. Zulks bleef hij gedurende de drie jaren van het Kamerlidmaatschap, want hij was minder gekozen als partijman dan wel als fatsoenlijk man. Maar op den duur was deze houding niet mogelijk; daartoe maken de beschermende rechten te zeer een deel uit van het Republikeinsche credo, en in 1885 bedankte hij dan ook voor het lidmaatschap der club, verklarende „dat hij was in de eerste plaats Republikein, en maar in de tweede plaats vrijhandelaar.”

En met de jaren, door de meerdere ondervinding, is bij Roosevelt steeds sterker geworden de overtuiging dat het protectionistisch tarief onontbeerlijk is voor de welvaart van Amerika ², „noodig niet enkel voor landbouwer, koopman en industrieel, doch zeker wel 't meest voor den Amerikaanschen werkman, die alleen daardoor in staat gesteld wordt het

¹ In Amerika worden de brieven op 't platteland niet bezorgd, maar moeten gehaald worden.

² Naar men weet, is dit tarief bijzonder hoog; op vele goederen zelfs van 30 tot 60 ten honderd van de waarde.

hooge loon te verdienen, waardoor Amerika zich van Europa onderscheidt. Met dien levensstandaard van den Amerikaanschen werkman moet elk beschermend tarief rekening houden: de bescherming mag niet dalen beneden het verschil in levensstandaard hier en elders."

Aldus verklaarde Roosevelt uitdrukkelijk te Sagamore hill, zijn ouderlijk buitenverblijf op Long-Island (27 Juli jl.), in de redevoering, waarmede hij zijne candidaatstelling aanvaardde voor het tweede Presidentschap. Dat hij hierbij zóó beslist het bestaande tarief handhaafde, heeft een bijzondere reden en staat in verband met het thans te behandelen vraagstuk der trust's.

Roosevelt's houding tegenover de kapitalisten, die het menschdom het vel over de ooren willen halen, is bekend, en is nooit veranderd. Reeds als jong Kamerlid heeft hij ronduit zijne meening over hen gezegd bij eene gelegenheid, bij welke even is stil te staan, omdat zij tevens zoo duidelijk doet uitkomen dat Roosevelt, hoezeer ook een vijand der monopolisten, tegenover hen steeds rechtvaardigheid wil betrachten.

In 1884 werd door de wetgevende macht van den staat New-York bepaald: dat de concessionarissen van de luchtspoorwegen in de stad New-York voortaan in plaats van tien cent per rit, slechts vijf cent mochten vragen, (een Amerikaansche cent = $2\frac{1}{2}$ Ned. cent). Volgens de concessievoorwaarden kon de wetgevende macht dergelijke tariefverlaging bevelen, en Roosevelt had dan ook van harte voor die verlaging gestemd. Doch de goeverneur van den staat New-York — toenmaals de Democraat Grover Cleveland — was van oordeel dat die tariefsverlaging in strijd was met de goede trouw en het contract hetwelk de Staat met de concessionarissen had gesloten. Op grond hiervan sprak hij zijn veto uit — en viel dus de wet.

Groote verontwaardiging ontstond hierdoor bij het publiek. De maatschappij was hoogst onpopulair, vooral omdat zij in de macht was van Jay Gould en zijne kornuiten. Daar Roosevelt een zeer werkzaam aandeel had genomen in het tot stand komen

van de wet welke de tariefsverlaging voorschreef, meende men dat hij nu de man was, om deze ten tweede male in de Kamer te brengen. (Het veto van den Goeverneur wordt nl. krachteloos, indien daarna de betroffen wet, opnieuw in de Kamer aanhangig gemaakt, ten tweede male wordt aangenomen).

Tot aller verwondering echter weigerde Roosevelt zich tegen het veto te verzetten, en verdedigde zijne houding aldus:

„Tot mijn spijt moet ik verklaren, dat toen ik voor de tariefsverlaging stemde, ik iets heb gedaan, dat ik niet had moeten doen, en zulks voor de eenige maal in mijn leven, tegen mijn beter weten in. Ik beken openlijk dat ik zwak ben geweest, hoofdzakelijk uit een gevoel van weersin tegen die vervloekte dieven, die het stedelijk net in hunne macht hebben; ten deele ook omdat ik de publieke opinie in New-York ter wille wilde zijn. Wat de directie van die luchtspoorwegen betreft, voor die heeren voel ik even weinig als wie ook in deze Vergadering, en ik zou niets liever zien, indien het mogelijk ware, dan dat Gould en zijn heele bende op de bank der beschuldigten werden gebracht. Ik ben overtuigd dat zij het algemeen belang ontzettend benadeeld hebben met hunne omgekochte kranten hunne omkoopning van rechters, hunne omkoopning van leden van dit Huis. Doch het geldt hier een hooger belang, want *zij* zijn slechts gewone dieven. En wat het adres betreft, dat die heeren hebben ingezonden, ik zou meer hechten aan een verzoekschrift ondertekend door Jan Rap en zijn maat, dan aan dat papier van Gould senior en Gould junior, daar ik dergelijke mannen beschouw als te behooren tot de buitengewoon gevaarlijke klasse der rijke misdadigers”.

Geen beter middel om ongeoorloofde winstmakerij te voorkomen, dan het streng handhaven van wetten, die het vrije spel der concurrentie beschermen.

Het aan allen bekende, onlangs beeindigde „Northern Securi-

ties" proces is een bewijs, dat Roosevelt zulks doet, zelfs in die gevallen, waarin, uit een algemeen oogpunt beschouwd, het minder noodzakelijk is. En voor 't overige wenscht hij, vóórdat andere maatregelen getroffen worden, in de eerste plaats de trust's te dwingen tot eene zoo groot mogelijke publiciteit. Reeds hierdoor zullen vele min-gewenschte toestanden voorkomen worden, want juist aan het duister waarin de groote maatschappijen kunnen werken, ontleenen zij hare grootste kracht. Dat hij, enkel om die trust's te nekken, een tariefsverlaging zou trachten door te drijven, strijdt echter met zijn welbekend billijkheidsgevoel, al tracht de tegenpartij, ten einde hem stemmen te doen verliezen, dit aan de groot-kapitalisten wijs te maken.

Doch daarom was het dan ook noodig dat zijne verklaring te Sagamore-hill zoo beslist het beschermend tarief handhaafde.

Kunnen dus de kapitalisten gerust zijn, hoe is het te dien opzichte met de werklieden gesteld?

Dat Roosevelt de kleine luiden een goed hart toedraagt, is meermalen gebleken. Als goeverneur van den staat New-York is hij in vele moeielijkheden tusschen arbeiders en patroons verzoenend opgetreden, en als president der Vereenigde Staten bood hij in de beruchte anthraciet-staking eveneens zijne bemiddeling aan.

Men herinnert zich het geval: wegens verschillende grieven legden de arbeiders in de anthraciet-mijnen in 1902 het werk neder, en New-York, dat geen andere steenkool kent, stond op het punt te bevriezen. En niet enkel New-York, maar vele andere steden. Van allerwege gingen stemmen op, dat, op welke wijze dan ook, aan deze werkstaking een einde moest komen. Sommigen gaven den raad de steenkolenmijnen van staatswege te naasten, anderen om het Congres in buitengewone zitting bijeen te roepen en dit te laten beslissen. Onder den druk der omstandigheden.... en van de kiezers, zoude zeker het Congres zéér bedenkelijke en overhaaste maatregelen hebben genomen; de President echter,

als zoodanig, zoude ongetwijfeld zich ten volle gedekt hebben door die oproeping. Ware Roosevelt dus geweest enkel de Eerste ambtenaar van den staat, dan zoude hij zeker dien weg hebben ingeslagen; is niet „gedekt te zijn” de eerste plicht van een ambtenaar? Roosevelt stelde zijn presidentschap hooger, en zonder zich te laten weerhouden door persoonlijke overwegingen¹, zonder te vragen of het Congres de uitgaven zou goedkeuren aan een enquête en scheidsgerecht verbonden, bood hij zijne bemiddeling aan.

De gevolgen van die daad zijn bekend: een wapenstilstand werd gesloten en het dreigend gevaar afgewend.

Van het precedent, hierdoor geschapen, heeft Roosevelt niet weder gebruik gemaakt. Hij heeft zijne bemiddeling nooit weder aangeboden, zelfs niet bij de zeer ernstige, door vele bloedige voorvallen gekenmerkte, nog niet beëindigde werkstaking in de goudmijnen van Colorado. Blijkbaar heeft Roosevelt begrepen, dat zulk tusschenbeiden-treden zich bepalen moet tot die uiterst zeldzame gevallen, waarin eene werkstaking dreigt te leiden tot een publieke calamiteit. Zoolang zulks niet het geval is, blijft iedere werkstaking, hoe belangrijk ook, enkel een economisch vraagstuk, en het oplossen van economische vraagstukken anders dan met behulp van de wetgevende macht en op de wettelijk geregelde wijze ligt niet op den weg van het hoofd van een Staat.

Daarenboven heeft reeds bij alle werkstakingen de autoriteit eene zóó zware taak te vervullen, dat zij, zonder deze te kort te doen, geen andere op zich mag nemen: zij toch heeft te

---

¹ Naar van betrouwbare zijde verhaald wordt, zeide Roosevelt, toen hij het telegram had verzonden, waarbij zijne bemiddeling bij de benoeming van scheidsrechters werd aangeboden: Nu is het met mijne populariteit gedaan. Trouwens wat zou van het prestige van den President zijn overgebleven, indien de scheidsrechterlijke uitspraak — die hij niet kon voorzien — onpopulair zou blijken en niet door partijen opgevolgd ware geworden? In dat geval zoude het hem ook hoogst moeielijk zijn gevallen verder de orde te handhaven; men zoude er allicht een partij-kiezen in zien.

zorgen voor het handhaven der wetten. Aan deze verplichting houdt Roosevelt onwrikbaar vast, en terecht, want met die handhaving staat of valt het geheele regeeringsgebouw.

Een deel der Amerikaansche werklieden leidde uit zijn optreden in de anthracietkwestie af, dat de President uit verkiezingsoverwegingen de vakvereenigingen ter wille zoude zijn, en meende niet beter hunne kracht en zijne zwakheid te kunnen toetsen, dan door een aanval op het strategisch meest belangrijke punt: den zetel van het gouvernement.

Zekere Miller, opzichter in de afdeling boekbinderij van de gouvernementensdrukkerij te Washington, was uit de werklieden-vakvereeniging gestooten, omdat hij tegen de regels in, aan zijne chefs eenige vereenvoudigingen in de bewerking had voorgeslagen, waardoor eene jaarlijksche besparing van ongeveer f 20.000 verkregen werd. De boekbinders, allen leden eener vakvereeniging, trachtten Miller ook verder op allerlei wijzen te „pesten”, ten einde hem tot heengaan te dwingen; en toen dit niet hielp, legden zij den arbeid neer, onder mededeeling, dat zij niet wilden samenwerken met een niet aan hunne vereeniging aangesloten persoon.

De directeur der gouvernementensdrukkerij gaf toe, en Miller werd ontslagen. Doch men had buiten Roosevelt gerekend. De President beval onmiddellijk Miller weder in dienst te nemen, daarbij wijzende op de uitspraak van het scheidsgerecht inzake de antraciet-werkstaking: „dat aan geen arbeider werk mag onthouden worden, of hem iets in den weg mag gelegd worden, op grond dat hij is al dan niet lid eener vakvereeniging.”

Morrend legde de vakvereeniging zich neder bij het besluit van den President, doch trachtte nu langs omwegen het doel te bereiken. Daartoe beschuldigde zij thans Miller van een hoogst onzedelijk gedrag, en gaf dit op als nieuwe reden om niet met hem te willen samenwerken. Door deze beschuldiging hoopte zij ook den President te „blameeren”, en zoo tot toegeven te dwingen. Maar ook deze vlieger ging niet op; de beschuldiging miste allen grond. En toen een al te vrees-

achtig vriend, gedachtig aan het spreekwoord „men noemt geen koe bont, of er is een vlekje aan”, Roosevelt aanraadde: toch liever een einde aan de zaak te maken, omdat wellicht het geheele personeel der goevernementsdrukkerij zou gaan staken, en zoo de verkiezingspoppen aan 't dansen brengen, antwoordde de President:

„Ik zal mij nooit of nimmer de wet laten voorschrijven door werklieden-vakvereeningen, evenmin als door de groote trust-maatschappijen, wat hiervan ook de invloed moge zijn op de aanstaande presidentsverkiezingen. Ik wil de eenige gedragslijn volgen, welke een Amerikaansch President kan nemen, die achting voor zichzelf wil behouden, en zal bij ieder persoon uitsluitend naar zijne verdiensten vragen. De werklieden-vakvereeningen zullen door mij naar alle recht en billijkheid behandeld worden; ook de groote maatschappijen zullen door mij naar alle recht en billijkheid behandeld worden, en evenzeer zal zulks het geval zijn met iederen burger. Doch willen deze leden der vakvereening het werk neerleggen, dan zal geen hunner ooit weer een vinger uitsteken naar werk op de goevernementsdrukkerij, zoolang ik President ben.”

Zeer eenvoudig is dus de houding van Roosevelt tegenover de vakvereeningen. Zij is dezelfde als tegenover de Trust-maatschappijen: niemand naar de oogen zien, tegenover allen en een ieder de wetten handhaven.

Ten slotte blijft nog een vraagpunt over: het imperialisme, of het expansie-vraagstuk. Zeer verschillend wordt hierover zelfs in het Republikeinsche kamp gedacht. Velen, en daaronder mannen van grooten naam, zijn beslist tegen elke uitbreiding van bezit, en zouden niets liever willen dan de Philippijnen ten spoedigste aan hun lot over te laten. Anderen zijn van de meening van Don Basile: *Ce qui est bon à prendre, est bon à garder*. Voor ons Nederlanders, die al zoovele jaren over het eerstgenoemde standpunt heen zijn, is het moeilijk in de zienswijze te treden van hen, die een groot

gevaar zien in koloniaal bezit. Waar Roosevelt, zeer tegen den wensch van vele zijner partijgenooten in, aan Cuba het „wederkeerig” tarief bezorgde, waardoor alléén de feitelijke onafhankelijkheid van dat eiland mogelijk werd, kan er geen twijfel bestaan of de President meende het oprecht, waar hij te Sagamore-hill verklaarde, aan de Philippijners zelfbestuur te willen geven, zoodra zij bewijzen, daartoe rijp te zijn. „Onze macht thans terug te trekken uit die eilanden — ging hij voort — zoude gelijk staan met het prijsgeven van de nauwelijks gewonnen burgerlijke vrijheid der inboorlingen. Wij hebben er eene regeering ingevoerd van Amerikanen, bijgestaan door Philippijners. Wij zijn voortdurend beijverd om zulks te veranderen in eene regeering van Philippijners, bijgestaan door Amerikanen”.

Nademaal echter niet te betwijfelen valt, dat tegen den tijd dat de Philippijners geheel op eigen beenen kunnen staan, de grond onder hunne voeten hoofdzakelijk aan Amerikaansche kapitalisten zal toebehooren, de Amerikaansche burgerlijke belangen derhalve de overheerschende zullen zijn, komt het mij voor dat Nederland geen vrees behoeft te koesteren, dat deze Amerikaansche barrière tegen het gele gevaar ooit weer zal worden opgeheven.

Of die Amerikaansche steun ooit meer zal worden dan eene lijdelijke, ziedaar waaromtrent men geen te hooge verwachtingen moet koesteren; en het is wel noodig hierop den nadruk te leggen, daar de illusiën van sommigen hier te lande ten tijde van den Boeren-oorlog bewijzen, dat men noch Roosevelt noch het Amerikaansche volk voldoende kent. Men vergete nooit dat de Vereenigde Staten zijn een *Engelsch* sprekend volk, dat met Engeland niet enkel de taal gemeen heeft, doch ook de *letterkunde*. In vele opzichten zijn ook de Amerikaansche staatsinstellingen Engelsch, of hebben zich uit Engelsche instellingen ontwikkeld; de Amerikanen denken er voelen derhalve Engelsch, en er zal dus steeds een zeer groote geestverwantschap blijven bestaan tusschen onzen ouden

vijand en Amerika, eene verwantschap die door persoonlijke betrekkingen ten zeerste versterkt wordt. Voor zoover dus een Amerikaan belang stelt in hetgeen buiten zijn eigen vasteland voorvalt (en hoe weinig zulks is, bewijzen de Amerikaansche kranten, in welke aan Europa slechts een zeer bescheiden plaatsje wordt toebedeeld), is zijne belangstelling op Engeland geconcentreerd.

En wat Roosevelt betreft, zal het den lezer thans wel duidelijk zijn, dat hij, hoewel van Hollandsche afkomst, door en door Amerikaan is, en hoe warm gevoelend ook, hoezeer opbruisend bij het vernemen van onrecht, voldoende staatsman om niet als een Don Quichotte de lans op te vatten, maar voorzichtig te luisteren naar de vroede mannen zijner partij. Daarenboven heeft hij ons duidelijk genoeg den weg aangewezen, die te bewandelen is; reeds in de eerste bladzijden van dit opstel kwam zijne uitspraak voor: „geen natie kan hare plaats in de wereld behouden, of iets tot stand brengen dat werkelijk meetelt, tenzij steeds gereed hare rechten met de wapenen te handhaven”. Alleen een *weerbaar* Nederland kan rekenen op Roosevelt's sympathie. En zijn wij dit in voldoende mate?.....

Wat de toekomst Roosevelt zal brengen, wie kan het zeggen? Hier is te herhalen het waarschuwende: men prijze den dag niet, vóórdat de avond is gevallen! Daarenboven, Roosevelt's geschiedenis is de geschiedenis van een *gewoon* man; en hij schijnt alleen buitengewoon, omdat het gewone van lieverlede ongewoon is geworden. Wat is natuurlijker, dan aan het lichaam den vollen eisch te geven, het te maken niet enkel tot een waardig drager der geestelijke eigenschappen, maar tot den inspirator van geestelijk werk? Waar de hersenen zijn de wetgevende macht, het lichaam de uitvoerende macht, en waar een ieder weet, hoezeer de wetgevende macht inwerkt op de uitvoerende, en omgekeerd, moet dan niet de zorg

voor het lichaam even hoog gesteld worden als die voor den geest? Roosevelt nu is niets anders dan het resultaat van dat harmonisch zorgen voor beiden; hij heeft de juiste beteekenis begrepen van het gezegde der Ouden, een gezonde geest kan slechts in een gezond lichaam wonen"; zijn geheele doen en laten berust op die harmonie, welke hem de geestelijke en lichamelijke kracht gaf, noodig om te breken door het kunstig net der partij-programma's en partij-overwegingen, om enkel te zijn de man der tien Geboden.

Ongetwijfeld waren hem de omstandigheden gunstig: Amerika heeft nog de wildernissen, waarin de mensch zich ongestoord ontwikkelen kan. Maar zoo ons die ontbreken, hebben wij niet de wateren, hebben wij niet de zeeën? Staat niet met de jacht gelijk, in vele opzichten hooger, de strijd tegen water en wind? Deze eischt evenzeer koelbloedigheid, staalt de hand, scherpt het oog. En hebben wij niet onze koloniën?

Zeker, het is er warm, maar was Cuba dan soms koeler? Waren de Westersche cow-boys meer op een evenaars-klimaat getraind?

Daarom juist is uit Roosevelt's leven zooveel leering voor ons te trekken: het wijst ons den weg dien wij zelf moeten en kunnen gaan. Want nogmaals worde het herhaald: Roosevelt is een *gewoon* mensch, en zelfs zijne staatkunde, de staatkunde der tien Geboden, is eene zeer eenvoudige staatkunde. Te eenvoudig, dunkt u, en gij haalt den neus op voor slechts dat tiental?

Welnu, *probeer* eens ze *alle* tien in toepassing te brengen...

RICHARD HOLM.

Delboy-Baer photo.

RICHARD HOL.

Naar mij in 1895 door den archivaris van Amsterdam zelf verstrekte opgave, is de eigenlijke naam van den kunstenaar, aan wiens nagedachtenis de volgende bladzijden zullen worden gewijd, Holle, en werd hij niet met den weidschen naam van Richard, maar met den ons meer eenvoudig klinkenden, echt Hollandschen van Rijk gedoopt.

Wanneer het Richard voor Rijk in de plaats kwam, weet ik niet. Het moet wel reeds heel vroeg geweest zijn, en de verwisseling zal wel hierin haar oorzaak gehad hebben, dat de jonge man, ongetwijfeld, al was het zonder eenige aanmatiging — immers, in het minst niet pedant te zijn was een van Hol's vele goede eigenschappen — een voorgevoel heeft gehad van zijn gewichtige loopbaan, die hem zelf over de grenzen en met velen uit den vreemde in aanraking zou brengen, waarbij het universeele Richard van groot gemak kon zijn.

Buitendien, in die dagen, en op het gebied der toonkunst zeker, was het met een algemeen gevoel van waardeering voor onze nationaliteit nog maar povertjes gesteld. Slechts voor wat van buiten kwam werd belangstelling getoond, en om iets te leeren, om nog eens de aandacht op zich te kunnen vestigen, moesten onze jonge mannen van talent naar het buitenland,

naar de een of andere africhtingsschool met den opzichtigen titel van conservatorium, of bij dezen of genen beroemden, natuurlijk buitenlandschen, virtuoos in de leer.

Sinds een kleine halve eeuw is hierin wel wat ten gunste der zaak veranderd, ofschoon de toonkunst zich nog lang niet in de belangstelling mag verheugen die de schilderkunst en hare beoefenaars genieten. Die hebben het buitenkansje, dat Rembrandt binnen de grenzen van hun vaderland werd geboren. Het kunstgevoel van de geheele wereld, al was het dan zeker niet zonder een behoorlijk contingent aan Snobisme, voor de ontwikkeling en den bloei van iets ideaals nog niet altijd onmisbaar, heeft ontegenzeggelijk op de materiele waarde van Rembrandt's kunstwerken de aandacht gevestigd, en dit heeft bijgedragen tot een ontginning der algemeene belangstelling, zelfs der regeering, wat tengevolge heeft gehad, dat bijv. het teekenen onder de vakken van het staatsonderwijs is opgenomen, dat dus door staatsexamens eerst bevoegdheid tot het geven van onderwijs in het teekenen wordt verkregen, dat er staatsinrichtingen zijn waar dat onderwijs wordt gegeven, dat er kostbare musea zijn van den staat of van gemeenten, dat de zorg voor dit alles aan het departement van binnenlandsche zaken een' afzonderlijken ambtenaar is opgedragen, dat de beeldende kunstenaars in het algemeen in beter aanzien staan dan hun broeders in de toonkunst.

Ontegenzeggelijk heeft de Nederlandsche schilderkunst sinds Rembrandt meer gepraesteerd dan de toonkunst sinds Sweelinck, maar juist meen ik dit, en althans o. a., aan het gemis van die meer algemeene belangstelling voor de muziek te moeten toeschrijven.

Het Nederlandsche volk voelt van nature niet veel voor kunst, zijn aard — ik bedoel dit natuurlijk heel in 't algemeen — is nuchter, phlegmatiek, het maakt zich niet warm voor kunst; enthousiasme wordt al gauw belachelijk gevonden.

Zoo noem ik ons volk ook niet muzikaal. Met mijn vereerden vriend Hol heb ik het daarover wel aan den stok

gehad. Heb ik het goed, dan was dit het eenige punt van verschil in de meeningen die we min of meer voorstonden, en wel als redacteuren, hij van *De Muziekbode*, ik van het *Weekblad voor Muziek*.

Hol dan meende aan de muzikaliteit van ons volk niet te moeten twifelen. Nu is het woord „muzikaliteit” al zeer rekbaar en, zoo als het meer gaat, ook ons meeningsverschil berustte in werkelijkheid op uiteenlopende opvatting van het begrip muzikaliteit. Want volstrekt niet — en dit meende Hol dat ik dacht — houd ik mijne landgenooten, die zich op de toonkunst willen toeleggen, voor minder in staat het daarin ver te brengen dan wie ook dit doen van andere landen, (men denke slechts aan kunstenaars als Messchaert, van Rooy, Tijssen, Orelia, Urlus en de dames mevr. Noordewier en de Haan) maar 1o. is hun aantal, en begrijpelijker wijze, geringer, en 2o. is de behoefte om goede muziek te hooren bij ons lang zoo algemeen niet als elders, als bijv. in Duitschland. Ten bewijze hiervan strekke, dat nagenoeg alle instellingen ten onzent, die de beoefening der kunst in den goeden, in den beteren zin voorstaan, noodlijdend zijn, of zich niet dan met groote moeite en kunstmatig verkregen belangstelling kunnen staande houden. We behoeven bij deze beschouwingen nog niet eens te denken aan de jammerlijke toestanden, die wij op het gebied der muzikaal-dramatische kunst beleefd hebben.

De vraag of in dat alles geen verbetering komen kon, beantwoord ik zonder eenig aarzelen bevestigend. Het terrein is vruchtbaar en de kiemen zijn er. De hand behoeft slechts aan de ploeg geslagen te worden. Maar te groot is die taak voor het particulier initiatief, waaraan we het tot nu, op een kleine uitzondering dan na, bereikte — en gering is dit waarlijk niet — te danken hebben.

De regeering hebbe in te zien, in erkenning van de rechten die het gevoel naast den geest, het hoofd en het hart toekomen, dat de ware ontwikkeling van een volk niet slechts

van een verzorging der wetenschap of van den godsdienst, maar wel degelijk ook van die der kunst in hare verschillende uitingen te verwachten is. En hoeveel gemakkelijker is het haar niet gemaakt, nu het zoeven genoemde particuliere initiatief met de ontginning van de woeste gronden al zoo goed begonnen is, nu we èn reproduceerende èn scheppende artiesten van voornaam gehalte hebben aan te wijzen!

Getroffen hebben we het niet, dat de koninklijke familie de toonkunst niet van nature lief heeft en haar niet als een onmisbaren factor voor het leven beschouwt. Onder omstandigheden als de onze zou hare muzikaliteit onze kunst in den lande tot aanzienlijk voordeel zijn geweest. We weten het toch hoe voorbeelden van dezen aard doen volgen, en, hebben we den smaak van iets goeds maar eens beet, dan willen we, noch kunnen we dat verder missen. Zoo herinneren velen onzer zich ongetwijfeld hoe van de liefde voor de muziek van wijlen Z. M. koning Willem III, indertijd — al past hier het woord betrekkelijk — toch goede gevolgen zijn aan te teekenen geweest.

Dan... wanhopen aan de komst van betere tijden willen we nog niet en mannen als Hol zijn het juist die ons daartoe nog aanleiding geven.

Hol geloofde aan die beterschap ook, hij meende dat Nederland volstrekt niet achter behoefde te staan bij andere landen, Hol was wat men noemt een echt vaderlander (zijn composities hebben ook iets specifieks Nederlandsch) en uit gemis aan nationaliteitsgevoel was het zeker niet, dat hij dan van Rijk, Richard werd. Richard klinkt iets vlotter, voor vreemdelingen vooral en, zooals ik reeds opmerkte, van of door den vreemde moesten en moeten onze kunstenaars het nolens volens voor hun materieel bestaan toch maar hebben. Nu staan de zaken in zooverre reeds anders, dat onze artiesten wel naar het buitenland trekken om hunne positie, en dikwijls schitterend, te verbeteren, maar zich geenszins meer schamen voor hun Hollandschen naam of afkomst. „Hoor ik een mij onbekenden zanger, die mij door stem en voordracht

en uitstekend zingen, bijzonder pakt, dan denk ik steeds „dat zal wel weer een Hollander zijn”; zoo hoorde ik onlangs in Duitschland zelf spreken, waar men zich overigens toch vrij algemeen voor dé autoriteit houdt, die de muzikale lakens voor heel de wereld heeft uit te geven.

Voor die gunstigere verhoudingen veel gedaan te hebben danken we in niet geringe mate aan Hol.

Hol is tijden in ons land „de man” geweest, misschien niet altijd in naam, maar zeker in wezen. Hol was een kunstenaar van het echte hout. Zijn kunst had hij lief boven alles; hij rustte geen oogenblik met den arbeid, ook met dien aan zich zelve. Zooals geen waar mensch een vreemdeling wil zijn in zijn eigen tijd, zoo min wilde Hol dit als waar kunstenaar. Aan alles zijn grenzen gesteld, zoo ook aan iemands bevattingsvermogen. Dat Hol het volle inzicht niet gehad heeft in den dan toch ook reusachtigen omvang van Wagner's genie, is hem geenszins te wijten, maar eer aan het toevallige, dat zijn ontwikkeling te weinig litterair is geweest. En ook litterair ontwikkeld, en in ruime, onbekrompen mate ook, moet men wel zijn om het universeele van Wagner's geheele verschijning te peilen en te waardeeren, al wordt hiertoe minder geleerdheid dan veeleer natuurlijke liefde en sympathie vereischt. „Nur wer mich liebt versteht mich”, heeft de groote meester eens gezegd.

Zooals we aanstonds zullen zien, zijn Hol's leerjaren echter verloopen, zonder dat van een litterair onderwijs sprake is geweest, en daarna is hij in de volle bezigheden en beslommeringen van beroep en huiselijk leven gekomen, hetgeen hem de gelegenheid tot een inhalen van het verzuimde, als dit al ingezien werd, benam.

Maar van het muzikale wonderwerk van Wagner heeft Hol wel degelijk kennis genomen, toen het de aandacht vroeg op de wereldmarkt der vruchten van het menschelijk gevoel en verstand, en zijn natuurlijke aanleg en congeniaal begrip van het allergrootste bewezen meermalen, ook nog in de

laatste jaren, zijn inderdaad schitterende vertolkingen van bijv. het *Lohengrin*- of het *Tannhäuser*-voorspel.

In geen geval heeft Hol gedaan wat zijn toch eens meer gevierde collega Verhulst op zijn geweten heeft: voor de kunstontwikkeling hier te lande een tijdlang als rem dienst gedaan te hebben. Middelmattige grootheden als Verhulst kunnen zeker het doorbreken van de zon van het genie niet tegen gaan, maar wat zij wel kunnen — en zoo heeft Verhulst gedaan — is dit: menschen uit den kring hunner omgeving de levensvreugde benemen van het majestieuze van zoo'n opgang te hebben aanschouwd en doorleefd.

Neen, Hol heeft zich gekoesterd in het nieuwe licht, dat hem verkwikt heeft en... jong gehouden; het bekende middel immers tegen oud worden is: meelevens met zijn tijd, wat voorwaar niet moeilijk behoef te vallen als ons voor de moeite de heerlijkste vruchten in den schoot vallen.

En al bleef Hol dan eenigszins buiten het engverwante terrein van de litteraire kunst — ik geloof niet te veel te zeggen als ik beweer, dat hij onze heele litteraire revolutie van het laatste kwartier der vorige eeuw kalm, als onopgemerkt aan zich voorbij heeft laten gaan — en al is hij diengevolge bij de keuze der texten zijner vocale composities te weinig kieschkeurig geweest, — op het domein dat ten volle het zijne mocht heeten, had hij oogen, of liever: ooren voor zes. We mogen gerust aannemen dat hem, en tot het laatst van zijn lange leven, weinig is ontgaan.

Bij zijn groot talent als toonkunstenaar heeft deze goede eigenschap hem onzer kunstbeoefening van onschatbare waarde doen zijn.

Zijn heele optreden kenmerkte daardoor iets fleurigs; Hol was interessant, hij boeide, hij strekte tot voorbeeld, en voorbeelden... trekken, nog altijd.

Ik wil nu overgaan tot het schetsen van Hol's leven.¹

Hij werd geboren den 23sten Juli 1825 te Amsterdam, in een welgesteld burgergezin waarvan hij de eenige zoon bleef. Het is of zij, die tot nu iets van Hol's leven hebben verteld, zich ontzien te vermelden, dat zijn ouders een zoogen. melkkeldertje hadden, ten minste, ik vond het nergens gezegd, en waarom niet? In zoogenoemde lage of houe geboorte zien we nu toch zeker geen verdienste meer, en als ik het hier wel mededeel, is het ook om het werkelijk geniale van Hol's aanleg nog beter te doen beseffen; immers nu weten we het, dat hij *ondanks* de naar alle waarschijnlijkheid minder intellectueele ontwikkeling van het ouderenpaar, de groote man geworden is, dien ieder in hem acht. Groote mannen hebben steeds de hindernissen die hun ontwikkeling in den weg stonden overwonnen.

Het huis waar Hol geboren werd, lag aan de Lange Dijkstraat, die de Geldersche kade met de Oude Schans verbindt,

---

¹ Hierbij maak ik o. a. voor een groot deel gebruik van mijne mededeelingen daaromtrent in het *Weekblad voor Muziek* van 23 Juli 1895. Het dien datum verschenen nummer (30) was geheel aan Hol gewijd ter opluistering van de viering van zijn zeventigsten verjaardag. O. a. bevatte het van meer dan zeventig letter- en toonkundigen kortere en langere oorspronkelijke bijdragen. Mijn destijds opgedane weten dankte ik aan: a. een biographische schets in den zevenden jaargang 1879/80 van het reeds lang ten grave gedaalde Maandblad van het Nederlandsch Nationaal Zangersverbond; ik vermoed altijd nog dat die schets was van dr. H. G. H. Groenewegen; b. de eerste aflevering »Rich. Hol» van mr. Viotta's »Onze hedendaagsche toonkunstenaren»; c. »De Portefeuille» van 7 September 1889; d. de met de meeste welwillendheid mij verstrekte mededeelingen van mej. A. C. van Waning Bolt te Apeldoorn en haar broeder, den eens zoo geestdriftig toegejuichten en terecht gevierden baryton-zanger H. A. van Waning Bolt te Amsterdam. Deze laatste mededeelingen betreffen vooral den tijd, waarin Hol in enorme zelfontwikkeling buitengewone werkzaamheid ten toon spreidde. Sinds '95 dateert mijn meer persoonlijke omgang met Hol, die op den naam van vertrouwelijk mag bogen. Van dien tijd af spreek ik dus uit eigen ervaring, Mijne mededeelingen berusten trouwens ook nog op Hol's eigen publicaties zoowel in mijn »Weekblad», waaraan hij medewerkte, als ook van 1900 af in »De muziekbode», toen hij daarvan de redactie op zich nam.

in de nabijheid van de Nieuwmarkt. In 1875 was het nummer van het huis 42.

Reeds zeer jong gaf hij bewijzen van muzikalen aanleg, waarschijnlijk op het huisorgeltje, dat bij eenvoudige, welgestelde menschen niet gauw ontbreekt.

Op dat zelfde huisorgel kreeg hij les van Martens, ¹ den toenmaligen organist van de Zuider-Kerk. Deze zou hem ingewijd hebben, volgens het maandblad van het N. N. Z., in de werken van Bach. Maar zou Hol het dan later op de straks te noemen muziekschool nog zoo lang hebben uitgehouden, en zou zoo'n vroege kennismaking met het allerbeste geen diepere sporen hebben achtergelaten van de onvergeetlijke polyphonie, die toch wel naast het zielrijke der melodieën het hoofdkarakter is van Bach's kunst, en die door Hol nu juist niet bepaald wordt betracht?

Reeds op achtjarigen leeftijd, nog te klein om met de voeten bij het pedaal te kunnen komen, (anderen spreken van 10 en 12 jaren) wat hij trouwens ook door het tengere van zijn lichaamsbouw niet vermocht, nam hij, en meermalen, voor den ambtelijken organist den dienst waar, tot tevredenheid van die er over konden oordeelen.

Van composities uit dien tijd is ook sprake. Een wals zou zijn gaven reeds toen verraden hebben ² evenals een fantasie op motieven van *Norma* en een lied „L'aveugle et sa fille”. In dit laatste — ik heb het zelf gezien — is inderdaad reeds iets van het eigenaardige dat Hol's werken kenmerkt.

Weldra bleek het nu zoo duidelijk wat de bestemming van den knaap was, dat zijn ouders hun lievelingsdenkbeeld om hem dominé te laten worden opgaven, en hem naar „de Muziekschool” lieten gaan.

¹ Martens is in '89 van de Zuider- naar de Nieuwe kerk gekomen, waarin hij 50 jaren werkzaam is geweest.

² Op ruim 12-jarigen leeftijd heeft Hol reeds een fraaien wals voor piano gecomponeerd. Dr. H. G. H. Groenewegen. *W. v. M.* 1895 blz. 243.

Deze instelling, tot 1827 „koninklijk” geheeten, daarna „stedelijk”, stond onder leiding van J. G. Bertelman (1784—1854) een in die dagen verdienstelijk man. Maar wat waren de tijden toen anders! Beethoven nog zoo goed als een onbekende grootheid! en in plaats van de gezonde kost der klasieken, treffen we op de programma's de toch tamelijk ephemerere verschijningen aan van Moscheles en Hummel; dat waren de „modernen” van die dagen. Uit verschillende gegevens ontving ik den indruk dat het onderwijs er vrij gebrekkelijk was, wat ons een reden te meer kan zijn Hol's talent te bewonderen, daar hij er toch goede vorderingen maakte.

In een verslag van 3 Juni 1841 komt de naam Rijk Hol voor onder die van de kweekelingen, „nog ter schole verblijvende” maar „aan wie vergunning tot het geven van onderwijs wordt verleend”, voor „Forte-piano” en eveneens onder die van hen, aan wie over het afgelopen schooljaar prijzen en getuigschriften zijn toegekend. Onder die namen vond ik mede dien van Regina Dorothea van Waning Bolt „loffelijk ontslagen met vergunning tot het geven van onderwijs” voor zang. Zij, later gehuwd met den heer A. J. Osterloh, is een oudere zuster van Hol's eerste vrouw.

Op het programma van het in de zaal van den stadsschouburg met veel luister en onder het auditorium zelfs van stadsautoriteiten, o. a. van „Z. E. A. den heer Staatsraad Burgemeester” gehouden uitvoering, komt als laatste nummer voor: „Forte-Piano, de heer R. Hol, Fragment op thema's uit „Wilhelm Tell”, door T. Döhler.”

Kort na dit examen, dus waarschijnlijk nog in 1841, en dan op 16-jarigen leeftijd, moet Hol de school verlaten hebben.¹

Naar het schijnt heeft hij zich verder geheel zelf ontwikkeld, en anderen daarvan dadelijk het voordeel doen genieten

---

¹ Mr. Viotta gewaagt van een verslag van 1844, waarin Hol voorkomt onder de bekroonden voor forte-piano en compositie. Dan zou hij nog tot 19-jarigen leeftijd de school hebben bezocht.

bijv. zijn leermeester, dien hij Beethoven leerde kennen.

Bij een virtuozenpaar, dat van 1840—1848 de wereld in verbazing bracht, de gezusters Teresa en Maria Milanollo, sloot de jonge kunstenaar zich in het voorjaar van 1845 aan voor een kunstreis door de provincies. Hij stond destijds reeds bekend als uitstekend accompagnateur, en daar hij met gemak vreemde talen sprak was hij voor zoo'n reis de aangewezen man. In het „Muzikaal Tijdschrift” staat over een te Leiden gegeven concert: „Tot verpozing liet zich de heer Richard Thal (onder dezen naam komt hij voor)¹ tusschenbeiden op de piano hooren. Zijn spel in de „Fantaisie sur des motifs de Lucie de Lammermoor” van Döhler² en in een „Caprice en forme de Valse” van hem zelve, deden hem als een zeer verdienstelijk pianist kennen. Lief en bevallig was het thema van de „caprice”, welke de heer Thal juist en net voordroeg.”

Een bericht van een uitvoering te Deventer luidt echter minder gunstig.

Nog in hetzelfde jaar (1845) werd een kunstreis gemaakt over de grenzen in de Rijnprovinciën met mej. Appy, zangeres en haar broeder Henry, violist.

Te Ems had een der concerten een eigenaardig verloop. Een aardbeving (het zal wel een bevinkje geweest zijn) veroorzaakte dat het publiek te midden van een nummer plotseling onder grooten schrik een goed heenkomen zocht. Dat Hol reeds toen zijn kalmte wist te bewaren bleek bij die gelegenheid. Een fransch liefhebber had onze artiesten en eenige bekenden aan een souper genoodigd na afloop van het concert. Niemand die er verscheen, of die nog van schrik vervuld

¹ Naast Milanollo — wie weet welk eenvoudig naampje zich hierachter ver- school — was „Hol” te eenvoudig. Maar waarom dan niet verder gegaan, denkende aan de etymologische verwantschap tusschen hol, hel, hemel (cf. *κοιλος*) had hij zich best Ricardo di Cielo kunnen noemen. Wat deed Mina Kruseman wel met haar Stella Oristorio di Frama?

² Deze componist was in die dagen zeer in trek, nu is hij zoo goed als vergeten.

iets kon gebruiken, behalve Hol en de gastheer, die het maal alle eer aandeden.

Van 1850—52 trad hij meermalen als solist te Amsterdam op. Van zijn composities hoorde men in dien tijd niet veel; het heet dat de kennismaking met de scheppingen van Beethoven's genie de gedachte om zelf iets te praesteeren bij hem onderdrukte.

Omstreeks 1848 brak voor Hol een periode aan, die op de ontwikkeling van zijn artistiek vermogen van grooten invloed is geweest. Het was de tijd, waarin hij zijn eerste vrouw, Jacoba van Waning Bolt, leerde kennen. In het gezellige gezin, waar de kunst met groote, natuurlijke liefde en veel talent werd beoefend, in de Haarlemmer Houttuinen, in het achterhuis achter de „erweteschuur” (een pakhuis met dien naam) bracht hij vele muzikale en vroolijke avondjes door.

De uitverkorene, die vijf jaren jonger was, bezat een prachtige sopraanstem en daarmee zong zij weldra al de schoone liederen en balladen (meestal bij texten van Hofdijk) die Hol nu, het een na het ander, begon te schrijven. 's Levenslente was voor den kunstenaar aangebroken. Zijn ziel moest zich uitzingen.

Uit dezen tijd dateert ook zijn veel gezongen lied „De Storm”, naar het Engelsch „The Pilot”. Hol, die in korten tijd Engelsch geleerd had, kreeg de oorspronkelijke compositie van S. Nilson in handen. Ik heb haar gezien en kan mij volkomen begrijpen, dat Hol er geen vrede mede hebben kon; destijds voelde hij toch wel reeds voor het verband van woord en toon. De text trok hem echter aan, en daarom vertaalde hij dien, zeker ook niet zonder talent, en componeerde het lied zelf.

Dat Hol ook in die dagen reeds wist op te treden, d. w. z. zich niet maar bij alles neêrlei, bewijst het volgendé voorval. In het gezelschap D. O. G. zou Hol als pianist optreden, mits hem een goed instrument ten gebruike werd gesteld, David Koning Sr. (Junior was er nog niet eens) had op zich genomen

voor een goed instrument te zorgen. Toen Hol nu bij het praeludeeren bemerkte, dat de afspraak niet gehouden was, stond hij op en weigerde verder te spelen. Den aandrang die er onder zulke omstandigheden begrijpelijkerwijze zal zijn uitgeoefend weerstond hij met kalmte.

Onwillekeurig denk ik naar aanleiding van die kalmte aan Bülow. Het was bij een optreden in een „stadsconcert" te Utrecht. Even begonnen — en hemelsch, zooals Hans dat kon — hield hij plotseling op, en vroeg of er soms een stemmer in de zaal was, want dat er een *g* niet rein gestemd was, hetgeen hij door den toets aan te tikken liet hooren. Daar er nu geen stemmer verscheen ging Bülow ook niet verder, in de meest mogelijke kalmte verklarende toch niet op een niet rein gestemde piano te kunnen spelen.

Ook uit die eerste periode, en wel van het jaar '50, dateert *Ons Vaderland*, het lied, dat wel het meest heeft bijgedragen om Hol's roem te vestigen. Zelfs werd het de aanleiding dat uitgevers zich bereid verklaarden zijn werken uit te geven; in dien tijd was dit een bijzonder groote zeldzaamheid.

Het ontstaan van dit lied heeft ook al zijn geschiedenis. De zeer beroemde tenorzanger W. P. G. de Chavonnes Vrugt was aan lager wal. Om hem te helpen hebben Hol en Frisius, d. i. Dr. H. G. H. Groenewegen, toen student in de medicijnen, een van Hol's intimi, het lied samen in de wereld gebracht. Het heeft langen tijd een voor ons land zeldzame geestdrift onder het publiek weten te wekken en als Vrugt het zong, ook in zijn nadagen, waren de Amsterdammers, ook zij die geld aan hem te kort gekomen waren, buiten zich zelve van opgetogenheid, Maar ook Van Waning Bolt, en veel later Orelia heb ik er wel het vuur mee in de zaal hooren brengen. Het is ook niet moeilijk in te zien dat het voor zulk succes wel de capaciteiten heeft. Ons tegenwoordig concertpubliek is van voornamer gehalte dan het vroegere en zal het effect wel goedkoop bereikt vinden, maar op zoogen. volksconcerten, waar men zich wat gauwer geeft en dus ook gauwer mee te

krijgen is, waar het begrip Vaderland alleen bij het hooren van het woord, geheel traditioneel stemming verwekt, zal een zanger, die in het bezit van een flinke stem is en die — dit vooral — weet voor te dragen, er niet spoedig zonder herhaling van het lied afkomen. En hoe men ook door meer moderne inzichten en meer verfijnden smaak tegenover deze compositie staat, het dient erkend dat het een goed lied is, eerlijk gevoeld en gevonden, en met tact uitgewerkt.

Van 1850—53 volgden vele andere liederen, waaronder vele bij texten van Frisius, bijv. „Avond- en Morgenster” opgedragen aan zijn a. s. schoonbroeder H. A. van Waning Bolt, ook een zanger uit dien tijd, meer een natuurzanger, die, met een pracht van een stem, zijn publiek tot geestdriftige uitingen van hulde en dank wist te brengen. Nog herinner ik mij hoe hij, veel later, aan de „Amstel jagthaven” — hij was een groot roeier, en had, als lid der roei- en zeilvereeniging „De Hoop”, tal van prijzen behaald met roeien en sturen der gieken bij wedstrijden — ’s avonds het clublied „Aan Amstel en IJ heerscht een dappere rey”, door Heinze, meen ik, getoonzet, liet weerklinken, zóó, dat de wandelaars aan de overzijde van het breede water bleven stilstaan om te luisteren en om een herhaling vroegen.

Bolt zal menig lied van zijn schoonbroeder, dien hij hoogelijk vereerde, gelanceerd hebben. Zoo ook „Al zijt gij schoon”, dat wel aan Schumann’s „Ich grolle nicht” herinnert, niet onbegrijpelijk, want de Neu-Romantiker, o. a. Schumann, trokken Hol bijzonder aan. Als een werk van grooteren omvang noem ik „Der blinde König”, bij text van Uhland.

Als solist trad hij meermalen op, maar wel het grootste deel van zijn tijd werd aan onderwijsgeven besteed. De lessen stroomden toe. Hij begon dikwijls te 7 ure en van 10 ure ’s avonds tot na middernacht werd in den huiselijken kring van zijn verloofde onnoemlijk genoten van zijn degelijke lessen en zijn heerlijk spel. Een geraffineerd technicus is Hol nooit geweest, wat gemakkelijk is te begrijpen; de kunstenaar won

het te veel van den virtuooos, en zijn levensomstandigheden veroorloofden hem bovendien niet zich geheel alleen aan het pianospel te wijden, maar zijn door en door artistieke voor-dracht boeide in de hoogste mate, ja bracht zijn ontwikkeld gehoor in verrukking.

Dat Hol reeds in dezen vroegen tijd zin had voor het dra-matische element mag hier niet onvermeld blijven.

In den familiekring zijner aanstaande schoonouders werd ook wel comédie gespeeld, en het vele dat daar aan kunst werd gedaan, en natuurlijk niet alleen onder familieleden kon blijven, gaf aanleiding tot de oprichting van een vereeniging „Polyphonia”, een klein „onder onsje” van nog geen 40 personen, die onder Hol's leiding in 't bijzonder die composities uitvoerden, welke nu niet bepaald voor groote zang-vereeningen geschikt waren. Hier kwamen ten gehooore Schumann's *Adventlied*, diens opera *Genoveva*, Gade's *Erlikönigs-tochter*, Beethoven's *Elegie Sanft wie du lebest*, waarvan Hol een metrische vertaling maakte, enz.

De kleine vereeniging gaf Hol uitstekende gelegenheid zijn talent van dirigeeren te ontwikkelen. Bij de uitvoeringen die onder pianobegeleiding en strijkkwartet plaats hadden, hospiteerde menige autoriteit en vele kunstenaars van naam telde „Polyphonia” onder hare medewerkenden, bijv. Otto von Königslow, Frans Coenen en den cellist Den Dekker.

Voor „Polyphonia” nu schreef Hol bij een text van Frisius een muzikaal-dramatische klucht, die zijn ontstaan te danken had aan de eens te Amsterdam befaamde „Onstee-geschiedenis”. Een doorlopende grondgedachte vond men in de volgende regelen:

»Heil geliefde op dezen feestdag.
Voor ons minnend hart zoo groot.
Heil den dag, waarop ge uw oogen
Voor het licht der zon ontsloot.»

waarmee een gelegheidsdichter al zijn aanvragers helpt, die echter, op de hoogte der beetnemerij hem aanstonds komen

bestormen met een niet eindigende canon: „Zeg, leelijke vent, geef mijn geld toch weërom”.

Die canon had zooveel muzikale waarde, dat Hol hem later in zijn ouverture *Kapellmeister Wohlklang* heeft aangebracht.

In 1856 werd Hol benoemd tot directeur van „Amstel's Mannenkoor”, een vereeniging die tijden lang tot de beste in den lande heeft behoord. Met „Polyphonia” raakte het toen van lieverlede gedaan, hetgeen ook wel veroorzaakt zal zijn door dat hij in hetzelfde jaar in het huwlijk trad.

Slechts twee jaren mocht de gelukkige echt duren. Kort na de geboorte van een zoon, Richard, stierf de moeder aan een nieuwe uitbarsting van de kwaal (longontsteking) die haar vroeger reeds het gebruik van 'n heerlijke stem had ontzegd. Met zijn schoonmoeder en het kindje naar Hilversum vertrokken verkreeg zijn smart wel rust, maar spoedig daarop, na negen maanden, werd hij opnieuw getroffen door slagen van 't lot. De kleine Richard, zijn beide ouders en een zuster werden hem ontnomen.

Wellicht is onder den smartelijken indruk van al die verliezen de compositie *Bede* ontstaan, bij woorden van Anna. De vele uitvoeringen die er van hebben plaats gehad, wijzen als van zelf op den indruk dien zij heeft gemaakt, hetgeen mij bovendien nog van verschillende kanten is bevestigd.

Met Hol's optreden als directeur van „Amstel's Mannenkoor” in 1856 begint zijn glorie. Nu kwamen zijn buitengewone talenten aan den dag. Inderdaad buitengewoon immers is het wat Hol in 't bijzonder voor den mannenzang en in 't algemeen als dirigent gepraesteerd heeft, zooals van zelf spreekt, beheerscht door zijn geheele bestaan als artiest. Nu ook begon zich van zijn optreden de heilrijke invloed voor de geheele kunstbeoefening te doen gevoelen.

Als men het niet wist, dan zou men het niet gelooven, met welke prullen de mannenzang zich in die tijden inliet. Van verband tusschen toon en woord had men zoo goed als

geen flauw begrip en ik ben er zeker van dat het geen zeldzaamheid is geweest dat een componist (!) eerst zijn compositie gereed maakte, en daarna zoo goed en kwaad als het ging de woorden van dit of dat gedicht (!), waarvan hij, als het iets meer dan niets te beteekenen had, ook al niet veel begrepen zal hebben, onder de noten schreef. Voor zoover deze toestand niet bedroevend was, maakte het dikwijls een komischen indruk, zooals het geliefde crescendo en decrescendo, het piano en forto, het sforzato, verder afgewisseld met legato, staccato en martellato, alles om bloot uiterlijk muzikale effecten (!), een totaal gemis van overeenkomst vertoonde met den algemeenen zin van het gedicht of den bizonderen der woorden.

Van juiste declamatie of goede phraseering geen spoor; woorden in lettergrepen letterlijk stuk gekapt. En waartoe hoofdzakelijk dit alles? Om den zangers hun kunstjes te laten vertoonen, of, misschien beter gezegd, om dit den directeur tjes te laten doen, waarbij deze hun zangers tot machines verlaagden.

Daar het met de toonvorming en de techniek van den zang toen nog allererbarmelijkst gesteld was, liet, naar men denken kan, het geluid veel te wenschen over en bestond, vooral waar de compositie zeer onvoorzichtiger wijze niet binnen de grenzen van de natuurstem gehouden was, de uitvoering dikwijls in niet veel anders dan een zeker soort rhythmisch blaffen. De tenoren waren haast altijd slechts zangers die hun partij met kopstem zongen.

Min of meer zal men bij de wedstrijden in mannenzang, die nu met vernieuwde krachten in de mode zijn gekomen, nog wel het een en ander van het genoemde kunnen waarnemen; vooral bij de nummers van vrije keuze der kleinere vereenigingen komen de kwartetten die reeds lang begraven hadden moeten zijn nog wel voor den dag, en blijkt het dat zij, en zangers en hun leiders, nog lang niet van de algemeene

ontwikkeling zijn, die voor elke bezigheid welke met de kunst in verband staat noodig is.

Maar het verschil van nu en vóór Hol's optreden is verbazend en den grooten vooruitgang danken we wel in de allereerste plaats aan Hol.

Haast zonder uitzondering deed men toen aan muziek zonder zich om iets anders te bekommeren; gold het een ander geval, men kon zeggen: zonder van toeten of blazen te weten, hoewel misschien deze uitdrukking op den leider van een mannenkoor nog wel in de volle, letterlijke beteekenis toepasselijk ware geweest.

Als uitmuntend toonkunstenaar en man van' meer algemeene ontwikkeling, componeerde Hol van den beginne af anders, béter voor den mannenzang. Wij hebben reeds gezien dat de benoeming tot directeur van „Amstel's Mannenkoor” zijn zorg voor het grootste deel in pacht nam. Door diezelfde benoeming kon er reeds uit den aard der zaak invloed uitgaan, want de inrichting was eene der eerste van haar soort in den lande. En hoeveel eer nu kon die invloed zich doen gelden toen de composities, die veel degelijker dan de vroegere waren, daardoor — wat anders nog wel eens het geval is — niet minder in den smaak vielen.

Dit was een gevolg van Hol's gelukkige gave. Hol heeft zich zelven nooit geweld aangedaan noch zijn talent; hij heeft zich gegeven met een even zeldzame als prijzenswaardige natuurlijkheid. Dit is zeker ook de reden voor de opgewektheid, de fleurigheid, die hem — we mogen het gerust zeggen — tot het einde van zijn leven is bijgebleven.

Maar juist die pittigheid, dat frissche trok de zingende mannenwereld aan, en toen ze er zich eenmaal mee inlieten, merkten ze, dat zij met Hol's werken te zingen niet minder eer inlegden dan met dat onbeteekenende goedje, waaraan zij zich vroeger zoo te goed hadden gedaan. Hol wist namelijk ook uitstekend voor de menschelijke stem te schrijven, hij verstond de techniek van het zanginstrument, — *hij zong zelf,*

daar hebt ge het! — waardoor zijn mannenzangen zoo uitstekend klonken, terwijl hij ook in zijn muziek nooit vervelend was. Ook hier weer gaf hij onopgesmukt, zonder eenige aanstellerij of moodoenerij, noch zonder eenige naäperij, zich zelven; hij zong zoo echt zijn eigen ziel uit en, Nederlandsch gezind als hij was, kregen werkelijk zijn werken een cachet, dat men Nederlandsch zou kunnen noemen, natuurlijk in den goeden, besten zin. Hol en Zweers hebben dat specifieke in hun muziek, het is dat „ick en weet niet wat” zou vader Cats zeggen, maar het is er, dat is zeker.

In het algemeen kunnen we gerust zeggen dat de muziek door Nederlanders geschreven te rangschikken is onder wat men Duitsche muziek noemt, of, maak het gebied nog wat ruimer, en spreek van Germaansche muziek. Dit is ook gemakkelijck in te zien. We behooren met de Duitschers tot een zelfden stam. Maar nu pleit het dunkt mij, voor iemands persoonlijkheid, als iets van het eigenaardige van het land waartoe hij behoort, ook in zijn werken is terug te vinden.

Nog sterker zeker hebben dat eigenaardige onze oud-Hollandsche liederen, van Valerius bijv., die men onder honderden als echt Hollandsche zou herkennen.

Zoo gaf — om nog een paar voorbeelden te noemen — Heinze typisch Duitsche muziek, wat natuurlijk was, want en ondanks dat hij genaturaliseerd was bij ons, bleef Heinze Duitscher, al zei hij ook meermalen: „iek pien ook ain Hollender”. Onnatuurlijk was het, dat Verhulst, in menig opzicht toch een type, geheel verduitscht was of nog beter gezegd vermendelssohnt. Van Frans Coenen's muziek en die van Nicolai kwam men niet zoo tot detaillering. Zij maakten muziek, die in 't algemeen weer tot de Duitsche te rekenen is.

Hol echter, toch ook nog wel tot het tijdperk der genoemden te rekenen, had behalve dat typisch Hollandsche nog iets *persoonlijks*, en dat is het ten slotte, dat trekt en boeit, en ook te waardeeren valt, al is ons dat nog niet altijd in de hoogste mate sympathiek.

Zoo vind ik, — en dit artikel schrijvende gevoel ik dat mijne lezers recht hebben te weten wat ik er van denk, — zoo vind ik Hol een flink degelijk componist van voor ons land zelfs zeer groote verdiensten, maar wat men noemt een lievelingscomponist van mij is hij daarom niet.

Hol is een der weinige Hollandsche componisten, wiens werken geregeld gedrukt zijn, wat meer is, een uitgever vonden, die zelfs niet onbehoorlijk honoreerde. Dat dit tot op het laatst van zijn leven zoo gebleven is, geloof ik niet. Redenen daarvoor kunnen zeker geweest zijn, dat er in ons land gaandeweg veel meer gecomponeerd werd dan vroeger en door een veel grooter getal auteurs, en dat onder het vele kaf dier werken veel goeds, interessants en sympathieks voorkomt, ja zelfs iets van het allerbeste, en dat, daarentegen, Hol's muze nog al daalde.

Het is geen geluk voor de kunst geweest dat Hol zoo bijzonder gemakkelijk schreef. Zijn enorme handigheid daarbij heeft hem eigenlijk beetgenomen, hij schreef door („maar raak” heet het in de volkstaal) ook als de inspiratie hem begaf, naar alle gedachten zonder dit laatste te bemerken. Nu, dat komt een journalist te pas; de „daglooner” moet zijn werk per quantiteit leveren en wie is er nu alle dagen geïnspireerd? Dan komt hem in het dagelijksche leven een onuitputtelijke bron van wetenschap en levenservaring te hulp om nog wezenlijk interessant te blijven bij al het redekavelen, — maar voor kunst, waarbij nog maar altijd het beste eerst goed genoeg is, is iets anders noodig; daarbij heeft ook de knapste en handigste technicus te wachten tot de ziel wil gaan spreken, machtig van wil, onwederstaanbaar, den geest en de handen als van zelf vaardig makende.

Zouden we in het algemeen niet voor veel volkomen overbodig maakwerk bewaard blijven, als er door kunstenaars steeds zoó werd gewerkt, op welk gebied ook, en zou ook Hol's naam als componist niet een veel beteren klank gekregen hebben, als hij zich wat meer beperkt had, waardoor, om

met den grootmeester Goethe te spreken, de meester zich eerst vertoont?

Toch blijft het woord „meester” ten volle op Hol toepasselijk, want mijn opmerking van zoeven en mijne gereserveerdheid hebben eigenlijk betrekking op den laatsten tijd van zijn scheppingsarbeid, op dien van de mij tamelijk onverkwikkelijke cantates, waarvan de een na de ander te voorschijn werd getooverd, als ware een snelcomponist aan het werk.

Dit geldt gelukkig niet van Hol in zijn volle kracht. Toen die hem ten dienste stond, heeft hij werken van meer of minderen omvang gewrocht die hem nog tijden zullen overleven, die nog lang bij uitvoeringen in eere zullen blijven en van hunne levenskracht zullen getuigen, en die zeker toch eenmaal opgeborgen in het museum van oudheden, als nieuwe en gelukkiger tijden ook nieuwere en gelukkigere wijzen zullen hebben doen geboren worden, elken ingewijde den naam van onzen kunstenaar met eerbied op de lippen zullen brengen.

Om bij deze algemeene beschouwingen van den componist Hol alles gezegd te hebben wat ik daaromtrent op het hart heb, moet ik nog — en ik doe het aanstippend — zeggen dat Hol te weinig kieschkeurig was met zijn texten. Daar is nog al wat onder, dat veel beter ongeschreven ware gebleven. Ook hij was dan toch den tijd voorbij waarin zeker niet ten onrechte de opmerking viel te maken: „dat men zong wat niet de moeite waard was gezegd te worden”. Reeds toen hij nog in zijn kracht was, werden goede ware gedichten een onafwijsbare eisch, en al heet het van onze jonge dichters, wier loten zijn geënt op die stevige stammen, die het krachteloos bestaan van zooveel armoedigs omvergegroeid hebben, dat ze niet goed velen kunnen, dat hun verzen met muziek worden geïllustreerd, — componisten van fijnere smaak en intelligentie zullen slechts edelsteenen weten te vatten in het mooie goud van hun smeedkunst, om althans te trachten de waarde ervan te verhoogen.

Zoo snel was de mare van Hol's dirigeertalent na zijn benoeming tot directeur van „Amstel's mannenkoor” in 1856 door het heele land bekend, dat toen in '57 Van Bree, die als „de man” te Amsterdam bekend stond, gestorven was, Hol dadelijk in diens plaats, ook tot directeur van de aldaar gevestigde afdeeling van de Maatschappij van Toonkunst, werd benoemd.

Groot was in dezen werkkring zijn verdienste. Hij huldigde het oude, — wie herdenkt het ook niet, en dankbaar, wat in vroegere perioden werkelijk groot is geweest en de steunpilaar is geworden van het nieuwe, waaraan we ons, als aan wat leeft en bloeit, eerst geheel en al en onvoorwaardelijk kunnen verkwikken? Maar het nieuwe trok niet minder zijn aandacht, en de kennismaking met de meer of minder groote talenten en genieën en daarmee de verblijding zijns levens dankt het in de goede muziek belang stellende publiek aan Hol. Hol kwam — ik geloof het vast — bepaald graag op voor onbekende talenten, die meer en grootere waardeering verdienden dan hun ten deel viel.

Zoo danken zelfs zeer velen onzer jongere componisten het aan Hol, dat hun werk eens werd uitgevoerd, dat zij zelf in werkelijkheid eens te hooren konden krijgen wat zij tot nu met hun geestesoor vernomen hadden en waarvan zij de stomme teekens hadden neergeschreven, dikwijls zonder hoop van er ooit iets van te hooren verluiden. Groot is ook de dankbaarheid dier jongeren en dikwijls is ze uitgesproken o.a. duidelijk en goed door Wouter Hutschenruyter, die in het zoo te noemen album van het feestnummer van het *Weekblad voor Muziek* ter eere van Hol's 70^{en} verjaardag schreef: „Eene van de karaktertrekken welke Hol zulk een merkwaardige en sympathieke persoonlijkheid doen zijn, is zeker zijne warme belangstelling in alles wat door jongere kunstbroeders wordt tot stand gebracht, gepaard aan een oprechte waardeering van elk welgemeend pogen, zelfs dan wanneer de richting daarvan niet de zijne is. Waar velen zijner tijdge-

nooten eene schijnbaar opzettelijke miskenning toonden van het werken en streven der jongere toonkunstenaren, was Hol steeds bereid jonge talenten te steunen. Daarom brengen dan ook heden de jongere toonkunstenaars, met dankbare gevoelens, den frisschen en krachtigen zeventigjarige hunne best gemeente gelukwensen."

En Wouter Hutschenruyter mocht zoo spreken, want in hetgeen hij hier in Hol prijst drukt hij geheel en al diens voetstappen.

Behalve van „Toonkunst" was Hol tevens opvolger van Van Bree als directeur van het R. K. Zangcollege „Omnia ad maiorem Dei gloriam" in de fransche kerk. Vele schoone missen, die destijds nog voor *gemengd* koor in de kerk mogelijk waren, ook die (in c) van Beethoven, zijn onder zijn leiding daar ten gehoor gekomen.

Maar de mannezzang werd door een en ander niet vergeten.

Menig geestdriftig lied is er gecomponeerd; nog al eens werd daartoe een text van zijn vriend Groenewegen gekozen. Men herinnere zich slechts ten bewijze daarvan het welbekende „krijgslied" met het aan Horatius ontleende refrein: „'t Is zoet en schoon voor 't Vaderland te sterven".

Afzonderlijke vermelding verdient een gelegenheidsstuk van beiden.

Bij de feesten voor de meerderjarigheidsverklaring van den kroonprins in 1858 zou ook „Amstel's Mannenkoor" medewerken. Op het laatste oogenblik echter bleek, dat een toepasselijk nummer ontbrak, en toen was goede raad duur. De vrienden, Hol en Groenewegen, gingen aan het werk en in 18 uren tijds werd een nationaal lied voor mannenkoor en orkest gemaakt en ingestudeerd, een lied, dat zich onder den titel van „Hollands glorie" nog in een groote reputatie verheugen mag. Tot groote tevredenheid der vorstelijke toehoorders werd het op den avond der serenade vóór het paleis op den Dam ten gehoor gebracht, en als blijk van die tevreden-

heid ontving de componist een gouden horloge. Caspers, de velen nog wel bekende president van „Amstels Mannenkoor”, had er voor gezorgd, dat — een ongehoord iets — het klokkenspel van het paleis gedurende de uitvoering stil stond.

Twee van Hol's beste werken, *Erklärung*, een symphonisch gedicht, en de cantate *Leidens ontzet* dateeren uit deze periode; ook nog een werk, geschreven voor een gelegenheidsfeest van de rederijkerskamer „Vondel”, bij woorden van Hofdijk. Het is niet uitgegeven, wat door hen die het kennen wordt betreurd, daar het juist zeer gelukkig geslaagde bladzijden bevat. O.a. een tenorsolo bij:

»Kranst de herfstviool en aster
Om den roemer en de fluit
Want de rijnsche druive wast er
Als een zee van paar'len uit.”

en een bassolo met groot succes gezongen door B. H. Theunissen, een kleermaker, die eenige bijverdiensten vond door Zondagsochtends, zelfs in meer dan eene kerk soli in de missen te zingen.

Hofdijk heeft onzen toondichter meermalen geïnspireerd, o.a. nog bij gelegenheid der Vondel-cantate, waarvan het schrijven eerst aan Verhulst was opgedragen. Toen deze er niet mee voort kwam, en men begon te vreezen, dat hij niet gereed zou komen op den voor de onthulling van het beeld (in het Vondelpark te Amsterdam) bepaalden tijd, liep men naar Hol, om redding in den nood te vinden. Ze werd ook gevonden en Hol is voor het werk, waarvoor menigeen onder dergelijke omstandigheden als deze zou bedankt hebben, met een schitterend succes der uitvoering beloond. Het werk verdiende het ten volle. Er is veel in wat tot het beste behoort, dat Hol heeft gemaakt.

Het zoo even genoemde Symphonische gedicht *Erklärung* dankt wel zijn ontstaan aan Hol's persoonlijke kennismaking met wien we den vader van dien kunstvorm kunnen noemen, met Franz Liszt.

Dat een componist ook bepaald litterair voelde kwam in de vroegere tijden zoo goed als niet voor, ten minste als we het beschavingstijdperk der oude Grieken buiten beschouwing laten, waarin, voor zoover ons bekend is, de dichters en althans de dramatische dichters tevens de componisten hunner werken waren, die dus, rekent men naar den rijken en diepen, heerlijken litterairen inhoud van wat ons nog in handen is uit die tijden, zelfs buitengewoon litterair ontwikkeld moeten geweest zijn.

Sinds nu de instrumentale muziek zich in den loop der tijden meer en meer had ontwikkeld en van zoo goed als enkel uiterlijke vormkunst — en wel door het machtige genie van Beethoven het geweldigst — geworden was tot een uitdrukkingsmiddel der ziel van groote intensiteit, sinds dat meer dan ooit hoofdzakelijk door wat Beethoven gedaan heeft muziek de zuiverste taal der ziel mocht heeten, en sinds daarnaast het algemeene onderwijs de kiemen voor litterair gevoelen veel meer dan vroeger tot ontwikkeling bracht, kon het zich eer voordoen dat muzikaal en litterair gevoel even sterk was in denzelfden artiest, en dat deze in hetgeen hij, door de tweevoudige macht gedreven, voortbracht, door anderen kon worden begrepen en gewaardeerd, kon worden nagevolgd.

Zeggen we, om niet te uitvoerig te worden, dat de vorm van de symphonie, hoewel reeds ook door Beethoven en met de zeker en alleszins aan het genie gepaste vrijmoedigheid uitgebreid, voor den litterairen artiest met een sprekend gevoel voor eenheid van gedachte, een keurslijf was geworden, dat den longen het vrije ademen bedierf of benam.

Franz Liszt dan, ongetwijfeld een meester die den overgeleverden vorm verbreken mocht, die zich mocht gedragen naar Sachs' raad aan den jongen Waltherr gegeven, als deze hem vraagt hoe hij naar de regelen heeft aan te vangen: „Ihr stellt sie selbst und folgt sie dann”, — Franz Liszt had voor zijn scheppingen een meer bepaald poëtisch motief, een uit-

gangspunt, aangetroffen, nu in een schilderij, bijv. *Hunnenschlacht* van Kaulbach, een ander maal in een gedicht, bijv. *Die Ideale* van Schiller, *Mazeppa* van Hugo, enz. In zijn werk nu zoekt hij niet zoo zeer naar muzikale schildering als naar de uiting van de stemmingen die in hem door dit of dat dan zijn opgewekt. Dit laatste vindt men, meer gezocht — en gevonden — door Berlioz, en ook, en vooral in zijn niet onverdeeld beminnenswaardige gewrochten, door Richard Strauss. Beide laatstgenoemden komen meer tot het genre van programma-muziek van — men vergeve mij het woord — van lagere orde. Immers, mag men aan hooge orde in een kunst denken wanneer de grenzen, de natuurlijke grenzen aan alles gesteld, worden overschreden? Juist het hooge, het boven alles staande der muziek, dat zij met de dichtkunst gemeen heeft, maar die zij overtreft door het vermogen nog minder middelbaar, nog meer dadelijk, en zonder reflexie of nadenken van ziel tot ziel te gaan, het haast geheel onstoffelijke van het voertuig van de gedachte, — of ook daardoor toch hooger, dat ziel meer is, beter is, dan verstand, dat ziel het eigenlijke is van den mensch, — juist die voornaamheid sluit elk begrip van nabootsing uit. Klanken van orchestinstrumenten bijv. zoo te mengen en te laten optreden dat ieder, ook de totaal! in muzikale dingen onwetende, uitroept: „dat zijn schapen, die daar blaten!” is buiten kijf heel kunstig, onderstelt het vermogen van een technisch genie misschien, maar met kunst, met de macht die ons aan ons zelve en allen aardschen druk ontvoert, die ons de hemelen ontsluit, daarmee heeft zoo iets in den grond niets uit te staan.

De ingewijde lezer weet het dat Richard Strauss in zijn *Don Quichote* dat schapengeblaer heeft te pas gebracht, en hoewel ik daarvoor, naar uit het gezegde blijkt, bitter weinig gevoel, zou ik toch niet gaarne hebben, dat men mij verdacht van Strauss' eminente kunst niet te achten.

Strauss is een wonder van genialiteit. Hij kan, om zoo te zeggen, wat hij wil. Dat iemand van zulke gaven zich ook wel

eens, en misschien ook om de bedillers en tegenstanders en jaloersche kunstbroeders, die hij, als alle andere groote muzikale geesten in legio heeft gehad en nog heeft, te tarten, aan wat men zou kunnen noemen krachtstoeren, *salti mortali*, op het ongezadelde paard, te buiten is gegaan, en dit in de jaren, die zulk optreden eer dan een bezonnen leeftijd wettigen, vind ik even natuurlijk als vergeeflijk. Ook vergete men niet dat het op zich zelf wel verheffend kan werken waar te nemen, wat iemand meer dan anderen vermag, in welk opzicht ook, — maar de ware, enorme genialiteit van Strauss blijkt anders genoeg in zijn talrijke werken, waar zij maar voor het grijpen is; zeer dikwijls komt ze voor en van groote afmeting is zij, niet het minst als Strauss van een even beminnelijken als grootschen eenvoud is, in zijn liederen even goed als in zijn grotere werken.

Voor mij is Strauss in den grond van zijn wezen toch geen „absoluut” toonkunstenaar, als hoedanig hij juist de excessen heeft begaan, die men hem vrij wel unaniem heeft verweten, maar vocalist, en zijn z'n schoonste en onverwelkbre lauweren weggelegd voor wat hij nog op het gebied der dramatische kunst zal voortbrengen in aansluiting bij het kunstwerk van Richard Wagner.

Intusschen, den schepper van het symphonische gedicht, ik noemde hem reeds, Franz Liszt, vereert Strauss hoogelijk, en naar mij bekend is voelt hij voor het programmatische van Liszt's werken veel meer dan voor dat van Berlioz, ook, daar het poëtisch veel hooger staat, en van fijnere organisatie is.

Dit voortbrengsel van den revolutionairen geest, van uit nood geboren hervormingslust heeft de symphonie niet kunnen verdringen, maar dit bewijst nog niet dat er voor de hervormingsdaad geen recht bestond, dat recht is eenvoudig voor allen niet evident geneeg geweest om het in al zijn gevolgen te aanvaarden of... en dit ligt nog meer voor de hand, als we maar even denken aan de sleur die zich in alles wat kunst betreft vertoont, — van het hervormingswerk van Liszt

is eigenlijk nog niet voldoende kennis genomen. Wagner's woord dat Beethoven's negende tevens de laatste symphonie was, is al heel weinig begrepen. In zooverre blijkt het reeds nu dat hij gelijk heeft, als niemand nog heeft beweerd dat Beethoven door zijn navolgers overtroffen is. Integendeel het is een ware symphonie-woestijn die we na Beethoven aantreffen, met slechts hier en daar een kleine oase, om van den door zijn eentonigheid en dorheid afmattenden indruk wat te bekomen.

Onder de volgelingen die Liszt in Frankrijk spoedig heeft gehad, behoort Saint-Saens met onderscheiding te worden genoemd, en onder onze landgenooten was het dan Hol, die met zijn *Erklärung* het bewijs gaf de denkbeelden van Liszt zoo te zijn toegedaan dat hij zich in denzelfden geest moest uiten.¹

De lezer herinnert zich waarschijnlijk wel Heine's gedicht „*Erklärung*” dat het programma was voor Hol's instrumentaal werk. De dichter wil zijn „Agnes ich liebe dich!” blijvend zichtbaar doen zijn; na veel beproefd te hebben wat te vergeefs moet blijken, gelukt het hem eindelijk de woorden in vlammend schrift elken nacht aan den hemel te doen zien. „Nur mit ein bischen anderen Worten”: de overwinning dus eener gedachte na rusteloozen strijd.

Voor de teekening heeft Hol mooie motieven gevonden en als meester heeft hij ze bewerkt door lijnen en kleuren. De energie, waarmede de gedachte zich staande houdt, groeit telkens en telkens om haar ten slotte over alle bezwaren en hindernissen schitterend te doen zegevieren.

Vraagt de lezer soms: hoe kwam Hol aan de kennis van het bestaan dier toen zoo geheel nieuwe geestesproducten, die

---

¹ Weinig later heeft Henri Viotte met zijn gedicht *Columbus* een schoone proeve afgelegd van zijn talent en zijn liefderijk doordringen in de principes van Liszt. In zekeren zin een studie, verdiende dit werk van den Liszt's physionomie sterk vertoonenden Viotte toch meer aandacht dan het tot nu heeft gehad.

zeker in dien tijd van alles behalve liefde voor het nieuwe ten onzent niet te leeren kennen zijn geweest, dan kan ik hem inlichten. Hol heeft destijds te Weimar, en voorgesteld door Joseph Cramer, die het geluk heeft gehad zijn muzikale vorming zoo goed als onder leiding van Liszt aldaar te voltooien, met den kunstenaar kennis gemaakt en evenmin als elk ander is hij aan den indruk van dit groote genie ontkomen, wiens persoonlijke omgang iets bepaald fascineerends heeft gehad. Hoe dikwijls is het gebeurd, dat zij die tot zijn heftige principieele tegenstanders behoorden, na een persoonlijke kennismaking tot zijn warme vereerders zijn geworden!

Van de afdeling der Mij. tot bevordering der Toonkunst bleef Hol directeur tot 1862. Wie weet of 'de zooeven bedoelde kennismaking met Liszt, den eenigen vriend van Wagner, zijn hulp en troost, dien we niet genoeg kunnen waardeeren, en liefhebben, en al was het alleen om hetgeen hij door zijn opofferende liefde aan Wagner bewezen, voor de kunst in haar geheel heeft gedaan — onzen jongen kunstenaar het bloed wat sneller door de aderen heeft doen vloeien en zijn liefde voor het moderne wat geprikkeld en tot meer onverholen uiting heeft gebracht, dan het den heeren die over de zaken in de hoofdstad te zeggen hadden en als kunstbeschermers kapitalistisch onderlegd en dus conservatief van aard waren, lief was.

Tegen Wagner — het is bespottelijk, niet waar? — werd in die dagen vooral Mendelssohn uitgespeeld.

Wagners kunst lief te hebben werd voor zooveel als onzedelijk gehouden, voor abject, en geen wonder dus, dat Verhulst, de leerling van Mendelssohn, pas uit Leipzig, de stad die voor de muziekbron gold, *de* man moest zijn.

Het zal in die dagen gegaan zijn als nu, dat een Hollandsch kunstenaar, in de verdrukking geraakt, nog meer dan anders het oog richt naar het land, waar men veel meer algemeen voor de kunst overheeft, naar Duitschland; zoo deed ook Hol,

en weinig heeft het toen gescheeld of we hadden den goeden invloed dien hij gehad heeft, moeten missen, de ruimere, minder bevangen blik ware ons langer onthouden en ons rondtasten in het duister, en het derven van hoogere levensvreugde door velen was alles het overmijdelijk gevolg geweest. Dan, een gelukkig toeval heeft Hol voor het vaderland bewaard.

Te Utrecht nam juist in den tijd dat bij Hol het plan rijpte om naar Duitschland te trekken, Kufferath, de directeur der stadsconcerten, zijn ontslag.

Het bestuur dier zeer oude, in die dagen nog zeer deftige inrichting koos Hol tot Kufferath's opvolger en deze aanvaardde zijn ambt met een eerste concert op 6 December 1862. Den 10^{en} van dezelfde maand voerde „Toonkunst” te Amsterdam voor 't laatst onder zijne leiding „Das Paradies und die Peri” van Schumann uit.

Weldra had hij te Utrecht aller vertrouwen gewonnen, spoedig werd hij er directeur van „Toonkunst” en organist in de Domkerk. In 1872 kwam hij aan het hoofd der Muziek-school.

Het is door den loop der tijden bewezen, dat men te Utrecht destijds goed gezien heeft met Hol voor de stad te winnen. Zij dankt hem den naam van muzikaal, dien zij langen tijd verdiend heeft. Aan alles komt een eind, zoo ook hieraan; immers het is een gekheid van het muzikale eener stad te spreken, waar de belangstelling voor de toonkunst zoo kwijnt, dat alle instellingen min of meer noodlijdend zijn en de kunstenaars uit den vreemde haar overslaan, als er met het vrijwillig opkomen van een auditorium rekening genomen moet worden. Maar zoo was het in de dagen en tijden van Hol's vestiging te Utrecht geenszins gesteld. Utrecht bezat toen ook nog figuren, waarmee wat te beginnen was.

Met onze orchesten zag het er destijds nog heel anders uit dan nu. Alleen de technische vaardigheid der het geheel samenstellende elementen was bedroevend gering in vergelijking met

die van thans. Het is waar, de werken, die toen nog aan de orde waren, eischten beslist minder op zuiver technisch gebied, maar wezenlijke meesterwerken uit welken tijd ook komen toch eerst dan tot hun recht als ze door meesters vertolkt worden. Nu, dat leek er niet veel op; maar zooveel te grooter was de verdienste van een directeur voor de goede resultaten, die hij wist te verkrijgen. Maar of het ook moeite kostte! Een repetitie was toen heel wat anders dan nu: zij liep over heel wat anders, het waren in zekeren zin „lessen” aan de heeren uitvoerenden gegeven. Aan de *heeren*, want het „eeuwig vrouwelijke” van het orkest, de harpiste, was haast altijd zoo veel als een onbereikbare grootheid.

Liet nu, en vooral voor hen die door hun hooren van goede, vermaarde orchesten in het buitenland beter wisten, de klank van onderdeelen en ensemble, en ook het brio van het passagewerk te wenschen over, een waar genot was het van oudere en jongere werken der geaccrediteerde meesters, in de oer-gezonde voordracht van Hol ten gehooore gebracht, te mogen genieten.

Hol was en bleef daar, wat hij altijd gedaan heeft, zich zelf. Niet genoeg te roemen is zijn eenvoud, zijn ongekunsteldheid. Ik durf wel zeggen dat hij een werk nooit of nimmer heeft vertolkt om er zelf eer mee in te leggen, die hij er ten slotte in ruime mate mee heeft geoogst. Immers, en ook op een leekenpubliek, blijft de bekoring van het werk van een genie niet uit, en daarvan moet iets verloren gaan, als de vertolker dat werk ten eigen voordeele... nu, zeggen we gerust wijzigt. Het gehoor nu heeft het gevoeld, aan wie het zijn groot genot dat het van de meesterwerken had, dankte, en den lof daarvoor aan Hol niet onthouden. Hol, die meer en meer den naam van een goed en groot dirigent verdiende en kreeg, voer er niet slecht bij. Ook in het buitenland drong z'n naam door en dit kwam wel hierdoor dat o.a. in de straks genoemde Stadsconcerten en ook bij de uitvoeringen van Toonkunst haast niet anders dan vreemde solisten op-

traden, die hun lof over Hol's talenten zeker niet onder stoelen en banken hebben gestoken.

Van Wilhelmy, den eens zóó grooten violist, dat onbevooroordeelden zijn spel boven dat van Joachim stelden, is het bekend hoe hij Hol als dirigent ook boven Verhulst plaatste. Zooals begrijpelijk is traden de virtuozen nog wel eens op met iets nieuws of onbekends, dat de directeur van het begeleidende orchest dus bij de repetitie te „lezen” had. Nu kwam Wilhelmy, die modernezind was, — hij is in 1876 concertmeester te Bayreuth geweest en toch ook een der vurigste vereerders van Wagner, — eens met iets moderns voor den dag, waarvan Verhulst zoo goed als niets terecht bracht, maar dat Hol geheel ten genoege van den virtuoos had begeleid. Wilhelmy nu nam geen blad voor den mond in zulke gevallen en heeft van het gebeurde in Duitschland zeker in geen stille kleuren een tafereeltje opgehangen.

En niet dat Verhulst toen ouder kon heeten dan Hol; zoo-veel verschillen in jaren deden zij niet, maar, en dat is de straf die op de misdaad volgt, Verhulst leefde niet mee met zijn tijd, daardoor was hij oud en afgeleefd vóór zijn tijd, Hol daarentegen is door zijn onafgebroken belangstelling voor alles wat zijn kunst betrof jong gebleven, zoo goed als geheel tot het einde van zijn lange leven toe. Hij was graag onder de jongeren, die op hun beurt hem geenszins ontweken. Hij bleef een persoonlijkheid met de onbewuste macht der bekoorlijkheid.

Te Utrecht gaven de gewone alledaagsche werkzaamheden Hol genoeg of volop werk, maar aan zijn scheppingslust of drang kon hij toch niet weerstaan. De vroeger reeds genoemde Vondel-cantate is er geschreven, *De Vliegende Hollander*, een cantate voor solo-stemmen, koor en orchest bij een vrij onmogelijken text van Mr. J. E. Banck, het oratorium *David*, dat als geheel tot zijn beste scheppingen is te rekenen, vier symphonieën, waarin Hol's goede hoedanigheden als compo-

nist zeer duidelijk aan het licht treden — tegenover die zijner tijdgenooten steken ze zeer gunstig af — vele liederen voor een of meer stemmen, ook voor mannenkoor, talrijke grootere en kleinere werkjes ten gebruike bij het onderwijs en... ook allerlei gelegenheidscantates. Deze dragen maar zelden bij tot den roem harer auteurs, onder welken Hol in 't geheel geen uitzondering vormt.

Zijne uitstekende hoedanigheden als dirigent maakten hem als zoodanig zeer gezocht. „Amstels Mannenkoor” wilde hem niet loslaten. Tot in 1871 is hij directeur er van gebleven. Te Utrecht werd hij leider van de eerste mannenzangvereeniging aldaar, met menige overwinning als resultaat. De Haagsche liedertafel „Cecilia” heeft hem ook al langen tijd tot haren directeur gehad, en de oudere leden van het gezelschap weten nog met geestdrift van de uitmuntende verhouding tusschen werkende leden en bestuur en dirigent, en van hare door groote overwinningen in wedstrijden gebleken goede gevolgen te verhalen.

In 1887 werd de betrekking van organist aan de Domkerk te Utrecht vaarwel gezegd, maar zeker niet om stil te gaan zitten, want in hetzelfde jaar werd de leiding der Diligentia concerten in Den Haag, die tot toen bij Verhulst berustte, aanvaard en in 1891 leidde Hol in het Paleis voor Volksvlijt de klassieke concerten, waarmee men te Amsterdam in zekeren zin de aanvulling van een leemte in den toestand daar beoogde.

Met het orchest, dat uit goede elementen bestond, — Joseph Cramer was de concertmeester, — heeft hij menig schoon offer op het altaar der symphonische kunst gebracht en ook verscheidene werken van jonge kunstbroeders toen ten doop gehouden.

Dat hij in den Haag de leiding der Caecilia-concerten overnam van Verhulst is wel als een eigenaardig toeval te beschouwen. Te Amsterdam moest Hol in '62 voor Verhulst de vlag strijken omdat hij te modern was. Vijfentwintig jaren later, in '87, ruimde Verhulst voor Hol het veld, omdat men hem te oud vond.

De lijdensgeschiedenis der beoefening van de muzikaal-dramatische kunst hier te lande is allen die een beetje belang in de toonkunst stellen te bekend om hierover nog te hooren uitgeweid. Het is met recht een onverkwikkelijk onderwerp. Maar de goede gevolgen van al de ellende ontbreken niet geheel. Zeker is er gebleken, dat bij dragelijke toestanden ook onder onze componisten, meer dan een wat zou kunnen leveren dat levensvatbaar, en met onderscheiding en eer te noemen is.

Of het de ware broeders waren, wier scheppingslust in dit opzicht eerst ontwaakte toen de gelegenheid er was die hun een opvoering van hun werk in uitzicht stelde? Wagner borg de partituren van zijn werken, de een na de ander, in de kast, vrij wel met het bewustzijn een opvoering er van nooit te zullen beleven; hij kon het evenwel niet laten voort te gaan, hij *moest* ze maken; een eventueele opvoering bleef geheel buiten de gedachten. Maar dat was ook Wagner, zal men zeggen en terecht; de afstand is te groot, maar toch te denken geeft het feit ons wel, dat... de gelegenheid ook hier, bij ons, den dief maakte.

Van Hol's taaië en groote werkkracht getuigt het alleszins dat hij met anderen ook aan het werk toog en met nog twee dramatische werken voor het voetlicht kwam. Bij texten van Marie Boddaert schreef hij „Floris V”, dat in April 1892 en „Uit de Branding”, dat in 1894 voor het eerst werd opgevoerd.

Het eerstgenoemde werk is voor een geheelen avond, het andere is een zoogen. „Einakter” voor een halven bestemd.

Ware het niet, dat van Hol in de jaren na negentig een grootere, diepere kennis van Wagners hervormingsprincipes verondersteld mocht worden, ware het niet, dat het eenigszins vreemd blijft door iemand van zijn ontwikkeling en kennis — na al 't geen Wagner daarvoor heeft geleden en gestreden — nog een muzikaal-dramatisch werk geschreven te zien, waarvan de structuur en de factuur zich nog maar al te zeer bij die der dan toch werkelijk verouderde oude opera aansluit, we konden onbeperkt zijn in de hulde voor hetgeen Hol met zijn

Floris heeft geleverd. Zooals maar al te veel in de oude opera, wordt ook hier geofferd aan conventie, en houdt de uitwerking van het drama nog te veel het oog op de muziek als zoodanig. De stijgingen zijn nog al eens uiterlijk en het stuk is nog te veel aangelegd om ook door banale monteering te werken, enfin we voelen nu en dan zoo iets van den verderfelijken invloed dien Meyerbeer heeft uitgeoefend. Maar dit alles latende voor wat het is, zal men aanstonds erkennen dat in dit werk de hand van een groot talent vaardig is geweest. Enkele tooneelen, onder anderen dat in de herberg te Zuilen, waar de spanning van Agneta, die Floris wil, maar niet bij machte is te redden, eenvoudig gezegd, magistraal is uitgedrukt, zeggen ten duidelijkste wat Hol op dit gebied onder normale omstandigheden voor de dramatische kunst ten onzent zou gepraesteerd hebben.

Reeds zijn „In de branding”, maar weinigen tijd na de „Floris” geschreven, getuigt van vooruitgang. Daarin is de eenheid in de muziek opvallend grooter. Nu wordt met de leidmotieven, die ook in Floris niet ontbreken, reeds anders, rationeeler, gewerkt, en gaat de onmisbare symphonische stroom reeds meer door, of onder het geheel voort. Eigenlijk heeft een werken met leidmotieven zonder zulk een onophoudelijken stroom weinig of geen zin. Ettelijke malen kan men het lezen in de welwillende kritieken van nieuwe dramatische werken: „de componist gebruikt als Wagner leidmotieven, maar slaafs volgen doet hij den meester toch niet, want verscheidene zelfstandige gedeelten zijn in het werk aangebracht.” Voor mij is zoo'n mededeeling al genoeg om te weten, dat van de Wagnersche grondbeginselen dan geen sprake kan wezen. En dat die onvermijdelijk te huldigen zijn, wil men iets van werkelijk goede orde tot stand brengen, zal ieder duidelijk zijn, die van de oude opera het ondragelijk hybridische karakter eenmaal, maar dan ook voor goed, heeft begrepen.

Maar dat iemand op bijna 70-jarigen leeftijd met twee zulke werken optreedt en daarin een frischheid ten toon spreidt

die de jongeren allen hem konden benijden, zie dat spreekt in elk geval voor zijn buitengewone gaven.

Tot nog korten tijd voor zijn dood is Hol bezig geweest met een oratorium: *Claudius Civilis*. Het is onvoltooid gebleven.

Hol's veelzijdigheid is ook gebleken door wat hij over zijn kunst heeft geschreven. Gebeurt dat nu meer door toonkunstenaars, vroeger behoorde het tot de zeldzaamheden. In *Caecilia*, d. w. z. die van ouden datum, in *De Familiebode*, in *Het Orgel*, in het *Weekblad voor Muziek*, in de *Muziekbode*, waarvan hij in de laatste jaren zijn levens de redactie had, staan artikelen van zijn hand. Hij weet heel duidelijk te zeggen wat hij wil; en ziet men af van de kleine stukjes, die hij als redacteur blijkbaar in copynood voor zijn blad bijeen krabbelde, dan weet hij boeiend te verhalen. Zooals de persoon zelf het was in zijn optreden, zoo is ook zijn stijl: vormelijk, ietwat ouderwetsch, maar verre van hinderlijk. In 1859 verscheen zijn eerste verslag in *Caecilia* over een muziekfeest der Duitsche toonkunstenaars te Leipzig. Met warmte treedt hij daar op voor de moderne richting, o. a. die van Franz Liszt, wiens kennismaking, naar reeds is opgemerkt, hem tot zijn *Erklärung* heeft gebracht. Een paar voordrachten, die hij gehouden heeft, zijn afzonderlijk uitgegeven, o. a. „Over ornamentiek” en „Over piëteit in de kunst”.

Uit het laatste werkje wil ik iets aanhalen dat Hol's kunstenaarsprincipe goed karakteriseert:

„Indien de kunst in 't algemeen en de toonkunst in 't bijzonder iets meer is dan een aangenaam tijdverdrijf of een streeling der zinnen; indien wij de overtuiging koesteren dat de muzen dochteren des hemels zijn, die den mensch aan het dorre en soms zoo ruwe proza van 't stof kunnen ontvoeren en bij hem aandoeningen opwekken zijner hooge roeping waardig; indien de kunst in staat is den Schepper te verheerlijken, door de verhevenste uitingen van des menschen geest, hetzij die zich openbaart in woorden, lijnen, verven, of in

tonen, dan meen ik, dat het niet overdreven is ook van kunstgeloof te spreken, als van een geloof aan de hooge roeping der kunst."

Van den kunstenaar als dirigent is reeds sprake geweest, waar zijn verdiensten werden gereleveerd, van met orchesten reeds veel tot stand gebracht te hebben, ook toen het ontwikkelingspeil daarvan nog niet bijster hoog was.

Men zou in het algemeen ook bij elke voordracht van een uiterlijk en innerlijk kunnen spreken. Aan het uiterlijk — z. v. a. den vorm — zijn enkele onafwijsbare eischen van geschiktheid en schoonheid te stellen, wil men voor en met het innerlijk iets bereiken, maar, dringt de degelijkheid en de schoonheid daarvan ook maar even door, dan zal de ontwikkelde spoedig het grove van het omhulsel voor het fijne van de kern vergeten zijn.

Hol wist het reeds in de vroegere tijden, waarin we door den uiterlijken kant van een orchestvoordracht niet verwend waren, zoo ver te leiden dat we opgetogen terug kwamen van hetgeen hij ons te hooren en te genieten had gegeven.

En het geheim van dit te kunnen zooals maar heel weinigen, was gelegen in het conscientieuze, in het correcte van zijn artiesten-natuur. Hij zou voor geen macht ter wereld het te vertolken werk hebben willen wijzigen door zoogenaamde eigen opvatting. Natuurlijk, er is geen artiest, die bij een reproductie geen stuk van zich zelve daarbij geeft, dat kan nu eenmaal niet anders, en dat is ook het echt leven-gevend element, maar dit behoeft volstrekt niet gepaard te gaan met extra eigen toevoegsels. Wel het duidelijkst vindt men een dergelijk geval met meesterwerken wel uitgedrukt in het overbekende woord van den overigens volstrekt niet gering te schatten Zumpe: „Haben Sie *meine* Neunte schon gehört?" Zie, dat onderstelt toch de aanwezigheid van eigen bijzonderheden. Daarvan en van dergelijke praktijken nu had onze conscientieuze kunstenaar een afschuw, en we danken daaraan tal van voortreffelijke herscheppingen der grootste meesterwerken.

Beethoven van Hol te hooren, hetzij in de negen onsterfelijke symphonieën, hetzij in de nog altijd onverzwakt boeiende ouvertures, was steeds een lang nawerkend genot. Door den eenvoud, door het onopgesmukte werkte alles steeds als volkomen frisch en nieuw.

Met zijn begeleiding der piano-concerten (meestal IV of V) en van het vioolconcert was meer dan een degelijk liefhebber niet zoo geheel onverdeeld tevreden, en het valt niet te loochenen, dat het hierbij wel gebeurde, dat niet alles even goed „klopte”. Ik voor mij vond het steeds — als we dan in dit opzicht iets te kort kwamen — zoo natuurlijk, dat het ook van zelf vergeven werd. Immers, het gros der virtuozen behoort juist tot degenen, die van „eigen” opvattingen weten. Kan eenige botsing in de uitingen van mannen van karakter onder zulke omstandigheden dan uitblijven?

Maar behalve Beethoven kwamen ook de andere meesters er uitmuntend af: Haydn Mozart, en de lateren niet te vergeten, Schumann en Mendelssohn.

Opvallend was het hoe Hol bij de zoogen. Stadsconcerten, de uitvoerenden in het orkest zijn intenties wist te doen volgen, en dit ondanks dat de instelling onder de vaste leiding van een ander stond. Afgezien blijft, zooals van zelf spreekt, van den allerlaatsten tijd, toen nu en dan niet meer hij het orkest, maar het orkest hem meenam, en van de keeren dat juist het begeleiden van een virtuoos met een modern werk hem te machtig was, maar overigens behoorde Hol tot hen die niet „het hoofd in de partituur maar de partituur in het hoofd” hadden.

In zijn goeden tijd gaf Hol elken inzet aan, een melodisch trekje voor dit of dat instrument werd hem die het kreeg uit te voeren — alles onder de hand — met een sprekenden oogwenk aanbevolen en voor een mooie vertolking werd op gelijke wijze dank gebracht. Door even natuurlijke als passende, maar nooit overdreven en daardoor hinderende gebaren en bewegingen werden de uitvoerenden herhaaldelijk tot het

bewustzijn van hun kunnen en daardoor tot groote resultaten geleid, en even soliede als een climax overdacht was en voorbereid, even machtig kwam hij tot uitvoering.

Wel nog meer opvallend goed waren de resultaten. die Hol met koren, zoo wel mannen- als gemengde, wist te bereiken. Die niet van heden of gisteren thuis zijn in het muzikale leven van ons land weten, hoe van alle afdeelingen van „Toonkunst” de zangvereening der Utrechtsche afdeeling met recht hoog geroemd werd en wie dat op zijn geweten had.

En niet dat Hol zelf bepaald zanger was, met methodische kennis van stemvorming en van oorzaak en gevolg van het geheele stem- en spreekorgaan, en nog wel ofschoon hij een krachtige mooie, sympathieke zangstem had, tenorachtig getimbreerd en met zonder moeite te bereiken hoogte, maar hij leidde alles uitstekend, vrij wel door intuïtie, of wel ook dit deed hij zoo goed door zijn omvangrijken artistieken aanleg, die ook den paedagogischen kant niet miste.

Heel methodisch ging het meestal niet, zeker niet in den laatsten tijd, maar toen was de meester de man ook niet meer om met de versplinterde krachten van dames en heeren zangers, die ook, door overstelpende zangersbezigheden vermoeid, maar moeilijk tot de noodige aandacht te brengen waren, nog aangenaam te werken. Het is toen wel gebeurd dat de medewerkenden bij een uitvoering nog niet allen doorgedrongen waren in het werk dat ze hielpen uitvoeren, wat toch onmisbaar is, zal zij beteekenis kunnen bezitten. Er werd dan wel bij de voorbereiding maar met de muziek begonnen zonder dat de noodige verklaring omtrent inhoud en vorm gegeven was, en dat het vroeger in den goeden tijd wel veel anders is gegaan, geloof ik niet. Maar waarschijnlijk is het, dat de meester vroeger daaromtrent werkelijk alles aan de lust en energie zijner koorleden kon overlaten.

Meer dan eens is het gebeurd, dat, waardoor dan ook, bij de laatste repetities de uitvoering niet zonder vrees werd tegemoet gezien. Maar zooals Hol dan, als het er op aan

kwam, zich weer de oude gevoelde en verjongd en herboren leek! Het koor was dan als geheel gemetamorphoseerd. Van slaperigheid en laksheid geen spoor meer. Een ieder was er bij, volgde den maestro bij zijn nog heel duidelijk aangegeven intenties en, de eene moeilijkheid na de andere overwinnende, wist hij het schip over de klippenrijke zee behouden in de haven te brengen.

In den laatsten tijd moesten het dan toch liever geen nieuwe werken zijn, die grootendeels uit de partituur te dirigeren waren, terwijl het met het zien bepaald minder begon te worden, vooral nu het alles behalve gewenscht half duister van den Utrechtschen muziektempel (Tivoli) in dit opzicht in 't geheel niet voorkomend te hulp kwam. In den laatsten tijd kwamen een paar electriche lampjes het gemis van behoorlijk licht in de zaal wat vergoeden.

Maar niet van den koordirigent uit den allerlaatsten tijd willen we afscheid nemen, ofschoon hij en onwillekeurig toch nog altijd imponeerde, al was het bij de enkele gedachten dat daar iemand dien zwaren arbeid verrichtte, die naar de 80 liep, maar hem ons te binnen brengen in de volle kracht van zijn groot talent, zooals hij o.a. bij muziekfeesten onvermoeid van het begin tot het einde de ziel van het geheel was en alles wist te doen leven, dat het een lust was; aan den leider van *Les Béatitudes* die hij in ons land initieerde, aan dien van Händels *Heracles*, aan hem, die de wonder innige grootschheid van Bachs *Matthaeus-Passion* tot haar recht wist te laten komen. Van al die uitvoeringen mogen Utrecht's geschiedboeken voor een onvergankelijke heugenis zorg dragen!

Ten opzichte van den kunstenaar Hol rest mij nog iets te zeggen van zijn meer direct paedagogische talent. Van het gezonde, het normale van zijn kunstenaarsnatuur, van het geëquibreerde zijner goede hoedanigheden was ook al een gevolg, dat hij uitstekend onderwijs gaf, d. w. z. dat hij wist over te brengen in zijn leerlingen wat hij zelf wist, en niet minder

dat hij bij hen de liefde voor het schoone wist te ontvonken.

Hol was nog uit een tijd dat een muzikdirecteur les gaf op elk instrument waarop men zich wilde bekwamen, ook al bespeelde hij het zelf niet. Men kan versted staan over de vorderingen die lang niet zelden onder zulke omstandigheden toch werden bereikt. Het ligt voor de hand dat de degelijke, algemeen muzikale grondslag van den leeraar en een onvermoeide arbeid vele bezwaren overwon. Zal het er nu, en vooral bij zangonderwijs, en meer in 't bizonder bij stemvorming, in zulke gevallen nog wel eens raar zijn toegegaan, bewaard bleef de leerling aan den anderen kant voor de gevaren die hem nu dreigen van een specialiteiten-woede. Het mankeert er tegenwoordig nog ~~!~~ maar aan, dat we specialiteiten krijgen voor de verschillende registers van de menschelijke stem, voor den triller, voor het legato, staccato enz. enz.

Hoe Hol zich door het veelzijdig onderwijs heen geslagen heeft, weet ik niet precies te zeggen, maar ik durf er borg voor blijven, dat hij de intenties van de auteurs die er te behandelen vielen, heeft begrepen en aan zijn leerlingen duidelijk heeft gemaakt.

Trouwens aan de vruchten herkent men den boom en zoo weet ieder der zake even kundige, hoe goed Hol's onderricht moet geweest zijn, als hij hoort dat o.a. verscheidene der Boumannen, de Petri's, G. van Brucken Fock, Mengelberg, van Anrooy, dat ook Johan Wagenaar, Catharina van Rennes en Hendrika van Tussenbroek zijn leerlingen zijn geweest.

In de jury's bij wedstrijden ontbrak Hol haast nooit. Zijn groote ondervinding en zijn prachtig gehoor kwamen hem hierbij goed te pas.

Ook om zijn organisatorisch talent verdient Hol geprezen. In 1875 werd hij directeur der Utrechtsche Muziekschool, die hij tot grooten bloei en aanzien heeft gebracht en wier leerkrachten thans zoo goed als alle aan de school zelf zijn gevormd. Begrijpelijk komt de eenheid van methode in 't algemeen het onderwijs zeer ten goede en dankt de instelling

daaraan voor een groot deel haar goeden naam. Zoo goed als nooit gaat een zoogen. openbare uitvoering der school voorbij of het auditorium is door dat eigenaardige cachet van gedistingueerdheid in vorm en inhoud getroffen geweest.

Van zijn lust en liefde voor het onderwijs spreken ook de tallooze werkjes die hij ten behoeve daarvan het licht heeft doen zien. Daaronder is veel van enkel practisch nut, maar ook en niet weinig om het jeugdige gemoed te verkwikken en op te heffen en het den lust te bezorgen om zich verder met de kunst bezig te houden. De lieve kindercantate *Het ouderhuis* is lange tijden een ware uitkomst geweest bij den verklaarbaren wensch van schooldirecties om het geheel door een ensemble-voordracht te besluiten.

Ik hoop in het vorenstaande mijnen lezers den indruk gegeven te hebben van Hol's superioriteit en als componist, en als dirigent zoowel van koor als van orkest, en als onderwijzer. Zeker is het dat zij er was, en het bewijs ervan mogen we vinden in de werkelijk groote waardeering die Hol van de vroegste tijden af, maar ook in het laatst van zijn leven ten deel is gevallen.

Zijn lange leven heeft aanleiding gegeven tot het vieren der gedenkwaardige dagen ervan, die als van zelf in een lang leven kunnen voorvallen.

Vele zijner composities zijn bekroond, het eerelidmaatschap van tal van vereenigingen is hem aangeboden en aan „eere-teekenen” bezat hij: de orde van de Eikenkroon, die van den Gouden Leeuw van Nassau, en van den Nederlandschen Leeuw. ¹ In de laatste orde werd hij benoemd ter gelegenheid van de viering van zijn 70^{en} verjaardag. Daarbij is het inderdaad zeer treffend toegegaan. Van groote vereering ontving hij toen de ondubbelzinnige blijken. Van alle kanten uit den lande had een commissie bijdragen ontvangen voor een alge-

¹ Ook was Hol officier de l'Académie Française.

meen huldeblijk; hoofdzakeijk bestond dit in een bronzen buste door den kunstenaar Odé gemaakt, en in het Rijksmuseum geplaatst om een ver nageslacht nog te getuigen van de dankbaarheid en erkentelijkheid van 's kunstenaars tijdgenooten en daarmee tegelijkertijd van zijn buitengewone be tekenis.

Generaal Kool, de bekende Haagsche muziek liefhebber, herdacht in een boeiende rede Hol's verdiensten, hem in 't kort de belangrijke punten van zijn leven in herinnering brengende. Door vele ovaties, met een schat van bloemen en kransen gebracht, werd de feestrede gevolgd.

Betrekkelijk kort daarop kwam het herdenken nu van deze dan van een andere instelling, waaraan Hol 25, 30 ja 40 jaren zijn beste krachten had gewijd.

Zoo heeft dan de kunstenaar het onschatbare geluk gehad de erkenning van zijn verdiensten, in ruime mate zelfs, onder vonden te hebben.

Voor ons land met zijn ver van onbegrensde waardeering en liefde voor de kunst kan hier inderdaad van *ruime* mate sprake zijn, ofschoon ik hier niet onaangestipt mag laten dat ook Hol het niet ieder naar den zin heeft kunnen maken, en dat wellicht daardoor de deelneming in het 70-jarig feest niet zoo groot is geweest als zij had kunnen zijn.

In deze weinige bladzijden een volledige beschrijving te geven van zoo'n rijk leven als dat van dezen kunstenaar, is niet mijne bedoeling geweest. Aan hem of haar die daartoe nog eens geroepen wordt, blijft het overgelaten te boek te stellen, in hoeverre Hol zelf de oorzaak is geweest van eenige verkoeling in de verstandhouding met zijn vele vereerders in de hoofdstad van het Sticht, die hij voor zijn woonplaats van 1896—1904 tegen de hofstad van het rijk verwisselde.

De erkenning van 's kunstenaars groote verdiensten is ook aanleiding geweest dat op weinig uitzonderingen na hem het toch altoos schrijnende is bespaard van een eervol ontslag. Door een krachtigen geest schijnt nu eenmaal de achteruit-

gang van de fysieke vermogens niet begrepen of ingezien te worden en zich vervangen te zien door jonge krachten zal wel altijd voor iets van een ondervonden onrecht, of onheuschheid althans, gehouden worden.

Van het tweede huwelijk met Amalia Reuter is nog melding te maken. Nadat deze in 1896 was overleden, en Hol van een zeer ernstige ziekte was hersteld, hertrouwde hij in Mei 1897 te Nijmegen met mej. Th. Koene, die hem nog twee kinderen schonk, een meisje en een jongen. Vol dankbaarheid sprak Hol steeds van de liefderijke, geen moeite kennende toewijding, waarmee zij hem in en buiten zijn ziekte het einde van zijn leven aangenaam heeft gemaakt, en ik voldoe hier aan den mij heel kort voor zijn dood onder groote ontroering geuiten wensch van mijn vriend om — kwam ik er eens toe iets over zijn leven te schrijven — daarvan uitdrukkelijk melding te maken.

Van de ziekte van 1895 is hij eigenlijk niet meer volkomen genezen. Af en toe stak de kwaal weer op en zij heeft zeker het ijzersterke gestel, dat ook door een zeldzaam grooten levenslust in stand werd gehouden, nog vroeger gesloopt dan het zich eerst liet aanzien.

De vlugheid van zijn bewegingen, het veerkrachtige in zijn gang, de wijze van zich te kleeden, in het geheel niet fatterig, maar toch ook niet zonder eenigen zwier, hetzij 's zomers in een licht pak en met flam bard of 's winters in de pels en met den hoogen hoed, den man aanstonds verradende die zijn wereld kent, die evengoed met hoog als met laag uit den weg komt, maar, en nog veel duidelijker, dat geestige, guitige oog dat den levendigen geest onmiddellijk uitstraalde, zouden den zeventigjarige een vijftiger hebben doen schijnen.

Van gezelligheid hield hij veel; na de concerten en na repetities nog wat bij elkaar blijven deed hij graag en menige gebeurtenis uit ver vervlogen tijden werd den jongeren dan opgedischt, die er nooit genoeg van hadden, want Hol bleef

altijd boeiend, en had absoluut niets van het praatzieke dat den ouderdom dikwijls genoeg kenmerkt; zich ten koste van anderen vermaken, op kunstbroeders afgeven, een helans heel gewoon verschijnsel, deed Hol nooit; fel in zijn oordeel was hij geenszins; meestal ontweek hij het zelfs een oordeel uit te spreken.

Van intieme vrienden hoorden we nooit. Iets officieels bleef er altijd, ook in de verhouding met hen die hij dikwijls zag, maar van de liefde en genegenheid die er in het huishouden heerschten zooals het langen tijd in het huis aan de Nieuwe Gracht te Utrecht heeft bestaan, weten de velen met warmte te vertellen, die daar toen de gulle gastvrijheid hebben genoten.

Van zijn kinderen uit het vorige huwelijk hebben de dochters: Mina, Betsy (thans mevr. v. Heck te Dordrecht) en Amalia (thans mevr. Schuil) zich aanvankelijk aan de toonkunst gewijd.

Van zijn drie zonen is de oudste arts, thans zich in 't bijzonder wijdende aan de tandheelkunde, de tweede, Maurits, is ingenieur in Indië, en de derde, Joh. C., onlangs gehuwd, te Berlijn, „Musikschriststeller”.

Toen nu in den nacht van 14 Mei l.l., te ongeveer 2 ure het einde werkelijk, en eigenlijk nog weer onverwachts, gekomen was, is aan zijn laatste rustplaats, men zou kunnen zeggen, min of meer herhaald, wat bij de verschillende jubilee's in het einde van zijn leven door velen, door personen en corporaties is getuigd.

En alsof de dood alle gedachte had verbannen aan het voorafgegane sloopingswerk, dat hem nu eens moeite had gekost, maar ons, getuigen van het verval, zeer pijnlijk was geweest, zoo stonden we nu voor het feit, dat we den eminenten man voor goed verloren hadden.

Maar voor klagen was toch geen reden.

Zijn leven was rijk en hij heeft het nitgenoten. Hem nog

meer, nog iets beters toegewenscht hebben, wie zou het niet?

Wat onzer is geweest, en wat ons is nagelaten door den rusteloozen arbeid van dezen strijder en lijder is veel te groot dan dat het zich in weinig tijd behoorlijk laat overzien.

En wischt eenmaal de tijd de sporen uit die Hol's levenswagen in het algemeene levenspad heeft achtergelaten, zal eenmaal de deining volkomen hebben uitgewoed die de stormen van dit leven hebben teweeggebracht, dan zal zeker zeer lang een effen bladzijde der geschiedenis nog melden van deze kranige figuur in de lage landen aan de zee.

Maar voorshands en nog lang blijve de herinnering aan Richard Hol bewaard in de harten van allen die hem persoonlijk gekend en geëerd hebben!

De werken van Hol zijn bij verschillende onzer muziekkuitgevers verschenen. Ik geloof dat allen zonder uitzondering vertegenwoordigd zijn. Behalve deze treft men bij een vijf-entwintig tal liederen aan in de Uitgave van het Willemsfonds te Gent.

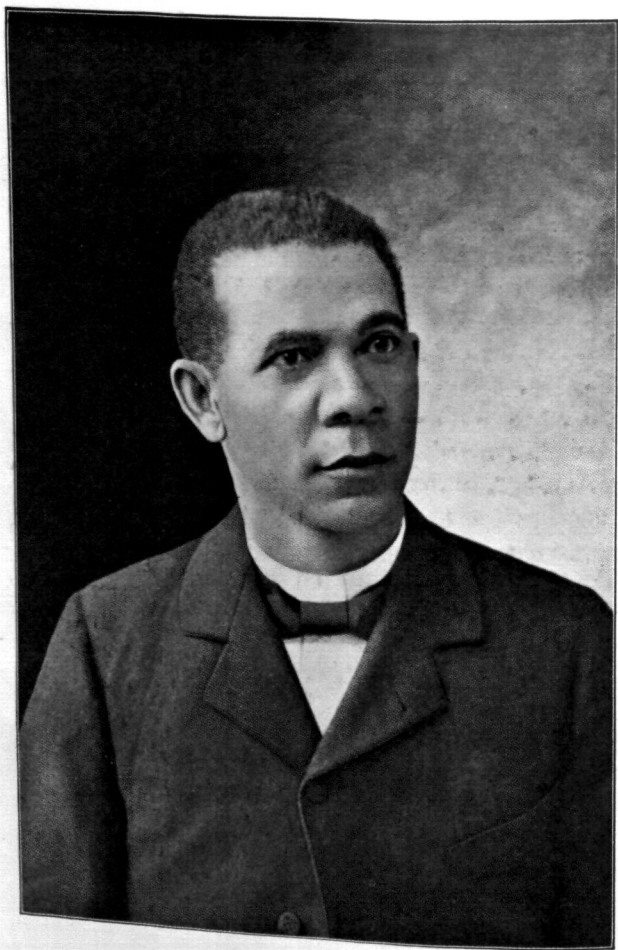
Het was de wel bekende Florimond van Duyse, die, van daar naar Utrecht gekomen, aan het graf releveerde wat Hol ook voor deze zoo hoogst nuttige stichting en wel voor hare afdeeling tot bevordering van den Nederlandschen zang in Noord- en Zuid-Nederland gedaan heeft.

Tot slot laat ik hier volgen wat door hem toen gesproken is:

„Namens het Gentsche Comité ter Bevordering van den Nederlandschen Zang, zij het mij toegelaten een laatste hulde toe te brengen aan den begaafden man, dien wij heden betreuren. Anderen, beter dan ik het hier zou vermogen, zullen de groote verdienste doen uitschijnen van den meester, die in de rij der Nederlandsche toondichters een der allereerste plaatsen bekleedt. Met enkele woorden wil ik wijzen op hetgeen Richard Hol heeft gedaan voor de Vlamingen, en vooral

voor ons Comiteit ter Bevordering van den Nederlandschen Zang. In 1869, dus vijf en dertig jaar geleden, schreef het Gentsche Willems-Fonds, voor de eerste maal, een kampstrijd uit voor het componeeren van Nederlandsche liederen. We waren toen nog ver verwijderd van den toestand waarin we ons thans mogen verheugen. Richard Hol reikte ons onmiddellijk de broederhand. Twee liederen van hem werden bekroond: het gevoelvolle: „Wij komen en wij scheiden”, op woorden van ten Kate, en het verhevene, gloedvolle: „Voor Vlaanderens gouden kunsten”, op een gedicht van Theodoor Van Rijswijk. Beide liederen mogen onder onze schoonste Nederlandsche zangen worden gerekend. Het laatste, dadelijk populair geworden, is het triumflieder der Vlamingen gebleven. Twee jaar later stichtte het Willems-Fonds het Comiteit ter Bevordering van den Nederlandschen zang. Van het eerste oogenblik af maakte Richard Hol deel uit van het bestuur, was tevens lid van de commissie tot keuring der ingezonden stukken en werd naderhand onder-voorzitter van het Comiteit. Gedurende het derde eener eeuw schonk hij ons zijn krachtigen steun en stond ons trouw ter zijde, niet alleen als bestuurslid, maar ook als componist. Hij was onze vruchtbaarste medewerker. Niet minder dan vijf en twintig stukken van zijn hand getuigen van zijn groote werkkraft en warme sympathie voor onze instelling. Al die werken, van het eerste tot het laatste, munten uit door zangerigheid, door frissche melodie. Zijn zoo jeugdig lied, getiteld Lente-impressie, zijn zwanenzang voor ons, levert het bewijs, dat het in het hart van dien bijna tachtigjarigen zanger nog altijd lente was. Oneindig veel heeft hij bijgedragen om de liefde voor onze zangerige taal op te wekken en te doen groeien. De Vlamingen, die hun taal lief hebben, zullen dit niet vergeten en zullen het aandenken van den minzamen en vriendelijken man in blijvende herinnering bewaren.”

BOOKER T. WASHINGTON.

BOOKER T. WASHINGTON.

„De geschiedenis van ons land zal spreken
„van twee Washingtons, een blanke en een
„zwarte, die beiden vaders waren voor hun volk.”

ANDREW CARNEGIE.

„Booker T. Washington is de grootste man
„dien het Zuiden sedert honderd jaar heeft
„voortgebracht, generaal Lee uitgezonderd.”

J. S. BASSET.

De levensgeschiedenis van een neger, in de serie *Mannen van Beteekenis* — het doet ongeveer denken aan het verhaal van Saul onder de profeten. Maar wat van Saul getuigd werd: „en hij profeteerde in het midden van hen” (1 Samuel 10: 10) kan van den neger gezegd worden, die onder den naam Booker Washington zich een eereplaats verworven heeft onder de groote mannen in de wereldgeschiedenis.

Want Booker Washington is een dier zeldzame figuren, die ver boven het gemiddelde uitsteken, en die ondanks teleurstellingen, ondanks gebrek en rampspoed, ondanks de tegenwerking van het lot krachtig genoeg geweest zijn, om de plaats te veroveren, die anderen, onder gunstiger omstandigheden, vrij wat gemakkelijker verkrijgen.

De negerslaaf, geboren in een hut op een plantage, opge-

groeid zonder een der zorgen, die in een beschaafde omgeving aan een kind worden gewijd, verstoken van onderwijs en opvoeding, doch bezielde met een onverzadelijke begeerte om te weten, te kennen en te begrijpen, ontwikkelt zich in enkele jaren op een wijze, die verbazing moet wekken. Maar meer nog, hij wendt de verkregen kundigheden met een ongelooflijke toewijding en een bewonderenswaardige bescheidenheid aan ten nutte van zijn rasgenooten, en sticht een nigerschool, een opleidingsinstituut, dat door president Cleveland een wonder van paedagogische scherpzinnigheid is genoemd.

Onder zijn leiding en door zijn voorbeeld wordt het verachte negerras, dat in Amerika nog zoo ontzettend veel te lijden heeft — en in Amerika niet alleen, — opgevoerd tot hooge menschelijke opvattingen en tot een beschaving, die weldadig aandoet door de echtheid ervan. Tuskegee, in Alabama, wordt het pelgrimsoord voor allen, die ervaren willen welk een heilzamen invloed een mensch kan uitoefenen, zoo hij, helder van hoofd en warm van hart, zijn leven stelt in dienst van zijne naasten.

Er gaat een groote, opvoedende kracht uit van een man als Booker Washington en zijn arbeid, van zijn hoofdwerken *Up from slavery* en *Working with the hands*, van zijn vele brochures en redevoeringen, bijna allen handelend over de quaestie, die hem dag en nacht bezig houdt: het negervraagstuk. Voor ons moge dat een vraagstuk van weinig beteekenis zijn, voor de staten die negers onder hunne onderdanen hebben is het een zaak van groot belang. Want nog steeds heerscht de zonderlinge, en voor beschaafde volkeren zeker onbegrijpelijke zelfoverschatting, die in een mensch wiens huidskleur van de onze verschilt, een wezen van minderen rang ziet. Dat kan men dagelijks opmerken, als men hoort spreken over Mongolen, Maleiers, Roodhuiden of Negers. Zij worden genoemd met een scheldnaam. Zij worden gebannen uit den kring, waartoe zij door betrekking of opleiding behooren.

Het is nog maar enkele dagen geleden, dat de *Review of Reviews*, sprekende over den Kaapschen negeradvocaat mr. S. Williams, zeide: „Hij heeft zich in de kolonie een praktijk gevormd, ondanks de bittere vooroordeelen van de blanken, voor wie het gezicht van een kleurling, optredende als jurist voor de balie, iets onnatuurlijks en verschrikkelijks scheen. Zijn ambtgenooten boycotten hem. Hij werd uitgesloten van de „Circuit and Bar messes”, en alles werd in het werk gesteld door de meerderheid der Engelsche advocaten, om te doen zien welk een holle leugen de zoogenaamde gelijkheid van rechten onder de Britsche vlag is.”

Zoo als het mr. Williams ging in de Kaapkolonie, ging het Booker Washington — en velen anderen met hem — in de Vereenigde Staten. De zwarte professor, die door een der hoogeschoolen met een doctoraat „honoris causa” werd onderscheiden, en die tot de beste paedagogen van de nieuwe wereld wordt gerekend, mag niet met blanken in een tramwagen of spoorwegcoupé zitten, mag niet met blanken aan een hôteltafel dineeren; en vaak wordt hem de toegang geweigerd tot een hôtél, waar hij zijn intrek nemen wil. De man, die door President Roosevelt met onderscheiding werd ontvangen in het Witte Huis, is daarbuiten een voorwerp van afschuw voor den eersten „tramp” den besten, die niet waard is zijn schoenen te poetsen.

Hoog boven het gros der blanken steken mannen als Booker Washington, Frederick Douglass, Senator Bruce uit. Want wat zij geworden zijn, hebben zij met moeite en zorgen, en vaak onder de meest ongunstige omstandigheden, stukje voor stukje moeten veroveren. Hun levensgeschiedenis is merkwaardig om de volharding, de noeste vlijt, de onbreekbare wilskracht die hen deed volhouden; die hen van den ingeslagen weg geen duimbreed deed afwijken.

En daarom heeft ook een neger, als hij Booker Washington heet, er aanspraak op, onder de *Mannen van Beteekenis in onze dagen* te worden gerekend.

I

Op een herfstavond van het jaar 1872 kwam een jonge neger, allerellendigst gekleed, bedekt met stof, vermoeid en hongerig, zijn schamele plunje in een bonten zakdoek geknoopt, verlegen en aarzelend in de hoofdstad van Virginia, Richmond, de eerste groote stad die hij ooit zag.

Nergens vindt men meer negers dan in Richmond; zij vormen er de helft der bevolking. De vreemde kleurling liep dus geen gevaar te worden weggestuurd, als hij een herberg zocht, iets wat hem op zijn weg reeds was overkomen. In Richmond is gelegenheid te over, om lieden van zijn soort te herbergen. Maar hij wist niet waar hij een plaats vinden moest, om zijn hoofd neer te leggen. Want hij bezat geen penning; kennissen had hij niet; waar hij onder dak moest komen, was hem onbekend.

Zoo dwaalde hij door de stad, de eene straat in, de andere uit, steeds zijn zakdoek onder den arm meedragend. Ondanks het late uur waren de winkels nog open, en in de uitstallkasten zag de hongerige wandelaar allerlei lekkernijen liggen: vleesch, brood, fruit, gebak... Bij dat gezicht kreeg hij het gevoel, alsof hij alles, wat hem ooit te wachten stond, zou gegeven hebben voor zoo iets heerlijks...

Op straat bleven de menschen staan om hem na te kijken. Zijn uiterlijk, zijn gehavende kleeding, zijn begeerige blikken, schenen de voorbijgangers te verontrusten.

Met angst merkte hij dit op. Hij verhaastte zijn schreden en begon sneller te loopen, totdat hij eindelijk niet meer kon.

Het was reeds middernacht, toen hij door een straat kwam, waar het houten voetpad dat langs den rijweg liep, vrij hoog boven den grond uitstak. Een oogenblik stond hij stil, om te zien of ook iemand op hem lette; toen kroop hij vlug onder dat trottoir; hij vond daar een ligplaats voor dien nacht, waar hij slapen kon, het moede hoofd op zijn zakdoek.....

Dertig jaar later was Theodoor Roosevelt president van de groote Republiek, en ontving hij op het Witte Huis te Washington een vertegenwoordiger van het zwarte ras in audiëntie. Een staatsiekoets wachtte aan het spoorwegstation den neger op en bracht hem naar het presidentspaleis. De president der Republiek kwam zijn bezoeker tegemoet en begroette hem met een vriendelijkheid, een eerbied, die den bezoeker weldadig moesten aandoen. En aan de tafel van het presidentshuis genoot de arme zwerveling van voor 30 jaren de gastvrijheid van het hoofd van den staat.

Voor wie weet, hoe groot de afkeer is, dien men in het moderne land der vrijheid gevoelt voor negers, voor wie weet aan welke behandeling de zwarte broeders daar vaak nog zijn blootgesteld, is het begrijpelijk welk een sensatie het maakte, dat de President der Republiek een neger, al was het dan ook Professor doctor Booker T. Washington „principal of the Tuskegee-Institute”, in zijn paleis en aan zijn disch ontving.

Dat heeft Roosevelt, met nog eenige andere oorzaken, veel kwaad gedaan in het zuiden. De grafische voorstelling van de jongste presidentsverkiezing toont dat: de zuidelijke staten waren beslist tegen Roosevelt. Het zwarte zuiden staat tegenover het blanke noorden. De oud-slavenhouders vergeten niet licht een eerbetoon aan een neger.

Dat ondervond, een goed jaar geleden, de Amerikaansche professor John Spencer Basset, hoogleeraar in de geschiedenis aan Trinity College, Durham, N. C. In een artikel over Booker Washington, in *The South Atlantic Quarterly*, schreef hij de lofrede, die mij de stof gaf voor een der beide motto's boven dit opstel:

„Booker T. Washington is een groot man en een goed „man, een christen-staatsman, en zeker de grootste man, dien „het zuiden sedert honderd jaren heeft voortgebracht, generaal „Lee uitgezonderd.”

Basset knoopte daaraan vast een pleidooi voor een geest van verzoeningsgezindheid tegenover de negers, wjl dat de

eenige oplossing is „om die kinderen van Afrika op te nemen in het Amerikaansche leven. Want ondanks onze rasgevoeligheid zullen zij toch eens de volkomen gelijkheid met ons moeten verkrijgen.”

Deze uiting is Basset zoo kwalijk genomen, dat hij genoodzaakt is geweest, zijn professoraat neer te leggen.

Zoo fel woedt de rassenhaat nog in de zuidelijke staten; en in die staten heeft Booker Washington zijn arbeidsveld gevonden voor de geestelijke opheffing van het zwarte ras.

De afschaffing der slavernij had aan de negers de vrijheid gegeven; maar zij konden van die vrijheid geen gebruik maken, omdat zij niet geleerd hadden, vrij te zijn. Door de opheffing der slavernij werden duizenden, die nooit op eigen beenen hadden leeren staan, die nooit onderwijs of opvoeding hadden genoten, die niet eens wisten wat zelfstandig denken of handelen was, aan zich zelf overgelaten. Zij moesten zich een plaats veroveren in een maatschappij, die hen in kennis en bezit ver vooruit was, en voor een groot deel niet geneigd te vergeten, tot welk een veracht menschenras zij eens hadden behoord.¹

Booker Washington is de man, die gepoogd heeft het zwarte ras te doen inzien, dat het ontwikkeling en beschaving noodig heeft, maar tevens, dat het niet moet trachten als een soort van geleerd proletariaat door de wereld te komen, maar „working with the hands”, als een ontwikkeld en verlicht handwerksgilde.

In al zijn geschriften, zijn lezingen, zijn toespraken, komt hij steeds weer daarop terug.

Arbeiden is het noodzakelijkste voor de vorming van het hoofd en het hart; arbeiden is de beste school voor karaktervorming.

Arbeid alleen, zonder volledige moreele, godsdienstige en verstandelijke ontwikkeling, is van weinig waarde. Hand,

¹ J. L. Pierson; Voorrede voor Washington's: *Uit Slavernij in Vrijheid.*

hoofd en hart moeten gelijkelijk worden ontwikkeld, zoodat een innige samenwerking ontstaat, en steeds de een op den steun van de beide andere rekenen kan.

Dit is het grondprogram van het Tuskegee-Institute: „wij stellen ons industrieele werk in dienst van de academische ontwikkeling en omgekeerd.”

„Toen de negers in slavernij verkeerden, waren zij gedwongen te werken; toen zij in vrijheid gesteld waren, moesten zij leeren te werken uit zich zelf. Want er is een groot verschil tusschen gedwongen arbeid en vrijen arbeid. Gedwongen arbeid is vernederend, vrije arbeid werkt beschavend.”

„Dat is het onderscheid dat wij te Tuskegee steeds voor oogen houden. Wij moeten onze jongeren leeren, dat luiheid, leegloopen, in elken vorm verkeerd is; dat arbeid in elken vorm, met hoofd of hand, eervol en in het welbegrepen belang van het individu en het land is.”

Waren de beginselen, door Booker Washington voor zijn Institute opgesteld, van den aanvang af voor de negers in Zuid-Amerika, op Haïti, op San Domingo en andere negerstaten toegepast, dan zou er in die streken meer welvaart en meer voorspoed heerschen, dan zouden er minder generaals en advocaten zijn, minder staatsgrepen en revoluties plaats hebben, en zou er in de rijkste landen van de wereld minder armoede en gebrek geleden worden.

Merkwaardig zijn in dit opzicht de jaarlijksche verslagen van de bestuurders van het *Slater fund*, een fonds van een millioen dollars, gesticht door den fabrikant-philanthroop John F. Slater, voor de ontwikkeling der negers. Daarin vinden wij vermeld, dat bij de emancipatie bijna geen negers schrijven of lezen konden; van het volgende geslacht waren er reeds 40 pct. die deze kundigheden verkregen hadden, en bij het derde geslacht is een analphabeet een uitzondering.

De aard van den neger maakt hem landbouwer of handwerksman; de beoefening van liberale beroepen is een uitzondering. Zijn opvoeding moet daarmede rekening houden,

zegt dr. J. L. M. Curry. ¹ De menschelijke ontwikkeling, die het gevolg is van vrijwillige energie, van den ethischen en politieken vooruitgang der beschaafde natiën, bestaat voor den neger niet. Hij moest van buitenaf tot den graad van ontwikkeling gebracht worden, dien hij thans bereikt heeft. Weggerukt van zijn Afrikaanschen geboortegrond, op wreede wijze gedeporteerd, als slaaf onderworpen aan een behandeling die vernederend moest werken op een ras dat nooit de voordeelen der beschaving heeft gekend, ontving hij plotseling vrijheid, burgerrechten, het stemrecht, en het recht om gekozen te worden. Het was noodig, hem daartoe op te voeden; want vóór dien tijd had hij niets geleerd. Een wet verbood zelfs, dat de slaven leerden lezen....

Voor deze menschen waren scholen noodig, als die van Hampton, Tuskegee, Spelman, Claflin en Tongoloo, waar de negers werden ontwikkeld en tevens gebracht tot materieele onafhankelijkheid, moreele verheffing, en gevormd tot mannen van karakter. Die arbeid is moeilijk, omdat daarvoor zelfverloochening en algeheele toewijding noodig is, eigenschappen die nog te weinig worden gevonden. Om het moeilijke neger-vraagstuk op te lossen, zegt Bentzon, is niet een, maar zijn duizend Washingtons noodig. Voor den slaaf was het vaak genoeg, om menschelijk behandeld te worden, dat hij een eerlijk en trouw dienaar was; de vrije neger moet, om zijn plaats onder de zon te kunnen behouden, bijna bovenmenschenlijke eigenschappen hebben, de deugden van een heilige bezitten. Overal en altijd moet hij ondervinden, dat de slechtste blanke voor nog beter gehouden wordt dan de beste neger.

Het werk van Booker Washington heeft het dubbele doel, de negers te maken tot menschen, die in beschaving, ontwikkeling en kennis op dezelfde hoogte staan als hun blanke landgenooten, en de blanken te overtuigen, dat de negers

¹ *Difficulties, complications and limitations connected with the education of the negro*, by J. L. M. Curry, secretary of the Trustees of the John Slater-fund.

beter zijn dan hun roep. De scheidsmuur zal wegvallen, zegt hij, wanneer de beide rassen elkander hebben leeren waardeeren en vertrouwen, wanneer zij geleerd zullen hebben in elkaar, ondanks het verschil van kleur, slechts menschen te zien.

II

De levensgeschiedenis van dezen volksoepvoeder is een der merkwaardigste verhalen die men zich denken kan. In zijn boek *Up from Slavery* heeft hij die verteld, eenvoudig en naief, zonder zelfverheerlijking of zelfoverschatting. Wij willen er enkele gedeelten van aanhalen:

Ik ben geboren op een plantage in het district Franklin, Virginia. Ik ben niet heel zeker van den datum mijner geboorte, evenmin als van de juiste plaats; maar hoe dat zij, ik ben er zeker van, dat ik op een gegeven oogenblik ergens geboren ben. Voor zoover ik kan nagaan, moet dat geweest zijn omstreeks 1858 of 1859.

Mijn eerste herinneringen zijn die aan een plantage en aan een slavenkwartier. Mijn eerste levensjaren bracht ik door in de ellendigste omstandigheden. Niet dat mijn meesters bijzonder hard waren; zij waren wellicht beter dan vele anderen. Ik werd geboren in een oude houten hut, veertien voet lang, zestien breed. Daarin leefde ik met moeder, een broeder en een zuster, totdat de burgeroorlog ons de vrijheid bracht.

Mijn moeder was keukenmeid op de plantage en had geen gelegenheid zich met de kinderen te bemoeien, behalve 's avonds laat of 's morgens vroeg.

Mijn vader heb ik nooit gekend. Men heeft mij verteld, dat hij een blanke was, maar nooit heeft hij eenige belangstelling getoond voor mijn bestaan. Ik maak hem daarvan geen verwijt. Ook hij was het slachtoffer eener noodlottige instelling.

De hut waarin wij woonden had geen ramen. Lucht, licht en koude kwamen binnen door openingen in den wand. Wat

men de deur noemde hing los in versleten hengsels. De vloer was van vastgestampte aarde, met een toegedekte opening in het midden, waarin onze voorraad aardappelen werd bewaard. In den winter was het er vreeselijk koud, in den zomer ontzettend heet....

In een bed heb ik voor het eerst geslapen na onze bevrijding. Vóór dien tijd sliepen wij, kinderen, op een hoop vuile vodden. Ik heb nooit tijd gehad om te spelen. Heel klein werd ik aan 't werk gezet, om de plaats schoon te maken, water naar het veld te dragen voor de arbeiders, en eens per week moest ik mais naar den molen brengen, waar het gemalen moest worden. Daaraan had ik het meest het land. De molen lag op drie mijlen afstand van de plantage; ik werd op een paard gezet, dat een zwaren zak droeg, die in evenwicht op zijn rug was gehangen. Maar vaak ging het evenwicht verloren en rolde de zak op den weg, en ik er naast. En daar ik niet sterk genoeg was, om den zak weer op het paard te laden, moest ik aan den kant van den weg blijven zitten, totdat er iemand voorbijkwam, die mij kon helpen. Den tijd bracht ik dan gewoonlijk met schreien door. Want het was een stille weg en als het laat werd was ik bang. Men had mij verteld, dat het bosch vol met soldaten was, die uit het leger gedeserteerd waren, en dat het eerste werk, wat een soldaat deed als hij een neger ontmoette, was hem de ooren af te snijden. Bovendien was ik er zeker van beknord te worden, of met de zweep te krijgen, als ik zoo laat thuis kwam.

Scholen voor negers bestonden er niet. Als kleine jongen moest Booker vaak de jonge dames van de plantage naar school brengen, en haar boeken dragen; en als hij dan het schoolvertrek zag, waarin de blanke kinderen ijverig aan het werk waren, had hij een gevoel of naar school gaan zoiets heerlijks was, dat het bijna gelijk stond met het Paradijs, waarvan een oude neger vertellen kon.

Maar niet alleen verstandelijke ontwikkeling was den neger-slaaf onthouden; de gewone gebruiken van het beschaafde leven bleven voor hem ook iets verhevens houden, dat wel voor blanken, niet voor zwarten bestond. Als kind had Booker nooit aan een tafel gegeten; eten deden de slaven, zooals de honden, wanneer hun een brok werd toegeworpen, en altoos met de handen. Ook daaraan was Booker gewend; hij kon alleen niet wennen aan de hemden van hennep, die de slaven dragen moesten, en die ware martelwerktuigen waren, totdat ze eindelijk zooveel gesleten waren bij het wasschen, dat de scherpte van het weefsel verdwenen was.

Booker roemt het als een daad van zelfopoffering van zijn broer John, dat deze de nieuwe hemden droeg, totdat ze het lichaam niet meer stukschuurden als boetkleederen.

Zoo was de jeugd van den negerslaaf, vreugdeloos, zorgelijk, met geen ander vooruitzicht dan als slaaf te leven en als slaaf te sterven. Totdat plotseling onder de plantagebewoners de eerste geruchten doordrongen van den burgeroorlog, voor de bevrijding der slaven gevoerd. Hoewel de meeste negers lezen noch schrijven konden, waren zij betrekkelijk goed ingelicht over het verloop van den strijd. De neger, die tweemaal per week naar het postkantoor ging, bracht de berichten uit de stad over en deelde die gaandeweg aan zijn stadgenooten mede. Men noemde dat de *grape vine telegraph*, omdat de berichten als de ranken van den wingerd zich overal heenslingerden. De kleine Booker was een dier ranken; als hij tijdens den maaltijd van de „meesters” in het huis den grooten waaier, die met een wiel in beweging werd gebracht, moest draaien, luisterde hij naar hetgeen de meesters zeiden, en bracht dat trouw over. Maar somtijds waren zijn gedachten wel met iets anders bezig. Eens werden er gemberkoekjes gegeten, en dat scheen hem zoo iets heerlijks, dat hij zich voornam, zoo hij ooit vrij werd en zijn middelen het hem veroorloofden, gemberkoekjes te eten.....

Tijdens den oorlog leden de blanken meer dan de slaven; voor deze laatsten was er altoos voedsel genoeg te vinden, maar het werd hoogst moeilijk koffie, thee, suiker en andere levensmiddelen, die de blanken noodig hadden en die niet op de plantages verbouwd werden, te krijgen. Booker haalt menig voorbeeld aan van trouw en zelfopoffering der slaven, zelfs in die dagen van spanning. Terwijl de mannen streden, pasten de slaven met voorbeeldelooze toewijding op de vrouwen en kinderen. En waar zij de yankee-soldaten voorzagen van levensmiddelen en woning, daar zouden zij het niet over zich hebben kunnen verkrijgen, hun de plaatsen te wijzen, waar zij wisten dat de „meesters” hun schatten of sieraden geborgen hadden. Werd de meester gedood, dan treurden de slaven om zijn heengaan; werd hij gewond, dan verzorgden en verpleegden zij hem. Toch zou nooit een neger verlangd hebben slaaf te blijven.

En toen eindelijk de dag der bevrijding was aangebroken, was de vreugde groot. Booker verhaalt daarvan:

„Vroeg in den morgen werd aan alle slaven bevel gegeven zich in het groote huis te verzamelen. De familie van den meester was bijeen in de veranda; op de gezichten was belangstelling en droefheid te lezen, droefheid vooral over het verlies van hun eigendom, want de meesters verloren iets, wat zij hadden gekocht, opgekweekt, afgericht en waaraan zij wellicht gehecht waren.

„Een vreemdeling, een officier van het leger der Noordelijken, hield een korte toespraak en las toen de Acte van Emancipatie voor. Hij deelde ons mede, dat wij vrij waren en gaan konden waarheen wij wilden. Mijn moeder omhelsde haar kinderen met tranen in de oogen; overal werden toejuichingen, kreten van blijdschap gehoord.

„Maar de negers waren nog niet in hunne hutten teruggekeerd, toen de eerste geestdrift reeds voorbij was, en plaats maakte voor zorg. Zij waren vrij — eindelijk — maar wat moesten zij met hun vrijheid beginnen? Zij moesten wonen, een beroep

kiezen, een gemeente vestigen, burgers worden. Binnen weinige uren waren zij voor de moeilijkste vraagstukken geplaatst, waarvoor de beschaving reeds eeuwenlang naar een oplossing zoekt. Hoe zou het slavenkwartier daarvoor niet zijn teruggeschrikt, vervuld met droefheid en stilzwijgen? Er waren grijsaards onder, niet in staat in hun onderhoud te voorzien; kinderen, die plotseling zonder eenige bescherming in de wereld werden geslingerd. Een voor een slopen zij naar het groote huis, om met de meesters te praten over de toekomst."

Als kind moest dus Booker reeds, met de vrijheid, de gevolgen daarvan ondervinden. Om het gezin te onderhouden zochten hij en zijn broeder John arbeid in de zoutmijnen van Kanawha en in de kolenmijnen van Malden. In die mijnen hoorde hij voor het eerst spreken over de school, die generaal Armstrong had opgericht voor kleurlingen. In die school konden arme leerlingen een deel van hun leergeld verdienen met handenarbeid. Hij hoorde, dat die school te Hampton in Virginia was, en dadelijk nam hij het besluit naar Hampton te gaan, om daar wat te leeren. Daarvoor moest hij eenig geld bijeen brengen, en wjl hij in de mijnen niet genoeg verdienen kon, nam hij een plaats aan als knecht bij generaal Lewis Ruffner, hoewel mevrouw Ruffner bekend stond als streng, hard en moeilijk te voldoen. Met dankbaarheid spreekt hij over den tijd, dien hij in het huis van mevrouw Ruffner doorbracht, en over de lessen, die hij er ontving. Hij moest hard werken, maar hij leerde er orde en regel, en hij dankt het die leermeesteres, dat hij zich er aan gewend heeft alles stelselmatig en vlug te doen. Hij leerde er verder rechtvaardigheid te waardeeren, zelfs waar die zich streng voordoet. Mevrouw Ruffner zag spoedig in, dat zij op dien kleinen neger rekenen kon; zij stelde vertrouwen in hem, en moedigde hem aan, iets te leeren. Gedurende de wintermaanden mocht hij naar de negerschool gaan; het was bij zijn eerste schoolbezoek, dat hij den naam „Washington" aannam. Negers hadden slechts

een voornaam, somtijds, ter onderscheiding van anderen, met den naam van hun meester gebruikt. Op school bleek het den kleinen Booker spoedig, dat de kinderen twee namen hadden, een doopnaam en een eigennaam; en toen de meester hem zijn naam vroeg kreeg hij plotseling den inval, zich naar den bevrijder van Amerika „Washington” te noemen. Booker Washington, zeide hij dus, alsof hij zijn geheele leven nooit anders genoemd was.

Later bleek het, dat zijn moeder hem Booker Taliaferro had gedoopt, en sedert noemt hij zich Booker T. Washington. Weinig menschen zullen in de gelegenheid geweest zijn zich-zelfen op die wijze een historischen naam te verzekeren.

Mevrouw Ruffner stelde hem verder in de gelegenheid een kleine bibliotheek bijeen te brengen, die in een oude pakkist geborgen kon worden.

Langzamerhand durfde Booker Washington met zijn meesteres en met zijn moeder spreken over zijn plannen, om naar Hampton te gaan. Heel veel steun vond hij niet; zijn denkbeeld werd met een schouderophalend medelijden begroet. Men zag er een hersenschim in, meer niet. Meer instemming vond Washington bij de oude mijnwerkers, die verrukt waren bij het denkbeeld, dat een der hunnen zou gaan studeeren. Allen gaven zij Booker een bijdrage; de een gaf geld, anderen kleedingstukken. Toch was, ondanks dezen steun, het pakje dat Washington in een zakdoek bij zich droeg heel licht.

Een spoorwegverbinding van de westkust van Virginia naar Hampton bestond toen niet; vijfhonderd mijlen scheidde Malden van de school van generaal Armstrong. De middelen van Washington waren bij lange niet voldoende om de reiskosten te betalen. Hij moest den langen weg te voet afleggen, werk zoekend, en meer vernederingen dan weldaden ontvangend. Meermalen werd hem de deur van een herberg voor den neus dichtgeslagen, omdat hij een neger was. Vaak liep hij den geheelen nacht door om warm te worden, want de nachten zijn koud in het gebergte.

Zoo kwam hij in Richmond, waar wij hem verlieten toen hij een nachtverblijf had gezocht onder een trottoir.

Den volgenden dag vond hij werk bij het ontladen van een ertsboot; hij werkte daar een paar dagen, zoodat hij voedsel koopen kon. Des nachts sliep hij onder het trottoir, waar hij den eersten nacht een schuilplaats gevonden had.

Toen hij later president van zijn instituut en beroemd als redenaar, in Richmond op feestelijke wijze ontvangen werd, herinnerde hij zich plotseling de nachten, met de ratten onder het houten trottoir doorgebracht.

III

Eindelijk bereikte hij Hampton, en het zien van de groote school, het statige gebouw van drie verdiepingen, was hem een zoete belooning voor zijn moeilijken tocht. Hampton scheen hem het beloofde land.....

Maar de ontvangst in de school bracht hem de eerste teleurstelling. De havelooze neger, met zijn schamele plunje, werd wel niet dadelijk weggezonden, doch de beraadslagingen over de toelating duurden lang.

Eindelijk kwam een der dames-directrices, Miss Mary Mackie, bij hem met de boodschap: „De uitspanningszaal moet worden schoongemaakt. Neem een bezem en een emmer water en ga aan het werk.”

Booker Washington ging aan den arbeid, in zijn hart een zegenbede voor de vrouw, die hem tot een goeden knecht had gemaakt. Hij poetste en schuurde vloeren, plinten, banken; hij waschte de houten betimmering, twee, driemaal, opdat de directrice niet het minste vuil meer zou kunnen ontdekken. Na een zorgvuldige inspectie was haar tevredenheid merkbaar in haar woorden: „Ik geloof, dat ik u zal aannemen.”

Aangenomen — niet als leerling, maar als portier. Toch had Washington den eersten stap gedaan; hij had vasten voet

in het Instituut. En hij was, na dit eerste admissie-examen, gelukkiger en tevredener, dan toen hij later te Harvard het doctors-diploma kreeg. Vaak verklaarde hij: „Ik heb heel wat examens gedaan, maar ik heb altoos het gevoel gehad, dat ik mij bij dit eerste examen het meest onderscheiden heb.”

Het portiers-baantje op Hampton-College was geen sinecure. Om vier uur moest Washington opstaan om de kachels aan te leggen, de school- en andere lokalen schoon te maken; en den geheelen dag had hij werk van allerlei soort. De nachten gebruikte hij om te studeeren. Zijn lust om te leeren was buitengewoon, zelfs onder de vierhonderd negers, die in Hampton bijeen waren, en die allen bewonderenswaardige leerlingen waren. Maar nog meer dan de leerlust was het voorbeeld van generaal Armstrong en zijne helpers een prikkel voor de leerlingen. Met een eerbied en een bewondering, die weldadig aandoen, spreekt Booker Washington in zijn geschriften en redevoeringen over generaal Armstrong, wiens geheele leven gewijd was aan de ontwikkeling der negers.

„Ik zal nooit vergeten, dat hij van den aanvang af op mij den indruk maakte van een volmaakt mensch; ik meende nu en dan zelfs dat hij iets bovenmenselijks had. Hoe meer ik hem leerde kennen, des te grooter werd mijn achting voor hem. Als men in Hampton-College alle gebouwen, alle school-lokalen, alle onderwijzers en alle onderricht had weggenomen, dan zou het leven voor de mannen en vrouwen, die daar in dagelijksche aanraking konden komen met generaal Armstrong, toch een liberale opvoeding hebben gebracht. En hoe ouder ik werd, des te sterker is mijn overtuiging geworden, dat geen opleiding in prachtige scholen, met goede boeken en uitstekende leermiddelen kan halen bij den omgang met groote mannen en vrouwen.

„Hij werkte onafgebroken, dag en nacht, voor de taak, die hij zich had opgelegd. Ik heb nooit een man gekend, die zich zelf zoo geheel en al verloochende; ik geloof niet dat hij ooit een zelfzuchtige gedachte heeft gehad.”

Het is gemakkelijk na te gaan, dat van zulk een man een heilzame invloed moest uitgaan. Hij en zijn helpers prentten, niet alleen door woorden, maar ook door daden, hun leerlingen een levensopvatting in, die saam te vatten is in deze stelregels:

„De gelukkigste menschen op de wereld zijn zij, die het meeste goed doen. Wat men in den regel opoffering noemt is het beste gebruik, dat men van zich zelf en van zijn hulpmiddelen maken kan; het is het beste gebruik van onzen tijd, van onze kracht, van ons geld. Wie nooit iets opoffert is te beklagen; hij is een heiden, die God niet kent. Voor zich zelf niets te eischen, maar alles te doen voor zijn medemenschen is de eerste menschelijke plicht.”

Met zulke beginselen opgevoed, gewend aan orde en tucht, aan reinheid en zindelijkheid en aan geregelde maaltijden, hard werkend, maar met toewijding en liefde, moesten de leerlingen van Hampton-College zich wel ontwikkelen tot menschen, die door Booker Washington aldus worden geschetst: „The history of the world fails to show a higher, purer and more unselfish class of men and women.”

Elken dag hield de generaal een soort van inspectie over de leerlingen; niets ontging hem daarbij, en hij wist het wel duidelijk te maken, dat hij niet hield van vetvlekken in de kleederen, van ongepoetste schoenen of ontbrekende knopen. Dat behoorde bij zijn opvoedings-systeem, evenals het dagelijksche gebruik van het bad, en de „gospel of the tooth-brush.” Geen student mocht het onderwijs blijven volgen, zoo hij daarin te kort schoot.

Toen Booker Washington in het Instituut werd opgenomen had hij nog nooit in een bed tusschen lakens geslapen. Hij wist niet hoe hij er mee doen moest, en vertelt heel naief, wat hij er mede uitvoerde, voordat hij het gebruik kende. Zoo volgde de eene verrassing voor hem op de andere. Hij had langen tijd slechts een paar sokken, en moest die 's avonds wasschen, om ze den volgenden morgen schoon te kunnen aantrekken.

Geld had hij niet; zijn geheele bezitting bedroeg 50 centen bij zijn aankomst. Zijn diensten als portier wist hij zoo goed te verrichten, dat generaal Armstrong besloot hem in ruil voor zijn arbeid den kost te geven. Maar voor het onderwijs moest 70 dollars per jaar worden betaald. Nooit zou Washington dat bedrag bijeen hebben kunnen brengen, zoo generaal Armstrong er niet in was geslaagd een rijk ingezetene van New-Bedford, Mass., S. Griffiths Morgan, te bewegen de studiekosten voor Washington te betalen. Van kleederen werd hij voorzien uit de pakken, die het Noorden zond.

Zoo moest Booker Washington pogen door de wereld te komen, en dat hij naast zijn portierschap hard werkte om er te komen, blijkt wel uit het feit, dat hij, in Juni 1875, geplaatst werd op de eererol der „commencement speakers”.

Maar vóór dien tijd moest er nog heel wat gebeuren. Er moest hard worden gestudeerd en veel worden geleden, voordat hij zoover kwam.

De hulp en de steun die de negers ontvingen van generaal Armstrong en zijn helpers, waren bewonderenswaardig. Booker Washington getuigt daarvan in zijn boek: „De officieren en onderwijzers waren een buitengewoon soort van menschen. Dag en nacht waren zij bezig voor de studenten, en ten allen tijde tot helpen bereid. Zij schenen slechts gelukkig, zoo zij op de eene of andere wijze hulp konden verschaffen. En als ooit, zooals ik hoop, geschreven zal worden over het aandeel, dat Yankee-onderwijzers gehad hebben in de ontwikkeling der negers, zal dit blijken een der roerendste bladzijden uit de geschiedenis van dit land te zijn. Hun arbeid vormde wel de meest merkwaardige tegenstelling met dien van de staatslieden, welke veel beloofden, weinig gaven en, om zich stemmen te verzekeren, een onwetend volk dat brood vroeg, dagelijksch voedsel voor lichaam en geest, volpropten met niet te vervullen illusies.”

Onder die onderwijzers plaatst Booker Washington bovenaan zijn eerste beschermster, miss Mackie, die tot een aanzienlijke

familie uit het Noorden behoorend, in de school het zwaarste en moeilijkste werk deed, om den studenten een goed voorbeeld te geven. Een andere dame, miss Lord, leidde de debatten in de Zaterdag-club, en gaf er les in de welsprekendheid; aan haar lessen dankt Washington voor een groot deel zijn beroemd geworden eigenschappen als „public speaker”.

Aan het einde van het eerste studiejaar stond Washington voor de moeilijke vraag: wat hij nu doen moest? Gedurende de vacantie kon hij te Hampton niet blijven. Hij had geen geld om op reis te gaan; en waar hij heen moest gaan, wist hij niet.

Hij zocht werk in een restaurant te Fortress Monroe, als hulpbediende en bordenwasscher. Hij had nog zestien dollars schuld aan de school, en wilde die zoo graag betalen. Maar in zijn tijdelijke betrekking kon hij niet veel meer verdienen dan den kost, zoodat hij zijn zestien dollars lang niet bij elkaar had, toen de vacantie om was. De thesaurier der school zeide echter, dat hij gerust kon terugkomen, en zijn achterstallige schuld maar moest betalen als hij er de gelegenheid voor had. Hij vatte dus zijn post als portier weer op, en begon met nieuwen ijver te werken.

Aan het einde van het tweede jaar stelde zijn broeder John, door het toezenden van een paar dollars, hem in de gelegenheid naar Malden te gaan, en daar zijn moeder nog eens te bezoeken. De jonge student werd onder de negerbevolking als een soort van wonder aangegaapt, en moest telkens „spreken”. Maar hij vond geen gelegenheid iets te verdienen, om de terugreis naar Hampton te kunnen betalen. In dien tijd stierf zijn moeder; en met weemoed spreekt hij in zijn boek over dit verlies, in smartelijke dagen geleden.

Zijn oude meesteres, mevrouw Ruffner, nam hem toen weer als knecht in dienst, zoodat hij ten minste iets verdienen kon, om de zijnen te ondersteunen; door een werkstaking in de mijnen toch leden zijn familieleden ook armoede.

Hij kwam toen tot het wanhopige besluit niet naar Hampton terug te keeren, maar werk te zoeken in een kolenmijn. Doch

hij kon dit besluit niet uitvoeren. Door een brief van Miss Mackie, die hem verzocht een paar weken vroeger te komen en haar te helpen het geheele gebouw schoon te maken, werd hij als 't ware gedwongen terug te keeren.

In 1875 kon hij zijn eindexamen doen van Hampton-College; hij was schitterend geslaagd. Maar wat had ik aan mijn graad? zoo schrijft hij. Hooger waarde hechte hij aan hetgeen hij noemt „het kostbaarste wat een mensch krijgen kan”: in aanraking te zijn geweest met een groot man als generaal Armstrong en de overtuiging te hebben opgedaan, wat een goede opleiding voor een mensch kan zijn.

Vóór dien tijd had hij de gewone denkbeelden omtrent ontwikkeling; hij verwachtte daarvan een gemakkelijk leven, vrij van handenarbeid. Te Hampton had hij geleerd, dat werken geen schande is; integendeel had hij het werken leeren liefhebben, niet alleen om de financieele gevolgen, maar om het werk zelf, en om de onafhankelijkheid en het zelfvertrouwen, die het gevolg zijn van de zekerheid, dat men met zijn handenarbeid door de wereld kan komen. „Te Hampton,” zegt hij, „kreeg ik voor het eerst besef van wat het zeggen wil, een leven van onzelfzuchtigheid te leiden, en maakte ik voor het eerst kennis met de overtuiging, dat de gelukkigste menschen zij zijn, die het meeste doen om anderen gelukkig te maken.”

IV

De bevrijde negerslaaf, met het diploma van eind-examen in den zak, en met deze beginselen in hoofd en hart, trad de wereld in, met tal van illusies, doch zonder een cent.

Hij moest nu beginnen te zorgen, dat hij aan den kost kwam, en zocht een betrekking als kellner in een zomer-hotel in Connecticut. De hotelhouder, die meende een vol-leerden kellner te krijgen, kwam bedrogen uit. Het bleek dat men een knap jongmensch kan zijn, maar geen verstand

hebben van tafeldienen; en de heeren, die door dezen nieuwbakken kellner bediend moesten worden, speelden zoo op hun poot, dat hij verschrikt wegliep en hen zonder diner liet zitten.

De hotelhouder degradeerde Washington daarom tot „schoteljongen”. Maar binnen enkele weken had deze zich de bekwaamheid om kellner te zijn eigen gemaakt, en werd hij in zijn vorige waardigheid hersteld.

Kellner blijven was echter zijn bedoeling niet; en toen de zomer voorbij en het hotel gesloten was, ging Washington naar Malden, waar hij een plaats kreeg als onderwijzer in de negerschool.

Dit was het begin van een loopbaan waarin hij gelegenheid zou hebben te werken voor anderen, voor zijn rasgenooten in de eerste plaats, die nog zooveel hulp en leiding noodig hadden. De school kreeg een grooten toeloop; er waren zooveel mannen en vrouwen, jongens en meisjes, die over dag moesten werken en toch ook wat leeren wilden, dat Washington al heel spoedig een avondschool opende. Bovendien richtte hij een leeszaal en een debating-club op; 's Zondags hield hij Zondagschool, in Malden zelf 's morgens, en in een plaatsje op drie mijlen afstand van Malden 's middags. En wat hij nog aan tijd overhad besteedde hij om negerjongens privaattlessen te geven, en hen bekwaam te maken naar Hampton-College te gaan. Zonder naar betaling te vragen, of daar zelfs over te denken, gaf hij onderricht aan wie het maar wenschte, gelukkig dat hij in staat was, anderen wat te leeren. Voor zijn werken als onderwijzer kreeg hij eenig salaris uit de gemeentekas. In die jaren bracht hij ook zijn beide broeders John en James zoover, dat zij de lessen van Hampton-College konden volgen.

Over zijn moeilijkheden in de jaren 1876—'77, gedurende welke hij in Malden werkzaam was, spreekt hij weinig. Het was de tijd waarin de „Ku klux klan” optrad, een geheime vereeniging van blanken, die toezicht wilden houden op de

kleurlingen en beletten dat zij invloed uitoefenden op politiek gebied. De leden der „Ku klux klan” gingen bij nacht uit, en vaak ontbrandde een hevige strijd tusschen hen en de kleurlingen. Zij wilden door terrorisatie de negers ervan terughouden, de politieke vergaderingen door de *carpet-baggers* belegd bij te wonen, doch gingen in hun haat veel verder. Langzamerhand onttaarde de beweging in een volslagen roof- en moord-partij. Kerken en scholen werden in brand gestoken, de negers gedood en de huizen geplunderd. Washington verhaalt van een vechtpartij, waaraan eenige honderden mannen deelnamen; velen werden gewond, en onder hen ook generaal Ruffner, die gepoogd had de negers te beschermen.

Hij heeft een sombere herinnering aan die periode bewaard en zegt: „Thans bestaat in het zuiden geen enkele organisatie van dien aard meer. De openbare meening zou het niet toestaan.”

Wellicht zegt hij te veel, zoo hij verzekert dat de beide rassen de herinnering daaraan verloren hebben. In zijn eigen boek zou men bewijzen voor het tegendeel kunnen vinden. Doch zooals Bentzon terecht opmerkt, wil Washington, als spreker en schrijver, verzoening prediken en pogen door zijn werken een der moeilijkste vraagstukken op te lossen. In de Verenigde Staten wordt dat gewaardeerd door wie het begrijpen.

Na een studiejaar te hebben doorgebracht aan de Hoogeschool te Washington, en een politieke campagne in West-Virginia te hebben meegemaakt — waarbij hij zooveel succes had, dat hij er een oogenblik aan dacht een staatkundige loopbaan te kiezen — werd hij door generaal Armstrong uitgenoodigd de openingsrede te houden voor den nieuwen cursus van Hampton-College. Wellicht was het die uitnoodiging, welke van invloed werd op zijn volgend leven. Want de bekoring van het politieke leven had hem reeds gedeeltelijk beet; hij was overtuigd, na de ondervinding in West-Virginia opgedaan, te zullen slagen. Maar hij beschouwde dit als een zelfzuchtig succes, verkregen ten koste van zijn plicht om

zijn volk van dienst te zijn en bij te dragen tot de ontwikkeling van anderen.

De openingsrede te Hampton gehouden, en getiteld: *De kracht die wint*, was een juichkreet en een woord van aanmoediging tevens; de indruk, dien Booker Washington's welsprekende overtuiging maakte, was van dien aard, dat generaal Armstrong hem verzocht als onderwijzer in Hampton-College op te treden en er tegelijk zijn studiën te komen voortzetten. De generaal wilde zijn instituut uitbreiden, door er naast de negers een aantal Roodhuiden in op te nemen, ondanks de meening, dat de Roodhuiden voor elke ontwikkeling onvatbaar zijn. De zorg voor die roode broeders werd toevertrouwd aan den zwarten Booker Washington. Dat was een waagstuk. Want de vrije Indiaan ziet reeds met verachting neer op den blanke die werkt, hoeveel te meer dus op den neger, die de smet der slavernij heeft gedragen.

Maar Booker Washington bleek op de hoogte van zijn zware taak te zijn. Geheel alleen, als zwarte onderwijzer, woonde hij tusschen honderd roode leerlingen; en hoewel hij genoodzaakt was vele hunner ingewortelde gewoonten te bestrijden, hen dwingen moest de lange haren af te snijden, hun het rooken moest verbieden, en hen afleeren altoos in een deken rond te loopen, slaagde hij er spoedig in, hun vertrouwen te winnen.

„Behalve dat zij meer moeite hadden om Engelsch te leeren”, zegt hij, „schenen mij de Roodhuiden over het geheel niet veel van negers te verschillen. En de zwarten ontvingen met roerende hartelijkheid de roode vreemdelingen, die zich bij hen kwamen voegen. Ik heb mij wel eens afgevraagd, of bij de blanken dezelfde welwillendheid zou gevonden worden. Hoe dikwijls heb ik aan de blanken willen zeggen, dat zij zichzelf verheffen, als zij medewerken om anderen te verheffen; hoe ongelukkiger een ras is, hoe lager het staat in beschaving en ontwikkeling, des te meer eer is het voor de hooger staanden, zoo dezen het de helpende hand bieden.”

Zulke zijdelingsche, maar toch vaak zeer rake wenken, met vriendelijke gemoedelijkheid gegeven, vindt men veel in de werken van Booker Washington. En zonder eenige bitterheid verhaalt hij anecdoten over de behandeling van negers door blanken. Eens moest hij een zijner roode leerlingen, die ziek geworden was, van Hampton naar Washington geleiden. Aan boord van de stoomboot wachtte hij, de gevoelens der Amerikanen kennende, tot de overige reizigers gegeten hadden, voordat hij aan tafel wilde gaan. Maar toen hij met zijn rooden leerling in de eetzaal kwam, werd hem beduid, dat de Indiaan aan tafel mocht komen, doch hij, de Neger, niet! Evenzoo ging het te Washington; in het hôtel was voor den Indiaan een kamer beschikbaar, de Neger werd aan de deur gezet.

Aan het einde van het eerste jaar van dezen Indianen-cursus deed generaal Armstrong zijn jongen helper een nieuw voorstel, dat er geheel en al op scheen te zijn ingericht om hem voor te bereiden voor den werkkring die hem wachten zou. Er was een groot aantal negerjongens en -meisjes, die onderwijs zochten in Hampton, doch die niet in het Instituut konden worden opgenomen, omdat zij te arm waren om het kostgeld te betalen, of zelfs hunne boeken aan te schaffen. Dat bracht generaal Armstrong op het denkbeeld een avond-school op te richten, waar de besten dier jongelieden zouden worden onderwezen; zij moesten tien uren per dag werken voor hun levensbehoefte, en kregen dan twee uur per dag les. Er werd een regeling gemaakt, waardoor een deel van hun verdienste werd vastgezet, om daarvan de school- en kostgelden te betalen als zij student waren geworden. Booker Washington werd belast met het onderwijs aan die avondschool. Aanvankelijk waren daarin twaalf leerlingen, die na zwaren en vermoeienden arbeid daags, met ijver en toewijding studeerden in de avonduren, zoodat zij vaak, als de twee uren om waren, vroegen of hun leermeester nog wat

wilde voortgaan. Door hun vlijt en hun goeden wil getroffen noemde Washington zijn klasse „The Plucky Class”, en wanneer een leerling de klas verliet kreeg hij een gedrukt getuigschrift, dat door de leerlingen op hoogen prijs werd gesteld. De klasse bestaat nog, is hoogst populair geworden, en telt nu gemiddeld drie- tot vierhonderd studenten.

Terwijl Washington op die wijze voor de ontwikkeling zijner rasgenooten zorgde, en tevens zijn eigen studies voortzette, hadden in Tuskegee in Alabama een paar mannen de handen ineengeslagen, om te trachten een negerschool op te richten. Het waren de heeren Campbell, oud-slavenhouder, en Lewis Adams, een gewezen slaaf. Zij schreven over hun plan aan generaal Armstrong en verzochten hem, een onderwijzer voor die school aan te wijzen; en daar zij niet verwachtten dat een neger daarvoor zou worden aanbevolen, hadden zij om een blanke gevraagd.

Generaal Armstrong sprak er met Booker Washington over, en toen deze zich genegen toonde den arbeid in Tuskegee te ondernemen, schreef hij aan Campbell, dat hij geen blanken onderwijzer beschikbaar had, doch wel een neger. Een paar dagen later kwam het antwoord:

„Booker T. Washington past ons. Stuur hem zoo spoedig mogelijk.”

Zoo kwam Booker Washington te Tuskegee, en hiermede begon een nieuw hoofdstuk in zijn leven: hij had den eersten stap gedaan op den weg, die voor het oogenblik nog naar zijn levensdoel leidt.

Tuskegee was toen, in Mei 1881, een stadje van ongeveer 2000 inwoners, voor de helft kleurlingen. Het is gelegen in het zwarte deel van het Zuiden; in het gebied waarin Tuskegee ligt, bestaat ongeveer drievierden der bevolking uit kleurlingen; in sommige deelen is de verhouding zelfs als 6 tot 1.

Washington verwachtte natuurlijk in Tuskegee een schoolgebouw en leermiddelen te zullen vinden; toen hij er kwam

vond hij niets van dien aard. Maar wel honderden menschenkinderen, heegerig om iets te leeren.

Tuskegee is de ideaal-plaats voor een school, zegt Booker Washington. Het ligt te midden van een groote negerbevolking, en niet aan een hoofd-spoorweglijn; het is door een zijlijntje daarmede verbonden. Tijdens den slavernijtijd was in Tuskegee een bekende school voor blanken geweest; dit had het voordeel, dat de blanke bevolking er een hoogen graad van ontwikkeling had verkregen; en daar de zwarte bevolking er niet ontaard was door ondeugden of slechte gewoonten, was de verhouding tusschen de beide rassen er een betrekkelijk goede.

Van den staat Alabama was voor de negerschool een jaarlijksche toelage verzekerd van duizend dollars. Dit bedrag mocht echter alleen worden gebruikt voor de salarissen der onderwijzers; voor den aankoop van grond, het oprichten van een gebouw en het aanschaffen van leermiddelen, was niets beschikbaar.

Het eerste werk van den nieuwen school-directeur was, om te zien naar een goede plek gronds, waar de school zou komen. Hij vond een oude loods, dicht bij de Methodistenkerk, die voorloopig voor school werd ingericht.

Een deel der blanke bevolking was met het plan, om een negerschool op te richten, niet heel erg ingenomen. Zij vreesden, dat ontwikkeling der negers aanleiding zou geven tot moeilijkheden tusschen de rassen; dat de productie van den staat er onder lijden zou, want dat de negers de plantages zouden verlaten, en dat het moeilijk wezen zou hen te vervangen. Zij stelden zich een ontwikkelden neger voor als iemand met een hoogen hoed, een monocle in 't oog, een schreeuwend gekleurden das om een vervaarlijk hoogen boord, een paar glacé-handschoenen en een wandelstok — in een woord, als de karikatuur van een gentleman.

Maar spoedig zouden zij leeren inzien, dat een ontwikkeld neger op die karikatuur niet veel geleek. Want dit stond bij

Washington vast: zijn school zou geen geestelooze navolging zijn van de gewone kostscholen voor blanken. Wilde hij zijn negers ontwikkelen, dan moest hij hun niet alleen boekenkennis geven, maar ook practische kennis, opdat zij menschen zouden worden, die hadden leeren denken en werken.

Bij een bezoek aan de zuidelijke steden, zegt hij, zult gij steeds ontwaren dat de meest geëerde en meest invloedrijke negers degenen zijn, die een handwerk kennen. In den slaventijd was elke groote plantage een practische school voor landbouwers, timmerlieden, metselaars, keukenmeiden, linnenmeiden, naaisters enz. Het onderwijs werd gegeven uit een zuiver egoïstisch beginsel, en het verstand werd niet tegelijk met de hand ontwikkeld. Maar de practische kennis die zij hadden opgedaan deed den oud-slaven een middel aan de hand om hun brood te verdienen. Hij wilde op dien weg voortgaan, maar beter en met minder zelfzucht. Hij wilde het verstand ontwikkelen, maar tevens de hand.

Want hij had ingezien, dat de tijd voor de negers nog niet was gekomen, om zich op dezelfde wijze te ontwikkelen als de blanken. Hij meent niet, dat er geen verschil is tussehen blank en zwart, dat dezelfde opvoeding voor allen gelijk moet zijn. De ondervinding heeft mij geleerd, dat er wel iets is wat ons scheidt, zegt hij: de macht van het verleden....

V

De school werd geopend in Juli 1881. Het was er wel vochtig, in die oude loods, en als het regende moest een der leerlingen boven het hoofd van den onderwijzer een parapluie houden; de leermiddelen waren wel gebrekkig, maar de ijver der leerlingen was des te grooter.

Een dertigtal leerlingen hadden zich bij de opening aangemeld; een zonderling mengelmoes. Enkele waren reeds als onderwijzer werkzaam geweest, en waren verbaasd toen het bleek dat zij in een lagere klasse geplaatst waren dan hunne

vroegere leerlingen. Sommigen hadden latijn geleerd, anderen grieksch; velen hadden een aantal dikke boeken doorgelezen. En het was bedroevend te ontwaren, welk een warboel ontstaan was in die hoofden, hoe daarin taalregels en wiskundige formules dooreen warrelden, terwijl de eene zoomin konden worden toegepast als de andere.

Treurig was de graad van ontwikkeling, treurig de reden waarom zij meer wilden leeren. Bij de meesten was het een geld-zaak. Als zij meer kenden, konden zij meer geld verdienen.

Washington had den moed, om bij alles van meet aan te beginnen. Hij roeide de overtuiging bij de leerlingen uit, dat het onderwijs hen zou verlossen van den handenarbeid. En toen een der leerlingen hem eens vroeg: „of dan alle menschen timmerman moesten worden?” antwoordde hij: „Nee, maar wel moeten alle timmerlieden menschen worden.”

In een zijner redevoeringen zette hij zijn standpunt aldus uiteen:

„In den slaventijd was elke plantage in beperkten zin een industrieschool. Op de plantages leerden duizenden den veldarbeid, timmeren, metselen, naaien of koken. Toen wij vrij werden, waren wij de „skilled”-werklieden van het Zuiden. Doch in de twintig jaren na de bevrijding hadden wij voorbijgezien..... wat gedurende meer dan twee eeuwen op de plantages voor ons was gedaan. Wij deden boeken-wijsheid op en dat was heel mooi. Maar geleidelijk waren zij, die gedurende de slavernij „skilled laborers” geworden waren, door den dood verdwenen. En toen bleek het, dat er geen negerkinderen waren opgeleid om hen te vervangen. Een ander ras kwam uit vreemde landen, en ontnam ons ons geboorterecht, de nalatenschap van „skilled labor”, die door onze voorouders ten koste van 250 jaren slavernij voor ons gekocht was. Om staande te blijven in een wereld van industrie en landbouw moesten wij leeren, gedachte en bekwaamheid te leggen in onzen arbeid en dien arbeid te verheffen.”

En in een andere: „Ontwikkeling is noodig, ook voor den

man die met zijn handen werkt. Ook hij moet weten, op welke wijze hij de natuurkrachten kan onderwerpen aan zijn wil, hoe hij gebruik kan maken van lucht en water, van warmte, stoom en electriciteit. Een goede opleiding ontleent aan den handenarbeid alles wat daaraan laag en vernederend is.

„Waarom wordt de neger buiten de fabrieken gehouden? Omdat hij de technische kennis en het verstand mist, die de mededinging met den blanke mogelijk kunnen maken. Gij meent, dat blanken zullen weigeren met negers samen te werken? Wat doet dat ertoe, wanneer de negers eens in staat zullen zijn zelf een groote industrie uit te oefenen?

„Maar verbetering hangt grootendeels af van het karakter; voor het oogenblik is het voor den neger noodiger een goeden naam te hebben, dan een stembiljet. Heeft hij zich eens van zijn gunstige zijde doen kennen, dan zal men hem beter beoordeelen.”

Het was geen gemakkelijke taak om deze denkbeelden ingang te doen vinden bij menschen, die doodkalm op zulk een redeneering ten antwoord gaven: God had in den Hof van Eden elken arbeid vervloekt, en het was zonde om te werken. Ieder mensch moest zoo min mogelijk arbeiden.....

Maar volharding bracht ook hier Booker Washington de eindelijke overwinning. Met behulp van zijn eerste secondante, miss Olivia Davidson, een „graduate” van Framingham, stelde hij een leerplan vast, dat behalve de noodzakelijke wetenschappelijke kennis bevatte: karaktervorming, het aanleeren van orde, regelmaat, spaarzaamheid, beleefdheid, zindelijkheid; en voor elken leerling de verplichting, om naast zijn studie een handwerk te leeren.

Als kernspreuk van het geheele onderwijs werd de Paulinische tekst gekozen: „Doch zoo iemand de zijnen en voornamelijk zijne huisgenooten niet verzorgt, die heeft het geloof verloochend en is erger dan een ongeloofige.” (I Timotheus 5 : 8).

Het meerendeel der leerlingen was afkomstig uit districten,

waar de landbouw de hoofdbron van het bestaan was. Ongeveer 85 percent van de kleurlingen in de staten aan de Golf van Mexico gelegen, waren landbouwers. Hoofdzaak moest dus zijn het landbouw-onderwijs, en hetgeen daarmede samenhang, voornamelijk om bij de negers het dwaze vooroordeel uit te roeien, dat hen van het land naar de steden drijft.

Een andere kwaal, waarmede hij in den aanvang te kampen had, was de zucht van halfontwikkelde negers om te preeken, een zucht, die ook wel onder andere halfontwikkelde voorkomt. Hij verhaalt met zeker genoeg de anecdote van den neger uit Alabama, die op een snikheeten dag in de katoenvelden werkende, plotseling zeide: „O Heer, er staat zooveel onkruid in de katoen, en het werk is zoo zwaar, en de zon is zoo heet, dat ik geloof, dat deze arme neger wordt geroepen om te gaan preeken!”

De lust om te preeken of op andere wijzen te luieren werd krachtig tegengegaan door Washington en zijn helpers, en weldra nam het aantal leerlingen van de school te Tuskegee zoo toe, dat na drie maanden reeds noodzakelijk een ruimer gebouw moest worden gezocht.

Een verlaten plantage, met een uitgebrand huis er op, was buiten de stad te koop voor vijfhonderd dollars. Washington leende het geld van den penningmeester van Hampton-College. In een stal en een oud kippenhok werd de nieuwe school onder dak gebracht.

Dadelijk zette Washington zijn plan uiteen, dat alle arbeid aan de gebouwen zoowel als op het veld, door de leerlingen zelf moest worden verricht. Dat was velen niet naar den zin; zij waren gekomen om te studeeren, maar niet om te werken, meenden zij. Enkele leerlingen, die vroeger onderwijs hadden gegeven, protesteerden openlijk, omdat daardoor hun prestige zou verminderen.

Maar Booker Washington gaf zelf het goede voorbeeld; hij nam elken dag na schooltijd de bijl en ging naar het bosch,

en de anderen schaamden zich nog wel voor den arbeid, maar nog meer voor den meester.

Miss Davidson poogde inmiddels geld bijeen te brengen, door het organiseeren van feesten, het houden van collectes en door een soort van fancy-fairs, waarvoor de goederen door blanken en negers werden geleverd. Allen wilden bijdragen; een oude vrouw bracht een paar eieren, een neger een paar varkens, anderen kleinigheden in geld of in producten. Zoo kon de eerste school te Tuskegee van het „zilveren dak” worden bevrijd; en na drie maanden was het geleende geld aan generaal Marshall terugbetaald.

De dag der eerste-steen-legging van het schoolgebouw, dat Porter-Hall genoemd werd, ter herinnering aan den man die door een ruime bijdrage den bouw mogelijk had gemaakt, was een gedenkwaardige voor Booker Washington. „Wanneer men bedenkt,” zegt hij, „dat deze eerste steen gelegd werd in het hartje van het zuiden, in het zwarte gebied, in het deel van het land waar men het sterkst voor de slavernij was geweest; wanneer men nagaat dat het pas zestien jaren geleden was, dat de slavernij was afgeschaft, en dat zestien jaren te voren iemand, die een neger onderwijs gaf, blootstond aan veroordeeling door de wet of de openbare meening — wanneer men dit alles bedenkt, dan krijgt de gebeurtenis te Tuskegee op dien dag een buitengewone beteekenis.”

De feestrede werd gehouden door den „Superintendent of Education” Waddy Thompson, in tegenwoordigheid van een talrijke schare, negers en blanken, oud-slaven en oud-slavenhouders, die thans broederlijk bijeen waren.

Geheel volgens het plan werden alle gebouwen, die achter-eenvolgens noodig bleken, door de leerlingen zelf gebouwd. Dat dit aanvankelijk moeilijk was, valt niet te ontkennen; en dat had Washington ook wel ingezien. Maar, zoo zeide hij: de meeste leerlingen komen tot ons uit de grootste armoede, uit de hutten op de plantages; en nu is het beter voor hen, zoo zij niet dadelijk in keurige, volmaakt ingerichte

woningen worden opgenomen, maar een natuurlijk ontwikkelingsproces volgen en leeren hun eigen huizen te bouwen. De fouten, daarbij gemaakt, zullen ons beter en wijzer maken voor de toekomst.

Sedert de oprichting der school zijn meer dan twintig jaren voorbijgegaan. Op het terrein der oude plantage, dat aanzienlijk is uitgebreid, staan nu ruim zestig gebouwen, en allen zijn door de leerlingen gebouwd. Het voordeel daarvan is, dat in het zuiden honderden mannen verspreid zijn, die geleerd hebben, van stukje tot beetje, hoe een huis moet worden gebouwd en ingericht; en thans zijn onderwijzers en kweekelingen van Tuskegee in staat elk huis, hoe groot en hoe volmaakt ingericht ook, te ontwerpen en te bouwen, van het bestek af tot de electriche geleidingen toe, zonder eenige hulp van buiten.

Het is aandoenlijk te lezen met welke ongehoorde inspanning aanvankelijk moest worden gewerkt; hoeveel bittere ervaringen onderwijzers en leerlingen daarbij opdeden; maar hoe zij nooit den moed lieten zinken, doch volhielden en slaagden.

De steenen werden op de school gebakken. Washington vergelijkt dit met het werk der Israëlieten in Egypte: „tichelsteenen maken zonder stroo.” Het was een onaangenaam, vuil werk, dat te onaangenamer werd, toen driemaal achtereen een baksel mislukte. Maar welk een triomf, toen de vierde oven standhield en goede steenen leverde. En sedert is de steenbakkerij een der grootste industrieën van de school geworden.

Het was niet alleen door deze industrie, maar door de gevolgen ervan, dat de blanken begonnen in te zien welk een nut de opleiding van negers hebben kon. „Blanken, die nooit met de school in aanraking zouden gekomen zijn, kwamen nu steenen koopen, en bleven dit doen, toen zij zagen dat de steenen goed waren. Het bakken van steenen werd de oorzaak, dat de blanken inzagen hoe de welvaart en het gemak in een streek bevorderd werden door de opleiding der negers. Wij leerden elkander kennen, doordat wij handel

dreven. Wij hadden iets dat zij noodig hadden, zij hadden iets dat wij noodig hadden. Dat bevorderde de goede verstandhouding tusschen de beide rassen."

Zooals het met de steenen ging, ging het met de andere industrieën. „Een man die iets maken kan, waaraan behoefte bestaat, is even nuttig, en misschien nuttiger dan iemand die Grieksch kent," zegt Booker Washington. „De zaak is maar, dat men moet leeren gewone dingen op een buitengewone manier te doen, leeren het zoo goed te doen, dat niemand het kan verbeteren, leeren moet zich onmisbaar te maken.

„Als een negermeisje leert koken, wasschen, naaien of strijken, en een negerjongen de paarden leert verzorgen, of aardappelen verbouwen, of boter maken, of een huis bouwen of de geneeskunde uitoefenen — en zij doen dit evengoed en beter dan anderen, dan zullen zij, afgezien van kleur of ras, hun loon daarvoor ontvangen. Op den duur wil de wereld het beste hebben, en elk verschil in ras, in geloof of afkomst zal haar niet terughouden om te nemen, wat zij hebben wil."

Het Instituut werd door Booker Washington geheel ingericht naar het model van Hampton-College. In 1884 werd, evenals te Hampton, een voorbereidende avondschool geopend, die nu reeds meer dan 500 leerlingen telt; de besten daaruit worden onder bijzondere voorwaarden tot het Instituut toegelaten. Wie er in toestemt tien uren per dag te werken tegen een kleine belooning, met twee uren kosteloos onderwijs per dag, verdient gesteund te worden tot het einde toe. De leerling die op de avondschool voldaan heeft, treedt als student op, dat wil zeggen, dat hij in de week vier dagen studeert en twee dagen werkt. In de zomervacantie moet hij voortdurend werken in zijn ambacht.

Geen leerling wordt toegelaten, die zou weigeren, een handwerk te leeren. Word advocaat, predikant, professor, dokter, of wat ge wilt — maar leer er een ambacht bij. Dat is de methode, die onverbiddelijk in Tuskegee-Institute wordt gevolgd. De bewoners van het Zuiden, die ervaren hebben hoe-

veel tijd en geld er verloren is gegaan om de negers Latijn en Grieksch te leeren, zijn professor Booker Washington dankbaar voor die methode. Tuskegee zendt veel knappe negers de wereld in, maar het zijn geen boekengeleerden. Het instituut levert timmerlieden, smeden, metselaars, slotenmakers, landbouwers en kleermakers, die nog iets anders geleerd hebben dan hun vak alleen. Acht-en-twintig ambachten worden aan de school te Tuskegee onderwezen, en met vrucht.

Hoewel de blanken in het Zuiden er nog niet toe konden komen den leider der school bij zijn naam te noemen — dat zou de erkenning zijn van een gelijkheid, die zij onbestaanbaar achten — er ligt in de wijze waarop zij hem „Professor” noemen een eerbied, die ernstig gemeend is. Het is altoos een neger — maar een neger die, zooal niet de genegenheid, dan toch de achting van zijn blanke omgeving heeft weten te winnen.

VI

Heeft Booker Washington door zijn optreden voor de ontwikkeling van het negerras veel invloed ten goede kunnen uitoefenen in het Zuiden — niet minder weldadig zijn de gevolgen van zijn tallooze redevoeringen geweest. Washington is een geboren redenaar, een die er den slag van heeft zijn gehoor te boeien en mee te sleepen. Hij ontdekte die gave bij een reis, die hij met generaal Armstrong naar het Noorden maakte, om geld bijeen te brengen voor Tuskegee.

Tusschen parentheses mag even vermeld worden, dat hij daar een bijzonder slag van heeft; er staat in zijn boek een hoofdstukje „Raising money” getiteld, dat een leerschool en een vraagbaak mag genoemd worden voor allen, die worden uitgezonden om te trachten voor een goed doel geld te vinden.

Tijdens bedoelde reis sprak Washington veel en goed, hij gevoelde dat hij de gave bezat zijn gehoor te boeien, voornamelijk omdat hij wat te zeggen had. In Tuskegee teruggekeerd, kreeg hij een uitnoodiging om te spreken in de „Na-

tional Education Association," waarvan de president hem had hooren spreken in een der steden van het Noorden. De bijeenkomst dier Association zou in Madison, Wisconsin, worden gehouden. En hoewel Booker Washington, volgens zijn eigen verklaring, er meer van houdt om de dingen te doen, dan er over te praten, nam hij de uitnoodiging aan.

Een dichte menigte, zeker wel vier tot vijf duizend menschen, was bijeen om den „principal" van Tuskegee te hooren spreken. De blanken waren in grooten getale gekomen, om eens te hooren, hoe deze neger de vroegere slavenstaten zou aanvallen; maar zij hadden zich vergist. De neger sprak met lof en liefde over hetgeen de zuidelijke staten gedaan hadden, en al bleek hij niet blind voor tekortkomingen, de grondtoon van zijn redevoering was verzoenend.

Dat is altoos zijn gedragslijn gebleven. Sedert zijn eerste optreden is het zijn streven geweest, aan allen recht te doen wedervaren, hetzij blank of zwart. En al wijst hij ernstig op de onrechtvaardigheden, waaraan de negers nog al te vaak blootstaan, hij heeft zich tot levenstaak gesteld alles te zoeken wat de beide rassen kan vereenigen, alles weg te nemen wat hen kan scheiden. Met trots verklaart hij, in het Noorden nooit iets gezegd te hebben, wat hij niet zou kunnen zeggen in het Zuiden; nooit in een bijeenkomst van negers iets gezegd te hebben, wat hij niet zou durven herhalen in een bijeenkomst van blanken.

Onder de bekend geworden redevoeringen van Booker Washington behoort de openingsrede voor de groote tentoonstelling te Atlanta in Georgia in 1895.

De eerste aanleiding hiertoe was een redevoering van vijf minuten te Atlanta in 1893. Hij hield conférences te Boston, en ontving een uitnoodiging om te spreken in de internationale bijeenkomst van Christen-werklieden. Tweeduizend mijlen afleggen, om vijf minuten te spreken, moge dwaas schijnen, Booker Washington deed het. Hij kon uit Boston een trein nemen, die 30 minuten voor zijn optreden te Atlanta zou

aankomen. Hij had juist één uur tijd in die plaats; en de uitnoodiging luidde: „that I was to confine my addres to five minutes.” Kon hij in vijf minuten zeggen, wat het der moeite waard maakte om zoo'n lange reis te ondernemen?

Maar het vooruitzicht te kunnen optreden voor een groot gehoor van blanken, voor hen te kunnen spreken over Tuskegee en zijn arbeid, en over de verhouding der beide rassen, gaf den doorslag. Hij ging en sprak vijf minuten voor een gehoor van meer dan tweeduizend personen.

Zijn toespraak werd in de pers gunstig beoordeeld; wat hij gezegd had, had indruk gemaakt. En kort daarop kreeg hij een uitnoodiging van een aantal invloedrijke ingezetenen van Atlanta, om deel uit te maken van de commissie, die voor het Congres te Washington het goed recht zou bepleiten van een subsidie voor de voorgenomen tentoonstelling.

Ook met zijn toespraak voor het Congres wist hij de rechte snaar te treffen. Hij zette uiteen, dat het beste middel om in het Zuiden de negerquaestie op te lossen, zou wezen de stoffelijke en geestelijke belangen, de moreele en intellectueele ontwikkeling der beide rassen te bevorderen. De tentoonstelling te Atlanta zou de gelegenheid bieden, voor blank en zwart, om den vooruitgang te toonen, die sedert de afschaffing der slavernij had plaats gegrepen, en zou tevens een aanmoediging zijn, om zich nog meer te ontwikkelen.

Het Congres stond het subsidie toe, en de tentoonstelling kon plaats hebben. Onder de gebouwen was een afzonderlijke negerafdeeling, die toonen moest welke industriele vorderingen de negers hadden gemaakt sedert de vrijverklaring. Het geheele plan voor die afdeeling, voor het gebouw en voor de expositie, was door negers gemaakt. En op uitnoodiging van het bestuur verklaarde Booker Washington zich bereid een der openingsredevoeringen te houden.

Die uitnoodiging was wel geschikt om indruk op hem te maken. Hij schrijft daarover: „Ik herinnerde mij, dat ik slaaf was geweest; dat ik mijn jeugd had doorgebracht in armoede

en onkunde; dat nog slechts enkele jaren geleden elke blanke mij het stilzwijgen had kunnen opleggen, of mij als slaaf had kunnen opeischen. Wellicht zouden mijn vroegere meesters aanwezig zijn om mij te hooren.

„Ik herinnerde mij, dat nog nooit in de geschiedenis van het negerras een lid van mijn volk de uitnoodiging had ontvangen om bij een belangrijke nationale gebeurtenis van een zelfde tribune te spreken met blanken uit het Zuiden”.

En hoewel hem niet de minste beperking was opgelegd, wist hij, dat het minste onvoorzichtig woord groot nadeel kon berokkenen aan de zaak waarvoor hij streed. Hij had wel gesproken voor blanken uit het Zuiden, hij was wel opgetreden in het Noorden, en voor negers; nu zou hij staan tegenover een gehoor van negers, opgewonden door hun gevoel van trots, voor blanken uit het Noorden, die gestreden hadden voor de emancipatie, voor blanken uit het Zuiden, wier slaven waren vrijverklaard. Hij had zich voorgenomen niets te zeggen, waarvan hij de waarheid niet diep gevoelde; maar hij zag in dat hij, terwijl hij trouw moest blijven aan zijn volk, gevaar liep door een onhandigheid voor langen tijd te beletten, dat weder een dergelijke uitnoodiging tot een neger werd gericht.

Doch wat hij ook zeggen zou, hij zou spreken voor niemand in het bijzonder, maar voor wat hij waarheid en recht achtte.

Met zorg stelde hij zijn toespraak op; en het succes was reusachtig. Hij wees er op, dat de wijze waarop de negers op deze tentoonstelling konden optreden, een erkenning inhield, die meer zou doen om de goede verstandhouding tusschen de rassen te bevorderen, dan elke andere gebeurtenis, die sinds het begin der neger-vrijheid plaats vond.

„Want de gelegenheid, die ons hier geboden wordt, zal een nieuw tijdperk van industrieelen vooruitgang voor ons openen. Het is niet te verwonderen dat wij, onkundig en onervaren, in de eerste jaren van onze nieuwe vrijheid, verkeerd gehandeld hebben, en met het einde, in plaats van met het begin begonnen zijn; dat een zetel in het Congres of in een der Wet-

gevende Lichamen meer gewenscht werd, dan bezit of technische bekwaamheid; dat het spreken over politiek of in een publieke bijeenkomst ons gewichtiger toescheen, dan werken op de boerderij of in den moestuin.

„Het grootste gevaar voor ons is, dat wij bij den plotseligen overgang van slavernij tot vrijheid het feit hebben voorbijgezien, dat de meesten onzer van den handenarbeid moeten leven; dat wij vergaten dat het welslagen ervan afhangt of wij den arbeid weten te verheffen, en verstand en bekwaamheid medebrengen in de gewone bezigheden des levens. Geen enkel ras kan slagen, als het niet leert inzien, dat het even eervol is het land te bewerken, als een gedicht te maken. Wij moeten van onderen beginnen, en niet van boven.”

En tot de blanken zeide hij: „Als gij mijn volk daarbij voort helpt en aanmoedigt, en het in staat stelt hoofd en hart en hand te ontwikkelen, dan zult gij ondervinden, dat dit volk — dat uw velden heeft bearbeid, uw bosschen heeft verzorgd, uw spoorwegen heeft aangelegd, uw steden heeft gebouwd, en uw schatten heeft te voorschijn gehaald uit de ingewanden der aarde — zooals in het verleden ook in de toekomst zal zijn een geduldige, trouwe, ordelijke, vergevensgezinde bevolking. Zooals wij u trouw waren in het verleden, uwe kinderen hebben opgepast, gewaakt hebben aan het ziekbed uwer ouders, en hen met door tranen verduisterde oogen ten grave hebben geleid — zoo zullen wij u ook in de toekomst, zonder ophef, ter zijde staan, met een toewijding die geen vreemde hebben kan, bereid om, als het moet, ons leven te geven, om het uwe te verdedigen; en op het gebied van handel en nijverheid, van politiek en godsdienst, ons zoo met u te vereenigen, dat de belangen van de beide rassen één zullen worden.

„In alle dingen van zuiver maatschappelijken aard kunnen wij gescheiden blijven als de vingers, en toch één zijn als de hand in alles wat strekken kan voor onze wederzijdsche ontwikkeling.”

„Wij zullen het derde deel, en meer, vertegenwoordigen

van de onkunde en de misdaad in het Zuiden; of een derde van zijn ontwikkeling en vooruitgang; wij zullen voor een derde bijdragen tot den bloei van het Zuiden, of blijken een dood lichaam te zijn, dat elke poging tot vooruitgang zal belemmeren, onderdrukken of vertragen.

„De verstandigsten onder mijn volk begrijpen, dat het opwerpen van de quaestie der sociale gelijkheid een dwaasheid is, want dat de verkrijging van burgerrechten meer de vrucht moet zijn van ernstige en volhardende inspanning dan van kunstmatigen dwang. Geen ras, dat iets op de wereldmarkt kan aanbieden, kan voor langen tijd onmondig worden verklaard. Het is noodig en rechtvaardig dat de voorrechten die de wet kan verleen, ook ons deel zijn; maar het is evenzeer noodig, dat wij voorbereid worden voor de uitoefening dier rechten. De gelegenheid om een dollar te verdienen is voor het oogenblik van meer waarde voor ons, dan de gelegenheid om een dollar uit te geven in een opera.”

Booker Washington eindigde met de verzekering, dat alle pogingen om het moeilijke rassenprobleem op te lossen de hartelijke medewerking zullen hebben van het negerras, dat niets liever wenscht dan dat „rassenhaat en wantrouwen zullen worden uitgewischt, in het vaste voornemen om strikte rechtvaardigheid te betrachten, en in een gewillige onderwerping van alle klassen aan de voorschriften der wet.”

Met recht kon de redacteur van de Atlanta „*Constitution*”, Clark Howell, verklaren: „Deze redevoering is een program, dat door blanken en zwarten met evenveel instemming kan worden aanvaard.”

Gouverneur Bullock, die Washington met een enkel woord had ingeleid, als de „vertegenwoordiger van den ondernemingsgeest en de beschaving der Negers” kwam op de tribune om hem de hand te drukken, en zoo bleven beide mannen, de blanke en de zwarte, enkele oogenblikken staan, onder de geestdriftig-opgewonden toejuichingen der hoorders. Washington meende dat hij de tribune nooit zou kunnen verlaten;

zijn hand werd bijna platgedrukt. De ovatie duurde voort, toen hij eindelijk het gebouw verlaten had, op de straat; en den volgenden dag, toen hij naar Tuskegee terugkeerde, werd hij aan alle stations toegejuicht. De bladen bevatten opgewonden artikelen over zijn redevoering, en president Grover Cleveland schreef hem: „Ik geloof dat de Tentoonstelling haar doel niet zou gemist hebben, al had zij alleen maar gelegenheid gegeven om deze rede uit te spreken.”

Het tentoonstellings-bestuur benoemde Washington tot lid der jury voor de afdeling „onderwijs”, waarvan hij op voorstel van Thomas Nelson Page tot secretaris werd aangewezen.

De eenige ontevreden waren, tot groote verbazing van Booker Washington, de negers, die wenschten, dat hij meer rechten voor hen zou geëischt hebben; maar later hebben zij de juistheid van zijn opvatting leeren waardeeren. Evenzoo is het gegaan met de negerpredikanten in het Zuiden, die een tijdlang zeer boos waren op Booker Washington, omdat hij hun optreden had afgekeurd. Maar toen een Methodistisch bisschop, na nauwkeurig onderzoek, verklaard had, dat de afkeuring door Washington uitgesproken nog veel te zacht was geweest, en dat ernstige verbetering noodig was, had hij de voldoening dat velen, die hem vroeger veroordeelden, hem dankten voor zijn openhartigheid.

VII

Zoo werd Booker Washington geleidelijk de voorganger en pleitbezorger van zijn ras; niet in een parlement, maar voor de groote wereld, wil hij de belangen van zijn negervolk bepleiten.

Na zijn succes op de tentoonstelling te Atlanta werden hem door dagbladdirecties en organisators van spreekbeurten verlokken aanbiedingen gedaan; maar hij weigerde, omdat zijn roeping hem aan Tuskegee bond en hij de vrijheid behouden wilde om te spreken over wat hem het hart ingeeft. Toch is hij voortdurend op reis om te spreken; zijn autobiografie,

zegt hij, werd geschreven in de wachtkamers van stations, tusschen twee treinen, of in waggons.

Met beminnelijke bescheidenheid verwondert hij zich er over, „waarom de menschen hem komen hooren”. Zeer zenuwachtig en gevoelig voor indrukken, heeft hij na een redevoering altoos een gevoel van onvoldaanheid, omdat het hem voorkomt, dat hij het voornaamste en beste van wat hij wilde zeggen, vergeten heeft.

Een artikel over een redevoering van Washington in de *World* geeft een indruk van de opwinding, die zijn optreden veroorzaakt.

„Hij electriseert zijn gehoor, en de bewijzen van instemmingen zijn luider dan het gehuil van den storm.

„Duizenden hielden hun oogen onafgewend op den neger gericht. Toen hij opstond en naar voren trad, zond de dalende zon haar gloeiende stralen door de vensters vlak in zijn gezicht. Hij wendde het hoofd af van het verblindend licht; maar eensklaps keerde hij zijn gelaat naar de zon, en zonder een ooglid te verroeren begon hij te spreken.

„Zooals hij daar stond, was hij een merkwaardige figuur; lang, hoekig, recht als een opperhoofd der Sioux, met een hoog voorhoofd, een rechten neus, breede jukbeenderen, een krachtigen vastberaden mond met groote witte tanden, doordringende oogen en een bevelende houding. De spieren lagen dik in den bronskleurigen nek; hij zwaaide zijn krachtigen rechterarm hoog in de lucht, met een potlood in de dichtgeknepen bruine vuist. Zijn groote voeten stonden vierkant op den grond, de hakken aaneengesloten, de punten naar buiten. Zijn stem klonk helder en vol, en hij hield na elken zin even op. Binnen tien minuten was heel de menigte dol van opgewondenheid; men wuifde met zakdoeken, zwaaide met stokken, hoeden werden in de lucht geworpen. De mooiste vrouwen stonden op en juichten hem toe. Het was alsof de spreker allen had betooverd. Een havelooze, pikzwarte reus, neergehurkt op den grond, volgde den spreker

met brandende oogen en trillend gelaat, en toen het donderend applaus uitbarstte, stroomden tranen hem langs de wangen. Vele negers weenden, wellicht zonder te weten waarom.

„Ik heb de grootste redenaars van vele landen gehoord, maar zelfs Gladstone kon een zaak niet met grooter welsprekendheid bepleit hebben dan deze hoekige neger, in een nimbus van zonlicht, omgeven door mannen die eens streden om zijn ras in slavernij te houden; en hoe machtig ook de toejuiching donderde, de uitdrukking van zijn ernstig gelaat veranderde geen oogenblik.”

Het grootste genot voor den spreker is, naar zijn verklaring, het gevoel dat hij zijn gehoor meesleept, het gevoel dat hij in innige gemeenschap is met zijn hoorders. Doch als er onder dat gehoor ook maar een mensch is, die niet meeleeft, die twijfelachtig, koud of kritisch is, kan hij dien er dadelijk uithalen; dan richt hij zich uitsluitend tot dien eenen, om hem te overtuigen.

De regels van de rhetorica bestaan voor hem niet; hij vergeet ze in de hitte van de improvisatie en doet zijn hoorders vergeten dat zij er zijn. Niets kan de plaats innemen van de *ziel* bij een toespraak, zegt hij.

En een *ziel* zit steeds in zijn toespraken. Het is onmogelijk ze allen aan te halen, die vurige, tintelende „Addresses” die hij hield bij verschillende gelegenheden.

Na den SpaanschAmerikaanschen oorlog sprak Booker Washington in October 1898 in het groot-auditorium van de Universiteit te Chicago op het vredesfeest, voor een gehoor van 16.000 menschen; president Mc Kinley, de ministers, en een groot aantal officieren van land- en zeemacht waren aanwezig.

De Chicago *Times-Herald* zegt in het verslag van die redevoering: „Hij sprak over het negerras, dat slavernij verkoos boven vernietiging: hij herinnerde aan Crispus Attucks, die zijn bloed vergoot bij het begin der Amerikaansche revolutie, opdat de blanke Amerikanen vrij zouden worden, terwijl de zwarte Amerikanen in slavernij bleven; hij verhaalde van de dapperheid der negers bij Port-Hudson, bij Fort-Wagner, en

Pillow, en van de zwarte regimenten die El Caney en Santiago bestormden, om het volk van Cuba vrij te maken, voor een oogenblik vergetend, welk onrecht wet en gewoonte in hun eigen land tegen hen laten voortbestaan.

„Toen deed hij een beroep op het geweten van de blanke Amerikanen: „Als gij het verhaal van het moedig gedrag der negers in den oorlog die thans geëindigd is, zult hebben gehoord uit den mond van den soldaat uit het zuiden, van den ex-abolitionist en den ex-slavenhouder, beslist dan voor uzelf of een ras, dat zich zoo bereid toonde voor zijn land te sterven, niet vóór alles in de gelegenheid behoort gesteld te worden, om er geheel voor te leven.”

Washington sprak verder den President der Republiek toe, en dankte hem voor de edelmoedigheid aan de zwarte regimenten betoond; alle aanwezigen stonden op en juichten geestdriftig, in hun jubel den Neger en den President der Republiek tegelijk huldigend. En toen Mc Kinley opstond en boog, volgde een nieuwe uitbarsting van enthousiasme.

In 1896 had Harvard University te Cambridge, Massachusetts, aan Booker Washington den titel van „Master of Arts” honoris causa geschonken, tegelijk met bisschop Vincent, generaal Nelson Miles, dr. Bell, den uitvinder van de Bell-telefoon en eenige anderen.

Dit was voor de eerste maal, dat een Amerikaansche universiteit aan een neger den doctorstitel schonk. De *Boston Post* zeide: „Op zich zelf is dit reeds een onderscheiding. Doch de titel werd Booker Washington niet geschonken omdat hij een neger was, of omdat hij in slavernij was geboren, maar omdat hij door zijn werk voor de opheffing der zwarte bevolking van het Zuiden een menschlievendheid en een genialiteit heeft getoond, die elken man, blank of zwart, tot roem zouden verstrekken.”

De *Boston Globe*: „Niemand, die de geschiedenis van Tuskegee en den daar verrichten arbeid kent, kan nalaten den moed de volharding en het gezond verstand te bewonderen van

Booker Washington. Wel mag Harvard den ex-slaaf eeren, wiens verdiensten zoowel voor zijn land als voor zijn ras de toekomst pas kan waardeeren”.

En de *New-York Times*: „Alle redevoeringen werden geestdriftig toegejuicht, maar de zwarte man had het grootste oratorische succes, en het applaus dat uitbarstte toen hij gesproken had, was geweldig en aanhoudend”.

Een der belangrijkste gebeurtenissen voor de school te Tuskegee, een gebeurtenis waarvan Booker Washington met ingegenomenheid en trots melding maakt, is het bezoek van President Mc Kinley op 16 December 1898 aan het Instituut. Het was voor de negers een verblijdend en hoopvol verschijnsel, dat de President der Republiek een reis van honderdveertig mijlen wilde maken — van Atlanta naar Tuskegee — om een Neger-instituut te bezichtigen. De President der Republiek werd feestelijk ontvangen; en staande op de tribune in de nieuwe kapel van het Instituut, aan de eene zijde den gouverneur van Alabama, aan de andere den president van Tuskegee-Instituut, sprak Mc Kinley de studenten toe. Hij zeide in die toespraak:

„Van Tuskegee te spreken, en niet in het bijzonder de verdiensten te erkennen en de volharding te roemen van Booker T. Washington, is onmogelijk. Het initiatief voor deze nobele onderneming is van hem uitgegaan, en hem komt daarvoor de grootste lof toe. Van hem gingen ook uit de geestdrift en de ondernemingsgeest, die de voortdurende ontwikkeling mogelijk maakten, en de inrichting opvoerden tot een hoogen trap van volkomenheid.

„Hij heeft zich een waardige reputatie verworven, als een der grootste leidlieden van zijn ras, bekend en geëerd, hier zoowel als elders, als een voortreffelijk paedagoog, een groot redenaar, en een volmaakt menschenvriend.”

Men heeft zich afgevraagd, hoe het mogelijk is, dat Booker Washington bij al zijn ander werk, zijn reizen en trekken en

lezingen houden, nog tijd vindt voor den arbeid aan zijn school. Dank zij de merkwaardige inrichting is hij, waar hij zich ook bevindt, steeds volkomen op de hoogte van alles wat er voorvalt. De school is ingericht als een republiek; er is een wetgevend en een uitvoerend bewind. Het wetgevend bewind is in handen van een raad van 86 personen, hoofden van afdelingen en leeraren, die minstens eenmaal in de maand vergaderen. Het uitvoerend bewind bestaat uit de negen hoofden van afdelingen, die tweemaal per week samenkomen. Het dagelijksche bestuur bestaat uit Booker Washington, den secretaris Emmet Scott, en den thesaurier Warren Logan. Bovendien is er een financieele commissie van toezicht, die alle weken vergadert.

De spreuk „Niemand is onmisbaar”, heeft Booker Washington tot stelregel van de school gemaakt. Hij kan op reis gaan, in de Republiek, of zelfs naar Europa — de school gaat voort alsof hij aanwezig was; alles is behoorlijk geregeld en de secretaris zendt alles wat Booker Washington zelf betreft elken dag aan zijn adres op.

Zoo blijft hij steeds op de hoogte, en is hij, ook in zijn afwezigheid, de ziel van de school.

En dat is hij nog meer door zijn voorbeeld. Zijn leven is onberispelijk. Hij is een goed huisvader en een liefhebbend echtgenoot. Zijn grootste geluk vindt hij in de dagen, die hij met de zijnen in den huiselijken kring kan doorbrengen.

Die dagen zijn zeldzaam. Hij heeft in zijn Tuskegee-tijd slechts eens gelegenheid gehad, dank zij den steun van vermogende vrienden, om eens recht vacantie te nemen; dat was toen hij een vluchtige reis maakte naar Europa, in 1899, bij welke gelegenheid hij ook Nederland bezocht. In zijn Europeesche herinneringen (*Some European observations and experiences*) roemt hij Nederland zeer, al vond hij de Zondagsherrie in Rotterdam onaangenaam en „boisterous”. Merkwaardig is zeker zijn meening, dat in Nederland de landbouwstand zoo welvarend is, omdat de meeste landbouwers een „college

or university training" krijgen en daarna een landbouwschool bezoeken.

In een zijner brochures zegt hij: „Menschen uit het Noorden bezien het Zuiden door de ruiten van een spoorweg-coupé en schrijven dan, als zij thuis komen, brochures of artikelen over het negervraagstuk.”

Zoo is het met hemzelf gegaan, toen hij Europa en Nederland bezocht.....

VIII

Ten einde den grooten invloed van het werken van Booker Washington in het zwarte Zuiden te kunnen nagaan, en een juist denkbeeld te krijgen van zijn verdiensten voor zijn rasgenooten, is het noodig een schets te geven van den toestand van Alabama in 1881, toen hij er uit Hampton-College aankwam, en van den toestand, die er nu, na een kwart eeuw, heerscht.

In 1881 maakte Washington een reisje door het land, waarin hij werkzaam zou zijn. Hij was diep getroffen door de groote ellende, die er heerschte. Twintig jaren na de afschaffing van de slavernij waren de menschen, die op de plantages geleerd hadden te arbeiden, verdwenen, en er was niemand om hen te vervangen.

De negers, die iets leerden, hadden in plaats van een handwerk, wat kennis van wetenschap en litteratuur opgedaan, halfgaar en onverteerd, die hun niet van dienst kon zijn en de blanken wrevelig maakte. De rest verkeerde in den allertreurigsten toestand; het scheen hem wanhopig toe een volk te verheffen, waarvan de onwetendheid de geringste ondeugd was.

„Ik at en sliep met de negers, in hun hutten. Ik zag hunne woningen, hunne scholen, hunne kerken. Ik leefde het gewone dagelijksche leven mede”, zegt Booker Washington.

„In de meeste plaatsen leefde en sliep de geheele familie in één vertrek, en vaak waren er bloedverwanten, of anderen

die niet tot het gezin behoorden, die in hetzelfde vertrek moesten slapen. Meer dan eens ging ik, als het gezin zich gereed maakte om naar bed te gaan, naar buiten, om daar te wachten, totdat allen ter ruste waren.

„Zelden was er gelegenheid om gezicht en handen te wassen, en een bad was er ongekende weelde.

„Het gewone voedsel was vet spek en brood; somtijds bepaalde het voedsel zich tot brood en erwten, die werden meegebracht uit winkels in de stad, terwijl het land om de hutten gemakkelijk bebouwd had kunnen worden met allerlei groenten. Het eenige wat verbouwd werd was katoen; men vond katoenplanten tot voor de deuren der hutten.

„In die hutten vond ik naaimachines, op afbetaling gekocht, voor vaak meer dan zestig dollars, en opzichtige klokken, waarvoor twaalf of veertien dollars betaald waren. Eens, dat ik in een dezer hutten at, zaten wij met vijf menschen aan tafel, en er was slechts één vork voor ons allen; maar in een hoek stond een orgel van zestig dollars.

„De naaimachines werden gewoonlijk niet gebruikt, de klokken wezen nooit het goede uur aan, en op de orgels kon geen mensch spelen.

„Het bleek mij verder, dat het geen gewoonte was, om aan tafel te eten; de man nam een stuk brood met vleesch in de hand en at het loopende op; moeder zat in een hoek op den grond en at uit de pan of de schaal, de kinderen liepen onder het eten te spelen.

„Na den maaltijd gingen allen naar het katoenveld. Het huis bleef zooals het was. Wie groot genoeg was om een schoffel te kunnen vasthouden, werkte mee. De kleinen werden in het veld gelegd, opdat moeder er een oogje op kon houden.”

Zoo ging het dag in, dag uit.

Behalve Zaterdags en Zondags. Zaterdags ging de heele familie, minstens voor een halven dag, naar de stad. Het heette, om inkoop te doen, maar het inkoop kon één

persoon in tien minuten afdoen. Toch bleef de geheele familie den geheelen dag in de stad, dwalend door de straten, de mannen rookend, de vrouwen snuivend. En de Zondag werd in de „bijeenkomst” doorgebracht.

De oogst was overal verpand, de planters zaten diep in schuld. Schoolgebouwen waren er niet, en het onderwijs werd gegeven in kerken of groote hutten. Vaak zag hij, dat er in de huizen, waarin onderwijs moest gegeven worden, geen stookgelegenheid was om ze 's winters te verwarmen. De onderwijzers waren niet berekend voor hun taak en stonden vaak moreel laag.

„Ik moet bekennen, zegt Washington, dat de ervaringen opgedaan op dit reisje, mij zeer teleurstelden. Het scheen mij een onbegonnen werk deze menschen op te heffen. Ik stond er geheel alleen voor, en het weinige waartoe ik in staat was, scheen op verre na niet voldoende om eenig resultaat te krijgen.”

En nu is een kwart eeuw voorbijgegaan, sedert hij in een vervallen loods en een oud kippenhok de school te Tuskegee opende, met één dollar kapitaal, en 30 leerlingen.

Voor den toestand, zooals die thans is, worden eenige cijfers ontleend aan het jaarverslag van het Institute voor 1903, het laatste dat in druk verschenen is.

Het instituut vormt een dorp van 62 gebouwen, waaronder zeer bezienswaardige, zooals de prachtige bibliotheek, die Andrew Carnegie aan Tuskegee geschonken heeft. Het aantal leerlingen bedroeg in het jaar 1902—1903 1550, waarbij niet gerekend zijn de 298 kinderen, die in de modelschool „The Children's House” worden opgevoed, de 128 leerlingen der avondschool, en de leerlingen die in verschillende dorpen van onderwijzers uit Tuskegee les krijgen.

Van de studenten waren er 49 uit elf vreemde landen; de overigen zijn allen uit Amerika, dat met 34 staten in het Instituut vertegenwoordigd is.

Behalve wetenschappelijk, godsdienstig en zedekundig onderwijs, worden er 36 vakken van nijverheid of landbouw onderwezen. De studenten bebouwen 900 aren land, volgens de nieuwste en beste methoden. Het aantal leeraren, voor wetenschappelijk en industrieel onderwijs, bedraagt ruim 150.

Het goede voorbeeld dat, van Hampton-College uitgaande, door Tuskegee werd overgenomen, is thans door het geheele zuiden ingevoerd. Er zijn bijna geen scholen meer, waarin niet, naast het wetenschappelijk onderwijs, handenarbeid wordt onderwezen. Een groot aantal leerlingen van Tuskegee zijn geplaatst als onderwijzers in de zuidelijke staten, en geven les in het handwerk dat zij geleerd hebben. Het geheele aantal leerlingen, die hun opleiding te Tuskegee genoten hebben, is 6000. Zij zijn industrieelen geworden, of kooplieden of farmers; zij zijn in dienst getreden der regeering of van hun staten; zij zijn zelf onderwijzer geworden — maar allen zijn door hun opleiding in staat gesteld behoorlijk en met vrucht in hun onderhoud te voorzien. Een der leeraren, de heer Bedford, blijft voortdurend op de hoogte van de lotgevallen der oud-leerlingen, en met vreugde kan hij verklaren: dat nog nooit een oud-leerling van Tuskegee gestraft of in de gevangenis terecht gekomen is. Van de 6000 zijn er geen tien, die niet werken, in de school, op het veld, in hun zaken, of in de kerk. Zij arbeiden, omdat zij de overtuiging hebben opgedaan, dat arbeid verheft.

Dat maakt het werk van Tuskegee zoo heilzaam; er worden honderden mannen en vrouwen opgeleid, die uitgaan over het land, en elk weer honderden opleiden.

De leerlingen komen voort uit alle rangen en standen der negermaatschappij; velen zijn te arm, om zelfs de kleine bijdrage te betalen, die gevorderd wordt. Maar allen worden aangevuurd door het algemeene voorbeeld om hun uiterste best te doen. Zij worden doordrongen van goede denkbeelden over moraliteit, reinheid, tucht en werkzaamheid; zij worden opgeleid in het beginsel dat arbeid niet vernedert, maar ver-

heft. En de student, uit de armoedigste omgeving afkomstig, is spoedig doortrokken van den geest van Tuskegee.

In een brochure „A Southern White Man's Impression of Tuskegee”, geschreven door Sidney Ormond, wordt gezegd: „Toen ik naar Tuskegee ging, verwachtte ik zekere resultaten te zien van hetgeen ik over Washington's arbeid had gelezen: maar ik had niet het minste denkbeeld van den omvang dier resultaten; ik kon mij niet voorstellen, dat Washington's schepping zoo dicht zou staan bij het ideaal van den directeur. En ik was verbaasd, zooals ieder mensch verbaasd moet zijn, als hij Tuskegee voor het eerst bezoekt.

„Ik heb menige college-stad bezocht, en het werken van vele college's bestudeerd; maar nooit heb ik iets gezien wat Tuskegee ook maar nabij komt. Volmaakte orde, reinheid, zelfrespect en volkomen beschaafdheid heerschten overal; de dwaze aanstellerigheid van gemiddelde ontwikkelde negers ontbrak geheel. Deze negers waren ontwikkeld op de beste en zorgvuldigste wijze; zij waren alzijdig ontwikkeld en de beste kant was te voorschijn gekomen. En er was geen spoor van een oppervlakkige beschaving, die slechts dient om de oorspronkelijke ruwheid te bedekken.

„Mijn bezoek was voor mij een openbaring.”

Dit is een oordeel over de school; wil men er een over den invloed van de school op het leven der negers in het Zuiden? Gouverneur Jelks van Alabama schrijft:

„Ik heb Booker Washington steeds bewonderd, omdat ik gevoeld heb welk een groot werk hij doet voor onzen staat; maar ik heb nooit te voren zoo gevoeld, hoe dicht hij gekomen is bij de oplossing van het negervraagstuk. Iedere blanke in het Zuiden moet hem op alle mogelijke manieren steunen. Want door de negers te helpen betere menschen te worden, en hen te leeren arbeiden uit liefde voor den arbeid, helpt hij het geheele volk van het Zuiden.”

In een brief van dr. Nunnally, directeur van het „Southern Female College” te La Grange, in Georgia, lezen wij:

„De resultaten, door één man behaald, doen mij goed, maar ontzetten mij tevens; en ieder blanke zal dat met mij moeten gevoelen. Zulk een opleiding is goed voor de negers, maar is volstrekt noodzakelijk voor de blanken, willen zij niet bij de negers achterstaan. Ik zal in Georgia de noodzakelijkheid gaan betoogen van zulk een opleiding voor de beide rassen.”

Niet allen zijn zoo voldaan over Booker Washington's methode als deze getuigen; maar, zeker van zichzelf, gaat hij op den ingeslagen weg voort, zich niet storend aan bedillers. Hij wil de vooroordeelen overwinnen door de feiten; hij zegt zelf: „Er is geen ons vooroordeel in den Amerikaanschen dollar.”

Want hij is overtuigd, dat zijn methode op den duur beter zal blijken, dan het volstoppen van negers met Grieksch en Latijn. Zijn methode geeft ook den armste, als hij maar wil, gelegenheid om zich te ontwikkelen. Na een tijdlang gewerkt en de avondschool bezocht te hebben, kan de gemiddelde neger tot de dagschool worden toegelaten. En de zoogenaamde „hoogere ontwikkeling”, die de tegenstanders van Booker Washington zoo krachtig voorstaan, wordt in Tuskegee-Institute zeker niet verwaarloosd. Maar de ontwikkeling van hand en hoofd moeten samengaan. Zijn leerlingen moeten zich nuttig, onmisbaar weten te maken, dan kunnen zij den strijd om het bestaan volhouden. En hij laat hen niet los, wanneer zij de school verlaten hebben. Hij heeft geleidelijk vaste bijeenkomsten ingesteld, conferenties, in het belang van de zwarte bevolking van het Zuiden: de centrale neger-conferentie, de Farmers-conferentie, en de „Workers”-conferentie. De neger-conferentie dient ter bespreking van den materiëelen, industriëelen, moreelen en intellectueelen toestand van het ras, en wordt sedert 1895 ieder jaar te Tuskegee gehouden.

De Farmers-conferentie dient ter bespreking van landbouwbelangen, en wordt zeer druk bezocht door de farmers uit de Zuidelijke Staten, die er de nieuwste ontdekkingen en

uitvindingen op landbouw-gebied bijeen vinden. Maar de belangrijkste is de „Workers-Conferentie”, de bijeenkomst van philanthropen, professoren, onderwijzers, predikanten en journalisten, blanken en zwarten, uit het Zuiden en uit het Noorden. Zij bespreken met elkander wat gedaan is, en wat gedaan kan worden voor de verbetering van de betrekkingen tusschen blanken en zwarten; en zij leeren daarbij telkens opnieuw het werk waardeeren van den neger, die onder de negers arbeidt, met voorbeeldeloos geduld en bezielenden ijver.

Mevrouw Washington, de derde vrouw van den Directeur van Tuskegee, houdt elken Zaterdag bijeenkomsten met de negervrouwen, en spreekt met haar over tuinbouw, groenten- en bloemteelt, huishouding, kinderczorg en opvoeding, kookkunst en huiselijke bezigheden.....

Want meer dan iemand anders heeft de negervrouw raad en hulp en steun noodig. Door de langdurige slavernij en de noodlottige gevolgen ervan, die haar het weerloos slachtoffer maakten van den blanke, is haar moreele zin weinig ontwikkeld. Zij wordt gemeden en uit de hoogte behandeld door de blanke vrouwen, die op het punt van rassen-haat nog erger zijn dan de mannen. Zij is, ook al een gevolg van de slavernij, zorgeloos, niet spaarzaam, en geneigd schulden te maken.

Die neger-vrouwen op te beuren en te ontwikkelen is de taak door mevrouw Washington en de onderwijzeressen van Tuskegee ondernomen. Door de vrouwen te ontwikkelen draagt men het meeste bij tot ontwikkeling van het ras. En het is treffend op de foto van de huishoudklasse der Tuskegee-school, te midden van aankomende negermeisjes, een paar bejaarde negerinnen te zien, die op haar ouden dag nog wat leeren willen, om beter te worden dan zij zijn.

Het voorbeeld van Mevrouw Washington heeft evengoed navolging gevonden als dat van haar man. Oud-leerlingen van Tuskegee organiseeren in hare woonplaatsen weder soortgelijke bijeenkomsten voor de negervrouwen.

Zoo maken beiden hun leven dienstbaar en nuttig voor het zwarte volk in het Zuiden.

IX

Moelijk is hun taak, en veelomvattend. Van de tien milioen negers in de zuidelijke staten kunnen zij er hoogstens enkele duizenden bereiken. Maar zooals Booker Washington zeide in de Neger-Conferentie van 1902: „Ik hoop dat elk uwer, van hier gaande, iets zal meenemen naar zijn huis. Deze conferentie kan niet veel tot stand brengen, als ieder slechts aan zichzelf denkt. De hulp en de voorlichting die wij u geven, moet gij overbrengen in uwe dorpen, in uwe gemeenten. En als gij hulp gevonden hebt, helpt er dan anderen weer mede.”

Dat is de grondtoon van zijn streven. Geef u aan de gemeenschap, en allen zullen er wel bij varen, gijzelf en anderen.

Om dat met nog meer nut te kunnen doen, heeft hij een „National Negro Business League” opgericht, die ten doel heeft, werkzaam te zijn onder de negers in de geheele Unie.

Het neger-vraagstuk moet worden opgelost, en in Amerika, is zijn meening. De negers zijn, tegen hun wil, met geweld naar Amerika gebracht. Dat geeft hun een recht op de sympathie en de edelmoedigheid der Amerikanen, die zij nog te meer verdienen door gehoorzaamheid aan de wetten, vaderlandsliefde en trouw.

Stanley heeft eens, in een gesprek met Booker Washington, het denkbeeld geopperd, dat de negers moesten terugkeeren naar Afrika, en daar, met hunne denkbeelden in beschaafde landen opgedaan, moesten pogen nut te stichten. Tegen dat denkbeeld heeft Washington krachtig geprotesteerd. Er is in Afrika geen plaats voor de Amerikaansche negers, zelfs als zij dat zouden willen, wat niet het geval is.

„Hier heeft de Voorzienigheid in haar wijsheid den kleur-

ling geplaatst, hier zal hij blijven. Hij had geen taal, en leerde hier het Engelsch; hij had geen godsdienst en leerde hier het Christendom; hij was een barbaar en vond hier beschaving; hij kwam met ongeoefende handen, en vond hier industrieele arbeid.

„De plicht dien het Zuiden tegenover den neger op zich genomen heeft, zal eerst volbracht zijn als alle negers zijn geworden gelijk het beste type van den Amerikaanschen burger, in verstandelijke ontwikkeling, moraliteit en industriele bruikbaarheid.”

De oplossing van het neger-vraagstuk ligt daarom in de ontwikkeling. Maar niet van den neger alleen. Ook de blanke moet ontwikkeld worden, opdat hij leere inzien dat een ras zich zelf verheft, zoo het anderen opheft; opdat hij leere begrijpen, dat er maar één gerechtigheid is, die dezelfde moet zijn voor den blanke en den zwarte.

De blanken moeten leeren inzien, dat het lynchen van negers een misdaad is, die de geheele maatschappij in gevaar brengt. Want wie misdaad zaait, zal rechteloosheid maaien. En waar de wet geschonden wordt als het een neger geldt, daar ontstaat een toestand, die voor den blanke even goed rechteloosheid met zich brengen zal.

Even afkeurenswaardig is het, zooals in sommige staten geschied is, den neger het kiesrecht te ontnemen. „Ik geloof niet dat het goed is, zegt Booker Washington, dat een staat een wet maakt, waarbij aan een onwetenden, armoedigen blanke het stemrecht wordt gegeven, terwijl het aan een neger in dezelfde omstandigheden wordt onthouden.

„De onrechtvaardigheid van zulk een wet moet zich wreken. Het gevolg ervan zal zijn, dat de neger zal pogen ontwikkeling en bezit te krijgen, terwijl de blanke onwetend en arm zal blijven.

„Een blanke, die poogt een neger zijn stemrecht te ontnemen, zal er niet tegen opzien, ook een blanke zijn stemrecht te ontnemen. Ik geloof, dat het noodzakelijk is, en de

tijd zal komen dat dit wordt ingezien, dat elk burger stemrecht hebben moet. Maar waar ik voorstander ben van algemeen, vrij stemrecht, daar kan ik toegeven dat in sommige staten eischen moeten worden gesteld, zij het ook tijdelijk, wat ontwikkeling, of bezit, of beiden betreft. Die eischen moeten echter gelijk zijn en met dezelfde strengheid worden toegepast op beide rassen, het blanke en het zwarte."

Want blanken en zwarten moeten samenwonen in dit land, en wij moeten geen gelegenheid laten voorbijgaan om de grootste harmonie en samenwerking tusschen hen te bevorderen. Wie, in Noord of Zuid, blank of zwart, door woord of daad den rassenhaat aanwakkert, is een vijand van beide rassen, en van het land.

"Laat ons," zoo sprak Washington op het vredesfeest te Chicago, „laat ons even edelmoedig zijn in den vrede, als wij dapper waren in den strijd. Want zoo wij niet leeren onszelf te overwinnen, zullen wij, vooral in het Zuiden, een gevaar zien ontstaan voor de Republiek, dat eens blijken zal ernstiger te zijn dan de aanval van een leger."

„Van Tuskegee uit tracht ik," zeide hij eens, „een nieuwe emancipatie te brengen in Amerika. De emancipatie der menschheid van haar vooroordeelen.

„Indien de blanke leert den neger lief te hebben, en de neger den blanke te vereeren, indien wij beiden kunnen leeren, groot en goed en menschlievend te zijn, dan zullen wij, dag aan dag hooger stijgend, eindelijk blanken en zwarten tot die nieuwe, die hoogere emancipatie kunnen brengen".

Het leven van den man, die een zoo hoog ideaal voor oogen houdt, en daarvoor dag aan dag onafgebroken werkt, moet ons met diepen eerbied vervullen. Talrijk zijn de bewijzen van bewondering voor zijn arbeid, die hij ondervond van zijn landgenooten. De hoofden van den Staat, Grover Cleveland, McKinley en Roosevelt, zijn daarin voorgegaan, en hun lof moet

voor hem een verzachting zijn geweest voor veel ondervonden leed, voor vele beleedigingen.

Persoonlijk laten die hem koud; hij spot er op goedgezinde wijze mede in zijn autobiografie. Maar diep gevoelt hij ze, wanneer ze niet hem, maar in hem zijn volk, zijn ras willen treffen. Voor zich zelf toch vraagt hij niets, alles voor zijn volk.

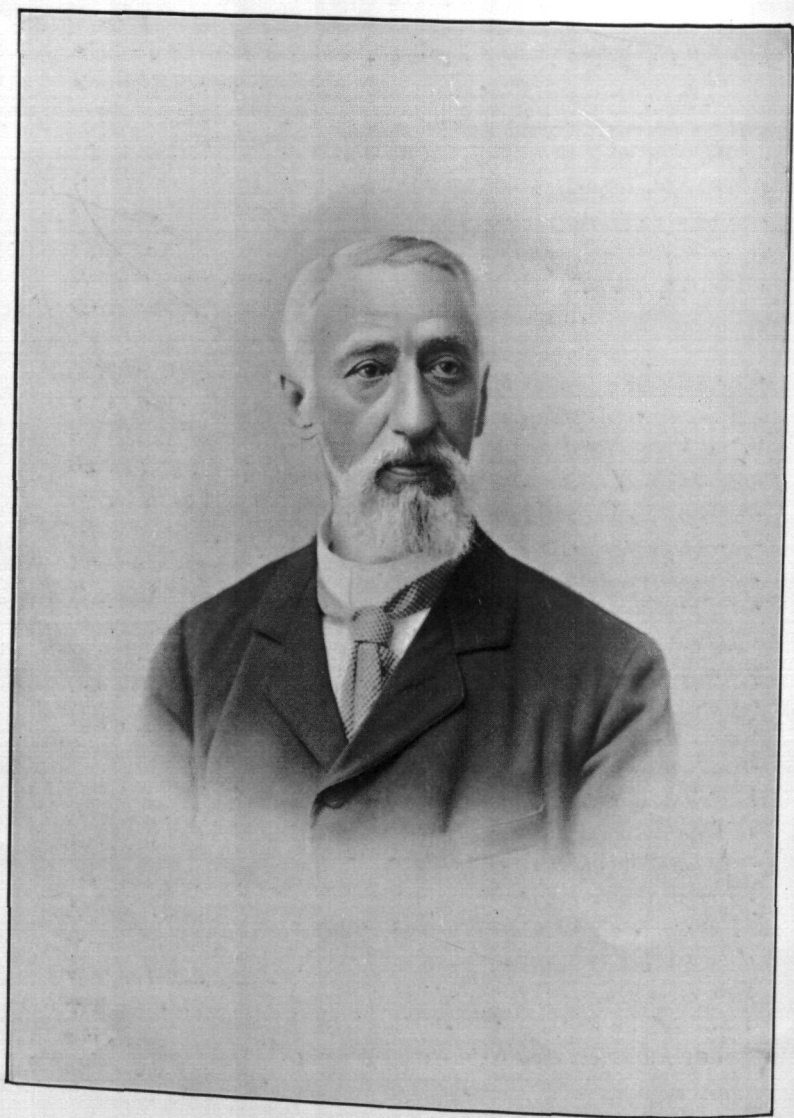
Van hem kan zeker getuigd worden, wat hij zeide over zijn vereerden meester en vriend, generaal Armstrong, die in Tuskegee de laatste dagen zijns levens doorbracht:

„Nooit heeft iemand zich zelf zoo geheel vergeten als hij; ik geloof niet, dat hij ooit één zelfzuchtige gedachte heeft gehad.”

En gaarne besluit ik deze korte schets met de woorden die Sidney Ormond over Booker Washington schreef:

„Het Zuiden is hem een blijvende dankbaarheid schuldig. Als de negers van zijn denkbeelden doordrongen zullen zijn en die in toepassing brengen, zal de negerquaestie tot het verleden behooren.”

Amsterdam, Maart 1905.

E. M. Moulton

DR. E. J. P. JORISSEN.

Een zeer merkwaardige figuur uit de Transvaalsche geschiedenis van 1877 tot 1896 vierde in den loop der vorige maand een jubileum. Het was 50 jaren geleden, dat Dr. E. J. P. Jorissen tot doctor in de godgeleerdheid promoveerde. Dit nu op zich zelf was geen gebeurtenis van belang, waar Jorissen reeds sedert tientallen van jaren zijn predikambt er aan had gegeven of beter gezegd: reeds tientallen jaren geleden om principieele redenen uit de kerk was getreden; een feit dat in die dagen nog al beweging in den lande bracht, niet om de persoonlijkheid van den jongen predikant, maar om het feit zelf. Jorissen is altijd iemand geweest, die den strijd lief had. Hij is tot aan het einde zijner openbare loopbaan een strijdvaardige en tegelijk ook strijdlustige persoonlijkheid geweest, die van geen wijken wilde weten, die, naar men wil, kort voor het uitbreken van den oorlog, een pensioen van £ 1000, hem door de Transvaalsche regeering aangeboden, heeft geweigerd, — hoewel hij er op zijn hoogen leeftijd van 70 jaar rustig en ruim van had kunnen leven, — omdat hij de vijandschap kende, die hem aan alle kanten omringde en hij voor die vijanden niet wilde wijken. Hij wist, hoe sommige leden van den Volksraad en den Uitvoerenden Raad zijn ontslag gaarne zagen, ten deele omdat zij hem te oud begonnen te

vinden, maar meer nog om zijn scherpe, bijtende wijze van de waarheid te zeggen.

En nu is Jorissen in Holland en woont hij er te Scheveningen, sedert den dood van zijn vrouw. Hij leeft er vergeten. Alleen het vele dat hij voor de Zuid-Afrikaansche republiek heeft gedaan, blijft leven en onvergetelijk. Om dat nog eens te herdenken aan den levensavond van dezen merkwaardigen man, herinnerde L., — hoogstwaarschijnlijk dr. W. J. Leyds — in de *Zuid-Afrikaansche Post* aan dit jubileum.

* * *

Toen Jorissen uit de kerk was getreden, trachtte hij voor zich en de zijnen het brood te verdienen door journalistieken arbeid. Hij werkte mede aan de *Provinciale Groninger Courant* en toonde zich iemand met een scherpe pen en een helderen stijl. In 1875 kwam President Th. F. Burgers, van Transvaal, naar Europa, met de opdracht om o. m. een leening te sluiten voor den bouw eener spoorlijn naar Lourenzo Marquez. Burgers' voornemen was verder, uit Europa verschillende kundige mannen mede te nemen, om al zijn grootsche onderwijsplannen ten uitvoer te brengen. Hij had te Utrecht voor predikant gestudeerd, en zijn sympathie voor Holland en de Hollanders behouden. Dr. H. Snellen, de latere hoogleeraar te Utrecht, had bij den Transvaalschen President den toenmaals reeds niet meer jongen Jorissen (deze was den 10^{en} Juni 1829 geboren) aanbevolen voor het superintendentschap van onderwijs. Burgers deed voor dit ambt echter een keuze uit mannen van het vak en stelde als zoodanig aan den heer W. J. van Gorkom. Jorissen zou dan docent in de oude talen worden aan het Gymnasium te Pretoria op een jaarwedde van £ 400.—. Deze school voor hooger onderwijs was er nog wel niet; maar juist de mannen, die Burgers uit Holland zou meebrengen, zouden het leerplan en de verdere inrichting moeten vaststellen.

De keuze der andere toekomstige opvoeders thans buiten beschouwing gelaten, als niet hier ter zake doende, mag de

benoeming van dr. Jorissen wel zonderling heeten. Hij was zeker niet de aangewezen man om opvoeder te zijn bij een orthodox volk als de Boeren. Met het oog op deze benoeming kan men het van Kruger dan ook begrijpen, dat deze in 1872 de candidatuur van Burgers voor het presidentschap met alle kracht had tegengewerkt en dat hij, toen de beslissing gevallen was, tot den gekozene had gezegd: „HoogEd. Heer, ik heb mijn uiterste best gedaan om Uw verkiezing tegen te werken, voornamelijk om Uwe, mijns inziens, verkeerde godsdienstige opvattingen; doch nu gij gekozen zijt door de meerderheid, onderwerp ik mij als goed republikein aan de uitspraak van het volk, in de hoop dat ik later zal mogen inzien dat gij gelooviger zijt dan ik gedacht heb, in welk geval ik U van harte zal gelukwenschen.”¹

Dat Jorissen, onder den invloed van den geestdriftigen President Burgers, met allerlei illusies naar Transvaal vertrok, is te begrijpen. Er was door diens suggestie in hem een drang gewekt om het stamverwant volk de beschaving, ontwikkeling en verlichting te gaan brengen van het moderne en wetenschappelijke Europa. Gelukkig voor Jorissen, dat zijn reis, langs de Kaap naar Durban en vandaar naar Pretoria, hem te Kaapstad in kennis bracht met den Transvaalschen Consul aldaar, den bekenden Kapenaar J. Marquard. Deze kende de Transvalers beter dan President Burgers en hij ontried onmiddellijk den nieuw benoemden leeraar in de oude talen zich aan het onderwijs te wijden. Hij was zelfs overtuigd dat Jorissen, met zijn philosophische en theologische denkwijzen, zich niet met die zaken mocht inlaten. Jorissen was zoo verstandig dien raad op te volgen, wat hem in later jaren zeker heel wat teleurstellingen heeft bespaard. Marquard had Jorissen dadelijk bestemd voor het staats-procureurschap, dat door de benoeming van den toenmaligen titularis, Buchanan, tot rechter in den Vrijstaat, juist vacant

---

¹ *Paul Kruger's Gedenkschriften*, blz. 67.

was. Jorissen had zich door zijn journalistieken arbeid wel eenige rechtskennis verworven. Het overige gedeelte der lange reis en den tijd vóór den terugkeer van President Burgers gebruikte hij om hard te studeeren in Staathuishoudkunde, Burgerlijk Recht en Strafrecht, en zich in de rechtspraktijk te oefenen, eerst door het aandachtig luisteren in de gerechtszaal en later op het kantoor van den waarnemenden Staatsprocureur.

Toen President Burgers terug was, legde Jorissen hem uit, waarom hij niet als docent wilde optreden en welke zijn nieuwe plannen waren, die door het staatshoofd onmiddellijk werden toegejuicht. Jorissen deed zijn procureursexamen, slaagde, en werd den 9en Juni 1876 tot Staatsprocureur aangesteld. De benoeming werd door den Volksraad bekrachtigd, die dit ambt natuurlijk meer geschikt vond voor een man met zulke moderne denkbeelden dan dat van opvoeder der jeugd. Men kan toch niet aannemen dat Jorissen's godsdienstige opvattingen den overheidspersonen in Transvaal onbekend waren. Mochten zijn geschriften over theologie al niet gelezen zijn door de leden der Volksvertegenwoordiging, de staatkundige tegenstanders van President Burgers zullen van diens eigenaardige keuze wel hebben gehoord. Niet alleen dat dit denkbeeld voor de hand ligt, het krijgt meer kracht door Jorissen's ontmoeting met Kruger, Burgers' grootsten tegenstander, door eerstgenoemde in zijn *Transvaalsche Herinneringen* (blz. 16) medegedeeld.

„Met den heer Swart¹ was ik op een goeden morgen, na de bureau-uren (het moet in Maart 1876 geweest zijn), naar diens woning gegaan, om een bittertje te drinken. Op eens komt de heer Kruger van Rustenburg binnen. Wij worden aan elkander voorgesteld en op zijne gewone plumpe manier vaart hij mij aan met de vraag: „Wat is jou geloof?”

(Ik) „Ik heb geen plan om U dat te zeggen”.

¹ De toenmalige Staatssecretaris en waarnemende Staatsprocureur.

(Hij). „Maar weet ge dan niet dat een Christen ten allen tijde bereid moet zijn om rekenschap van zijn geloof af te leggen?”

(Ik). „Zeker, aan wie het recht heeft die rekenschap te vragen.”

(Hij). „Heb ik dan niet dat recht?”

(Ik). „Nee, ik vraag u immers niet naar uw geloof?”

Daarbij bleef het. Swart trachtte mij te beduiden, dat ik onpolitiek had gehandeld. Het tegendeel bleek mij eenige maanden later. De heer Kruger en ik hadden elkander sinds herhaaldelijk in Volksraad en Uitvoerenden Raad ontmoet. In September 1876 moest ik als staatsprocureur in Rustenburg zijn. Op een Zaterdagavond ging ik Kruger en familie, die bij hunne kerk waren uitgespannen, opzoeken. Toen hij mij zag, wendde hij zich tot zijn vrouw, wees op mij, en zeide: „Daar is nu de man, die mij niet wilde zeggen wat hij geloofde.”

Er was geen zweem van bitterheid in zijn toon; het was duidelijk, mijn antwoord had hem getroffen.”

Dit is een teekenend voorbeeld van de grootheid van President Kruger's karakter. Hij liet ieder vrij te denken, wat men wilde, mits men eerlijk was. Dat hij Dr. Leyds en Dr. Jorissen zijn volle vertrouwen heeft geschonken, trots het scherpe verschil in godsdienstig denken, zal zijn breedheid van opvatting en zijn grootsch streven naar het welzijn van zijn land en volk steeds eere doen.

Dat Dr. Jorissen in die dagen zich meer tot Burgers voelde aangetrokken dan tot Paul Kruger is te begrijpen. Jorissen was een wetenschappelijk ontwikkeld mensch en Kruger maar een eenvoudige Boer; terwijl Burgers met Jorissen in levensopvatting, ontwikkeling en europeesche beschaving gelijk stond. Bovendien was Burgers een zeer aangenaam mensch in den omgang, een man vol geestdrift, vol idealen; zijn groote fout was zijn gebrek aan doorzettingsvermogen. Mischien heeft niemand hem zoo juist geteekend als Shepstone in zijn schrijven van 24 Juli 1877 aan Sir Bartle Frere: „Burgers is een zeer impulsief man, en wanneer de impuls vaardig

over hem is, zeer roekeloos. Ik geloof dat dit het juiste woord is om te bezigen; maar hij is, als alle mannen van die inborst, geneigd tot de tegenovergestelde uitersten, en zijn doorsnee-karakter is daarom zwak".

Jorissen zegt van hem: „Tusschen Burgers en mij ontsprong een gevoel van vriendschap dat ons, toen de politieke horizont betrok, enger aan elkander verbond. Voor mijn herinnering is en blijft hij een der aantrekkelijkste figuren, die ik heb ontmoet. Hij betooverde zijn omgeving; in het vuur zijner geestdrift werd hij als een ziener en trok anderen in den stroom zijner visioenen voort. Hij was het geheel eens met den grooten Schiller: „Schnell muss das Werk empfunden sein".

Tegenover zulk een beschaafd, ontwikkeld, bekorend mensch moest voor Jorissen een man als Kruger, met zijn onbeholpen welsprekendheid, zijn eenvoudige, plompe manieren, en zijn gebrek aan schoolsche ontwikkeling wel de verpersoonlijking der reactionnaire staatkunde zijn, en dat Jorissen in die dagen in Kruger geen man van beteekenis zag, zooals hij schrijft, is daarom zeer verklaarbaar; nog te meer, wanneer men in aanmerking neemt dat de Staatsprocureur maar weinig moeite deed de karakters der eenvoudige Boeren beter te leeren kennen. Voor hem was in die dagen Burgers de man van den vooruitgang en de toekomst, en ieder die tegen den Staatspresident was, iemand die het niet wel meende met den vooruitgang van het land.

Dat Dr. Jorissen's „Transvaalsche Herinneringen" dus ten opzichte der staatkunde van vóór en onmiddellijk na de annexatie van 1877 lectuur vormen, die met omzichtigheid moet worden genoten, is duidelijk. Trouwens de inleiding tot dit boek waarschuwt hem, die tusschen de regels kan lezen, reeds dienaangaande. Zij zegt: „Mij werd de eer aangedaan, dat hooggeplaatste en belangstellende vrienden van de Transvaal, de drukproeven van mijn boek lazen. Aan de meeste hunner opmerkingen heb ik recht laten weder-
varen, op eene groote uitzondering na."

„Het heeft zeer veel moeite gekost, niet nu, maar jaren geleden reeds, om een redelijke verklaring te vinden van de houding der Transvaalsche burgers in 1877. De lezer vindt mijne verklaring hier. Het besef van een „vaderland” wast slechts langzaam, en tenzij dit alle hoofden en harten vervult, blijft het eigenbelang, of wat men daarvoor houdt, regeeren. Ik blijf mijn verklaring handhaven als de meest redelijke, en tevens de meest vriendschappelijke.”

Hieruit blijkt, dat de „hooggeplaatste en belangstellende vrienden van Transvaal” het met zijn opvatting niet eens waren. Schrijft Jorissen de jammerlijke mislukking van Burgers' politiek toe aan gebrek aan „koppigheid”, *Kruger's Gedenkschriften* wijten ze aan het groote verschil van godsdienstige opvattingen tusschen den President en zijn burgers en aan het feit dat de republiek in die dagen nog niet rijp was voor de vele groote denkbeelden van Burgers.

De jaren hebben Kruger in het gelijk gesteld. De groote denkbeelden van Burgers zijn door Kruger verwezenlijkt, maar eerst toen het land er rijp voor was: Kruger wist zijn tijd te beiden.

Zoo voorzag Burgers niet welke plannen Shepstone koesterde, toen deze in het land kwam als buitengewoon commissaris der Engelsche regeering. En Jorissen was al even verblind. Shepstone wilde alleen maar „met de regeering en het volk van de Transvaal overleggen, teneinde een nieuwen stand van zaken te verkrijgen, die voor de toekomst een zekere waarborg zou zijn. De zwakheid der republiek toch was een bron van gevaar geworden voor haar zelf en haar naburen”.¹ „Paul Kruger was niet tegen het bespreken der oorzaken, die volgens Shepstone onzekerheid en ongemak aan naburige staten of regeeringen veroorzaakten, maar weigerde beslist in te gaan op een bespreking van eenig onderwerp, dat in welk opzicht ook, de onafhankelijkheid van den Staat als een

¹ Uit een dépêche van Sir Theophilus Shepstone aan Lord Carnarvon, gedagteekend 26 Januari 1877.

republiek betrof.”¹ Zoo was het Paul Kruger, die in den Uitvoerenden Raad het slimme plan van Engeland om de Transvaal te annexeren doorzag, vóór het was uitgesproken.

In zijn *Herinneringen* erkent Jorissen dat hij zich in 1877 om den tuin heeft laten leiden door Shepstone's diplomatie. Maar wat Kruger in 1877 onmiddellijk helder voor zich zag, was den ontwikkelden Jorissen eerst in 1896 recht duidelijk geworden. Hij schrijft: „De groote held der annexatie is Shepstone. Ik ben nu beter in staat dan 19 jaar geleden, zijn wanbedrijf uit te leggen. In het licht van den brutalen aanval van Cecil Rhodes in 1895 op de onafhankelijkheid onzer Republiek, worden de duistere plekken van Shepstone's werk in 1877 helder en klaar.”

Hoe Jorissen echter na die erkenning den Boeren van 1877 gebrek aan vaderlandsliefde kan verwijten, omdat het hem anders onverklaarbaar is, dat zij zich met open oogen door Sir Theophilus Shepstone hebben laten bedotten, zal ieder wel onbegrijpelijk zijn.

Jorissen wijt alles aan de tweedracht onder de Burgers. „Tegenover de Britsche aanmatiging was een volstreckte samenwerking van alle Transvalers gewenscht, en die ontbrak,” schrijft hij. „Toen heeft Paul Kruger 't geraden geacht tegenover Burgers als kandidaat voor het presidentschap op te treden. En dat wel juist op het oogenblik, toen Sir Theophilus Shepstone het land was binnengetrokken, met het doel om de republiek te annexeren.

„Ik geef getrouw terug de denkwijze der beschaafde bevolking van dat jaar, als ik ter neder schrijf: „liever dan de kandidatuur van Kruger te zien slagen, willen wij geannexeerd worden.”

Uit President Kruger's eigen boek weten wij thans, dat ook deze verwijten ongegrond zijn. De *Gedenkschriften* toch melden: „Reeds de eerste week, dat de requisities aan Kruger om

¹ Uit een dépêche van Sir Theophilus Shepstone aan Lord Carnarvon, gedagteekend 26 Januari 1877.

zich kandidaat te stellen in omloop waren, verkreeg hij de groote meerderheid der handteekeningen.

„Toen ging hij naar President Burgers en zei: „President, ik beloof U dat ik de meerderheid der Burgers naar uwe zijde zal overbrengen, als U mij belooft, dat gij krachtige maatregelen tegen de annexatie zult nemen en de onafhankelijkheid verdedigen. Doch u moet dit dan ook duidelijk toonen, opdat ik de Burgers met nadruk erop kan wijzen, dat gij de onafhankelijkheid van ons land krachtdadiglijk zult verdedigen; anders zullen mijn argumenten geen indruk op hen maken. Ik geef U mijn hand erop, dat ik dan doen zal, wat ik aangeboden heb.”

Kruger en Jorissen stonden in die dagen dus wel tegenover elkaar; want laatstgenoemde zal in zijn meening zeker hebben behoord tot wat hij noemt „de beschaafde bevolking”. Het pleit dan ook weer voor Kruger's grootheid van karakter, dat hij voorstelde naast hem Dr. Jorissen te benoemen als mede-lid der deputatie, „om de belangen en wenschen des volks voor H. M's. Regeering te leggen, en zoo dit geen gewenscht gevolg mocht hebben, hetgeen de regeering diep zou betreuren en alsnog niet kan gelooven, dan te trachten de vriendschappelijke hulp en de bemiddeling van andere mogendheden in te roepen.”¹

Vele burgers beschouwden in de enkele maanden, die de inlijving voorafgingen, Jorissen als des Presidents kwaden geest. De extra-oorlogsbelasting van £ 5.— tot dekking der zware onkosten, die de strijd tegen Secoecoeni na zich sleepte, den burgers door de regeering opgelegd zonder toestemming van den Volksraad, welke toestemming de Grondwet eischte, weet men in hoofdzaak aan Jorissen, die het opbrengen dezer belasting met klem in den Volksraad verdedigde, en de burgers, die ze niet wilden betalen, en zoo waren er vele, met al de strengheid der wet wilde vervolgen. Aan het hoofd dezer „wan-

¹ Uit het protest van den Uitvoerenden Raad der Z. A. R. tegen de annexatie, gedagteekend 11 April 1877.

betalers" stond Paul Kruger, die sterk tegen dezen onwettigen maatregel was gekant. President Burgers wilde de leden van den Volksraad, die weigerachtig bleven de belasting te voldoen, uit het Wetgevende lichaam verwijderen. Hij en Dr. Jorissen verdedigden een daartoe strekkend voorstel in den Raad met al de kracht van hun woord; doch het voorstel werd verworpen. Ook van de nieuwe Grondwet, door Jorissen ontworpen en waarop deze zoo trotsch is¹, was Kruger een heftige bestrijder. De staatkundige inzichten van Jorissen en Kruger gingen dus wel in ver verwijderde richting.

Was Kruger's houding in de dagen der annexatie zeer beslist en helder, het gedrag van President Burgers is nog steeds duister. Van kracht en beslistheid heeft het in geen geval getuigenis gegeven.

Uit de brieven van Shepstone zou men moeten afleiden dat hij het steeds niet dezen eens was geweest, totdat Sir Theophilus rondweg met zijn annexatie-plan voor den dag kwam. Shepstone toch schrijft ongeveer acht dagen voor de annexatie aan Sir B. Frere: „De heer Burgers, die tot heden, zoover zijn uitlatingen en gesprekken met mij betreft, steeds volkomen met mij instemde, is plotseling ongerust geworden; hij heeft onmogelijke voorstellen gedaan, die allen neerkwamen op uitsstel zonder einde, en natuurlijk op een gevaarlijke agitatie. Wat mij betreft, ik kan nu onmogelijk terug, er kome wat wil.”

Later las Shepstone Burgers het ontwerp zijner annexatie-proclamatie voor, waarin de President de verandering van twee woorden voorstelde, welke wijziging door Shepstone werd ingewilligd.

„Ook bracht (hij) mij een aantal voorwaarden, die hij er in wenschte te zien opgenomen, wat ik beloofd heb, en die ik gevoegd heb in de proclamatie,” schrijft Shepstone den 11 April 1877 aan Frere. Shepstone kreeg eveneens van Burgers inzage van het bovengemelde protest.

¹ Zie *Transvaalsche Herinneringen* blz. 14.

Men heeft gesproken van verraad, en te begrijpen is het dat op Dr. Jorissen, Burgers' intiemen vriend en raadsman, de schaduw van des Presidents daden is gevallen. Ds. S. P. du Toit heeft Jorissen van heel veel leelijks beticht in een reeks artikelen, die als geschiedkundige documenten echter zoo volkomen waardeloos schijnen, dat historici het bestaan er van wel vermelden, maar aan de beschuldigingen geen gewicht hechten¹, omdat zij ingegeven zijn door groote partijdigheid en haat.

Tegenover Ds. du Toit's aanklachten staat dan ook, mijns bedunkens, de keuze van Kruger, die volkomen bekend met de handelingen van President Burgers en zijn vrienden in de dagen der annexatie, beter daarmede bekend dan Ds. du Toit ooit kan geweest zijn, op Jorissen wel niet het oog zou hebben gericht, wanneer deze een in alle opzichten zoo onbetrouwbaar sujet was als de beruchte predikant het wil doen voorkomen. Aangenomen mag worden, dat Kruger niet alleen in Jorissen zag den man van buitengewone gaven, maar ook iemand, die, indien hij onvoorzichtig en onverstandig had gehandeld in de dagen, die de annexatie voorafgingen, dit gedaan had door onbekendheid met het land en zijn bewoners, doch in volkomen oprechtheid en eerlijkheid.

De eerste deputatie of, zooals zij in het Uitvoerende Raadsbesluit heette, de commissie van afgevaardigden, die zich den heer E. Bok als secretaris toevoegde, verliet 9 Mei 1877 Pretoria en keerde in December van dat jaar, zooals te voorzien was geweest, onverrichter zake terug.

Den dag van hun vertrek schreef Shepstone aan den Hoozen Commissaris te Kaapstad: „De heer Paul Kruger en zijn collega Dr. Jorissen D. D., de commissie naar Europa, ver-

¹ J. F. van Oordt, »*Paul Kruger en de opkomst der Z. A. R.*»: zegt er van, „Ds. du Toit heb ik in deze zaak niet be- of veroordeeld; dat heeft Z. Eerw zelf gedaan door in zijn 23 artikelen van beschuldiging, die in de *Patriot* destijds tegen Jorissen verschenen en die veel te gemeen zijn om hier aangehaald te worden.” (blz. 404.)

trekken heden. Ik geloof niet dat zij een van beiden wenschen dat de daad der inlijving ongedaan zal worden gemaakt; Dr. Jorissen wenscht dit zeker niet."

Jorissen zal wel niet veel geloof in de zending hebben gehad. Het is echter niet aan te nemen dat hij, die later zoo groote diplomatieke gaven aan den dag heeft gelegd, zich in dien geest tegenover Shepstone of een ander heeft uitgelaten. Na zijn terugkeer nam Jorissen zijn ambt als staatsprocureur — nu onder het Engelsche bewind — weder op; want na overleg en op aanraden van Burgers hadden alle ambtenaren, met uitzondering van één, te weten J. Bakker, landdros-klerk te Barberton, zich bereid verklaard hun betrekking te blijven waarnemen.¹ De Engelsche regeering vond Jorissen echter onbekwaam voor zijn ambt en ontsloeg hem in Augustus van het volgend jaar. Dat hierbij ook voor een deel de wensch heeft voorgezeten om het staatsprocureurschap te gunnen aan een persoon, die een getrouwer en gehoorzamer dienaar van Engeland was, mag wel worden aangenomen.

Er kwam echter nog een andere beweegreden bij. Sir Bartle Frere, de hooge commissaris, was geen vriend der Hollanders in Transvaalschen dienst. Voor hem waren het allen avonturiers, zooals hij zich herhaaldelijk in geschriften over hen heeft uitgelaten.

Na zijn ontslag vestigde Jorissen zich te Pretoria als advocaat. Hij had hiertoe het recht verkregen door de order van het Hooggerechtshof, die aan de gevestigde procureurs, die bewijzen konden feitelijk, hoewel zonder den titel, de taak van advocaat te hebben vervuld, dien rang verleende,

Inmiddels was door de Transvalers een algemeene volksstemming gehouden om den Engelschen staatslieden te doen zien, dat het volk tegen de annexatie was. 6581 handteekeningen spraken zich tegen en slechts 587 voor de inlijving uit. Dit geschiedde op de bijeenkomst te Doornfontein, waar

¹ Dr. N. Mansvelt. »De betrekkingen tusschen Nederland en Zuid-Afrika" enz.

Kruger en Joubert naar Engeland werden afgevaardigd om dezen uitslag aan den Britschen Minister van Koloniën mede te deelen.

Jorissen was op deze bijeenkomst niet tegenwoordig. De Boeren zouden hem echter toch niet tot lid der deputatie hebben gekozen; want bij de eerste zending was hij het niet altijd eens geweest met Kruger, die zich genoodzaakt had gezien, zonder mede-onderteekening van Jorissen, aan de Engelsche regeering te schrijven, omdat hij van gevoelens omtrent de te volgen politiek verschilde met zijn mede-afgevaardigde.

Ook deze deputatie kon geen resultaat bereiken en deed den 10en Januari 1879 te Wonderfontein verslag van haar zending aan 3000 verzamelde Burgers. Het schijnt dat op deze samenkomst Jorissen evenmin aanwezig was. Eerst toen de ontmoeting van Sir Bartle Frere met de burgers zou plaats hebben, zond het Comité Chr. Joubert naar Pretoria, om Jorissen te vragen als rechtsgeleerd adviseur der Boeren op te treden.

Het strekt Jorissen tot eer, dat hij aan dien oproep heeft gehoor gegeven; want hij wist dat hij noch bij de Boeren, noch bij hun voormannen populair was. Geestdrift voor hun zaak en ongetwijfeld ook een zekere mate van trots, dat men niet zonder zijn steun en raad kon, hebben „den Hollander, die nog geen span ossen kon aandrijven of inspannen, doch alleen maar kon schrijven en praten,” zooals sommige Boeren van hem zeiden, bewogen het lot der Transvalers te deelen.

Van het onderhoud dat Sir Bartle Frere met de voormannen der burgers had, is een verslag in snelschrift gemaakt, dat ongeveer woordelijk is. Dit verslag beslaat niet minder dan twaalf bladzijden in het Blauwboek (C. 2367). De Boeren hadden naar deze samenspreking met den Hoogen Commissaris een en twintig afgevaardigden benoemd; terwijl E. Bok als secretaris en Jorissen als rechtskundig raadsman optraden.

Dit stenografisch verslag van twaalf bladzijden had zich ge-

makkelijk tot drie of vier kunnen bepalen, want, zooals Jorissen terecht schrijft: „Zonder ons de moeite te geven om met hem in redewisseling te treden, en zijne beweringen te wederleggen, was het onverzettelijk en bijna eentonig antwoord: „Wij zullen niet berusten in de annexatie; Sir Theophilus Shepstone heeft de regeering bedrogen.”¹

Het einde dezer samenspreking was, dat Sir Bartle Frere zich bereid verklaarde een verzoekschrift aan de Koningin door te zenden. Deze petitie² werd door Jorissen opgesteld. Zij is feitelijk geen smeekschrift, maar vormt de waardige uiting van een volk dat groot onrecht is aangedaan, welk onrecht alleen kan worden goedgeemaakt door de teruggave van hetgeen aan de natie is ontnomen.

Jorissen is terecht trotsch op dit geschiedkundig stuk, het eerste van een aantal zeer belangrijke en belangwekkende documenten door hem opgesteld, en die stukken van beteekenis vormen in de gedenkrollen van den strijd der kleinere volken tegen Engeland in de 19e eeuw, zooals Cd. Busken Huet van de Derde proclamatie zegt.³

Sir Bartle Frere had op deze bijeenkomst snel bespeurd, wie naast de aanvoerders, zooals Kruger en Joubert en Pretorius, de mannen van wetenschappelijke ontwikkeling waren, die de Boeren met raad en daad steunden. In hen zag hij natuurlijk, zooals elke Engelschman, zijn ergste vijanden. Enkele dagen na de samenspreking te Kleinfontein, den 17^{en} April 1897, schreef de Hooge Commissaris aan Sir Michael Hicks Beach, den toenmaligen minister van koloniën:

„Indien ik mag oordeelen naar de heeren waaruit de deputatie bestond, en anderen van hun klasse, die ik de eer had te ontmoeten sinds ik in Transvaal kwam, dan zijn de voor mannen, op weinig uitzonderingen na, mannen, die eerbied

¹ *Transvaalsche Herinneringen*, blz. 47.

² Id. bijlage 3.

³ *Litterarische Fantasiën en Kritieken*, 22e deel.

en achting verdienen voor de vele lofwaardige en aangename eigenschappen als burgers en onderdanen.....

„De weinige uitzonderingen zijn meestal vreemde avonturiers van verschillende soorten en naties, Engelschen, Ieren en Schotten, Joden, Amerikanen, Hollanders, Duitschers, Belgen en Portugeezen, die hoewel vaak goed onderlegd en van nature begaafd, zelden mannen zijn van hoogstaand karakter of met onzelfzuchtige bedoelingen. Zij verkrijgen grooten invloed onder de minder ontwikkelde Boeren.....”

Tot de mannen, van wie hier zulk een vlelend beeld gegeven wordt, behoorden voor Frere natuurlijk in de allereerste plaats Jorissen, Bok en nog enkelen.

Bij de voormannen der Boeren had Jorissen inmiddels het volle vertrouwen in zijn oprechte gevoelens en vooral in zijn bekwaamheid herwonnen. Jorissen van zijn kant had de Transvalers beter leeren kennen. Hij had gezien dat zij niet „volkomen” gebrek aan vaderlandsliefde hadden, zooals hij, nog onder Burgers' invloed, dacht. De twee jaren, die sinds de annexatie verlopen waren, hadden hem doen begrijpen, dat de Boeren bereid waren veel voor het vaderland op te offeren, mits zij slechts geleid werden door den waren man. Van de samenkomst te Kleinfontein af, zou Jorissen's rijzige gestalte op geen enkele historische bijeenkomst der Burgers meer ontbreken.

Hij bleef intusschen te Pretoria werkzaam als advocaat. Betwijfeld mag echter worden of zijn rechtspraktijk hem veel heeft opgeleverd. De „loyalen” zullen Jorissen's hulp wel niet hebben ingeroepen en zelfs de menschen wier sympathieën naar de burgers neigden, zullen zich wel hebben gewend tot bij de rechterlijke ambtenaren meer geziene advocaten.

In het begin van 1880 vertrokken Kruger en Joubert naar de Kaapkolonie, om daar de verwerping te bewerken van het wetsontwerp der federatie, welk concept tot strekking had het houden eener samenspreking van vertegenwoordigers der Z. A. Staten te Kaapstad, teneinde te komen tot een

Statenbond. Jorissen beweert in zijn boek, dat hij behoorde tot deze deputatie. Bij de bewerking van zijn „Gedenkschriften” waarin Jorissen’s naam als medevaardigde ontbreekt, verklaarde President Kruger in zijn teekenende terminologie, dat „Jorissen net maar saamliep”. Jorissen is er echter niet de man naar om „saam te loopen” en niet „saam te praten”. Men kan er dus wel zeker van zijn, dat ook hij in niet geringe mate heeft bijgedragen tot het succes dezer deputatie. Niet alleen toch leed het federatieplan schipbreuk, maar de kolonie werd ook, tengevolge der komst van en besprekingen met deze Transvalers, zeer geestdriftig of beter gezegd edel verontwaardigd. Zij hernieuwde haar protest tegen de inlijving, thans echter met groote klem, en een deputatie uit het Parlement drong er bij den Gouverneur op aan, dat de onafhankelijkheid zou hersteld worden, als het officieel bleek, dat het volk van Transvaal tegen Engelsch bestuur was. Deze uiting der Kolonie, gevoegd bij het besluit van den Vrijstaatschen Volksraad, ongeveer een jaar te voren, waarbij sympathie werd uitgesproken met de pogingen van Transvaal tot herstel der onafhankelijkheid, gaf den burgers natuurlijk grootten moreelen steun. Toch zouden zij met het geweer hun vrijheid moeten heroveren. Protesten, hoe krachtig ook, zouden hun levenswensch niet tot werkelijkheid brengen.

Zoodra de deputatie uit de Kaapkolonie was teruggekeerd, ging Jorissen weder naar Pretoria. Toen echter, na het incident van Bezuidenhout’s wagen, de botsing niet meer kon uitblijven, verlieten hij en Bok — die het beroep van zaakwaarnemer te Pretoria uitoefende — die stad, om er eerst na den vrede terug te keeren als leden der herstelde Boeren-regeering.

M. W. Pretorius, de voorzitter van het Volkscomit , en E. Bok, de secretaris, die het ultimatum aan de Engelsche regeering hadden onderteekend, waarbij het herstel der onafhankelijkheid werd geëischt,¹ waren gevangen genomen.

¹ Proclamatie van 16 Dec. 1879.

Celliers, de hoofdredacteur van *de Volksstem*, had eenzelfde lot ondervonden. De verontwaardiging van het volk had den Hoogen Commissaris echter doen besluiten, hen weer in vrijheid te stellen. Jorissen had men ongemoeid gelaten, hem alleen gefnuikt in zijn broodwinning. Doch er zou nu spoedig een dag komen, dat de Engelschen hem voor hun allergevaarlijksten tegenstander hielden, en toen zij begrepen dat Engeland per slot van rekening, al werd het door het oorlogsgeluk begunstigd, den Boeren hun zin zou moeten geven, toen vlasten vele Engelschen erop, „dat althans Jorissen aan de galg zou komen”.¹

Zoo was in enkele jaren dus de toestand veranderd: Jorissen, bevriend met Shepstone in 1877 en ambtenaar onder het Engelsche bewind, zou met Kruger en Joubert, de mannen voor wie hij enkele jaren te voren nog slechts zeer geringe waardeering had, den strijd om de afhankelijkheid leiden en tot een goed einde brengen. Trouwens, niet alleen bij Jorissen had die ommekeer plaats gehad, ook bij anderen had zich in meer of mindere mate hetzelfde voorgedaan. Paul Kruger was, totdat hij als lid der eerste deputatie naar Engeland ging, deel blijven uitmaken van den Uitvoerenden Raad. Sir Garnet Wolseley, die in 1879 Sir Bartle Frere als Hooge Commissaris was opgevolgd, had hem weder een zetel in dit regeeringslichaam aangeboden. De omstandigheden waren nu echter zoo veranderd, Engeland had zoo volkomen getoond dat het zijn onrechtvaardige daad niet wilde goedmaken, dat de leeuw van Rustenburg dit aanbod als een belediging opvatte. Zoo waren de Burgers, in 1877 verpletterd door de gewelddaad van Shepstone, twee jaar later slechts door den persoonlijk invloed van de voormannen of van hun afgevaardigde, Jorissen, in bedwang te houden. Het vuur smeulde. Slechts één windstoot was noodig, om het in groote

¹ Dr. J. W. G. van Oordt. *De Transvaalsche gebeurtenissen en de toekomst van Zuid-Afrika.*

vlammen op te slaan. Die windstoot was het verkoopen van den wagen van Bezuidenhout wegens het niet opbrengen zijner belastingen. Kommandant Piet Cronjé verscheen op die vendutie met een gewapend kommando, wierp den rechtsgeleerde Moquette — door de Boeren schertsenderwijze Banket genoemd — van den wagen en bracht dezen in triomf terug naar Bezuidenhout. De teerling was geworpen. Kruger liet onmiddellijk generaal Joubert bij zich komen. Het Volkscomité vergaderde. De Engelsche regeering deed door Hudson, den Transvaalschen Gouvernements-secretaris, nog een poging om de Burgers rustig te houden, hun allerlei vrijheden voor- spiegelende, doch onder de Britsche vlag. Maar Kruger, die door den Gouvernements-secretaris in den arm werd genomen, verzekerde dat de Boeren niet meer in bedwang te houden waren, en met deze boodschap kon Hudson, na een onder- houd van drie uur, naar Pretoria terugkeeren.

Toen kwam Paardekraal, waar meer dan achtduizend Bur- gers hun eigen Regeering herstelden en, daar de President buitenslands was, Paul Kruger, den vice-president, opdroegen den Volksraad bijeen te roepen. De proclamatie, die het einde was van den zoovele jaren onomwonden geuiten eisch tot herstel der onafhankelijkheid, werd een zeer uitvoerig staats- stuk, waarin nogmaals de geheele geschiedenis der republiek werd nagegaan, van het sluiten van het Zandrivier-verdrag tot dezen geschiedkundigen dag, waarop het eigen bewind weder werd in het leven geroepen. Jorissen en Bok waren de stellers van dit manifest, dat de zaak der Boeren voor de rechtbank der volkeren helder en krachtig uiteenzette.

Kruger, Marthinus Wessel Pretorius en P. Joubert werden gekozen tot een driemanschap, terwijl hun terzijde stond een Uitvoerende Raad, waarin ook Jorissen zitting had. Zoodra nu het volk het herstel zijner regeering had geëischt, begreep Jorissen dat die regeering ook behoorlijk gevestigd diende te wezen en moest toonen, dat zij in staat was haar gezag te handhaven. Hij zette Kruger dit denkbeeld uiteen en wees

Heidelberg aan als de zetelplaats der regeering. Jorissen, de onhandige Hollander, bewees op dat oogenblik niet alleen een bekwaam diplomaat, doch ook een bekwaam strateeg te zijn; want Heidelberg, centraal gelegen als het bovendien was, bood een zeldzaam steunpunt, om van daaruit troepen te be-stoken die van Natal op Pretoria mochten aanrukken. En Jorissen deed meer. Hij richtte met Bok de geheele admini-stratie in, zoodat zij, de omstandigheden in aanmerking geno-men, aan billijke eischen voldeed. Hij regelde de financieele aangelegenheden en drong er zelfs op aan, dat de proclamaties en verdere staatsstukken, die het licht mochten zien, gedrukt werden. Kommandant Cronjé werd met een commando naar Potchefstroom gezonden, om voor het drukken der proclamatie te zorgen. Hier werd het eerste schot gelost. Een van Cronjé's burgers, op post staande, werd in den arm geschoten door de Engelschen. Nu moest van Boeren-zijde gehandeld worden, nog te meer omdat de Burgers door den Engelschen gouverneur tot „rebellen” waren verklaard en de in het land aanwezige troepen waren opgecommandeerd om den „opstand” te dempen.

Snel en krachtig hebben de Boeren toen gehandeld. Binnen één week waren alle Engelsche bezettingen volkomen inge-sloten of vastgelegd, zooals de Transvalers teekener ziggen. Behalve de dorpen, waar die bezettingen lagen, waren de Boeren meester van het geheele land. Bronkhorstspuit, Schuinshoogte en ten slotte Amajuba getuigden van hun krijgsbeleid. Maar terwijl buiten om de vrijheid geworsteld werd, drukte een wellicht zwaardere taak op de schouders van Kruger, Jorissen, Pretorius en Bok, en op die der beide eerstgenoemden het meest. Met de weinige middelen die ten dienste stonden, moest worden gezorgd dat het den Burgers te velde aan niets ontbrak; aan voedsel, paarden, noch ammunitie. De patronen werden door de Boeren zelf gemaakt, het brood werd door de vrouwen gebakken, de paarden werden van alle zijden aangevoerd, gekocht of ten geschenke ontvangen. En aan de geregelde uitdeeling mocht niets ontbreken; want

vooral Piet Joubert was van oordeel dat een soldaat die aan iets gebrek heeft, zijn plicht niet naar behooren kan vervullen. Hij stelde hooge, zoo niet onmogelijke eischen aan het „commissariaat”, en de middelen van vervoer waren in die dagen niet zoo geregeld als in den tweeden strijd voor de onafhankelijkheid. De arbeid was dus vele malen moeilijker. En wanneer dat alles behoorlijk geregeld was, dan bleef er nog veel te doen. De verschillende kommandanten der Boeren waren wel zeer vaderlandslievende mannen en den Engelschen bevelvoerenden officieren in strategie de baas; maar wat wisten zij van diplomatie en dergelijke zaken. Indien Kruger en Jorissen niet overal aan gedacht hadden, dan zouden die kommandanten zich allicht in hun goedgeloovigheid door hun Engelsche tegenstanders tot het doen van concessies hebben laten verleiden, die der Boerenzaak tot onberekenbaar nadeel zouden zijn geweest.

Na Amajuba kwam het bericht van den tusschen Gen. Joubert en Gen. Sir Evelyn Wood gesloten wapenstilstand, een overeenkomst die groote vreugde, maar meer nog groote teleurstelling bracht in de zetelplaats der regeering. Teleurstelling, omdat dit uitstel der vijandelijkheden den Engelschen gelegenheid gaf hun troepen aan te vullen met de versterkingen uit Engeland, die reeds geland waren of elken dag Zuid-Afrika dichter naderden. Groote vreugde, omdat deze overeenkomst de Boeren, die bij het uitbreken van den oorlog tot rebellen waren verklaard, nu tot een oorlogvoerende partij maakte. Het was Jorissen, die onmiddellijk deze lichtzijde van den wapenstilstand zag, en dadelijk besloten was, er niet alleen later, bij de vredes-onderhandelingen, partij van te trekken, indien dit mocht noodig zijn, doch ook er gebruik van te maken in de mededeelingen aan de te velde staande burgers, om dezen moed en vertrouwen in te spreken door dit eerste diplomatieke succes.

Kruger, Wessel Pretorius, Maré en Dr. Jorissen reden naar Amajuba, waar zij hartelijk door de Boeren verwelkomd werden. De onderhandelingen met de Engelschen zouden beginnen.

Sir Evelyn Wood noodigde de Boeren-vertegenwoordigers uit de samensprekingen te houden in het huis van O'Neil, gelegen aan die zijde van den Amajuba, welke in het bezit der Engelschen was. Jorissen was hier sterk tegen. Hij wilde, dat men de Engelschen zou ontmoeten op neutraal terrein als het ware; op een punt halverwege tusschen beide legerplaatsen gelegen, en dat ieder zijn eigen tenten en verdere benoodigdheden zou meebrengen. Jorissen wenschte dat bij deze samenkomst de vlag der republiek zou wapperen naast het Engelsche dundoek. En aldus geschiedde 't. Het was een teeken van onafhankelijkheid, dat zeker mede bijgedragen heeft tot den vooropgezetten wensch der Engelschen, om Jorissen bij de onderhandeling zooveel mogelijk over het hoofd te zien, iets wat hun niet is mogen gelukken; immers Kruger en Jorissen zijn de beide voornaamste personen aan Transvaalsche zijde bij die samensprekingen geweest.

Jorissen ook wilde, dat men van Boerenzijde zeer besliste eischen zou stellen en aan de hoofdvorwaarden niet zou laten tornen. Dagen van samensprekingen gingen voorbij, zonder dat men vorderde. Integendeel, het scheen alsof Engeland nooit bereid zou zijn op de door de Boeren gestelde voorwaarden vrede te maken. Totdat President Brand kwam, de man die door zijn invloed, zijn ambt en zijn persoonlijkheid aangewezen was om de schaal naar oorlog of vrede te doen overslaan. De Boeren-voormannen spraken ernstig met Brand, die ter wille van den vrede tot toegeven gestemd was. Doch allengs werd het hem duidelijk dat bij zijn mede-Afrikaners de onverzettelijke wil heerschte, om van de Engelschen zonder eenig voorbehoud terug te nemen, wat hun door Shepstone in 1877 was ontfutseld. En toen bij President Brand eenmaal die overtuiging was gewekt, las Jorissen hem zijn „Derde Proclamatie”¹

¹ Bij het schrijven dezer schets ben ik herhaaldelijk in de groote verzoeking gekomen om lange aanhalingen te doen uit Jorissen's *Transvaalsche Herinneringen*. Vooral zijn uitvoerige schildering der vredesonderhandelingen levendig, geestig geschreven, maakte het moeilijk aan die verzoeking weerstand

voor, het stuk dat al wat Afrikaner was te wapen riep om te strijden, niet voor de zaak van Transvaal, maar voor het goed recht van alle Afrikaners.

Toen was Brand overwonnen. Hij zou alles inspannen om Zuid-Afrika voor zulk een ramp te bewaren. Den volgenden morgen was hij een uur vóór den tijd der samenkomst naar Sir Evelyn Wood gereden. En Engeland gaf toe; niet gracieuselijk echter, het trachtte op alles te beknibbelen. Maar daartegen waakte Jorissen weer. De Engelsche opperbevelhebber vond het niet noodig een protocol van het resultaat der onderhandelingen op te maken. Jorissen stond daarop, en wist ten slotte Kruger en Joubert, die zich door Wood's vriendschappelijkheid in slaap lieten sussen, aan zijn zijde te krijgen. Wood gaf toe, maar wreekte zich door beslist te weigeren dat ook Jorissen zijn handteekening onder dit protocol zette, waartoe deze als mede-onderhandelaar zeker volkomen was gerechtigd.

te bieden.

Trouwens ik sta in mijn bewondering voor die hoofdstukken uit Jorissen's boek in goed gezelschap. Busken Huet, in zijn reeds genoemde beschouwing over dit werk van Jorissen, spreekt ze herhaaldelijk uit.

En waar ik van de »Derde proclamatie» sprak, daar had ik willen citeeren enkele der zinnen vol ingehouden hartstocht, zinnen die bestemd waren Zuid-Afrika van de Limpopo tot Tafelbaai in vlam te zetten, zinnen, die door hun kracht en gloed zeker hun ijselijken plicht zouden hebben vervuld. Maar Dr. Jorissen's »Derde Proclamatie» mag ik bekend achten. Ook in het begin van den jongsten Zuid-Afrikaanschen oorlog is zij wederom afgedrukt, toen in *de Volksstem*. Immers, ook toen ging de strijd niet om het lot van de Zuid-Afrikaansche Republiek, maar om het Afrika voor de Afrikaners of voor de Engelschen. Dr. Jorissen schreef in 1896, toen hij zijn »Derde Proclamatie» openbaar maakte: »Het wapen, destijds zeker een tweesnijdend zwaard, is nu gelukkig door de betere omstandigheden, stomp en verroest.» Had hij Krugers scherp vooruitzienden blik bezeten, dan had hij geweten dat de omstandigheden in 1896 niet beter maar slechter waren dan ooit. De geschiedenis van 1877 herhaalde zich in 1896. Jorissen maakte in 1896 zijn »Derde Proclamatie» bekend, omdat er bij hem geen vrees meer was dat de strijd van alle Afrikaners om het erf der vaderen nogmaals zou losbarsten. Kruger bewapende zijn volk met het beste oorlogsmateriaal, omdat hij die worsteling in 1896 juist zag komen.

De Pretoria-Convention kwam tot stand. Had Engeland's vertegenwoordiger bij de onderhandelingen duidelijk uiteen gezet, dat onder suzeriniteit moest worden verstaan: dat het land volkomen zelfbestuur had wat betreft zijn binnenlandsche aangelegenheden, doch dat het geen stappen kon doen tegen of bij een buitenlandsche mogendheid zonder toestemming van den Suzerein; in de Conventie had het de beteekenis der Suzereiniteit zoo verzwaaard, dat het voeren van diplomatieke onderhandelingen met vreemde mogendheden zou moeten geschieden door H. M.'s diplomatieke en consulaire ambtenaren in den vreemde. Ook de grensregeling was den Boeren niet naar den zin, en evenmin de bepaling dat het oproerig kafferhoofd Secoecoeni weder op vrije voeten moest worden gesteld. Toen de Volksraad dan ook bijeenkwam, kostte het al de overredingskracht en invloed der regeeringsmannen, om den Raad tot het bekrachtigen dezer Conventie te bewegen. Ten slotte deed hij het, zij het dan onder protest en nadater vaak zeer heftige redevoeringen waren gehouden.

Een enkel voorbeeld om Jorissen's aangeboren diplomatieke gaven te teekenen, gaven waarvan Dr. J. W. G. van Oordt schreef: „Wat Joubert, Cronjé, Frans Joubert, Henning Pretorius e.a. met het geweer hadden gewonnen, dat lieten (bij de latere vredesonderhandelingen) de beradenheid en standvastigheid van een Kruger en de schrandereheid en diplomatische bedrevenheid van een Jorissen niet verloren gaan.”

De Boeren-voormannen dan onderhandelden over de ontwerp-conventie van Pretoria. „Enkele artikelen der ontwerp-conventie (ik haal hier Jorissen's eigen woorden aan) lieten wij onaangeroerd; die werden dan stilzwijgend als aangenomen beschouwd. Zoo b.v. art. 1, waarin onder den aanhef: „the name of the State hereinafter to be called the Transvaal,” de grenzen der republiek werden opgegeven. De opstellers meenden daarmede een stillen wensch der Britsche regeering te verwezenlijken. Men hield in Londen niet erg van den naam „Zuid-Afrikaansche Republiek.” Voor het moederland

ligt in dien naam iets omineus. Wij hielden ons stil en maakten de commissie niet opmerkzaam op de technische kracht van den term „hereinafter”.

„Toen een dag of twee na de teruggave van het land de proclamatie verscheen, die de instelling van het Hooggerechtshof aankondigde, werd daarin de naam van het Hof opgegeven als: „Het Hooggerechtshof der Zuid-Afrikaansche Republiek”. De Engelsche regeering meende hierin een breuk der conventie te zien, omdat wij overeengekomen waren aan het land in het vervolg den naam van Transvaal te geven. Wij konden met oprechtheid verklaren, dat onze eenige overeenkomst was geweest in dit document, nl. het ontwerp der conventie, den naam Transvaal te bezigen, maar dat wij verre van beloofd te hebben aan de republiek haar ouden naam te ontnemen, onze spijt niet konden ontveinzen over den schijn, alsof men op een listige wijze ons in een hinderlaag wilde lokken”.

De „wij”, van wie Jorissen hier spreekt als van de Boeren-vertegenwoordigers die het woord „hereinafter” stilzwijgend lieten voorbijgaan, zal buiten Jorissen misschien nog alleen Bok zijn geweest. De anderen zullen het verschil wel eerst hebben bemerkt, toen men er hen opmerkzaam op maakte. Algemeen was men in de Z. A. R. Jorissen dankbaar, dat hij door zijn grootere kennis van de kracht van het Engelsche woord dan de Engelschen zelf, den bij de Boeren geliefden naam van Zuid-Afrikaansche Republiek had behouden.

De Transvalers hadden zeer terecht ingezien, dat de Pretoria-conventie nimmer beide partijen op den duur zou bevredigen. Den Boeren, die den strijd voor hun recht eerlijk gewonnen hadden, moest deze conventie altijd als een groote onrechtvaardigheid van Engeland hinderen, of zooals Kruger het zeer eigenaardig uitdrukte: „Engeland had in 1877 een pond ontnomen, en in 1881 slechts 10 shilling teruggegeven”.

De onbillijke regeling der Westergrens, waardoor de Z. A. R. een belangrijk deel van haar grondgebied moest afstaan,

leidde reeds kort na de bekrachtiging der Conventie tot verwickelingen met Engeland. Zelfs een zoo kort mogelijke uiteenzetting der kwestie zou mij al spoedig het mij toegestane bestek doen overschrijden, en is bovendien in deze levensschets minder ter plaatse, hoewel Jorissen als Staatsprocureur een voornaam deel genomen heeft aan den loop dezer verwickelingen. Met Kruger en Bok was hij zeker degene die het beste op de hoogte van dit geschil was. Toen dus de briefwisseling met Engeland over deze Westergrens-kwestie meer en meer dreigend werd en Jorissen zes maanden verlof had gekregen om naar Europa te gaan, kostte het hem betrekkelijk weinig moeite de Transvaalsche regeering te bewegen hem toestemming te verleen, om tegelijk bij den Engelschen Minister van Koloniën de zaak der Z. A. R. te bepleiten.

Ik zeg betrekkelijk weinig moeite; want velen in de Z. A. R. zagen met leede oogen Jorissen's invloed. Bovendien was Dr. Jorissen niet iemand van een aangenaam karakter. Heftig en hartstochtelijk van temperament, was hij in meeningsverschillen vaak scherp en kwetsend. Van vele zijden onderzond zijn voorstel dus tegenwerking; maar Kruger, die ook wel te lijden had onder Jorissen's snijdende uitvallen, was groot genoeg van karakter om het nut der plannen van den Staatsprocureur in te zien, en bij hem ging het belang van land en volk boven alles. Hij had groot vertrouwen in Jorissen's bekwaamheden en dreef door, dat van de reis officieel werd kennis gegeven aan den minister van koloniën. Zonder officiële opdracht vertrok Jorissen; gelukte hem te Londen dus niets, dan was er nog niets verloren, want de Transvaalsche regeering had geen échec geleden.

Jorissen was fortuinlijk in Londen. De toenmalige minister van koloniën was een eerlijk politicus. Hij begreep de klachten over de onrechtvaardige bejegening. Lord Derby voelde dat Transvaal in 1877 wel alles was ontnomen, doch dat zij in 1881 niet alles had teruggekregen. In de helft van Juli 1883 was Jorissen met zijn besprekingen zoover gevor-

derd, dat Lord Derby zich bereid verklaarde een deputatie uit Transvaal te ontvangen om over de herziening der Conventie van 1881 te onderhandelen.

Weer was Jorissen op weg een belangrijke diplomatieke overwinning te behalen. Maar het beëindigen dezer onderhandelingen zou niet aan hem worden toevertrouwd. De op hem afgunstigen, en voornamelijk zijn groote tegenstander, ook in de politiek, Ds. S. P. du Toit, de Superintendent van onderwijs dier dagen, waren er in geslaagd Jorissen tijdens zijn afwezigheid uit het zadel te lichten. Door den invloed dezer afgunstigen nam de Volksraad een besluit, waarbij het salaris van den Staatsprocureur van £ 650 op £ 1000 werd gebracht en den toenmaligen waardigheidsbekleeder — in casu dr. Jorissen — met 1 Augustus van dat jaar ontslag werd verleend, omdat hij de noodige bekwaamheid en de bevoegdheid voor die betrekking miste.¹

Dit ontslag kreeg Jorissen per telegraaf, den middag van den zelfden dag, waarop hij s' ochtends de mededeeling naar Pretoria had gekabeld, dat de Engelsche regeering bereid was over de herziening der Conventie te onderhandelen.

Zijn tegenstanders waren echter niet tevreden met dit ontslag. Jorissen moest voor goed onschadelijk worden gemaakt. Ds. du Toit publiceerde in de *Patriot* zijn 33 beschuldigingen tegen Dr. Jorissen, liet ze in vlugschriftvorm herdrukken en bij duizende exemplaren in Transvaal verspreiden.

Zelfs in Nederland waren zijn vijanden er in geslaagd, wantrouwen te wekken tegen den zoon, die in den jare van '80 zooveel had gedaan om den roem van den Hollandschen naam hoog te houden; tegen den Hollander, die, zooals Busken Huet schrijft, buiten Nederland, op het gebied der practische diplomatie, een waardige vertooning heeft gemaakt.

¹ Zooals men weet was Jorissen slechts procureur en was hem alleen de titel van advocaat geschonken door de order van het Hooggerechtshof in 1877, waarbij aan alle procureurs, die feitelijk den arbeid van advocaat verrichtten, die rang verleend werd.

Toen Dr. Jorissen in 1883 in Europa kwam, werd hij door alle Boerenvrienden natuurlijk met geestdrift ontvangen. Dit duurde echter niet lang.

In het jaarverslag der Ned. Z. A. Ver. van 1882/83 leest men: „De komst van Dr. E. P. G. (moet zijn E. J. P.) Jorissen in den lande en zijn conferenties met Engeland werden door het bestuur uwer vereeniging met de meest mogelijke belangstelling gade geslagen, het aanvankelijk succes bij de Engelsche regeering, met vreugde begroet.

„Eene in Mei gehouden bestuursvergadering werd door Z. H. E. G. bijgewoond en daarin alle inlichtingen verstrekt betreffende plannen door de bestuurders gekoesterd, in verband met het doel der Vereeniging.

„Die plannen bepalen zich thans nog hoofdzakelijk tot het oprichten van een bank in Z. A., met Hollandsch kapitaal en door Hollanders bestuurd.

„Van de zijde der Transvaalsche regeering is men waarschijnlijk geneigd, indien iets dergelijks kans mocht hebben tot stand te komen, belangrijke concessiën te verleenen.”

Tot zoover het verslag. Nu was het ook juist dit bankplan, dat door de tegenstanders gebruikt werd om Jorissen in Holland zwart te maken en van zijn invloed te berooven. Onderhandelingen van de regeering in Transvaal met de Ned. Handel-Maatschappij over het oprichten van een nationale bank, waren op niets uitgelopen. Een financieele commissie uit den Volksraad, die ook deze kwestie te onderzoeken had, weet aan Jorissen's invloed deze mislukking. Jorissen zou een andere bank-concessie begunstigd hebben. In een vlugschrift „Mijn advies” heeft Jorissen deze beschuldiging weerlegd. Maar het kwaad was gedaan: Jorissen was in Holland niet meer de man van 1880. Nog waren er velen, die in hem geloofden; doch het algemeene vertrouwen van regeering en Boerenvrienden was geschokt.

Ds. Du Toit, die deel uitmaakte van de tweede deputatie, welke de onderhandelingen voerde met de Engelsche regeering over

de herziening der Conventie van Pretoria en in Holland met uitbundige geestdrift werd ontvangen, zal van zijn verblijf in Nederland wel gebruik hebben gemaakt om zijn bizonderen vijand Jorissen in een niet al te gunstig daglicht te stellen bij diens landgenooten. Ds. Du Toit heeft zeer waarschijnlijk Jorissen in 1884 voor goed onmogelijk gemaakt in het Holland dier dagen.

President Kruger's houding in deze ontslag-kwestie is steeds onverklaarbaar geweest. Jorissen, heftig als altijd, verwijt Kruger die houding zeer scherp. In de *Transvaalsche Herinneringen* schrijft hij (blz. 131): „Wij kwamen van onze reis in Europa, in Februari 1883 aangevangen, een jaar later in Pretoria terug. Ik had opgehouden in eenige betrekking tot de regeering te staan. De vroegere vertrouwelijke omgang met den heer Kruger was onherroepelijk voorbij. Het lag en ligt ook nu nog niet in zijn karakter, openhartig een onrecht te erkennen of openlijk te herstellen.”

Dit is niet waar. Dr. Leijds, die President Kruger waarschijnlijk beter heeft leeren kennen dan Jorissen, verhaalt in *De Volksstem*¹ in juist tegenovergestelden zin van hem. Hij zegt: „En hij (Kruger) zag er evenmin tegen op om, als hij begreep, in het ongelijk te zijn, dat volmondig te erkennen en daarvoor zijn verontschuldigen te maken. Een treffend voorbeeld is mijzelf wedervaren. Het was nog in de dagen van mijn staatsprocureurschap, dat de President met mij in de een of andere zaak verschilde. Op het eene woord was het andere gevolgd en, zooals Kruger later zeide: „Mijn bloed is maar warm,” wat ten gevolge had dat hij verklaarde niet langer met mij te kunnen samenwerken, en dat een van ons zou moeten heengaan. Dit liet mij natuurlijk geen keuze, en ik beschouwde mijn werkring dan ook als geëindigd. Maar het kwam anders; 's nachts om drie uur werd aan mijn voordeur geklopt en..... daar was de President om mij te spreken.

¹ *De Volksstem* (Pretoria) van 14 December 1904.

Hij kon niet slapen — zeide Z.H.Ed. — den heelen nacht had hij liggen nadenken over de zaak, die tusschen ons verdeeldheid had gebracht en hij was tot de conclusie gekomen, in het ongelijk te zijn. Hij had daarna nog minder rust kunnen vinden en was dus gekomen om mij dat te zeggen, en tevens zijn spijt uit te drukken over de harde woorden, die gevallen waren. Is het wonder dat er geen einde aan deze samenwerking is gekomen?" vraagt Dr. Leijds ten slotte.

Wat mag dan de reden zijn dat President Kruger deze onrechtvaardige behandeling van Jorissen stilzwijgend heeft laten gebeuren? Van Oordt gelooft dat de President de zaak haar beloop liet, om een publiek *exposé* te voorkomen, wel wetende dat niet alleen Ds. du Toit in deze handeling betrokken was.¹

Later werd Jorissen benoemd tot rechterlijk ambtenaar te Johannesburg en in 1890 onder dat er in zijn wetenschappelijke positie iets veranderd was, tot lid van het Hooggerechts-hof, „na gehoord advies van den Hoofdrechter, die den Uitvoerenden Raad de verzekering gaf, dat Dr. Jorissen daartoe de wettelijke bevoegdheden bezat.”

Dit was voorzeker een groote voldoening voor Jorissen. Was het echter ook een soort van eerherstel van de zijde van President Kruger, die in Jorissen, tijdens de moeilijke dagen van '80 tot '84, steeds een trouw en bekwaam raadsman had gevonden? Voorzeker is het dit, zij het dan ook dat dit eerherstel wat laat is gekomen en dat, naar men wil, dr. Leijds sterk voor de benoeming van Jorissen heeft gewerkt, en van dezen de gedachte afkomstig is om den vroeger ontslagen Staatsprocureur voor dit gewichtig ambt voor te dragen.

Aan het einde van zijn leven heeft Kruger zijn meening over deze kwestie nog geuit, waar hij in 1902 in zijn „*Gedenkschriften*” laat schrijven: Door toedoen van Hoofdrechter Kotze en met behulp van Ds. du Toit, werd in de zitting van den Volksraad, waarin de commissie

¹ J. F. van Oordt: *Paul Kruger en de opkomst der Z. A. R.*

naar Engeland werd afgevaardigd, Dr. Jorissen op zeer onheusche wijze uit zijn betrekking als staatsprocureur gezet, waardoor Ds. du Toit kans kreeg, als lid der Deputatie naar Europa te gaan. Deze handelwijze tegenover Dr. Jorissen was niet alleen onheusch, maar ook in de hoogste mate onbillijk als men bedenkt welke diensten hij toen reeds aan de Republiek had bewezen."

Dat deze behandeling intusschen er niet toe heeft bijgedragen om Jorissen's karakter milder te maken, laat zich denken. Verbitterd kwam hij met zijn vrouw in Pretoria terug. Alleen de groote verontwaardiging zijner vrienden kon hem eenigszins troosten. Zijn eer en trots waren aangetast; want trotsch, om niet te zeggen zelfgenoegzaam, was Jorissen in hooge mate. Hij had veel voor de Z. A. R. gedaan, doch hij wist het en sprak het uit ook. Teekenende voorbeelden in dit opzicht vindt men in zijn *Transvaalsche Herinneringen* te over. Eén staaltje — misschien niet het sterkst sprekende, ik haal slechts voor de hand weg aan: „Intusschen, waar goed advies noodig was, heeft men dit dikwijls bij mij gezocht en verkregen."

Jorissen vestigde zich na zijn terugkeer weder als advokaat te Pretoria, niet echter als praktiseerend, doch slechts als consulterend rechtsgeleerde, en bleef zich inmiddels aan de staatkunde wijden, waar hij dit slechts kon doen.

Is het te verwonderen dat hij bijna onmiddellijk na zijn terugkeer den strijd aanbond tegen zijn vijand, Ds. du Toit, en in een openbare bijeenkomst te Pretoria tegen dezen een felle rede hield, waarin hij hem beschuldigde den Volksraad te misleiden? Immers, ook in de staatkunde stond Jorissen scherp tegenover den Paarischen dominé. Wilde du Toit den invloed van de Kaapkolonie in Transvaal versterken, Jorissen was met Kruger voor een politiek van isolatie. De Transvaal was een onafhankelijke staat, de Kaapkolonie stond onder Engelsch bestuur, en het binnensmokkelen van den Afrikaner-bond in de Z. A. R. scheen Jorissen evenmin wen-

schelijk, omdat dit de eigen onafhankelijkheid zou schaden.

Ook *De Volksstem* gebruikte Dr. Jorissen om zijn politieke denkbeelden te verkondigen. Menig mooi, helder gesteld artikel in die dagen is van zijn hand. De stichter van *De Volksstem* maakte van die bekwame redactioneele hulp gaarne gebruik.

Men bood Jorissen reeds het jaar van zijn terugkeer een kandidatuur voor den Volksraad aan, die hij echter niet aanvaardde; toen hij in 1885 evenwel wederom gevraagd werd, nam hij de benoeming aan en werd hij gekozen. Een Du Toitman leed de nederlaag. Jorissen had zich gewroken. Maar hij kwam in den Raad als een tegenstander der regeering. De wijze, waarop deze in het westen was opgetreden, de Bechuanaland-kwestie, had zijn instemming niet in het minst, en hij was er de man niet naar om die meening te verbergen. Rond, bijtend voor zijn opinie uitkomen, was nog steeds zijn karakter-eigenschap. Reeds den eersten dag dat hij zitting in den Volksraad had, lokte hij een heftige discussie met President Kruger uit over deze kwestie. Scherpe woorden vlogen over en weer, en alleen het gevaar dat gebrek aan eensgezindheid Engeland, evenals in 1877, een wapen tegen de republiek in de hand zou kunnen geven, maakte dat niet nog meer bittere verwijten van weerskanten werden gedaan.

Jorissen heeft zijn oordeel over deze Bechuanaland-kwestie uitgesproken in het tweede gedeelte zijner *Herinneringen en Waarschuwingen*, onder den titel „De Vredesonderhandelingen te Lange-Nek, Maart 1881”, te Pretoria bij J. F. Celliers verschenen. Kruger van zijn standpunt vond Jorissen's artikelen zeer onverstandig. „Hij beschouwde dat er door het schrijven van Dr. Jorissen bijna oproer, opstand en tweedracht was ontstaan onder het volk.”¹

Weer stonden dus beide mannen tegenover elkander, evenals in de jaren van Burgers' bestuur. Doch niet alleen Jorissen's verschil van inzicht in de Bechuanaland-kwestie deed hem

¹ Uit de officieele notulen der handelingen van den Volksraad van Mei 1885.

zoo heftig zijn tegenover Kruger; hij had ook zijn ontslag nog niet vergeten. Jorissen beschouwde Kruger niet meer met de oogen van 1880—81.

Toch zouden zij weldra weder één van willen zijn. De deputatie; die in 1884 de veranderingen der Pretoria-Conventionie te Londen had verkregen, was ook naar Holland gegaan om daar o.m. hulp en steun te vinden voor den aanleg eener spoorlijn van Pretoria naar Komatipoort, in aansluiting aan de Portugeesche lijn Ressano—Garcia—Lourenço Marquez. De deputatie had besloten, na overleg met de meest bekwame Nederlanders op dit gebied, om den aanleg en de exploitatie van dezen spoorweg over te laten aan concessionarissen. Dezen „moesten een Nederlandsche Maatschappij stichten, om geen gevaar te loopen van in minder goedgezinde handen te vallen en moesten de concessie kosteloos overdragen aan de te stichten Maatschappij”. Het vormen dezer Maatschappij was den concessionarissen echter niet zeer gemakkelijk gevallen. Tot tweemaal werd een inschrijving geopend, die echter beide malen mislukte. Nu werd op verzoek de concessie overgedragen aan een drietal heeren, van wie er twee tot de vroegere combinatie behoorden. Ook dezen waren niet gelukkiger. Twee overleden er, vóór de Maatschappij tot stand was gekomen, en de derde gaf alleen den moed niet op, omdat Jhr. Mr. Beelaerts van Blokland hem steunde en sterkte.

Van al deze mislukkingen maakten de anti-Hollanders in de Z. A. R. steeds gebruik om te trachten in den Volksraad stemming te verwekken tegen de concessionarissen. Deze oppositie werd natuurlijk aangemoedigd door de Engelschen en Kapenaren, die in een dergelijke lijn, die Transvaal volkomen onafhankelijk zou maken van het Zuidelijk spoorweg-net, een te groot financieel en politiek nadeel zagen. Maar Kruger en dr. Leijds, en naast dezen Jorissen, waakten er voor dat de concessie niet werd vernietigd, wat de oppositie wilde, omdat de termijn, waarop met den aanleg der werken moest zijn begonnen, was verstreken. Heftig streden alle

drie voor het behoud der concessie, maar het scheen in 1886 dat zij den strijd zouden verliezen.

„In een huiselijke vergadering,” aldus schrijft Jorissen zelf, „bij den Staatspresident, dwongen wij de bestrijders kleur te bekennen, en het voor de eenvoudige, maar oprechte leden van den Volksraad, wien de onafhankelijkheid der republiek ter harte ging, duidelijk te maken, dat de bestrijding van dien spoorweg voortkwam uit de zucht om Transvaal voor altoos aan handen en voeten gebonden, in handen te stellen van de Kaapkolonie.”

Jorissen had, van het oogenblik dat hij een woordje mee te zeggen kreeg in de staatszaken, voor dien spoorweg geijverd. Hij had President Burgers in diens plannen gesteund. Nauwelijks was het land weder vrij in 1881, of hij had Burgers' plannen¹ weder opgevat en was benoemd tot voorzitter eener commissie, die opmetingen had laten doen en kosten-berekeningen had laten maken. Hij was dus een dergenen, die het beste op de hoogte van zaken waren, en toen na deze huiselijke bijeenkomst de Volksraad ten slotte den termijn voor de uitvoering der concessie verlengde, werd Jorissen's aanbod, om naar Nederland te gaan en de concessionarissen te overtuigen dat nu vóór het eindigen van den gestelden tijd aan de voorwaarden moest zijn voldaan, dankbaar door de Transvaalsche regeering aangenomen.

¹ Het is eenigszins onjuist in dit verband van President Burgers' plannen te spreken. De plannen voor den kortsten Transvaalschen spoorweg toch dagteekenden uit de dagen van Potgieter, die al het denkbeeld had de republiek onafhankelijk te maken van Engeland, door een rechtstreeksche verbinding met de zee. In 1872 hadden verder de Hollander A. J. Munnick en de Zweed Forssmann een concessie gevraagd »tot het maken van een weg geschikt voor stoom- en andere trek machines van de Portugeesche grenzen tot de een of andere plek in de Z. A. R.» Van deze concessie is niets gekomen, omdat de heeren in gebreke zijn gebleven aan den Volkeraad hun voorwaarden bekend te maken. Wellicht zagen zij in, evenals Kruger in die dagen, dat de tijd voor een dergelijke onderneming nog niet was aangebroken.

Voor Jorissen echter was de Oosterlijn het plan van Burgers.

En werkelijk, in Augustus 1887 kon Jorissen naar Transvaal terugkeeren met de blijde boodschap, dat de maatschappij tot stand was gekomen, zij het dan niet met uitsluitend Nederlandsch kapitaal, zooals oorspronkelijk de bedoeling der deputatie was.

In 1886 was aan Jorissen's volksvertegenwoordigerschap een einde gemaakt door het besluit van den Volksraad om, bij wijze van bezuiniging, de vertegenwoordiging der steden af te schaffen. Een jaar na zijn terugkeer werd hij benoemd tot rechterlijk ambtenaar te Johannesburg en in 1890 tot rechter van het Hooggerechtshof, welk ambt hij heeft bekleed totdat, door de tweede annexatie der Republiek, er voor hem wederom geen plaats meer was onder Engelsch bewind.

De tijd van zijn rechterschap is voor Jorissen vrij rustig voorbijgegaan; slechts tweemaal is de rust onderbroken door belangrijke gebeurtenissen. De eerste maal was het de Jameson-inval. Jorissen gaf den Reformers ongelijk, omdat zij iets anders beoogden dan het herstel hunner grieven; doch hij voor zich vond die grieven niet alle even onrechtmatig. Hij behoorde tot degenen, die bij President Kruger op herstel van enkele dier grieven aandrongen. Doch toen het bericht kwam dat Jameson over de grenzen was getrokken, stond Jorissen zonder eenige aarzeling aan de zijde der regering. Hij werkte met de andere rechters hartelijk met den Uitvoerenden Raad samen. Met President Kruger was hij voor het overhandigen van Jameson en de zijnen aan de Engelsche rechters. Met Kruger wilde hij de edelmoedigheid der Boeren nog verder drijven en ook het oproerige Johannesburg vergiffenis schenken. Met President Kruger wilde hij niet Jameson en Johannesburg treffen, doch Rhodes en Chamberlain. Jorissen stelde de Vergeven-en-Vergeeten-proclamatie op, die den 10^{en} Januari 1896 werd uitgevaardigd.

Een jaar later stond Jorissen wederom tegenover President Kruger. Het was in de toetsingsrecht-kwestie. Hoofdrechter Kotze had in een vonnis neergelegd, dat de Volksraad niet

het recht had besluiten te nemen, die in strijd waren met de Grondwet. De regeering, vrezende dat zulk een uitspraak groote rechtsonzekerheid zou veroorzaken, diende bij den Volksraad een wetsontwerp in, bepalende dat raadsbesluiten kracht van wet hadden en dat de rechters de raadsbesluiten hadden toe te passen zonder eerst te onderzoeken of zij in strijd waren met de Grondwet of niet. De nieuwe rechters zouden een eed moeten afleggen, dat zij in den geest van deze wet zouden handelen, en de in functie zijnde rechters zouden een verklaring van die strekking moeten doen.

De Volksraad nam deze wet met groote meerderheid van stemmen aan. De rechters, opgeroepen om de verklaring af te leggen, weigerden echter allen, totdat Sir Henry de Villiers, de hoofdrechter van de Kaapkolonie, erin slaagde de dreigende breuk tusschen Uitvoerende en Rechterlijke Machten te voorkomen.

Als altijd was Jorissen in die dagen niet de minst heftige geweest.

Toen, en zelfs nog een jaar daarna, gingen er in gezaghebbende kringen in Transvaal stemmen op, die vroegen of het geen tijd werd dat men Jorissen pensioneerde. Zijn hartstochtelijke heftigheid werd met den dag erger. Maar Jorissen wilde niet wijken, hij wilde blijven. Waar de haat en nijd zich nauwer om hem drongen, daar werd hij juist strijdlustiger. Zoo waren de laatste jaren van zijn ambtsvervulling zeker niet de gelukkigste voor hem. Maar trots zijn gebreken bleven velen hem bewonderen als den man, die zeer veel gedaan had voor de Z. A. R. Hij was en bleef een persoonlijkheid in Pretoria, als hij daar liep, stram en ietwat gebogen de langere, magere gestalte. Op één oogenblik kon de naam van Jorissen weer herinneringen wakker roepen: die wegvaagden alle kleinigheden die zijn roem zouden kunnen doen tanen.

En niet alleen voor de Transvalers, ook voor de bevoordeering der betrekkingen tusschen Holland en de Z. A. R. heeft

Jorissen zeer veel gedaan. Zijn aandeel in de totstandkoming der Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij heb ik reeds kortelijk beschreven. De Nederlandsche Bank in Zuid-Afrika, waarvan zijn zoon Henri de zeer bekwame directeur is, dankt ook aan Jorissen haar ontstaan. Zoo genoot het denkbeeld der oprichting eener kruisfabriek in Transvaal steeds Jorissen's onvermengde belangstelling en is de oprichting der Dynamiet-fabriek dus eveneens een daad, waaraan hij zijn krachten heeft gewijd.

Voor de versterking van den Hollandschen invloed in de Z. A. R. als tegenwicht van den Engelschen stond Jorissen pal.

Zijn woning was tot in late jaren de verzamelplaats van alles wat als Hollander in Zuid-Afrika iets beteekende. Het was leerzaam er te komen, want Jorissen wist veel, zeer veel van de Afrikaansche geschiedenis, hij kon een aangenaam prater zijn en diepte gaarne uit zijn oude herinneringen op, toetste die graag aan het heden. Jorissen is in alle opzichten een zeer merkwaardige figuur in de historie der Zuid-Afrikaansche Republiek, een Nederlander op wien zijn vaderland trotsch kan zijn.

Kruger; Joubert en Jorissen hebben in '80 en '81 den Engelschen de geroofde Transvaalsche vrijheid ontworsteld. Jorissen's helder verstand is den Boeren in den langen diplomatieken strijd van onmiskenbaar groot voordeel geweest. Zijn duidelijke, geestdriftige en mooie stijl heeft voor hen na de zege van het geweer de vrijheid herwonnen. Ware Jorissen er in die dagen niet geweest, wie weet welke schrale vruchten de overwinningen van Schuinshoogte en Amajuba gedragen hadden. Jorissen was de vasthoudende, onwrikbare. Hij eischte het volle recht, waar zijn medestrijders, om des vredes wille, met wat minder zich zouden hebben vergenoegd. Die taaie koppigheid heeft bij de onderhandelingen veel gewonnen van wat anders zou verloren zijn gegeven.

Hij heeft door zijn vlammenden oproep aan alle Afrikaners President Brand overtuigd van de schrikbare ramp, die een

voortzetting van den oorlog over Zuid-Afrika zou brengen. Die Derde Proclamatie heeft den Vrijstaatschen President, en door hem de Engelsche staatslieden, er van overtuigd dat aan Transvaal de onafhankelijkheid moest worden hergeven. Zelden is zeker met een staatsstuk zulk een verstrekkende uitwerking bereikt.

Alleen dit feit zou dan ook Jorissen's naam voor goed in de geschiedenis van Transvaal hebben moeten weven.

Maar ook als trouw dienaar van zijn aangenomen vaderland zal hij genoemd blijven. Zijn volk deed na 1879 nimmer tevergeefs een beroep op hem. Wat er ook mocht zijn gebeurd, Jorissen kwam als zijn hulp van noode was. In zulk een oogenblik was hij bereid elk meeningsverschil te vergeten. Maar dan verlangde hij ook dat men zijn raad, zijn steun, op prijs zou stellen. De minste wilde hij nimmer wezen. De eerste of tenminste een der eersten moest hij zijn. Zijn ontegenzeggelijk groote gaven van verstand en geest gaven hem ook recht op die eerste plaats.

Jorissen is een der vele Hollanders, die naar Zuid-Afrika zijn gekomen zonder vooroordeel tegen de Engelschen, wellicht eerder met zekere sympathie voor hen. De perfide Engelsche politiek heeft ook hem tot hater dier staatkunde gemaakt. Jorissen, de vriend van Sir Theophilus Shepstone, kon later in zijn oplaaïenden hartstocht die Britsche staatkunde hekelen en geeselen met een meedoogenlooze scherpte en felheid, die omtrent zijn denkbeelden niet den minsten twijfel lieten.

Jorissen is betrokken geweest in bijna alle staatkundige gebeurtenissen, waaraan Transvaal tot 1896 helaas zoo rijk is geweest. Hij was een brok Transvaalsche historie. Met hem is van het politieke tooneel in Z. A. een man van betekenis verdwenen. En wanneer straks zijn bijtende, kwetsende oprechtheid en striemende uitvallen zullen zijn vergeten, dan zal men in de voormalige Z. A. R. den persoon van den ouden „Jorison”, zooals de Boeren hem plachten te noemen, weder

met den eerbied en de achting van den jare '80 gedenken

De Transvalers danken aan hem veel, zeer veel. Zij hadden het niet vergeten, zooals steeds bleek wanneer in den Volksraad een der leden zich weer over den rechter te beklagen had; dan waren er velen, die Jorissen's diensten aan het land in herinnering brachten; zij hadden het niet vergeten; maar het werd overschaduwd door de pijnlijk ruwe uitvallen.

Jorissen, de magere, rechte figuur; stram, met den ietwat gebogen rug; stijf het been van de rhumatiek; altijd in het deftige zwart; het zilverwitte haar onder het grijs van den hoogen hoed; de witte baard omlijstend het lang smalle gezicht, waarin de grauwe oogen scherp schitterden boven den grooten neus, was een type dat te Pretoria zeker zal gemist worden.

Wij, die hem daar gezien hebben, wij kunnen ons die samenleving zonder hem moeilijk denken, hij vormde er zoo'n integreerend deel van.

Maar Jorissen is nu in Holland. Hij is er, als Kruger er was, een banneling; want hij is niet meer van Holland, hoeveel hij er ook nog steeds voor is blijven voelen. Jorissen behoort aan Transvaal. Daar heeft hij de loopbaan gevonden, die hem gemaakt heeft tot een man van invloed, een man van beteekenis.

DORDRECHT, 28 April 1905.

ELLEN KEY.

ELLEN KEY.

Als het waar is, dat onbaatzuchtigheid, waarachtigheid en overtuigingsmoed, samengaand met ongemeene talenten van in zich-opnemen en verwerken en weer-uitgeven uit een rijken geest, warm hart en rein gemoed de glorieuze eigenschappen zijn, waaraan de grooten en goeden herkend worden, dan zal de toekomst recht doen aan de vrouw, wier naam boven dit opstel staat en haar rangschikken onder de edelste figuren van haar tijd. Nu reeds wordt Ellen Key in haar land en daarbuiten bemind en gehaat, geëerd en veracht op een wijze als alléén den zeer buitengewonen menschen kan gebeuren.

Ellen Key, geboren 11 December 1849, is een Zweedsche, die van vaders zijde ook Engelsch en Schotsch bloed in de aderen heeft, van moeders zijde stamt uit een oud-adellijk Zweedsch geslacht. Zij is de eerstgeborene uit het huwelijk van jonge en gelukkige menschen, en hoeveel zij er aan hecht „een kind der liefde” te zijn, spreekt zij herhaaldelijk uit in haar geschriften. Haar belangrijkste werk, *De ethiek van liefde en huwelijk*, wijdt ze aan: „de dooden, die mij in liefde het leven schonken.” In het ouderlijk huis, het idyllisch landgoed Sundsholm in de provincie Smaland, werd een leven geleid van strengen arbeid, eenvoud en fijne beschaving. Haar liefde

voor de natuur en haar smaak voor het echte mooi werden er zorgvuldig gekweekt, beschut en gevoed.

Bij haar grootouders van moeders zijde, graaf en gravin Posse, op het prachtige landgoed Björnö, twee mijlen van Kalmar gelegen, bracht ze vele dagen van haar kinderleven door. Van dien grootvader erfde ze haar voorliefde voor soliede gebouwen; haar grootmoeder — „zuivere goedheid was ze” — leerde haar lezen. Op Björnö werd ook haar fantasie gevoed als ze onopgemerkt onder de tafel zat, luisterende naar de voorlezing van boeken als *Jane Eyre* (Charlotte Brontë), *Uncle Tom* (Harriet Beecher Stowe) en *De laatste der Atheners* (Rydberg). Op een ander landgoed, Helgerun, eigendom van een tante (Maria Louise Raab, de begaafde vrouw die geteekend is in „Schoonheid voor allen”) bewonderde de vijfjarige de gobelins, waarvan de tafreelen uit Racine's *Esther* haar verbeelding boeiden. Tot Sundsholm's bezittingen behoorde een eenvoudig roodgeverfd landhuis, Kallernäs, dat door een kapiteinsfamilie bewoond werd. De familie Huldin, arm aan geld en rijk aan liefde en poëzie, vervulde een groote en weldadige rol in haar jeugdleven.

Zeven jaar oud, droeg ze den geheelen winter Tegnèr's *Axel* in haar zak. Op haar 10de jaar was ze verdiept in Goethe's *Hermann und Dorethea* en had ze zulk een liefde voor den dichter Runeberg, dat ze met haar broertjes en zusjes op 't bericht van diens dood een Runeberg-avond instelde. Haar bed verbeeldde ze zich een Utopia, waarin ze scholen bouwde, de belasting der boeren verlichtte, de ambtenaren opvoedde tot rechtvaardigheid en de krijgslieden tot zachtmoedigheid. Het guitige en gevoelige kind speelde met even groote levendigheid Indiaantje als den uittocht uit Egypte of de belegering van Calais.

Sinds de spreuk van Socrates: „het brengt den goden nader weinig begeerten te hebben” haar diep getroffen had, vielen haar wenschen volkomen samen met de hoogst eenvoudige opvoeding, die haar werd gegeven. Een eigenaardigheid

van haar kinderjaren was eerbied voor het echte, waaruit haar groote individualiteit, haar krachtigste karaktertrek, zich ontwikkelde. De moederlijkheid, die op haar 55ste jaar de charme uitmaakt van haar eenvoudige en kloeke verschijning, is haar aangeboren. Ze vertelt zelve, dat ze voor 't eerst bewuste vreugde over 't leven voelde, toen haar de zorg voor een jonger zusje werd opgedragen, en haar pop moest zwaar zijn als een echt kindje, „opdat ik er een lieven last aan hebben mocht.” Haar rechtvaardigheid, die haar leven tot een daad voor de verdrukten gemaakt heeft, was reeds op de kinderkamer van Sundsholm spreekwoordelijk.

Ellen Key heeft zoo goed als niet schoolgegaan. Naast haar Zweedsche, had ze achtereenvolgens een Duitsche en een Fransche gouvernante, die haar ijver noch voor *grammaire* noch voor rekenen vermochten te ontgloeien. De ouderwetsche opvoedkunde, die niet begreep, dat het zeer intelligente kind zelfs niet door middel van klappen tot onthouden van wat voor haar onbelangrijk was kon gedwongen worden, legde bij haar den grondslag tot dien afkeer van „handtastelijke opvoeding”, dien ze toont in haar boek *De eeuw van het kind*. Ze vertelt gaarne dat haar geheugen de gelukkige gave bezat en nog bezit van alles te laten glippen, wat nutteloos is. Uit haar werken blijkt een zeer fijn taalgevoel. In geschiedenis, letterkunde en sociale vraagstukken stelde zij reeds als kind levendig belang, en begeerte naar levensharmonie was de sterkste drang, die haar naar belangrijke boeken deed grijpen. Op haar twaalfde jaar werd haar de weelde van een eigen kamertje vergund. 't Was een zolderkamer, die uitzag op een meer en wijde grasvelden met eiken en berken. Die zolderkamer met blauw getinte muren, grootvader Key's witte schrijftafel, grootvader Posse's boekenkast en schommelstoeltje, die nu nog haar interieur helpen maken, werd tot haar 40ste jaar door haar bewoond. Hoeveel dagboeken, die na haar dood haar ontwikkelingsgang zullen uitwijzen, heeft ze er geschreven, hoeveel er gelezen en gearbeid voor de toekomst!

De jeugdige individualiste was niet altijd gemakkelijk te leiden. Ze had haar eigen wil. Doch toen de schrandere en liefdevolle moeder begrepen had, dat ze Ellen haar eigen opvoeding in handen kon geven, maakte deze een voortreffelijk gebruik van de vrijheid. Naaiwerk haatte ze, doch als 't gedaan moest worden, deed ze 't „of ze 't voor de eeuwigheid deed.” Vrouwelijke handwerkjes, die nutteloos waren, liet ze voor altijd rusten. Van haar 12de tot haar 14de jaar was ze droevig gestemd en twijfelde ze aan 't bestaan van God, „omdat alles zoo slecht ging in de wereld.” Toen reeds maakte ze onder den invloed van haar lievelingsschrijvers Almquist, Geyer en Björnson plannen om te schrijven over het leven in den boerenstand, doch haar gedachten werden naar ruimer veld geleid: het leven, de levensvoorwaarden en den groei der ziel. Aanleg en groote liefde had ze voor muziek en teekenen; op haar 20ste jaar gaf ze de studie van beide vakken op, „omdat ze er niets groots in zou bereiken.”

„Voor het buitenleven ben ik geboren, door het buitenleven ben ik gevoed. Tot sociaal werk en medegevoel met menschen heb ik mij zelve opgevoed,” zegt ze, en aan deze zelfopvoeding is het grootendeels te danken, dat de contemplatieve natuur van Ellen Key niet overheerschend is gebleven.

Naar Zweedsch gebruik werd ze op haar vijftiende jaar aangenomen in de Luthersche of staatskerk. Daartoe bracht ze den winter van 1864—1865 bij een predikantsfamilie te Stockholm door. De kerk trok haar niet aan, doch de echte vroomheid harer nieuwe vrienden des te meer en — „zoo werd ik een Christin.” Op haar 20ste jaar brak ze echter reeds openlijk met de kerk, die haar diep religieuse behoeften niet kon bevredigen.

Van haar 15de tot haar 18de jaar onderwees ze haar jongere zuster, die een piëtistische levensbeschouwing is toegedaan en nog altijd hoopvol wacht op Ellen's bekeering, „omdat ze te goed is om verloren te kunnen gaan.” Een andere leerlinge uit die jaren, welke eveneens de godsdienstige richting van

Ellen Key betreurt, getuigt van haar: „reiner hart heb ik nooit ontmoet.” Als de jonge onderwijzeres wandelde met haar leerlingen, plag ze te spreken over de heerlijkheid en heiligheid van alle leven en prees en zegende ze de rust en de stilte, waarvan ze in een harer schetsen (*Stilte*) zegt: „De stilte, die het gemakkelijkst verkregen wordt, is die in de natuur. Nu gaan de meesten echter niet naar buiten, om daar alleen te zwijgen of er te zwijgen met een vriend — deze grootste en fijnste toets van echte vriendschap. Integendeel, zij zoeken er eenige kennissen, met wie zij de vraagstukken van den dag kunnen bespreken; en als zij zich dan warm en moe geredeneerd hebben, keeren zij naar huis terug, niet van een stille plaats maar uit nieuwe drukte.

„Och, zij hebben hunne ziel niet gemaakt tot een kalmen spiegel voor de indrukken der schoone natuur; neen, deze is op de bewogen golven blijven zweven, waar het niet mogelijk is een duidelijk en helder lichtbeeld op te nemen. Wie inderdaad in de natuur de eenzaamheid zoekt, moet leeren om van zeer nabij de grootsche natuur gade te slaan; zich oefenen in het uit het hart verwijderen van alle onbeduidende indrukken, om hierdoor de degelijke niet te verhinderen er in door te dringen.” „Maar de roeier of de ruitser, de schaatsenrijder of de wielrijder, die aan elk schoon landschap voorbijvliegt in dolle vaart, om zich te bekwamen tot mededinging in den wedstrijd, komt door zijn voorliefde tot beweging in de buitenlucht hoe langer hoe verder buiten de natuur en buiten zichzelf. Deze soort van sport ontwikkelt alleen het lichaam, maar niet den geest. Men zal binnen korten tijd geheel vergeten hebben, dat er een eenvoudiger manier bestaat om van de natuur te genieten: er van te genieten met lichaam en ziel, tot nut en genoegen voor beide. Als wij het meisjestype aan het einde onzer eeuw — dat is te zeggen, een jonge dame die geen uitstapje naar buiten maakt anders dan op haar rijwiel of schaatsen, met het tennis-racket of een roeispaan in de hand, — vergelijken met het jonge meisjestype van het einde der

vorige eeuw, dan valt die vergelijking niet bepaald gunstig uit voor onze dagen. Ik denk hierbij onwillekeurig aan de beminnelijke vriendin van Goethe, de jonge Bettina Brentano, die als een ree van het buitenleven genoot; die de hoogste bergen beklom om zich daar in het gouden zonnelicht te baden, die zich niet ontzag om door wind en regen te loopen, of een onweersbui te laten overtrekken staande onder een bloeiende linde, tusschen wier bladeren zij witte bliksemstralen flikkeren zag; die aan het strand lag, door kabbelende golven omstroemd; of hoog op de takken zat van een reusachtigen kastanjeboom, te midden van groen licht en groene schaduwen; of op het grasperk van den grooten tuin uitgestrekt, zich vergastte aan de geuren van mos, taxus en roode anjelierien, zelfs met een paar bloeiende heestertakjes in den mond, om de nijvere bij tot zich te lokken; die op avonden als de maan scheen, tusschen de hagen van een wijngaard, onder de doorschijnende, licht groene trossen wandelde, en soms den geheelen zomernacht buiten bleef, insluimerende onder het nachtlied van merels en nachtegalen, om niet eer dan door het morgenlicht te worden gewekt".....

„Behalve deze dichterlijke wijze om van het buitenleven te genieten, is er ook nog de natuur-wetenschappelijke, die echter evenzoo als de eerste, tamelijk naar den achtergrond wordt gedrongen door sport. Van dit gezichtspunt beschouwd, is het aangener knapen tegen te komen, een kruidendoos aan een band om den hals dragende, dan knapen op rijwielen.”

Gelijk Bettina Brentano genoot Ellen Key haar leven op Sundsholm. Ze zwom en roeide en genoot in en op het water de haar omringende schoonheid, die ze later in heerlijke natuurbeschrijvingen, o.a. in *Stille*, *Luisteren* en *Een avond op het jacht-slot* echt en eigen weergeeft. Uit de geschiedenis harer voorouders, waarin van ongelukkige liefde niets vermeld staat, heeft ze „liefde voor liefde” opgevat. Haar jonge meisjesjaren waren even vreemd aan coquetterie als aan preutschheid. Een aangeboren schuchterheid maakte haar afkeerig van het verkeer

in groote gezelschappen, waarvan de zinledigheid, vergeleken bij het intiem en belangwekkend verkeer in haar ouderlijk huis, haar tegenstond. Dat ze op haar 18de jaar van haar moeder Ibsen's *Komedie der liefde*, *Brand* en *Peer Gynt* ten geschenke kreeg, teekent zoowel de moeder als de dochter. Hoe deze lectuur — ze was toen reeds een vereester van Shakespeare, Goethe, Ruskin en Spencer — haar idealisme en haar individualisme voedde en sterkte, vertelt zij in haar schets: *De torpedo onder de ark* (1898). „Met echten ontdekkersjubel verdiepte ik mij in de nieuwe wereld van poëzie en gedachten, die *Brand* en *Peer Gynt* mij openden. In de *Komedie der liefde* vond ik mijn eigen gedachtenwereld terug. Voor Ibsen bestaat er geen hooger zedelijk evangelie dan de zelfverwezenlijking van de persoonlijkheid, geen hoogere zedewet dan de toewijding der persoonlijkheid aan haar ideaal.”

Toen Ellen Key 19 jaar oud was, werd haar vader afgevaardigde in den Rijksdag en begon zijn eigenlijke politieke loopbaan, waarin zijn dochter met hart en ziel heeft gedeeld. Op haar 16de jaar had ze reeds een heilige gelofte aan zich zelve gedaan, om „naar de mate harer krachten haar volk te dienen door het te helpen een waardig gebruik te maken van de nieuwverworven rechten”, en toen reeds had ze een Zondagschool te Sundsholm opgericht. Daar hield ze voordrachten over geschiedenis, natuurlijke historie en letterkunde voor de dorpsjeugd. Ook stelde ze haar eigen kinderboeken ter beschikking van alle kinderen uit de buurt.

Emil Key — de naam Emil was in de familie gebracht door een vurig bewonderaar van Rousseau's *Emile* — is vele jaren een belangrijke figuur geweest in de Zweedsche politiek. Hij was een overtuigd radikaal. Ellen werd zijn secretares en meer dan dat. Ze copieerde niet alleen zijn artikelen voor het liberale *Aftonbladet*, doch ze schreef er ook zelfstandige artikelen voor, die door den redacteur meermalen voor stukken van haar vader werden aangezien. Sophie Adlersparre en Frederica

Bremer, toen de voorvechtsters der Zweedsche vrouwenbeweging, vroegen en verkregen haar medewerking voor haar tijdschrift voor het Tehuis (*Tidskrift för Hemmet*).

Ze studeerde nu 's winters in Stockholm ijverig op eigen gelegenheid en volgde met warme belangstelling de lezingen aan de kunstacademie gegeven. Een aanbod, om optetreden als directrice van wat wij zouden noemen een „Ons huis”, wees ze van de hand „omdat ze er zich op 25-jarigen leeftijd te jong, onervaren en onvast in haar overtuigingen toe achtte.” In 1872 en 1873 volgde ze lezingen van Björnson over de beteekenis van volksopvoeding en sedert dateert haar onafgebroken vriendschap en vereering voor den beminnelijken Noor. Een nieuwe en stimuleerende wereld deed zich voor haar op. Björnson zag en erkende haar grooten aanleg.

In 1873 bezochten vader en dochter de wereld-tentoonstelling te Weenen en bestudeerden zij te zamen verbeterhuizen en weeshuizen, die Ellen Key is gaan haten met een hartgrondigen haat.

In Berlijn, Dresden, Weenen, Venetië, Florence, Parijs, Kassel werd ze ingewijd in de meesterwerken der schilderkunst. Ze had in haar kinderjaren goede reproducties onder de oogen gehad en later ernstige voorstudies gemaakt. In 1902 schreef ze in een Finsch tijdschrift over: Eenige Italiaansche Madonnatypen. Behalve voor de Sixtijsche heeft ze geen groote bewondering voor Rafaël's Madonna's. In Kassel werd ze voor Rembrandt vervuld met een bewondering, die een der grootste vreugden van haar leven geworden is.

Haar vol-maatschappelijk werkleven begint in 1880 met haar 31ste jaar. Een landbouwerisis ontnam Emil Key zijn vermogen; de dochter had voortaan haar eigen brood te verdienen en gedeeltelijk in het onderhoud der familie te voorzien.

Tot 1889 bracht ze nog slechts enkele vacantieweken op Sundsholm door; toen ging het veelgeliefde oord in vreemde handen over tot Ellen's blijvende smart. In 1880 werd ze onderwijzeres aan een bijzondere meisjesschool, waar ze de

jonge harten won en nooit meende haar talenten te misbruiken, al gaf ze vaak les in de laagste klassen. Voor de groote meisjes wist ze haar lessen te maken tot gewijde uren. „Zij gaf ons reine gedachten en hooge idealen. Met echte moederlijkheid sprak ze van de toekomstige plichten der vrouw en nooit heeft ze ons met pedante schoolwijsheid gekweld.” Het is dan ook duidelijk dat haar kostelijke essay, *Vorming* (1894) opgenomen in den bundel *De weinigen en de velen* en haar werk *De eeuw van het kind* niet bij de studeerlamp doch voor de klasse en in den omgang met haar leerlingen zijn ontstaan. In *Vorming* schrijft ze onder veel meer dat hartelijke instemming wekt „de aanleg tot ontwikkeling kan — als elke gave der natuur — ontwikkeld of onderdrukt worden. Het laatste geschiedt in den regel door het nu heerschende schoolsysteem, dat den leerling niet eens in staat stelt de schoolkennis in het practische leven goed te gebruiken, noch hem voorbereidt om de verkregen hulpmiddelen tot zelfontwikkeling aan te wenden. De inpoppmethode is een hindernis voor de zelfwerkzaamheid, een rem voor den ontwikkelingsdrang, een ondergang van den natuurlijken aanleg. Ik heb meer dan één bekwamen onderwijzer hooren verzekeren, dat de leerlingen bij het verlaten der school zoowel het vermogen om te denken als het vermogen om op te merken verloren hadden.” En verder, „de meest echte ontwikkeling vindt men vaak bij hen, die nooit of vergelijkenderwijs slechts in geringe mate onderwijs in een school of aan een academie ontvangen hebben, doch den weg der zelfontwikkeling hebben afgelegd. Dezen bezitten niet alleen een rijk en beweeglijk gevoelsleven, zij vermogen ook met ziensblik alle bijzaken bij de hoofdzaak achter te stellen.”

In 1880 begon ze haar „cursussen in geschiedenis en letterkunde voor jonge dames” te geven. Meer dan 100 vrouwen van verschillende leeftijd, ongehuwden en gehuwden, volgden haar lezingen over de Fransche moralisten en de Salons; de Italiaansche renaissance, den Amerikaanschen vrijheidsoorlog enz.

In 1883 verbond ze zich aan het arbeidersinstituut te Stockholm, de stichting van Dr. Anton Nyström. Het eerste jaar had ze bij haar volkslezingen 15 hoorders, een getal dat aangroeide tot 480. Twintig jaren lang heeft ze zich belangeloos aan dit werk gewijd. „De poorten van het arbeidersinstituut staan open voor allen, wier ontwikkeling door armoede, broodzorgen en onvoldoende opleiding is tegengehouden”; door deze toehoorders werd Ellen Key begrepen en bemind. Er zijn arbeiders, die twintig jaren lang geen enkele lezing van haar hebben overgeslagen.

Toen ze na twintig jaren afscheid nam van haar hartewerk aan het arbeidersinstituut, eindigde ze met de woorden: „het is niet mijn streven geweest geleerdheid en veelzijdige kennis te verspreiden; mijn doel was een ander. Ik onderwees u voor het leven, leerde u door de litteratuur rijker te leven en de stemmen van het leven in het werk der dichters te verstaan.”

Met haar vriendin, de schrijfster Amalia Fahlstedt, stichtte Ellen Key — Maart 1892 — het gezelschap Tolfterna (de twaalve). Het doel was aan arbeidsters geestelijke leiding te geven in kleinen intiemen kring. Een resultaat van groote beteekenis is de werkelijk vriendschappelijke verhouding, die tusschen de leidsters en clubgenooten ontstond. Reeds veel vroeger had Ellen Key zulke bijeenkomsten met jonge naaisters.

In den zomer van 1890 maakte zij een reis naar Parijs, Rouaan en Beieren. Ze zag de Passie-spelen te Oberammergau en schreef er een harer fijnstgevoelde schetsen over. In 1894 deed ze een voetreis door Tyrol — de manier van reizen die ze 't liefst volgt — en keerde over München, Dresden, Neurenberg, Weimar en Berlijn naar Stockholm terug. Naar aanleiding van deze reis schreef ze drie schetsen: Over de ontwikkeling der nieuwe Schilderkunst, Over Goethe's wereld, en over Individualisme en Socialisme, waarin ze haar nieuw verworven overtuiging uitspreekt, dat Individualisme en Socialisme hand aan hand kunnen gaan. Deze essay, die een plaats heeft gevonden onder den naam van *De weinigen en de velen* in den

bundel van dien naam, eindigt met een parabel: „Een woestijn-reiziger werd in de stilte van den nacht door zijn gids gevraagd of hij niet zwaar zuchten hoorde. Wie zou hier zuchten? vroeg de reiziger. De gids antwoordde: „het is de woestijn die zucht van verlangen om een weideland te worden.” De gids, die Ellen Key onttrok aan haar individueele leven om haar te doen ingaan tot het leven voor anderen, heet sociale rechtvaardigheid.

Behalve haar dagelijksche lessen aan de meisjesschool, haar geregelde lezingen voor de arbeiders en haar cursussen voor dames te Stockholm, hield Ellen Key lezingen voor Vrouwen- en Arbeidersvereenigingen in alle belangrijke plaatsen van Scandinavië. Zoo doende heeft zij zich aan de jeugd, aan de vrouwen en aan de arbeiders, als de meest verdrukten in de maatschappij, het meest gewijd.

Oscar Levertin en George Brandes noemen haar een geboren spreekster. De laatste getuigt van haar, in *Documenten der vrouwen* (Juni 1895): „Wie Ellen Key in 't openbaar heeft hooren spreken zullen van haar den besten, meest juisten indruk van haar persoonlijkheid bewaren. Men kan niet beter, eenvoudiger, vaster, warmer, gematigder en stelliger spreken dan zij. Zoo is zij: zielsvol, moedig, een stuk beschaving.” Haar schuchterheid heeft ze langzamerhand overwonnen, en sedert ze eens haar manuscript had vergeten, improviseerde ze haar meeste voordrachten.

Het leven van Ellen Key tusschen haar 30ste en 40ste jaar was vol droeve ervaringen. Langen tijd scheen haar leven toen waardeloos voor haar te zijn; doch ze redde haar liefde voor het leven door zich aan anderen te wijden. De bekende Zweedsche, die onder het pseudoniem Ernst Ahlgren schreef, pleegde zelfmoord. Ellen Key, die innig met haar bevriend geweest was, schreef haar biographie. Kort daarna, in Febr. 1891, overleed Sonja Kowalewsky, het wonder van geleerdheid. Ook zij was een intieme vriendin van Ellen Key, die haar vereerde en wederkeerig door haar werd begrepen. Ellen Key wijdde een

diepgevoeld stuk aan „de vrouw die boven alles vrouw was.” In een ander stuk spreekt zij over Sonja's tragisch levenslot. Op 21 Oct. 1892 overleed Anna Charlotte Leffler, hertogin van Cajanello, eveneens een intieme vriendin van Ellen Key. De smart over dit verlies ontlokte haar een biographie, die een meesterstuk in de litteratuur van '80 genoemd wordt. Om deze biographieën, waarin ze het terugtreden der beroemde vrouwen uit de vrouwenbeweging vermeldt en verdedigt, werd Ellen Key smadelijk aangevallen door de echte feministen. Zij bleef het antwoord op de hoogst onkiesche aanvallen niet schuldig. In 't zelfde jaar stierf ook haar vader; Sophie Key was haar echtgenoot eenige jaren voorgegaan.

In de jaren 1880—1889 gingen er in Zweden vele stemmen op tegen de dogma's der staatskerk en eenige jonge waaghalzen, die zich onparlementair hadden uitgelaten, werden in de gevangenis opgesloten. Aan andere jonge studenten werd wegens ketterij de studiebeurs ontnomen. Het was Emil Key's dochter die zich, geheel in den geest van den hoogvereerden vader, voor hen in de bres stelde. Zij hield redevoeringen over: het ontstaan van reacties en over persvrijheid. Haar vrijheidsliefde was diep gekwetst en met al den gloed van haar rechtvaardigheidshartstocht sprak ze uit: het is met de beschaving van onzen tijd onvereinigbaar, dat in een geestelijken strijd met andere dan geestelijke wapenen wordt gestreden. Door deze actie verloor zij een groot deel harer populariteit, doch al de krachten, die in haar aanwezig zijn, waren nu ontboeid.

Een belangrijk feit ook in de geschiedenis van Ellen Key is haar redevoering op het feest van Ibsen's 70sten verjaardag. Toen sprak ze uit naam van de Zweedsche vrouwen, voor 't eerst brekend met haar gewoonte om alleen uit haar eigen naam te spreken. Deze rede werd even fel bestreden als toegejuicht. Er volgde zelfs een protest op, geteekend door 281 feministen, die Ellen Key „niet vooruitstrevend genoeg” achtten. Aan Ellen Key zelve werd het nog duidelijker dan te voren, dat „vereinigingen de graven der ideeën zijn,” en dat haar

antipathie tegen alle vereenigingen gerechtvaardigd was. Van 1885—1900 was ze presidente van een kring van ontwikkelde vrouwen, Nieuw Idun, (een dergelijke vereeniging van ontwikkelde mannen — Idun — bestond reeds lang), die voeling zochten onderling en met verwante vrouwen in het buitenland. Een intrige van haar tegenstandsters om haar uit den presidentszetel te dringen, werd verijdeld door haar vurige aanhangsters. Toen Ellen Key in 1903 Stockholm verliet om buiten te gaan wonen en te reizen, nam ze van haar vrienden afscheid met de woorden: „Dat ik dezen kring verlaat, geschiedt niet uit moeheid of lafheid. In ieder menschenleven komt een punt, waar men zou wenschen te blijven, om zich te verzamelen en zijn verleden te herdenken. Daarbij komt dat ik een buitenkind ben en 't buitenleven mij teruglokt. Men heeft van mij gezegd, dat ik zaad gezaaid en vuur ontstoken heb. Dit zaad had rijper kunnen zijn, het vuur had helderder kunnen opvlammen en door minder rook en stof verduisterd behooren te zijn. Ik heb deel genomen aan het levensgeluk van velen en zooveel van mij zelf in kleine munt uitgegeven, dat ik de noodzakelijkheid voel mij eenzaamheid te gunnen, om voor enkelen meer te kunnen zijn en velen meer te kunnen geven.”

Ellen Key heeft jaren lang te Stockholm in de nabijheid van het bosch gewoond op twee kamers op een vierde verdieping. Een sofa diende haar tot slaapplaats. Haar middagmaal nam ze in de goedkoopste eethuizen, en ze had vaak geen geld om nieuwe kleeven te koopen. Hierover heeft ze zich nooit beklagd, ofschoon ze een vrouw is van fijnen smaak. Gaarne citeert ze haar eigen woorden: „er is niets nuttiger voor kinderen van rijke ouders dan opgevoed te worden als arme kinderen, omdat rijkdom verloren kan gaan doch de gehardheid blijft onder alle levensveranderingen.” Iederen Zondagmiddag plag ze haar vrienden bij zich te ontvangen; het gezelschap, dat elkaar daar ontmoette, bestond vaak uit haar hoogadelijke familieleden en haar eenvoudigste vrienden onder de arbeiders. Zij behoort tot die karakters, die oude vrienden nooit voor nieuwe vrienden

den laten varen. De onbeduidendste brieven beantwoordt zij met groote vriendelijkheid. Aan openlijke weldadigheid heeft ze nooit meegedaan, doch overal waar ze een honorarium ontving voor een lezing, was ze bereid er twee gratis te geven „voor hen die niet kunnen betalen.”

„Ofschoon ze zich volledige vrijheid veroorloofde, heeft ze nooit de publieke opinie getart om te tarten, nooit gestreden om te strijden”, en niet omdat haar liefde onbeantwoord is gebleven, maar uit zeer hooge motieven, behoort zij tot de vrouwen die „sit alone by solitary fires”.

„Hoe gaarne zou ze weerkeeren naar Sundsholm, om „ieder bloempje in 't gras te zien groeien en in de kleine zolderkamer te slapen, waar ze haar kinderdroomen droomde.” „Doch uit die droomen werd ze weggedreven om nieuwe haarden te stichten voor nieuwe menschen. Haar jeugd en droomleven heeft ze weggenomen, waar ze ging. Die zullen haar trouw blijven zoolang ze leeft.”

De data en feiten, in bovenstaande korte levensschets opgenomen, zijn, op aanwijzing van Ellen Key zelve, grootendeels ontleend aan een uitvoerig levensbeeld van Ellen Key door Louise Nyström—Hamilton, Dr. Anton Nyström's vrouw.

Gedurende haar derde bezoek aan Nederland, 27 April—15 Mei 1905, waartoe een uitnodiging van het gezelschap „Erasmus” haar aanleiding gaf — had ik het groote voorrecht vele uren met haar door te brengen in het Rijksmuseum, het Concertgebouw, in bevriende huizen en, last not least, in eigen woning. In het Rijksmuseum, na lange stilte, waarin alleen de handen zich welsprekend bewogen, prees de enthousiaste Rembrandt-vereerster, zonder een enkele beschouwing over de *Nachtwacht* ten beste te geven, de heerlijkheid van het leven in de teerst religieuze woorden, toen ze de vochtige oogen afwendde van Rembrandts grootste schepping. En toen het licht blonk over een echt Hollandsch landschap, sprak ze van „de bekoring der Hollandsche luchten als de zon worstelt met de wolken en het teere groen doet glanzen als nergens ter wereld

liefelijker is te zien." Staande onder den sterrenhemel na 't hooren van Wagner-muziek, uitgevoerd onder Mengelberg's leiding, betuigde ze plechtig „weer nader te zijn gekomen tot die wonderwereld, die nu nog vaak door onwetendheid wordt geschonden, doch eenmaal heilig zal zijn aan allen, omdat ze allen van heiligheid zal hebben vervuld." Hoe aantrekkelijk vertelde ze van het leven van haar vriend Björnson en zijn liefde voor de plek, die hij bewoont en „beter wil achterlaten aan zijn kinderen dan hij haar ontving." En hoe lief was haar krachtig breed gelaat met het hooge voorhoofd, de bleekblauwe oogen, die droomerig kunnen staan maar ook vonken schieten, den grooten expressieven neus en den fijnen mond, toen ze een gedichtje zei van Björnson, dat ongeveer is weer te geven met:

Zon is er genoeg om Zweden te bestralen;
 Ruimte heeft Zweden genoeg voor al zijn bewoners.
 Laat ons liefde genoeg hebben onder elkander,
 Liefde voor allen.

Doch mijn beste persoonlijke herinnering aan haar — „die ons niets van onze illusiën heeft doen inboeten" — is verbonden aan de uren, toen ze, in mijn huis in kleinen intiem kring neerzittend, met een eenvoud en vertrouwelijkheid die vergeten deden dat duizenden in Europa de oogen op haar gevestigd hebben, sprak over de innigste roerselen van het menschenhart en haar tragische liefdesgeschiedenis aanrakend, onbewust van de ontroering die ze wekte, haar reine ziel te zien gaf, waartoe haar werken slechts toegang verleenen tot aan het voorhangsel van het heiligdom. De 55-jarige kerngezonde vrouw, wier teere jeugd vaak zorg heeft gewekt; die 'smorgens twee uren in het Rijksmuseum had doorgebracht, daarna 4½ uur bijna onafgebroken had gesproken en geluisterd, en 'savonds een lezing had te houden voor de arbeiders-vereenigingen te Amsterdam, lachte hartelijk toen haar voorgesteld werd een paar uren te gaan rusten. „Overdag rust ik nooit, maar als ik om elf uur naar bed ga, slaap ik dadelijk

in en slaap ik den geheelen nacht door. Dat heb ik van Montaigne geleerd," zei ze en „ze zou gaarne tot 8 uur willen doorpraten, mits ze een boterham en een kopje thee kreeg." Ze gaf zich zooals men haar uitvoelen kan uit haar geschriften, den versterkten indruk nalatend, dat ze in de schatkamer van haar ziel het wondere brood des levens bewaart, dat grooter wordt naarmate er meer van wordt uitgedeeld.

De belangrijkste werken van Ellen Key zijn: *Menschen*, *Essays*, *Misbruikte vrouwenkracht*, *De eeuw van het kind* en *De ethiek van liefde en huwelijk*. Een vervolg van *De ethiek van liefde en huwelijk* is ter perse en zal binnen kort onder den naam: *Levenslijnen* in 't Zweedsch uitkomen. In dit werk heeft ze haar religieuze inzichten en gevoelens nader uiteengezet.

't Is na te gaan in welke jaren de genoemde boeken werden uitgegeven en vertaald in 't Duitsch en Nederlandsch, doch 't is niet nauwkeurig na te gaan, wanneer ze ontstonden. Ze zijn langzaam met haar en uit haar gegroeid onder haar studies en overpeinzingen over dichters en denkers, wijsgeerige problemen en stelsels; ze zijn langzaam gegroeid uit het leven, dat zich wonderheerlijk aan haar geest en gemoed heeft openbaard. Alles wat ze schreef zou onder den naam „Essays" in één bundel kunnen worden vereenigd. Haar grootere werken, *De eeuw van het kind* en *De ethiek van liefde en huwelijk* vormen geen van beiden een eigenlijk afgerond geheel. Elk hoofdstuk schijnt afzonderlijk te zijn ontstaan, om ten slotte gevoegd te worden in de rij van gelijksoortige onderwerpen, zooals parelen worden aaneengeregen tot een snoer, elkaars waarde verhoogend, doch ook elk voor zich een ding van waarde en schoonheid.

In *Menschen* geeft ze twee levensbeelden. De eerste en kortste essay handelt over Carl Jon^{us} Ludwig Almquist, dien zij den modernsten Zweedschen dichter noemt, hoewel hij reeds honderd jaar geleden werd geboren. Zij teekent hem als den echten kunstenaar. „Almquist's bewust kunstenaars-streven is, alle vastgestelde vormen der verschillende dichtsoorten op te heffen

en nieuwe voor ieder gedicht eigene uitdrukkingswijzen te vinden. Hij heeft lyrische gedichten zonder rijm of maat, stemmingsgedichten in proza en drama's geschreven, waarin de ontwikkeling van het gevoel, niet die van de handeling het eigenlijke is." „Hoe meer stijl en onderwerp één worden, des te echter is voor hem het kunstwerk, en het bewijs hiervoor, dat hij zijn eigen karakteristieke natuur volgt, is zijn onvertaalbaarheid." Ellen Key ziet in Almquist beurtelings Maeterlinck, Nietzsche en Wagner. Zoowel door zijn individualisme als door zijn pantheïstische levensbeschouwing is hij verbonden aan de romantiek. Zijn diepste verlangen gaat uit naar het monisme. In zijn klein gedichtje: *De tranen der schoonheid*, noemt hij de aarde een bloedige traan, gevloeid uit het oog van een nymf, die door een reus is gewond, en spreekt hij zijn wereldsmart uit. De demoraliseerende geldnood, waaronder hij leed, bracht hem tot het huldigen van sociale utopieën, maar zijn individualisme heeft spoedig wantrouwen tegen alle vereenigingen en gezelschappen, en hij besluit zijn beschouwingen over 't leven met te zeggen, dat slechts een persoonlijk leven voor het goede de macht heeft anderen goed te maken. In Almquist's denkbeelden over de maatschappelijke orde ziet Ellen Key groote overeenkomst met Tolstoi's anarchisme.

Nadat Almquist Renan's *Apostelen* heeft gelezen, richt hij zich tot God met de woorden: „Ik heb uwen armen lijdenden zoon lief, en al uwe andere zonen." Zijn dochter verhaalt van hem, dat hij meermalen in tranen uitbarstte uit medelijden met de groote eenzaamheid van Christus op aarde. Hij had een zuiver inzicht in de liefde tusschen man en vrouw, en voelde zeer diep dat het ergste ongeluk van het leven, het meeste lichaams- en zielelijden ontstaat, door het geboren worden van kinderen zonder dat er geestelijke, echte, hartelijke liefde bestaat tusschen de ouders. „Men hangt valsche munters op," zegt hij, „maar wie om duizend redenen — niet uit liefde — zich vereenigt met een ander wezen, dat hij niet bemint en zoo een ondeugdelijken huiselijken kring schept, begaat een misdrijf, waar-

van de groote en onberekenbare gevolgen voor het tegenwoordige en de toekomst veel vreeselijker onheil bereiden dan de vervalsching van millioenen banknoten." Almquist ziet man en vrouw als de voor elkander geschapen helften, die in hunne vereeniging op aarde het wezen der eeuwige liefde kunnen openbaren.

Zijn belangrijkste werk, *Het boek van de doornroos*, heeft Ellen Key geïnspireerd tot haar essay *Een avond op het jachtslot*, die ze — toen ik mijn groote bewondering over dit stuk uitsprak — den zuiversten spiegel van haar zieleleven noemde. De aandachtige lezer van al haar geschriften zal kunnen ontdekken, hoe Almquist, — die zijn vaderland moest ontvluchten omdat hij een valschen wissel had geteekend en verdacht werd van poging tot moord, die te Bremen van de armen is begraven — voor Ellen Key een openbaring is geweest, toen ze op Sundsholm haar droomleven leidde en nog geen andere begeerte kende dan haar eigen persoonlijk leven ten volle te mogen uitleven. Met dankbare liefde gedenkt ze de zonnige, beminnelijke natuur, wiens tragisch levenslot haar diep ter harte gaat.

De tweede schets in *Menschen* is gewijd aan Elisabeth Barrett Browning en Robert Browning, het geniale dichterpaar, dat zij teekent in hun beteekenis voor de litteratuur en in hun beteekenis voor elkander met al de eerbiedige genegenheid van een fijne ziel en een groot hart. Uit dit stuk straalt haar „liefde voor liefde" van iedere bladzijde, en haar bewondering voor de Browning's laat een diepe bewondering na voor Ellen Key, omdat uit dit heerlijke loflied op de liefde een harer mooiste eigenschappen spreekt: haar zielsverblijden over 't geluk van anderen.

In *Essays* geeft ze, onder den gemeenschappelijken titel *De evolutie der ziel*, korte beschouwingen over Vauvenargues, Henri Amiel, Maeterlinck en Jefferies, die ze belicht met haar heerlijk idealisme en tintelend enthousiasme als „typen, wier hoogste streven het is hunne ziel te verdiepen en grooter te maken." In *Een avond op het jachtslot* geeft zij

de veelzijdigheid van haar eigen fijn-glanzend zieleleven te aanschouwen. In *Cultuurveredeling* en *Stilte, Moed en Vrijheid der persoonlijkheid* geeft ze vier schetsen, waarin haar impulsieve natuur schittert uit ieder woord. George Brandes noemt deze „lyrische stukken”, waaronder hij ook *Over vrouwelijke zedelijkheid* en *schoonheid* rangschikt, zoo goed geschreven en diep gevoeld, dat ze in waarde gelijk staan met het beste, dat de Engelsche essayisten beroemd heeft gemaakt. In *Essays* is ook opgenomen *De vrouw der toekomst*, waarvan de hoofdgedachte in een uitvoeriger stuk, *De misbruikte krachten der vrouw*, is terug te vinden.

De woorden van Gustav Steffen: „de hoogste eerezucht der vrouw zij te blijven wat zij is en te worden wat zij behoudens hare natuur worden kan,” dekken de beschouwingen van Ellen Key over de roeping der vrouw. Wel verre van conservatief, conventioneel of reactionair te zijn, gelijk haar door de feministen is verweten, toont zij zich de besliste voorstandster van de volledige ontwikkeling der vrouw. Zij ziet verder en juister dan de feministen plegen te doen, „die in de eerste plaats haar vrijgeworden krachten hebben dienstbaar gemaakt aan 't gebied, waarop ze met de mannen mededingen, doch waarbij de meesten het beoefenen van hare innige vrouwelijke hoedanigheden hebben verwaarloosd.” Ellen Key erkent, „dat het wel noodig was, dat de vrouwen haar degelijkheid op het gebied van mannen-arbeidsvakken toonden, aangezien de kleinzielige tegenstanders der vrouwenbeweging druk schermde met groote woorden over het niet-berekend zijn der vrouw. Eenige dwaze vooroordeelen aangaande de vrouwelijke „natuur” zijn op deze wijze voor goed verdreven door de verschillende aanzienlijke en voor de maatschappij nuttige resultaten, die de vrouw op 't gebied van mannenarbeid mocht bereiken.” „Iedere vrouw moet, zonder dat dit haar door de maatschappij moeilijk wordt gemaakt, vrijheid hebben om te trachten juist dat te bereiken, wat de natuur met haar persoonlijk bedoeld heeft.” Ze ijvert geenszins tegen den arbeid der vrouw, maar

zegt met nadruk, dat de vrouwenbeweging ontaard is in een „vrouwenzaak”, terwijl de eigenlijke beteekenis der vrouwenbeweging in onze dagen deze is: „de krachten der vrouw te leeren kennen en ze met volle bewustzijn dienstbaar te maken aan de menschheid.” De vrouwen moeten zoowel stemrecht als kiesrecht verkrijgen, omdat de samenleving zoo goed moeders als vaders noodig heeft, en dan moeten de vrouwen met vereende krachten in opstand komen tegen den geestesmoord in de scholen, tegen den massa-moord van den oorlog, tegen de velen menschenoffers die door het monster der hedendaagsche fabrieksnijverheid worden geëischt. „Tallooze ongetrouwde of kinderlooze vrouwen hebben de waarheid reeds bevestigd, dat iedereen zijn bestaan tot een goed geheel kan maken, daar edele en groote daden een volstrekt niet te verachten nakomelingschap vormen.” „Aan de vrouwen in en buiten het huwelijk komt oeconomische onafhankelijkheid toe zoo goed als aan den man, doch in plaats van zich te verheugen over een vrouw, die leidekker, slager of beul geworden is, zal de ware ontwikkeling der vrouw zeggen, dat er geen vak van wetenschap bestaat, geen meesterstuk op 't gebied der kunst zoo veeleischend en zóó inspannend als de ernstige opvoeding van één kind. Daartoe moet zij zich zelve opvoeden, ja zelfs de opvoeding van den vader van haar kind moet zij ter hand kunnen nemen, als dit noodig blijkt. Tot heden is er door de vrouw nauwelijks een begin gemaakt met het gebruik van hare vrij geworden krachten tot dit schoone doel.” En waar verzuimd wordt door de „Vrije vrouwen”, ter wille van de vrouwenzaak, die de grootste zelfzuchtige beweging is der 19de eeuw, de heilige intentiën van het leven zelf te beluisteren, acht Ellen Key zich geroepen te zeggen en te herhalen, „dat de bevrijding der vrouw niet beteekent de gelijkmaking met den man, die niet door de natuur is bedoeld, maar de erkenning van de gelijkwaardigheid met den man en het recht van de vrouw om datgene te doen, waartoe haar innigst wezen als vrouw haar drijft.”

Deze gedachten uit *De misbruikte krachten der vrouw* worden herhaald en herhaald in *De eeuw van het kind* en *De ethiek van liefde en huwelijk*.

In *De weinigen en de velen* komen twee merkwaardige stukken voor, waarin Ellen Key haar socialisme ontvouwt. Ze blijkt een vurige vereeerster van Ruskin, terwijl ze beproeft Tolstoi en Nietzsche of altruïsme en individualisme, die schijnbare doodvijanden, met elkaar te verzoenen. Vooropstellend den eisch: recht op arbeid voor allen, begeert en gelooft zij, dat de maatschappij eenmaal zoo zal zijn ingericht, dat geen slavenziel ooit meer over een heerenziel zal kunnen heerschen door de macht van het geld, waartoe de huidige maatschappij met haar misstanden en benauwende broodvraag nu nog aanleiding geeft. Als allen vrij geworden zullen zijn van den vernederenden angst voor 't dagelijksch brood, zal de individu zich kunnen uitleven, en zijn hoogste individualiteit zal zich hierin openbaren, dat zijn vreugde is het geluk van de gemeenschap en zijn smart de smart over het lijden van zijn naaste. Met scherpe en juiste woorden treft zij het officieele Christendom, dat in den Christus zijn ideaal zegt te vinden en den Christusgeest misvormd heeft naar eigen opportunistische politiek.

In denzelfden bundel wijdt ze een korte schets aan Ibsen's individualisme, en nog eens spreekt ze duidelijk uit, dat individualisme niets te maken heeft met egoïsme. In *Requiem* laat ze de laatste eeuwen verschijnen voor de twintigste eeuw, om rekenschap af te leggen en hoopvolle verwachting van de toekomst uit te spreken. In *De Kunst en het Volk* eischt ze schoonheid als levensbehoefte voor allen. En in *Vorming* geeft ze haar ideaal van ontwikkeling en opvoeding, dat ze in *De eeuw van het kind* uitvoeriger uitwerkt. De essay over *Vorming* alleen is een dozijn goede boeken over paedagogiek waard. Ieder stuk uit *De weinigen en de velen* geeft haar te zien als de hoopvolle, levensrijke vrouw, die gelooft in de heerlijkheid van het leven voor allen, als er geen gerusten meer zullen zijn op Sion noch slapenden op Samaria.

De eeuw van het kind, opgedragen aan alle ouders, die hopen in de nieuwe eeuw den nieuwen mensch te vormen, handelt over: I. „Het recht van het kind bij de keuze der ouders”, een hoofdstuk, waarin de plicht der teeltkeus op wetenschappelijke en ethische gronden uit grooten eerbied voor het toekomstige geslacht wordt uiteengezet. In de vereeniging der antieke en der moderne liefde, de liefde der zinnen en de liefde der ziel, ziet zij den weg om te komen tot een nieuw krachtig geslacht, dat Eros zal vereeren op de rechte wijze; alleen zóó kunnen de menschen verlost worden van al de kwalen, die de sexueele verspilling en vernedering nu met zich brengen. De heidensche en christelijke gedachte zullen, vereenigd en veredeld, de vrouw nieuwe aandacht doen wijden aan zich zelf als geslachtswezen. In *De ethiek van liefde en huwelijk* werkt zij deze denkbeelden nitvoerig uit.

II. „Het ongeborn geslacht en de vrouwenarbeid” is een hoofdstuk, gewijd aan de bestrijding der zelfzucht van het feminisme, gelijk ze deze zelfzucht uitvoeriger heeft bestreden in *De misbruikte krachten der vrouw*. Ellen Key erkent „het recht der vrouw zoowel als van den man om het huwelijk niet te willen, of zonder het ouderschap te willen. „Men kan zich het ouderschap zoowel op altruïstische als op egoïstische gronden ontzeggen. Het ligt op het persoonlijk rechtsgebied der vrouw, evenals op dat van den man, datgene uit den weg te gaan, wat men als hinderlijk voor de persoonlijke ontwikkeling of vrijheid van beweging beschouwt en zodoende de liefde of het moederschap te ontberen, als men een van beide of beide uit dit oogpunt beschouwt. Het is het volle recht der vrouw, zich in het derde geslacht der werkbij, der geslachtlooze mier te veranderen, indien zij daar haar hoogste geluk vindt; „ja het zou rampzalig zijn, indien deze vrouwen, die nooit van teederheid hebben getrild als ze een zachte kinderhand in de hare voelden, die er nooit naar hebben gesmacht zich geheel aan een ander wezen te geven, moeder werden. Hare kinderen zouden beklagenswaardiger zijn dan zij zelf.”

Zulke vrouwen zijn er tegenwoordig vele en er kunnen er voorloopig nog steeds meer bijkomen. Bij eenigen harer is het moederlijk gevoel echter niet dood, maar ze zijn er zich niet van bewust. De moderne, psychisch ontledende, physisch en psychisch verfijnde vrouwen worden dikwijls door de ruwheid, het onverstand en de eischen van de mannelijke natuur teruggestooten. Het erotische element verwelkt in haar als een nooit tot vollen bloei gekomen knop. En in de dweperij met een taak of een vriendin vinden zij een uiting voor de toewijding, wier eigenlijk doel zij loochenen of over 't hoofd zien; iets dat zich toch ten slotte tragisch wreekt.

Het egoïsme is echter soms een drang tot zelfbehoud. De vrouwen die vaak als trekdieren arbeiden om het hoogst noodige te verkrijgen, die in loodwitfabrieken en glasblazerijen werken en daardoor moeilijke verlossingen hebben, bewijzen dat zij de bescherming der wet behoeven, omdat er tusschen kinderbescherming en vrouwenbescherming een wisselwerking bestaat, die niet te loochenen is. Gelijkheid in den arbeid van man en vrouw is niet zelden, inplaats van rechtvaardigheid, de bloedigste onrechtvaardigheid. De beschermende wetten moeten evenwel niet uitgaan van de willekeur en het egoïsme van den man, doch van het grondbeginsel, dat de gemeenschap de arbeidersverhoudingen harer medeleden moet bepalen met het doel, door menschwaardige arbeids- en levensvoorwaarden een gezonder en sterker en schooner geslacht te vormen.

III. „Opvoeding”. In „Opvoeding” bepleit zij een individualistische en psychologische opvoeding, waarvoor Goethe in *Werther* reeds een open oog toont te hebben. Madame de Staël en natuurlijk Rousseau worden in dit hoofdstuk geprezen om hun opvoedkundige talenten. Dat het kind zoo weinig met rust wordt gelaten, noemt Ellen Key de grootste misdaad in de tegenwoordige opvoeding van het kind. Het mooiste doel is voor het kind een wereld te scheppen, die uiterlijk zoowel als innerlijk schoon is, waarin het kind kan groeien naar zijn aard en zich vrij bewegen, voor zoover het niet in botsing

komt met de rechten van anderen. Als dit bereikt is, zullen de volwassenen werkelijk een diepen blik kunnen slaan in de kinderziel, het bijna altijd gesloten rijk.

Een kind opvoeden beteekent met moed te erkennen, dat er veel meer kans is, het kind te schaden dan het van nut te zijn; met moed te erkennen, dat men een geheel nieuwe ziel voor zich heeft, een eigen Ik, welks eerste en voornaamste recht het is zelf na te denken over de dingen, die het ontmoet. En dit is vaak het laatste waaraan de opvoeder denkt. Door een nieuwe ziel verstaat hij een nieuwen jaargang van den ouden mensch en is dan dadelijk met het recept bij de hand.

„De echte opvoedingskunst is den kinderen een persoonlijk geweten, een ongeschreven wet te leeren ontdekken en eerbiedigen in zich zelf.” „Het is een regelmatig voorkomend verschijnsel, dat juist de oorspronkelijkste karakters, de bijzonder begaafden, in huis en op school worden mishandeld. Niemand heeft oog voor hetgeen er in het wonderlijke of rumoerige, in het teruggetrokkene of het heftige kind omgaat. En juist hierdoor toonen de moeders en de leermeesters een erbarmelijk onvermogen voor het meest elementaire deel der opvoedingskunst: met de oogen te kunnen zien, doch zonder paedagogische stellingen in het hoofd! Voor de oude methode: het boompje moet gebogen worden terwijl het jong is, moet de nieuwe methode in de plaats komen: het boompje moet gesteund worden, opdat het uit zwakte niet krom worde. In plaatst van het „afblijven!” dat het kind voortdurend hoort, moet het kind zich kunnen bewegen in een eenvoudige, goed ingerichte kamer (met mooie platen aan den muur), waar het volle vrijheid van beweging heeft.” „Een volwassene zou krankzinnig worden, indien schertsende titanen hem een enkelen dag behandelen zooals hij jarenlang zijn kind behandelt.”

IJverig apostelt Ellen Key tegen het „slaan-systeem”, dat in Zweden evenals in Duitschland veel meer in zwang schijnt dan tegenwoordig in Nederland in beschaafde kringen het geval is. „Welke diepe bitterheid en wraakzucht, welk een kruipende

vleierij wekt de lichamelijke tuchtiging niet op. Zij maakt den lafaard laffer, den koppige koppiger, den ongevoelige ongevoeliger. Ze versterkt de oorzaak van bijna al het booze in de wereld: haat en vrees. Zoolang slaan als opvoeding wordt beschouwd, zullen deze twee de menschen altijd beheerschen. Slechts doordat het kind ziet, dat zijn opvoeder zich steeds onthoudt ruwe kracht te doen gelden, zal het zelf gaandeweg verachting er voor gaan voelen. Het fundament tot krijgslust wordt minder gelegd door het soldaatje spelen dan door het spaansche riet."

Ook beschouwt zij iederen wedijver, die door getuigschriften en prijzen wordt gewekt, als een door en door onzedelijk opvoedingsmiddel.

De uiterlijke aanmoedigen en de schrik aanjagende opvoedingsmiddelen zijn een belemmering voor de voornaamste der menschelijke eigenschappen: moed en goedheid — moed voor zich zelf, goedheid voor anderen.

Het meest opbouwend in de opvoeding van den mensch is de vaste, rustige orde in het huis, met zijn vrede en schoonheid. Terwijl nu door de school en het huiswerk van de school het beste deel van het leven der kinderen in beslag genomen wordt, moet de school het kleinste, het huis het grootste deel ontvangen; dan komt het op het huis aan den vrijen tijd, zoowel den dagelijkschen als dien in de vacanties zoo te besteden, dat de wijze waarop dit geschiedt werkelijk de kinderen met het leven van het huis verbindt en wel evengoed door plichten en door genoegens. Ook waarschuwt Ellen Key de ouders tegen de verwachting, dat hun eigen idealen ook die der kinderen zullen worden. Dit egoïsme der ouders heeft de smartelijkste conflicten veroorzaakt.

In de rij van psychologische paedagogen geeft ze een eereplaats aan Socrates, Jezus, Montaigne, Madame d'Epinau, Locke, Rousseau, Spencer, Comenius, Basedow en Pestalozzi.

IV. „Zonder Thuis." In dit hoofdstuk pleit Ellen Key met ontroerenden ernst voor huiselijkheid in alle kringen. Ze wekt de ouders op, zelf de verantwoordelijke taak der opvoeding

op zich te nemen. Zij geeft een droevig tafreel van het kinderleven, dat overgelaten wordt aan dienstboden of vreemden. De huiselijke genoegens moeten in eenvoud worden gekweekt. Uit de kindsheid van den grooten Finschen dichter Runeberg vertelt ze, dat diens moeder de jonge vriendjes uitnoodigde om te komen dansen zoo lang ze maar konden, er bijvoegend: „als jelui dorst krijgt daar staat de waterton en de beker hangt er bij.” Zoolang het tehuis niet is zonnig, rustig, eenvoudig en frisch, kunnen de moeders zouveel naar vergaderingen gaan als zij willen om er te praten over opvoeding en zedelijkheid — niets zal er door veranderen.

V. en VI. „De zielenmoorden in de scholen” en „De school der toekomst,” geven weer hoe de scholen niet en hoe ze wel moesten zijn ingericht volgens Ellen Key's hooggestemd ideaal.

„Wien tot taak werd gesteld een oerwoud met een penne-
mes te vellen, zou waarschijnlijk dezelfde vertwijfelingwekkende
onmacht voelen, die den ijveraar voor de hervorming van het
tegenwoordige schoolsysteem vervult — dit ondoordringbare
kreupelhout van dwaasheid, vooroordeelen en misgrepen, waar
op ieder punt de aanval gericht kan worden, waar iedere aanval
met de voorhanden zijnde middelen vruchteloos blijft. Aan de
school van den tegenwoordigen tijd is iets gelukt, wat volgens
de natuurwetten onmogelijk moest zijn: vernietiging van een
stof, die eenmaal bestaan heeft. De drang naar kennis en naar
zelfstandig werken, die de kinderen daarheen meebrengen, zijn
in den regel na het eindigen van den schooltijd verdwenen,
zonder zich omgezet te hebben in kennis of belangstelling.”
„Zoolang de school een gedachte vertegenwoordigt, een abstract
begrip moet vormen, evenals „het gezin”, „de staat”, zoolang
zal zij de daartoe behoorende individuën onderdrukken.”

„De school moet worden het geestelijk eethuis, waarin de
ouders en de onderwijzers de voor ieder kind passende spijs-
kaart samenstellen.” Warm pleit zij voor de algemeene school,
waar de kinderen van beide geslachten, van alle maatschap-

pelijke klassen wederzijdsch vertrouwen, wederzijdsche achting, wederkeerig begripen zullen leeren.

Zulk een school zal er allereerst naar streven, ongewone gaven vroeg te ontdekken en in de juiste havens te leiden. De indrukken er opgedaan, niet de kennis, is 't belangrijkste. Het sprookje zal er evenzeer in eere zijn als de geschiedenis. Slechts hij die door wetenschap een blik voor den grooten samenhang van het bestaan heeft verkregen, den samenhang tusschen de natuur en het menschenleven, tusschen het verleden en het heden, tusschen volkeren en ideeën, kan zijn beschaving niet verliezen, want beschaving is niet alleen kennis van feiten maar: „datgene wat overblijft, als we alles wat we leerden zijn vergeten.”

De tijd roept om persoonlijkheden — de school verstikt de persoonlijkheden.

De droom van Ellen Key over de school der toekomst is, dat de bewaarschool overal door huisonderricht wordé vervangen. Zij beschouwt de crèche en de bewaarschool als een groot ongeluk, en een nieuw geslacht van opgevoede moeders te vormen, die o.a. de kinderen van het bewaarschoolstelsel bevrijden, acht zij een der belangrijkste problemen der toekomst. Het strand of het woud, de kinderkamer of de rommelzolder, acht zij beter plaats van opvoeding dan de bewaarschool, waar de kinderen in kudden leeren dezelfde kleine, domme, onnutte bezigheden te verrichten. Men gelooft daar menschen te vormen, terwijl men ze in werkelijkheid als nummers laat exerceeren.

De bewaarschool levert fabriekswerk af aan de school, die op haar beurt 't fabriekswerk — twintig op een dozijn — levert aan de maatschappij. De woorden van Fröbel: „Laat ons voor de kinderen leven”, moeten veranderd worden in de meer omvattende: „Laat ons de kinderen laten leven”.

Slechts het onontbeerlijke moet de verplichte grondslag voor de verdere vorming zijn. Deze verdere vorming is dan het borduursel op het eenvoudige kled. En het borduursel krijgt

zijn gansche waarde daardoor, dat de mensch het zelf heeft vervaardigd, dat het niet volgens voorbeelden, door de fabriek vastgesteld, met de machine is bewerkt. In de school der toekomst zal de bibliotheek der school de grootste, schoonste en gewichtigste leerkamer zijn en het uitleenen van boeken een belangrijk deel van haar gansche onderwijswerkzaamheid. De vakken worden er niet het gansche jaar door, doch in de tijden, die er zich toe eigenen, onderwezen. De taalstudie zal zich aansluiten aan de letterkunde en de geschiedenis. Slöjd en teekenen en zang zullen er evenhoog in eere zijn als de vier hoofdvakken: geschiedenis en aardrijkskunde, natuurwetenschap en wiskunde. In deze school zal de angstige onrust om „het tot iets te brengen” geheel verdwenen zijn. Geheel nieuwe kweekscholen zullen de onderwijzers moeten voorbereiden. De gedroomde school van Ellen Key kan echter niet tot stand komen, zoolang de staten haar grootste offers aan het militarisme brengen; eerst als dat overwonnen is, zal men het in de ontwikkeling zoover gebracht hebben, dat men inziet hoe het duurste schoolplan het goedkoopste is.

De jongste en radikaalste der Engelsche hervormingsscholen, de „*Ruskin Home school*”, komt Ellen Key's „*nieuwe school*” het meest nabij. Het doel dezer school is: de maatschappij physisch en psychisch sterke en handige menschen te geven met rood bloed, helder oog, breede borst, menschen vervuld met zelfvertrouwen en zachtheid, den blik open voor het schoone, met een ziel smachtend om mysteries te doorgronden, een hart dat klopt voor de vreugden en smarten dezer wonderbare wereld.

Hoofdstuk VII over „*Godsdienstonderwijs*” begint met deze woorden: „het tegenwoordig meest demoraliseerend moment in de opvoeding is het christelijk godsdienstonderwijs. Hiermede bedoel ik in de eerste plaats catechismus en bijbelsche geschiedenis, godgeleerdheid en geschiedenis van het christendom. Ook vele ernstige Christenen hebben over het gewone onderwijs in deze vakken gezegd, „dat niets beter bewijst hoe diep de godsdienst in de menschelijke natuur is ingeworteld

dan dat *dit* godsdienstonderwijs het niet kan uitroeien". De voor de menschheid allergevaarlijkste misgreep in de opvoeding is die, dat men nu de kinderen als absolute waarheid de Oud-testamentische wereldverklaring leert, die het natuurhistorische en het historische onderwijs tegenspreekt; dat men de kinderen leert de moraal van het Nieuwe Testament als absoluut bindend te beschouwen, welks geboden het kind bij zijn eerste schreden in het leven allerwege ziet overtreden. Want de geheele industriele en kapitalistische gemeenschap rust juist op het tegendeel van het christelijk gebod — zijn naasten lief te hebben als zich zelve — namelijk op het gebod: „ieder is zich zelf het naast." In haar diep gevoelden afkeer tegen den eenigen vorm dien zij er van blijkt te kennen, het godsdienstonderwijs als leervak op school en op die catechisaties waar het bedoelt: af te richten in bijbelkennis enz. om daarna te schipperen met de dagheldere doch zwaar te beleven voorschriften der Bergrede, vergeet Ellen Key, dat dit verwijt het godsdienstonderwijs niet méér mag treffen dan de geheele onzuivere inrichting der maatschappij. Er zijn priesters en predikanten en godsdienstonderwijzers onder de Katholieken, de Protestanten en wat zij noemt de Nieuw-protestanten (moderneren), die met gelijke liefde voor het kind, voor de waarheid en de waarachtige religie bezielde, hun onderwijs daarheen zoeken te leiden dat b.v. de levenswoorden van Jezus tot richtsnoer worden voor het leven van iederen dag — er kome van wat er van komt. Ellen Key zelve is een diep religieuze natuur. Ze begaat echter de vergissing — een dwaling waarbij ze zich in talrijk gezelschap bevindt — den godsdienst van Jezus met het Christendom, dat eigenlijk Paulinisme moest heeten, en het Paulinisme wederom met het officieele Christendom, dat beter met den naam van kerkendom zou zijn genoemd, onderling door elkaar te gebruiken, te verwarren en over één kam te scheren. De wijze echter waarop zij zelve voor den bijbel voelt en hem leest en verklaart en vergelijkt met wat er hoogs en heerlijk getuigd wordt in andere godsdiensten,

is geen andere dan die van de eerlijke, overtuigde, diep religieuse naturen, die in de catechisatie-kamers ook kunnen worden aangetroffen, zoo goed als overal elders. Haar religie — hoog en goed als ze is — is dezelfde als die, welke in diepen eerbied voor God en voor het jonge menschenleven door zeer vele goede godsdienstleeraars wordt geleerd. Dat er domheid en dwaasheid en harteloosheid en onwaarheid en misvatting heerscht op dit gebied — niemand zal 't loochenen, doch het oordeel door Ellen Key zelve uitgesproken over een godsdienstleerares, die ze had leeren kennen zonder van haar professie te weten, zegt in dezen genoeg. Met uiterste verbazing hoorende, dat de persoon met wie ze reeds uren had gesproken een godsdienstleerares is, zei ze: Nu kan ik mijn vrienden in Zweden een wonder vertellen. Ik zal zeggen: ik heb een priester leeren kennen en die priester was een vrouw en die vrouw was een anarchist en die anarchist was een christen en die christen was — een mensch! Deze ontdekking van Ellen Key verklaart de zielkundige vergissing, die zij begaan heeft in haar hoofdstuk over godsdienst-onderwijs, als zou het zuivere godsdienst-onderwijs waarvan zij in haar hooggestemde ziel het beeld omdraagt, het godsdienst-onderwijs dat geen steenen voor brood biedt en de evolutieleer niet in 't aangezicht slaat, nog nergens worden verwezenlijkt.

Het VIIIste en laatste hoofdstuk uit *De eeuw van het kind* handelt over kinderarbeid en misdadige kinderen. Hierin spreekt ze over het misbruik van kinderkrachten en hoe dit misbruik tot ontarding moet leiden bij de slachtoffers. Ze herhaalt „the Cry of the children” (Elisabeth Barrett Browning) en toont aan met vreeselijke cijfers, hoe b.v. in Duitschland op elke 1000 kinderen der armen er 345 sterven tegen 57 op elke 1000 der gegoeden, omdat overspannen moeders, drankzuchtige vaders, slechte woningen, onvoldoende voeding, erfelijke ziekten, vooral syphilis, en te vroege arbeid ze vermoorden. Zij pleit voor het absolute verbod van allen arbeid van kinderen beneden de 14 jaar; en voor het misdadige, dat is het psychisch

zieke of onontwikkelde kind, vraagt ze voedsel, liefdevolle leiding, opvoeding in plaats van slagen, tuchtscholen en verachting.

Het gansche boek, waarvan enkele hoofdstukken breeder uitgewerkt in andere essays zijn weer te vinden, is een boek vol kostelijke wijsheid en liefde, dat in elke volksbibliotheek in vele exemplaren voorhanden behoort te zijn, opdat de lezers en lezeressen 't zullen kunnen lezen en herlezen en opnemen in hun geest en gemoed.

Het uitvoerigste en belangrijkste werk van Ellen Key: *De ethiek van liefde en huwelijk*, bevat eveneens zeer veel dat reeds in andere essays is behandeld of aangeroerd, b.v.: in *Vrouwelijke zedelijkheid*. *De ethiek van liefde en huwelijk* is: Het Hooglied der toekomst. „Ellen Key bezit de geestkracht en den moed iets door te denken en den nog zeldzamer moed haar overtuiging uit te spreken, zoodat zij de meeste mannelijke auteurs hierin beschaamt. Wij hebben niet één zulk een enthousiast onder ons aan te wijzen.” Deze woorden van George Brandes, geschreven vóór 't verschijnen van *De ethiek van liefde en huwelijk*, zijn op dit boek ten volle van toepassing. Dr. Catharina van Tussenbroek kondigt het aan als „een eerlijk en gedurfd boek, dat door het jonge geslacht met blijdschap zal worden ontvangen, omdat het hart der eeuw in iedere bladzijde klopt.” Zij ziet er in „een gewichtige bijdrage tot de psychologie van de vrouw, van de nieuwe vrouw, die niet meer rusten kan voor zij haar verhoogd persoonlijk bewustzijn met de oude geslachtstaak in overeenstemming heeft gebracht.” En ze besluit haar korte samenvatting van den inhoud en waardeering van het boek met de woorden: „Het is zeker het effect van contrastwerking, maar wat in mij naklinkt uit *de Ethiek van liefde en huwelijk*, dat is niet de hymne van de vrijheid der liefde, het is de orgeltoon van Vondel's *Huwelijkstrouw*.”

De IX Hoofdstukken handelen over:

I. „De ontwikkelingslijn der zedelijkheid met betrekking tot het geslachtsleven.” De belangrijkste denkbeelden in dit hoofd-

stuk zijn: Idealen, die eens de ontwikkeling bevorderden, worden een beletsel voor de ontwikkeling, zoodra de levensbehoeften nieuwe vormen vorderen, die door de oude idealen niet goedgekeurd worden. Slechts wie aan bovenmenselijke van God ingegeven idealen geloof, stelt ze voor elke natuur en voor elken tijd gelijkelijk vast. De evolutie daarentegen stelt als ontwijfelbaar vast, dat nooit alle wezens, die wij met één woord het menschdom noemen, die echter in werkelijkheid tot bijna evenveel verschillende geslachten behooren als het dierenrijk, hetzelfde ideaal hebben gehuldigd of hebben kunnen huldigen. Ja, men moet er zich over verheugen, dat het menschdom zich niet door één geloof, één rede, een enkel ideaal gelijkelijk laat vormen, wijl in de verscheidenheid van het leven een groot deel van zijne waarde ligt. Zij beschrijft wat onder monogamie als het christelijk ideaal is beschouwd, doch wijst met den vinger aan, dat bij de christelijke volken de monogamie in den zin van: één enkele man voor een vrouw gedurende het geheele leven van dezen man; één enkele vrouw voor een man gedurende het leven van deze vrouw en daarbuiten een volledige onthouding, door de prostitutie tot een bespotting is gemaakt. Ook wijst zij aan, dat de monogamie niet beslist over den bloei der natiën, doch dat de levenskracht van een volk in de eerste plaats afhangt van de geschiktheid en van de blijmoedige bereidvaardigheid zijner vrouwen om voor het leven geschikte kinderen ter wereld te brengen en op te voeden. De monogamie behaalde door verschillende oorzaken de overwinning — doch het was een onvolmaakte monogamie, niet de zuivere — en van het oogenblik af, dat de kerk het monogamisch huwelijk als de eenige vorm der zedelijkheid van het geslachtsleven aanmerkte, is aan de zedelijkheid evenveel nadeel berokkend als voordeel verschaft. Een jonger geslacht treedt op met de grondstelling, dat er echte liefde moet zijn, wil men het huwelijk werkelijk als zedelijk kunnen bestempelen. Thans vallen nog ontelbare vrouwen als offer van de huwelijksleer, waarin gesproken wordt van het

gebod der vruchtbaarheid en der onderdanigheid en de onbewuste gevolgen daarvan. De uitgeputte schoot is een schrale bodem voor het nieuwe geslacht; en de onderworpen ziel een gebroken steunpilaar voor den groei van den nieuwen wil. Tegen één vrouw met den vastberaden wil tot zelfverdediging komen duizenden, die haar kinderen met tegenzin ontvangen. Op een enkele vrouw, die de schuchtere bede om liefde op haar levenspad ontmoet, volgen duizenden, die in het gevoel harer vernedering haar heer en meester het recht toestaan, dat de Christelijke huwelijksleer aan de mannen verleent. Intusschen komt het noch bij hem noch bij de gemeente op, een om geld of positie of andere lage beweegredenen gesloten huwelijk te verachten, terwijl slechts de wettelijk goedgekeurde geslachtsgemeenschap wordt erkend als de grondslag van het erotisch samenleven. Zoo is het algemeene zedelijkheidsbegrip voor velen in onzedelijkheid ontaard.

Als leidende zedelijke grondslag moet aan de eenheid van echt en liefde onwrikbaar worden vastgehouden. Het gedwongen huwelijk en de prostitutie zullen dan onmogelijk worden, omdat ze na de overwinning der eenheids-gedachte niet meer aan de behoefte der menschen beantwoorden zullen. In den loop der ontwikkeling is de drift tot hartstocht, de hartstocht tot liefde gestegen; het is de taak der toekomst de liefde tot altijd grooter liefde op te voeren. Zoo zal het geluk van het individu erkend worden als de voornaamste voorwaarde voor de verhooging van de levenswaarde der menschheid.

II. *De ontwikkeling der liefde* bevat beschouwingen over de liefde in de verschillende tijden. In Shakespeare vindt zij het hoogtepunt van de voorafgegane kultuur der ziel. Sedert Rousseau en Goethe zijn de rechten der liefde uitgebreid. Chamisso en Rückert, Shelley, Byron, Browning, Camille Collet, Ibsen, Björnson en Jonas Lie hebben de beteekenis van de ziele-gemeenschap in de liefde doen rijzen. Madame de Staël en George Sand noemen het burgerlijk huwelijk waaraan geen

zieleliefde ten grondslag ligt: „wettelijke verkrachting” en „door een eed bekrachtigde prostitutie.”

Onder de jonge mannen van onzen tijd is het erotische verlangen dikwijls verfijnd en even sympathie-zoekend als bij de vrouw, terwijl de vrouwen nu wagen te erkennen, dat zij erotische zinnen hebben. De nieuwe man droomt van de nieuwe vrouw zooals zij van den nieuwen man. De nieuwe vrouw verlangt reinheid van den man, doch vergeet nog te vaak, dat er meer mannen door „reine” dan door „onreine” vrouwen verleid worden. Meer dan aan den invloed van „kuischheids-geschriften” gelooft Ellen Key aan dien der teeder-kuische, fijnvoelende en mild-verstandige vrouwen, die door werkelijke liefde de mannen van hun drukkend dualisme zullen bevrijden.

III. *De vrijheid der liefde.* In dit hoofdstuk bespreekt Ellen Key de slechte maatschappelijke verhoudingen, die de jonge huwelijken in den weg staan, terwijl het huwelijk altijd en overal goed is waar geslachtsrijpheid en eenheidsgevoel van ziel en zinnen aanwezig zijn. Ze noemt het een welsprekend feit, dat de gemiddelde leeftijd waarop de onwettige verbintenissen worden gesloten met den door de natuur bepaalden leeftijd voor het huwelijk samenvalt. De onwettige verbintenissen brengen thans nog angst mee, die vreeselijk terugwerkt op de buiten-echt geboren kinderen. Het kind, dat verwekt wordt, behoort schoone droomen te brengen, geen kwellende onrust; het moet door een vreugdevollen, niet door een onwilligen schoot worden gedragen. Als door verbeterde maatschappelijke verhoudingen de jeugd haar echtelijke verbintenissen te rechter tijd zal kunnen aangaan, zal dit gunstig werken op de volgende generaties. In plaats van „de vrije liefde” voor te staan, die tegenwoordig voor allerlei uitleggingen vatbaar is en misbruikt wordt, moet men voor de „vrijheid der liefde” strijden.

IV. *De keuze der liefde.* Een veredeld ras zal overtuigd zijn

dat het kind alleen onder goede voorwaarden geboren is, indien het voortkomt uit een verbintenis, waarin ziel en zinnen één zijn en daarom zal het brandmerken:

Elk ouderschap zonder liefde.

Elk ouderschap waarbij geen verantwoordelijkheid wordt erkend.

Elk ouderschap van onrijpe en ontaarde menschen.

Elke vrijwillige onvruchtbaarheid van echtparen die voor de geslachtstaak geschikt zijn.

Alle uitingen van het geslachtsleven, die geweld of verleiding tot voorwaarde hebben of den afkeer of het onvermogen toonen om de geslachtstaak goed te vervullen.

Daartegenover zal echter de maatschappij leeren inzien, dat vele tegenwoordige hindernissen een onrecht zijn, waardoor niet alleen de individuën, maar de maatschappij zelve getroffen wordt.

V. *Het recht op moederschap.* Hier bepleit Ellen Key het recht op moederschap voor iedere vrouw, die het moederschap als haar innigste behoefte verlangt. Doch met nadruk verklaart zij: het recht op moederschap zonder huwelijk beteekent niet hetzelfde als het recht op moederschap zonder liefde. Liefde — dit moet altijd herhaald worden — wil toekomst, niet oogenblik, wil vereeniging niet enkel bij het voortbrengen van een nieuw wezen, maar ook wijl twee wezens door elkaar een nieuw en grooter wezen kunnen worden dan elk voor zich alleen. Een vrouw kan zich echter in haar liefde vergissen, even als zij er zich in kan vergissen of zij voor het huwelijk geschikt is. Maar dit kan zij van te voren niet weten. Zij doet deze ondervinding eerst op wanneer ze bemint. Heeft zij zich vergist dan is het geen uitkomst deze vergissing in een huwelijk te verbergen. Doch haar kind van een man te ontvangen, van wien zij bij voorbaat weet, dat zij nooit zijn leven zou willen deelen, dat heet in den meest uitgebreiden zin van het woord een onecht kind verkrijgen.

Arbeid heet „gezondheid,” „welvaart,” „troost in het ongeluk” elders: „verhinderde gelegenheid tot zonde.” Voor vele vrouwen echter is arbeid slechts een droevig surrogaat voor liefde en moederweelde. Elke vrouw, die later een schitterend werk der liefde volbracht heeft, heeft het vuur der groote liefde in haar ziel gehad. Het eigenlijke ik eener vrouw moet door liefde te voorschijn worden gebracht.” Het zijn dikwijls de warmste, de aan goedheid en ziel het rijkst begaafde vrouwnaturen, de in elk opzicht vruchtbare vrouwen, die, door de tegenwoordige maatschappij gedoemd tot kinderloosheid, te gronde gaan. En de menschheid verliest een voor haar belangrijke waarde in de kinderen, die dergelijke vrouwen het leven hadden kunnen schenken. Er is echter niet eens voor elke vrouw een man, wat aan oorlogen en maatschappelijke toestanden is te wijten, die jonge menschenlevens vernielen, en aan het recht op moederschap mag zeer zeker niet voldaan worden door de *meerderheid* der ongehuwde vrouwen er toe aan te sporen zich zonder liefde een kind te verschaffen. Niet eens mag men er haar toe aansporen het door de liefde te ontvangen, wanneer zij van te voren weet, dat een voortgezet samenleven met den vader van het kind onmogelijk is. Maar van haar eigen standpunt, evenals van dat der menschheid, heeft zulk een ongehuwde vrouw recht op het moederschap, die een zoo rijke menschelijke ziel, een zoo sterk moederlijk gevoel, een zoo fieren moed bezit, dat zij een uitzondering kan maken. Die vrouw heeft recht op het moederschap, die met algeheele instemming van haar geweten moeder worden kan. Ook hier zijn groote omwentelingen in aantocht.

VI. *Bevrijd van het moederschap.* Kenmerkend voor de begripsverwarring is het, dat het verlangen naar een kind bij de ongehuwde vrouw aan de zedelijkheids-bewakers ontzetting inboezemt, terwijl zij kalm de richting van onzen tijd beschouwen, die van stof voor het tragische voor het individu evenals voor de volkeren vervuld is: de wil tot het bevrijd zijn van het-

moederschap. Er zijn ernstige redenen: gevaar voor de moeder enz. maar wanneer uitsluitend bekrompen en egoïstische overwegingen b.v. het erfdeel der kinderen, het eigen genotvol leven, de eigen schoonheid of gemakzucht vaders en moeders er toe doen besluiten het aantal der kinderen onder het gemiddelde aantal, dat voor den groei van het volk noodig is, te houden, dan is deze handelwijze tegen het belang der maatschappij. De vrouwen die op het passieve werk van kinderen ter wereldbrengen laag neer zien, hebben niet het recht zich zelf als evenwaardig van de maatschappij te beschouwen — al studeeren zij, verdienen geld of doen aan politiek — als die vrouwen, die haar grootste zielsgevaarwordingen door haar kinderen ervaren.

De emancipatie, die het mogelijk gemaakt heeft, dat zij haar gezond verstand en niet enkel haar hart gebruiken, is noodig geweest voor de vrouwen om haar eeuwige taak te vervullen: nieuwe wezens op te voeden en te beschermen.

In een modern gedicht „*Paolo en Francesca*” van Stephen Phillips barst een vrouw, die men er mee troost dat kinderloosheid veel leed bespaart, in de woorden uit:

Spared! To be spared what I was born to have:
I am a woman, and this my flesh
Demands its nature's pangs, its rightful throes
And I implore with vehemence these pains!

„Houdt dit op vrouwenlust en vrouwenleed te zijn dan zou het menschengeslacht kunnen uitsterven.”

Met groot talent wordt voorts in dit hoofdstuk de waarde en het geluk van het gezinsleven geteekend, waarin de moederlijke vrouw de persoonlijkheden kweekt voor een schoone toekomst.

VII. *De moederlijke teederheid der maatschappij.* In dit hoofdstuk zegt Ellen Key dat de vrouwen niet het recht hebben groote verwijten aan de mannen te doen over de scheefheden in de maatschappij, zoo lang zij zelve geen kans zien goed te

volbrengen wat in den loop der eeuwen van haar is gevraagd als moeder. Nu de mannen beginnen in te zien, dat hoe hechter de maatschappij zich organiseert het samenwerken van al haar deelen des te onontbeerlijker wordt, en dat de nieuwe maatschappij, die zij doelbewust zoeken, niet komen kan, wanneer niet de vrouw op elk gebied met den man samen kan werken, moeten de vrouwen er zich voor gereed maken als zij stemmen kiesrecht zullen verkregen hebben, daarmee het aantal stemmen niet slechts te verdubbelen — wat onnoodig is — doch datgene tot stand te brengen wat door de mannen alleen niet zou komen. Indien dit niet het streven is zal haar deelnemen in de huishouding der maatschappij verspilling zijn van haar kostbaarste krachten.

„Het is jammer, dat betwijfeld moet worden of de vrouw hoogeschooled zal kunnen bezoeken en rijksbetrekkingen zal kunnen bekleeden zonder dat de zekere blik, de fijne opmerkingsgave, de zachtmoedigheid van de ziel en het geheele wezen er onder lijdt. Ook de ziel der vrouwen kan in universiteitszalen, ambtslocalen en in magazijn of winkel gevaar loopen plichtmatig droog, bekrompen ceremonieel te worden, toegevend tegenover openlijke ongerechtigheid, nuchter tegenover enthousiasme. Men herinnere zich, hoe de meerderheid der Fransche vrouwen tegen Dreyfus was en de meerderheid der Engelsche tegen de Boeren. Het gevaar dreigt, dat naast de kudden „stemossen” de troepen „stemganzen” zullen ontstaan, indien in de vrouwen niet boven de te verkrijgen rechten het diepe verlangen zal leven naar de moederlijke liefde in de maatschappij, dat meer als eeuwig onderaardsch vuur zal kunnen uitwerken, dan als hoog opblaaiende vlam. Teederheid bij de verzorging van het kind is niet voldoende, wanneer de kennis van de levenswetten van lichaam en ziel ontbreken. Zoo moeten de vrouwen ook inzicht in de biologie en psychologie der maatschappij hebben, om de haar opgelegde plichten in de volkshuishouding te

kunnen vervullen. De vrouwen zullen moeten leeren inzien, dat door het lijden van een lid der maatschappij alle leden lijden; zij zullen niet langer in barmhartigheid maar in sociale rechtvaardigheid — die hoogste barmhartigheid — haar doel moeten vinden. Prostitutie zal wijken door hooger loonstandaard der vrouw, misbruik van alcohol door huiselijke gezelligheid en oorlog moet bestreden worden door het afschaffen van gewelddaden tegenover kinderen, wier zielen nu eenmaal niet gereinigd kunnen worden als vloerkleden door uitkloppen.

Helaas zullen nog vele fijne vrouwenzielen zeer veel moeten lijden voor de meerderheid der vrouwen met reiner handen, en fijner gewoonten, de echte moederlijkheid in de maatschappij zullen weten om te dragen. Met deze fijne vrouwenzielen zal het gaan als met vele mannen voor haar: de reine wil, de rijke persoonlijkheid die zich niet laat buigen, moet breken.

Niet elke vrouw behoeft een werkelijke moeder geweest te zijn om een „maatschappij-moeder” te worden. Doch elke vrouw moet in haar binnenste datgene bezitten, wat haar — naar de woorden van Madame de Girardin — om de kinderen doet treuren, die zij nooit gedragen heeft.

De maatschappij-moeders zullen het zijn, die ten slotte de maatschappij-kinderen zullen bevrijden. Dan zal het blijken, dat de oktaaf der kinderziel even onontbeerlijk is als die van man en vrouw, opdat het groote snarenspeel der menscheid welluidend klinke.

VIII. *De vrije scheiding.* „De wil der jeugd, om de prostitutie door de vrijheid der liefde af te schaffen, is reeds als een der bewijzen voor de hoogere ontwikkeling der geslachtelijke zedelijkheid genoemd. Een ander bewijs is het verlangen van den tegenwoordigen tijd om de echtbreuk door de vrije scheiding af te schaffen.” De vrees, dat de monogamie hiermee zal verdwijnen en aan de openlijke polygamie de weg gebaad zal worden,

is ongegrond. De oude zedelijkheid heeft de polygamie onder het masker der monogamie met groote kalmte verdragen. De zondaars zelven hebben vaak gehandeld zonder zich in hun innerlijk bewustzijn zondaars te voelen. En zij waren ook niet altijd zondaars.

In de bespreking der vrije liefde werd over deze zaak uitvoeriger gehandeld. Ellen Key hoopt dat de huwelijksscheiding vrij zal worden en slechts afhangen zal van den gedurende een zekeren tijd standvastig geuiten wil van een of beide partijen; en dat de algemeene meening zich, met betrekking tot verbroken huwelijken, tot die ruimer opvatting zal opwerken, die men reeds ten opzichte van verbroken verlovings bereikt heeft, welke vroeger als even vernederend werden beschouwd als thans een scheiding.

Met steeds grooter ernst moet zich het nieuwe zedelijkheidsbegrip doen gelden: het menschelijk geslacht is er niet om de monogamie, maar de monogamie om het menschelijk geslacht. Zeer ernstige misbruiken zijn hier te vreezen, doch deze misbruiken zijn van geen anderen aard dan die samen plegen te gaan met „den heiligen huwelijksstaat.”

Eerlijk moet erkend worden: „dat het evenmin plicht is in een echt te blijven leven, waarvan men voelt, dat men er in te gronde gaat, als dat men zich ter wille van een ander om het leven brengt.”

Dat de moderne menschen het ongeluk in hun huwelijk minder goed kunnen dragen dan die van vroegere tijden bewijst dat het echtelijk idealisme veeleischender is dan vroeger. De kwestie der scheiding ligt in de ontwikkelingslijn van het Protestantisme. En de erotisch verfijnde mensch kan niet — zonder het gevoel der diepste beschaming — aan iemand toebehooren, dien hij niet bemint of door wien hij zich niet bemind weet. En toch veroordeelt men de moeders ter wille harer kinderen „zich jaar op jaar in haar huwelijk als prostituée te voelen!”

Maar de kinderen? Zeker aan hen moet worden gedacht. Maar behoort men dan niet aan de ongeboren kinderen ook te denken?

Er is in het huwelijk een groot gevaar in het recht van bezit; de dwang om het bezit te blijven verwerven zal de liefdes-energie stalen als op ieder ander terrein de energie gestaald wordt door inspanning.

De erotisch edele mensch zal door de mogelijkheid op vrijheid den grootsten rijkdom der volle liefde beter ervaren en de trouw in hem zal de hechtste steunsels bezitten; de erotisch lage mensch zal door de mogelijkheid op vrijheid niet veranderen, maar beter zijn omdat hij niet behoeft te huichelen en hem zal de gelegenheid om te doen lijden worden ont-nomen.

Niemand, die uit zuivere beweegredenen zijn huwelijk heeft aangegaan zal anders dan na onafgebroken streven, na een aanhoudend zelfonderzoek, zijn huwelijk ontbinden. En die met een gerust geweten zijn huwelijk ontbindt, heeft het recht zulks te doen.

En wat de kinderen aangaat, *hoe* de ouders bij elkaar blijven is voor hen belangrijker dan *of* zij bij elkaar blijven. De kwestie, die ontstaat met betrekking tot de kinderen, zal bij elke nieuwe scheiding nieuw zijn. Een familierraad zou over het lot der kinderen kunnen beslissen, indien de partijen dit niet onderling kunnen doen en een tweede huwelijk kan na de scheiding aan de kinderen een tweeden vader of moeder geven zo goed als na den dood van een der ouders.

Turgenjew, die van alle groote prozaschrijvers der vorige eeuw het meest van de erotiek wist, wist ook, dat „de liefde waarvoor geen gronden bestaan, de sterkste en duurzaamste is.” Een paar eeuwen voor hem had een fijn bezielde vrouw, Mme Lambert, hetzelfde gezegd en zij had de meening van de diepste zielevorschier van haar tijd, Pascal, op haar hand. Ook hij is overtuigd, dat men zich niet vraagt, of men behoort

te beminnen; men voelt het: „on ne délibère point là-dessus, on y est porté.” Dit gevoel grijpt den mensch aan, hetzij hij gebonden is of vrij.

Het nieuwe leven toont reeds kracht — evenals de lentebloemen, die door het roest-bruine looftapijt van het voorjaar dringen — maar de verwelkte bladeren moeten nog verwijderd worden, eerst dan komt de geur der vruchtbare aarde geheel naar boven, en er komt ruimte voor de nieuwe lente. En slechts zij, die niet reeds in de lucht de macht van de nieuwe lente bespeuren, vreezen, dat de aarde de bescherming der dorre bladeren niet zal kunnen missen.”

IX. *Een nieuwe huwelijks-wet*, het laatste hoofdstuk van *De ethiek van liefde en huwelijk*, bevat een schema voor een betere wet dan nu bestaat als overgangmaatregel. Bij deze nieuwe huwelijkswet zullen het vermogen en de vrijheid der vrouw, de in en buiten het huwelijk geboren kinderen, het recht om te huwen, de verzorging der zwangere en pas bevallen vrouwen en veel wat in de oude wet geen plaats heeft gevonden beschermd en geregeld moeten worden met die wijsheid en liefde, die aanwezig zijn waar de overtuiging is gevestigd, dat het huwelijk slechts door liefde is gerechtvaardigd. Die nieuwe wet zal slechts dienen: „om den groei te bevorderen van die hoogere gevoelens, die ten slotte elke huwelijkswet overbodig zullen maken.” En dit is een kwestie van tijd, zij het van eeuwen.

De groote liefde komt op dezelfde wondere wijze tot de menschheid als de lente tot de landen in het poolgebied, waar de groene kruin der berk zich verheft boven de sneeuw, die niet alleen den bodem in het rond bedekt, maar ook nog de lagere twijgen van den boom zelf!

Staat eens het geheele bosch in vollen lentetooi, dan behoeft de huwelijks-wet slechts dit eene artikel te bevatten:

Zij, die elkaar beminnen, zijn man en vrouw.

Het Hooglied der toekomst — gelezen zooals de schrijfster

het heeft bedoeld — kan niet anders dan eerbied wekken voor de individualiteit, de levensliefde en het idealisme der vrouw, die behoort tot de sterksten en teedersten, die ooit het onderwerp van liefde en huwelijk hebben aangeraakt. Men moet wel bot-onaandoenlijk of innerlijk bedorven zijn om — hoe ver men ook van haar moge verschillen — de reinheid te miskennen, die dit boek heeft doen geboren worden.

Ellen Key behoort niet tot de grootsten, doch zeker tot de groote letterkundigen, die de nieuwe bloei der letterkunde heeft opgeleverd. Zij behoort niet tot de eigenlijk scheppende of schoolmakende geesten op sociaal gebied. Haar veelzijdigheid heeft haar zoowel voor het een als voor het ander in den weg gestaan.

Men zou haar kunnen verwijten, dat de invloeden, die ze op zich heeft laten inwerken, de invloeden van haar lievelingauteurs: Almquist, Ibsen, Björnson, Montaigne, Rousseau, Shakespeare, Goethe, Ruskin en laatstelijk Spinoza en Nietzsche, doorschemeren met hinderlijke duidelijkheid in al wat ze schrijft. Men zal echter ook moeten bewonderen de eenvoud en eerlijkheid, die te groot in haar waren dan dat ze beproeven zou in kleine munt om te zetten, wat ze in gave goudstukken van haar grootmeesters heeft ontvangen. En waar ze zich zelve geeft, tintelt ze van oorspronkelijkheid, die in rijken overvloed voortstroomt uit haar verstand en gemoed. Men kan haar op vele inconsequenties betrappen, doch alleen op de inconsequenties van een warm hart en een ruimen geest. Ook kan men uit haar werk bespeuren en 't haar, zoo men wil, voor de voeten werpen, dat ze geen academische opleiding heeft ondergaan, doch men kan haar dit, zoo men wil, ook vergeven, aangezien ze haar groote letterkundige gaven en haar machtig vermogen om de sociale beweging te overzien en te schatten, langs eigen wegen heeft gekweekt en ontplooid.

Ellen Key de rechtschapen, echte vrouw, die de heilige in-

tentiën van het leven heeft beluisterd en verstaan om ze met haar hartebloed te schrijven voor hen, die na haar komen zullen om te lijden en te strijden voor de ideale levensgoederen, is voor mij geworden — en met mij hoop ik voor velen — de profetes van de heerlijkheid van het leven, die komende is; de heerlijkheid van het leven als het evenwicht zal gevonden zijn tusschen den eerlijken, liefdevol strevenden man en de eerlijke, liefdevol strevende vrouw. Gelukkig de kinderen, die in die toekomst zullen geboren worden en groeien.

Mei 1905.

MR. A. KERDIJK.
Naar de lithografie van JAN VETH.

MR. A. KERDIJK.

Talloos zijn de grootere en kleinere opstellen, uit Kerdijks sijn besneden pen gevloeid, de redevoeringen, in allerlei kring door hem gehouden, de vereenigingen, door hem opgericht, krachtig bevorderd of geleid, de commissiën, door hem geïnspireerd. Het zou een langdurige studie vereischen, daarvan een opsomming te geven, die ook maar eenigszins op volledigheid kon bogen.

Mr. J. D. Veegens. *Vragen des Tijds*, April 1905 blz. 6.

Iemand die reeds als student een tweetal onderwerpen van algemeen belang uitkiest om er over te schrijven, en daarna zijne openbare loopbaan voor het grootste gedeelte aan die beide onderwerpen gaat wijden, komt zelden voor. Een dier zeldzamen was Arnold Kerdijk. In 1870 gaf hij zijne brochure over den leerplicht uit¹ en twee jaren later was hij bezig aan een dissertatie over het arbeidersvraagstuk.

Destijds ontving ik van hem den eersten brief, welke door vele andere is gevolgd. Aan dit schrijven van 1872 is het volgende ontleend:

„Daar ik een dissertatie voorbereid over de arbeiderskwestie,

---

¹ Leerplichtigheid, Utrecht, J. L. Beyers.

tracht ik zooveel mogelijk gegevens te verzamelen omtrent de bestaande arbeidersvereenigingen. Gij zult wel bij ondervinding weten, hoe moeilijk dat valt met betrekking tot de in Nederland bestaande. Het Arnhemsche Jaarboekje voor werklieden¹ heeft mij een aantal namen aan de hand gedaan, en ik ben zoo vrij geweest, mij tot de aldaar genoemde vereenigingen zelve om inlichtingen te wenden. Doch ik denk dat die lijst verre van volledig was, en daar ik vermoed dat gij, in uwe hoedanigheid van secretaris van het comité ter bespreking der sociale kwestie, wellicht met een tal van vereenigingen bekend zijt, neem ik de groote vrijheid uwe hulp in te roepen. Voor de enkele opgave van namen en adressen zal ik reeds zeer erkentelijk zijn, maar natuurlijk zouden meerdere mededeelingen zeer welkom wezen”.

Het eerste woord van den student omtrent de arbeidersbeweging is dus op het verzamelen van gegevens gericht.

Mede kenschetsend voor Kerdijk's loopbaan, doch pijnlijk treffend, is het feit dat hetgeen van de dissertatie op het papier was gebracht, werd vernietigd. Ze was bijna voltooid, toen Kerdijk's verloving werd verbroken. Hevige zwaarmoedigheid greep den jongen man aan. In de plaats van het proefschrift verdedigde hij eenige stellingen, op 3 Maart 1873, *summa cum laude*. Zeven dagen later werd hij, op voordracht van den minister Geertsema, tot schoolopziener in het district Delft benoemd.

In hetzelfde jaar woonde hij het coöperatie-congres te Newcastle bij, waar hij kennis maakte met Vansittart Neale, Holyoake, Mitchell, Campbell en andere leiders der toenmalige britsche coöperatieve beweging. Vlot ter tale als hij was, ook buiten zijn moedertaal om, voerde hij er het woord. De nederlandsche werkman, zoo sprak hij ongeveer, is niet vlug om iets nieuws aan te vatten; hij staat er veeleer wantrouwend tegenover, maar, heeft hij het eenmaal goed begrepen,

---

¹ De schrijver doelt op het door J. Th. Scheepers samengestelde jaarboekje.

dan houdt hij het ook flink vast en is hij even taai en vasthoudend in het streven naar verwezenlijking, als hij aanvankelijk afkeerig was van het nieuwe, dat hij nog niet begreep". Kerdijk nam zich nu voor de blijde boodschap der coöperatie aan de werklieden van Nederland te brengen, en hij hield woord.

In 1873 woonde hij het door den heer Heldt gepresideerde coöperatie-congres te Utrecht bij, waar hij lid werd van eene commissie voor de propaganda.

In 1874 gaf hij eene brochure over winkelvereenigingen uit. Tegelijkertijd ving hij een reeks van voordrachten aan om over gansch het land de coöperatie te prediken. Hij ried echter niet aan met de productie-coöperatie aan te vangen, wetend welke groote bezwaren aan dezen vorm zijn verbonden, maar wel met de verbruiksvereenigingen, welke tevens tot voortbrengende ondernemingen kunnen leiden. Van het blad *De Coöperatie* was Kerdijk de ijverigste medewerker. Het werd geredigeerd door Mr. M. J. de Witt Hamer te Goes, die in 1866 te Leiden was gepromoveerd na verdediging van eene dissertatie over „De arbeidersvereenigingen”, waarmede een voor de juristen geheel nieuw terrein werd betreden. In dit proefschrift werd de coöperatie krachtig aanbevolen; het geeft den heer de Witt Hamer aanspraak op den titel van pionier der coöperatie in Nederland.

In 1868 stichtte de heer de Witt Hamer te Goes de eerste coöperatieve voorschotvereeniging en spaarbank, welke thans nog in bloeienden staat verkeert. In 1867 had hij, met den tegenwoordigen groningschen hoogleeraar dr. A. P. Fokker, mede te Goes, de „Vereeniging voor volksbelang” gesticht, welke in 1870 een weekblad ging uitgeven, *Volksblaadje* genaamd. Dit orgaan verkreeg 1 Januari 1874 den titel *De Coöperatie* en bestond tot 1877.

Kerdijks propaganda voor de coöperatie viel samen met die voor het volksonderwijs; de laatste ging echter weldra de voornaamste plaats bekleeden omdat Kerdijk onverwijld herziening der wet van 1857 het meest dringend oordeelde. Dit

neemt niet weg dat Kerdijk ook een grooten invloed heeft geoeffend op het, voor Nederland, spoedig tot standkomen van de coöperatiewet, in 1876.

Aldus was Kerdijks naam reeds een jaar na zijne promotie door het geheele land bekend geworden. In 1873 had hij zijn 27ste jaar voltooid, want hij was 24 Mei 1846 te Rotterdam geboren. Een gymnasium bezocht hij niet; voor de academie werd hij opgeleid in het instituut van den heer Landolt te Vianen. Betrekkelijk langen tijd heeft hij te Utrecht gestudeerd (Sept. 1863—Jan. 1873); hij was er ook candidaat in de letteren geworden. Zijn vader, die zich uit den rotterdamschen koophandel terugtrok en zich te Wiesbaden vestigde, verleende zijn „Nol” (aldus werd Kerdijk in zijn naasten kring genoemd) bij een bankiersfirma te Utrecht een blanco-crediet. Dit bewijs van vertrouwen werd nooit beschaamd. In zijn studententijd heeft Kerdijk nooit een periode doorleefd, waarin de rede zwakker was dan het opbruisend temperament. Door zijn vader ingeleid in het gezin van den hoogleeraar Opzoomer, vond hij in dezen geleerde een vaderlijken vriend. In het begin van 1873 werd door een hoogeplaatsten staatsambtenaar Opzoomers gevoelen omtrent Kerdijk gevraagd. Het luidde aldus: „Er zijn inderdaad slechts zeer weinigen, die onzen doctorandus Kerdijk zoo goed kennen als ik het doe. Reeds vóór hij student werd, was hij mij geen vreemde. Van toen af heb ik hem in zijne geheele ontwikkeling gevolgd. Zijn verstand, zijn gemoed, zijn karakter, ze zijn mij allen even goed bekend. En tot welk oordeel geeft nu mijne ondervinding van zoo vele jaren mij recht? Tot het allergunstigste. Er is in Kerdijk een zeldzame rijpheid en bruikbaarheid. Hij is tot nuttig werk in het leven geboren, voor 's lands dienst als door de natuur bestemd.” Dit oordeel heeft in den loop des tijds geen verandering ondergaan. Bij Opzoomers overlijden, in 1892, bleek Kerdijk tot den uitvoerder van zijn nitersten wil te zijn benoemd.

In de studentenwereld was Kerdijk weldra een van degenen

die den toon aangeven. In 1868/69 was hij rector van 't corps.¹ Begaafd, scherpzinnig, welsprekend, werkzaam, kunstlievend, rijk, gezond en sterk — was hij een der weinige uitverkorenen. Toch weer niet in allen deele. Gezond en sterk was hij wel, in den zin dat hij vrij was van elk organisch gebrek en in den zin van gespierd, doch — het werd reeds aangestipt — reeds als student was hij wel eens onderhevig aan vlagen, soms tijdperken, van geestelijke machteloosheid, met drukkende hoofdzenuwpijnen gepaard. Deze kwaal had hij geërfd van zijne moeder, mej. Beseth, van eene rotterdamsche industrieele familie. Tot haar overlijden, in Januari 1900, bleef de zoon innig aan zijne moeder gehecht. Over zijn vader sprak hij steeds met waardeering, maar zijn erfdeel van een groot talent schreef hij aan zijne moeder toe.²

Met dit talent heeft Kerdijk gewoekerd tot de eerste dagen van Maart 1905. Hij deed dat zonder zich zelven te zoeken. Wel koesterde hij een nobele ambitie, obscuur te zijn trok

¹ *Eigen Haard* van 1 April 1905 bevat een afbeelding van Kerdijk uit dit tijdperk.

² Het feit dat Kerdijk geen druppel bloed had, die niet semitisch was, van vaders- en moederzijde, hij was geen zoon der lauwe westerstranden, is natuurlijk voor het begrip van zijn persoon van groot belang. Hij behoorde geenszins tot degenen wien men genoeg doet met elke toespeling op hunne afkomst te vermijden. Zonder er veel van te doen blijken, gevoelde hij zich tot zijn stamverwanten aangetrokken. Zoo kon men hem gedurende de Kamerpauze vaak in restaurant »Riche» aan één tafeltje gezeten opmerken met zijn collega's, de heeren Hartogh, Drucker en van Raalte.

De geslachtsnaam moet eigenlijk Polak zijn geweest. Een bedaaide ingezetene van Delft, uit Overijsel afkomstig, heeft me indertijd verteld dat hij Kerdijks grootvader als gasan in de synagoge van Almelo heeft hooren voorlezen (of voorzingen), met buitengemeen veel vuur. Deze grootvader zou den naam Polak hebben veranderd in »Polakkerdijk» en daarna Polak hebben geëlimineerd. Het is dus wel te verklaren, dat Johan Winkler zich in zijn »Nederlandsche Namenkunde» vruchteloos afvraagt, wat de naam Kerdijk kan beteekenen.

Kerdijks eenige broeder is gehuwd en koopman te Håvre; zijn eenige zuster was gehuwd met den heer Kalle, groot-industrieel te Biebrich en liberaal lid van den Rijksdag.

hem allerminst aan, maar steeds was hetgeen hij deed, gericht op het belang van anderen, op dat der gemeenschap. Een dringende behoefte om daden te verrichten bezielde hem. Is de nederlandsche geleerde van nature meer receptief dan productief, Kerdijk's dringende behoefte om te handelen, energiek te handelen — ook het in 't openbaar spreken is een daad — zijn geheele, onstuimige en toch zoo voorzichtige natuur maakte hem buitengemeen productief. Eigenbaat was hem vreemd. Daarom was hij tegen menige teleurstelling bestand, al verkeerde hij niet zelden onder den diepen indruk van mislukt pogen, van miskennis. Maar als zijne werkzaamheid was verlamd door vlagen van geestelijke machteloosheid, dan leed hij hevig; dan was het leven hem een last, dan rees nu en dan het verlangen naar den dood.

Gelukkigerwijze zijn er vrij langdurige tijdperken geweest, waarin deze aanvallen wegbleven. Inzonderheid in de eerste jaren van zijn optreden. In die tijdperken van ongestoorde gezondheid genoot hij van het leven in de zoo rijke verscheidenheid, welke het iemand als Kerdijk aanbiedt. Het meest genoot hij vermoedelijk van het werk dat hij verrichtte, van hetgeen hij rechtstreeks tot stand bracht of middellijk door vele anderen, vrouwen in niet minderen getale dan mannen, die in hem bezieling en leiding vonden.

Eene inderdaad verbazingwekkende werkzaamheid ging hij sedert het begin van 1873 ontwikkelen.

In 1869 had hij de vergadering bijgewoond, waarin op het initiatief der gebroeders Harting het Schoolverbond werd gesticht. Tot zijn teleurstelling ging de groote meerderheid niet mee met den utrechtschen hoogleeraar en den enkhuizer doopsgezinden predikant, die den leerplicht wenschten. Zij juichte den toenmaligen inspecteur van het middelbaar onderwijs dr. J. Bosscha toe, die uitriep: „Ons doel is juist, den dwang overbodig te maken!” Kortens tijd daarna werd de friesche vereeniging voor Volksonderwijs gesticht, waaruit de Nederlandsche Vereeniging tot bevordering van Volksonderwijs

ontsproot. Deze had den leerplicht wel niet in hare statuten opgenomen, maar feitelijk was zij er voor. Van deze vereeniging werd Kerdijk de secretaris, de ziel. Onvermoeid werkte hij als redacteur aan haar „*Volksblad*”. Van Groningen tot Maastricht, van Vlissingen tot Coevorden, toog hij het land door als apostel van het volksonderwijs. Zijne gloedvolle, meeslepende en tevens kernachtige voordracht, zijn volle, welluidende stem, zijn omgang met stedeling en landman, niet toeschietelijk maar ook niet uit de hoogte, verklaarden zijn groot succes. Niet in de laatste plaats door zijne kernachtigheid. Zoo iemand, dan was Kerdijk afkeerig van phrasen. Oratorische franje was hem een ergernis. De welwillende benaming „schreeuwer”, aanvankelijk door tegenstanders vaak aan zijn naam verbonden (niet zelden gepaard met de bijvoeging: „Jood”) kon dus op den duur geen vat hebben, zelfs bij den meest bevooroordeelde. Er zijn mij zelfs medestanders van Kerdijk bekend, die, aanvankelijk alleen afgaande op het vuur waarmee hij sprak, tot de meening overhielden, een meer luidruchtigen dan degelijken spreker te hooren. Doch weldra kwamen zij tot beter inzicht. Wie naar Kerdijk luisterde en zijn geschriften las, moest wel overtuigd worden, te doen te hebben met iemand van groote voorzichtigheid, omzichtigheid en degelijkheid. Aan deze vereeniging van natuurlijke impulsie, onstuimigheid zelfs, met zeer ernstige studie en met de behoefte om de beide zijden der medaille te zien, ontleende Kerdijk een groote kracht en grooten invloed. Een enkele maal mocht het samengaan van deze hoedanigheden tot besluiteloosheid leiden, dit was slechts zelden het geval. Feiten, gegevens, een degelijken grondslag eischte hij voor elke redeneering, voor elke conclusie, op sociaal-politiek gebied. Het is dus niet te verwonderen dat de bevordering der statistiek, welke een dertig jaar geleden, wat de nijverheid betreft, ter nauwernood in de kinderschoenen stond, in dezen idealist een krachtigen voorstander vond. Het samengaan van

idealisme met statistischen zin behoedde eenerzijds voor utopisme en wekte anderzijds vertrouwen.

Welk een degelijke studie aan zijn redevoeringen over het onderwijs tot grondslag strekte, bewees al dadelijk het artikel „De onderwijskwestie”, hetwelk in de eerste aflevering van de *Vragen des Tijds* (November 1874) het licht zag. Het bevat eigenlijk een programma, waaraan de schrijver steeds getrouw is gebleven. Nederland heeft genoeg van de schoolkwestie, aldus luidde zeer in 't kort het betoog, wij hebben genoeg van de verdediging en de verheerlijking der wet van 1857 en van het anti-clericalisme, den hoed waaronder uiteenlopende, grootendeels conservatieve elementen, worden vereenigd. Waar wij behoefte aan hebben, dat is deugdelijk volksonderwijs. Daarvan heeft de volksvertegenwoordiging niet het juiste besef, de regeering trouwens evenmin. De hoogleeraar Opzoomer had in 1873 in een brochure de onbekwaamheid der regeering de eerste oorzaak genoemd van hare treurige verhouding tot de Tweede Kamer. Dit oordeel was Opzoomer zeer euvel gedeut. Kerdijk verdedigt het aldus:

„Men beschuldige mij niet van verregaande aanmatiging omdat ik Opzoomers oordeel tot het mijne durf maken. De leer, dat slechts hij, die tot beter handelen zelf zich in staat rekent, het volle recht van critiek — van critiek in al haar scherpste — hebben zou, is een onzinnige leer: het tot vervelens toe aangehaalde: „la critique est aisée, mais l'art est difficile”, is het schild van alle middelmatigheden. Ik denk er niet over, mij zelve met de mannen, over wie ik den staf breek, in de verte op één lijn te stellen; maar wel durf ik beweren, dat zij niet hoog genoeg staan om mij onthouding van een scherp oordeel tot plicht te maken. Zoo denken duizenden in den lande; en dat zij het te recht doen, is een schande voor Nederland en teekent het peil, waarop de liberale partij gedaald is. Bijna alles, wat de regeering deed, was gebrekkig, veel dat afdoening eischte, bleef ongedaan. Nergens kwam dit meer uit dan in zake het volksonderwijs”.

Critiek dus, scherpe critiek, even goed tegen verantwoordelijke personen als tegen toestanden, instellingen en verhoudingen gericht, zij is levenslang door den schrijver toegepast, zonder aanzien des persoons. In 1874 was zijne critiek in de eerste plaats gericht tegen de liberale partij, waarin de hervormingszin van voorheen van lieverlede bij velen was opgelost in een conservatisme zonder ideaal. Zou Kerdijk met die partij kunnen blijven samenwerken? Het antwoord luidt als volgt.

Na te hebben aangestipt, dat, hoewel Heemskerk minister is, de liberalen weder regeerende partij kunnen worden, gaat hij aldus voort:

„Wie weet, hoe spoedig? Vroeger misschien dan te wenschen is voor haar en voor het land. Dat zij dan ten minste berekend blijke voor haar taak. Zij wete het wel, dat het geduld zelfs van hen, die in den lande achter haar staan, eindelijk uitgeput raakt; dat, indien zij andermaal schipbreuk leed, zooals wij dit laatstelijk aanschouwd hebben¹, zij niet alleen het politieke bestaan der personen, die haar woordvoerders zijn, maar ook haar beginselen, ja het aanzien onzer staatsregeling zelve, aan doodsgevaar zou blootstellen, dat zij bovenal den steun der jongeren voor goed verliezen zou, indien zij, andermaal optredende, niet terstond voor de verbetering van het volksonderwijs deed wat noodig is. Dat zij dan den tijd gebruikte, die tot voorbereiding haar rest!

„Geen beter middel om haar daartoe te brengen dan een krachtige druk van de zijde der openbare meening. Die te bewerken en luide te doen spreken, moet dan ook het streven zijn. De lauwen moeten warm gemaakt, de onverschilligen tot belangstelling gewekt, de ongeloovigen tot beter oordeel gebracht worden. Mogen zij die gereed staan aan dat werk de handen te slaan, bij alle weldenkenden de medewerking vin-

¹ Hier doelt de schrijver op de mislukte poging tot eene geringe censusverlaging, door het ministerie De Vries-Geertsema aangewend. Dientengevolge was het liberale ministerie, in Augustus 1874, afgetreden.

den, zonder welke zij machteloos zijn! Aan geen edeler zaak kan het Nederlandsche volk toonen, dat de kracht der vaderen nog niet in hem is uitgedoofd."

Dit artikel was het eerste van het 'dertigtal, hetwelk door Kerdijk in de *Vragen des Tijds* werd geschreven tusschen 1 November 1874 en 1 Juni 1903. Wie ze thans ter hand neemt, zal ze niet verouderd noemen; de boeiende vorm en de degelijke inhoud bekoren ook nu nog. Onder de verscheidenheid van onderwerpen („Een belangrijke kleinigheid", 1885, II, blz. 335, behandelt het in bewaring geven van geld en geldswaarden bij de Nederlandsche Bank) staan, overeenkomstig het door den student ontworpen program, volksonderwijs en het arbeidersvraagstuk bovenaan. Op het gevaar af, de gewone grenzen, aan schetsen als deze gesteld, te overschrijden, veroorloof ik me een beknopt overzicht te laten volgen omdat deze artikelen een helder inzicht geven in Kerdijk's denkbeelden omtrent onderwerpen, welke een belangrijke, zoo niet de belangrijkste plaats innemen in het jongste dertigjarig tijdperk van Nederland's geschiedenis.

Telkens was het een gebeurtenis of een vraag van den dag die Kerdijk de pen deden opnemen. Geen opstel werd geschreven met het doel om zuiver wetenschappelijke beschouwingen te uiten. Zoo iemand dan had hij een wetenschappelijken aanleg. Doch zijn levendige deelneming aan den dagelijkschen strijd belette hem een eigenlijk gezegde specialiteit te worden en zijn kracht te concentreeren op een groot wetenschappelijk boek. Door zijn wijze van optreden stichtte hij meer nut dan hij als „specialiteit" zou hebben kunnen doen. En er was groote wetenschappelijke kennis nodig en een niet minder groote heerschappij over de stof om hem te doen schrijven, zooals hij deed.

„Leerplicht en staatsbevoegdheid" (1875, II, blz. 299) werd op het papier gebracht om de argumenten te weerleggen, welke destijds aan de orde van den dag waren omtrent de roeping van den staat op dit gebied.

„Schoolgeldheffing of kosteloos onderwijs” (1877, I, blz. 131) zag het licht naar aanleiding van het den minister Heemskerk toegeschreven voornemen om verplichte schoolgeldheffing op te nemen in het destijds bij den Raad van State aanhangige ontwerp tot herziening der wet van 1857. Een nauwgezet onderzoek naar de heffing, zooals ze in 1877 ten onzent bestond, was aan het schrijven voorafgegaan. Kerdijk treedt o.a. op tegen de bewering dat hij, kosteloos openbaar volksonderwijs eischend, ten doel had het bijzonder onderwijs te drukken.

„Overal — zoo luidt het, blz. 139 — wordt van overheidswege *voldoend* openbaar lager onderwijs gegeven, zoo wil het de grondwet; de bestaande schoolwet is ter uitvoering van dit dwingend gebod der hoogste wet van den staat ontoereikend gebleken: daarom moet de schoolwet herzien worden. Daarom, en daarom alléén. Aan de eischen van de tegenstanders der openbare school mag en kan niet voldaan worden; niet omdat de bijzondere school een kwaad is, dat zooveel mogelijk gekeerd moet worden, maar omdat de rechtstreeksche of zijdelingsche verzorging harer belangen door de overheid met de grondwet in strijd is en buiten het gebied der staatsbemoeiing ligt. Het geven van onderwijs is vrij; maar wie daaruit afleidt, dat de staat tevens de gelegenheid waarborgt om van die vrijheid gebruik te maken, miskent het elementaire staatsrechtelijke onderscheid tusschen recht en feit. Het feitelijk gebruik van de vrijheid van onderwijs is niet door de grondwet verzekerd, noch kan verzekerd worden zonder dat van den anderen kant de plicht tot voldoende verzorging der openbare school onuitvoerbaar blijkt. Inderdaad, dat is de impasse, waarheen een ieder geleid wordt, die het een met het ander vereenigen wil.”

Deze woorden roepen onwillekeurig het feit voor den geest, dat 1 Januari 1906 de wet van 3 Juni 1905 *St.bl.* 151 zal worden ingevoerd!

Zoodra Heemskerk's ontwerp het licht had gezien schreef

Kerdijk: „De strekking der regeeringsvoordracht” (1877, I, blz. 340) waarvoor weer een rijk materiaal was verzameld.

De bepaling van art. 82.1 van Kappeyne's onderwijswet van 1878 deed Kerdijk (1882 I blz. 231) „De werkzaamheid der gemeenten tot beteugeling van den kinderarbeid” schrijven. Voor deze studie had hij een uitvoerig onderzoek op het getouw gezet, waaruit bleek hoe weinig gebruik de gemeenteraden van de bevoegdheid maakten om den landbouwarbeid van kinderen beneden 12 jaren te verbieden. „Leerplicht alleen kan hier baten!” roept hij uit (blz. 257).

Ook over het onderwijs in de kazerne strekte zijn onderzoek zich uit. In 1889 (I blz. 33) plaatste hij: „Herhalingsonderwijs aan miliciens,” waarvoor hij aan tal van kazernes een bezoek had gebracht.

Aldus ging Kerdijk onverdroten voort, het openbaar gevoelen wakker te schudden, regeering en volksvertegenwoordiging aan te sporen, het volksonderwijs datgene te geven, waarop het recht had. Dit had hij ook gedaan in: „Een merkwaardig debat” (1875 I blz. 233) naar aanleiding van de beraadslaging over de staatsbegroting voor 1875. Aan het slot van dit opstel verklaarde hij te vertrouwen, dat, „als de openbare meening zich luide en telkens op ondubbelzinnige wijze uit; indien de wetgevende macht de overtuiging erlangt, dat de natie een doortastend handelen van haar eischt, dat dan de daad bij het woord zal worden gevoegd, en de hervorming van ons volksonderwijs door wijziging der wet in goede, in vrijzinnige richting binnen een niet te ver uitgestrekt tijdperk een voldongen feit zal wezen.”

Daartoe scheen onder het bewind van den minister Kappeyne de volheid der tijden te zijn gekomen. Al was Kerdijk niet lid der Kamer — in 1877 had hij te Rotterdam als candidaat de nederlaag geleden en pogingen om hem in hetzelfde jaar in Amsterdam candidaat te stellen, hadden hem, op een voor ingewijden hem zeer eerende wijze, doen besluiten zich terug te trekken — men mag toch de vraag stellen, wie groter

aandeel in de voorbereiding van de herziening heeft gehad dan hij. Voor zijne gemoedsrust was het vermoedelijk niet te betreuren dat hij destijds niet afgevaardigde was. Want, naast de groote voldoening over de opneming van menige door hem aanbevolen, eigenlijk van hem uitgegane bepaling, wekte niet alleen het ontwerp teleurstelling — de leerplicht ontbrak — maar ook de afwerende, bijna vijandelijke houding, door den minister tegen de amendementen van den heer Moens aangenomen.

In 1889 verloor hij als lid der Kamer den strijd tegen het ontwerp-Mackay. Doch het tot stand komen van de leerplichtwet gaf hem groote vreugde. Geen lid der kamer heeft den minister Goeman Borgesius bij de verdediging zoo trouw ter zijde gestaan, zoo krachtig gesteund als Kerdijk heeft gedaan.

Eene der eerste afleveringen van de *Vragen des Tijds* geeft inzicht in Kerdijks opvatting van het verband tusschen de onderwijskwestie en het arbeidersvraagstuk.

Het tweede congres der duitsche kathedersocialisten werd door hem bijgewoond. Teruggekeerd, schreef hij: „Naar aanleiding van het Eisenacher congres” (1875 I blz. 61). In dit opstel beschrijft hij de hoofdpersonen der bijeenkomst, meereendeels hoogleeraren, en tevens geeft hij een volledig overzicht van de litteratuur der nieuwe economische richting, welke hij verdedigt. De schrijver vat zijn betoog in de volgende woorden samen:

„De theorie, dat elk individu, aan zich zelve overgelaten, het noodige inzicht en de vereischte geestkracht bezit om zijn eigen belangen 't best te dienen, is slechts juist voor de economisch uitstekenden, onjuist daarentegen voor de groote menigte, voor het middenslag, dat zonder bijzondere organisatie het slachtoffer der vrijheid wordt.

„De leer, dat een ieder, door voor zich zelve te zorgen,

't best het algemeen belang bevordert, m. a. w. de leer van de harmonie der belangen, is onwaar.

„Op den staat rust de plicht, in dien strijd der belangen er voor te waken, dat de zwakken niet onderdrukt worden.” Hij keerde zich dus tegen de ook hier te lande heerschende leer van Bastiat en van de Manchester-school, maar ook tegen het socialisme. Destijds niet, en ook later niet, heeft hij een nieuwe opvatting van het eigendomsbegrip verdedigd, volgens welke het eigendom van kapitaal en grond door den staat ter beschikking moet worden gesteld van de gemeenschap. Hij heeft ze integendeel scherp bestreden. In de *Vragen des Tijds* treedt hij slechts een enkele maal tegen de sociaal-democratie op. In het *Sociaal Weekblad* daarentegen herhaaldelijk, nadat hij in 1879 een poging had gedaan om de leer van Karl Marx te weerleggen in zijne aan den grondlegger der sociaal-democratie gewijde schets, welke in *Mannen¹ van Beteekenis* is opgenomen.

Kerdijks standpunt was het volgende.

De wanverhouding tusschen ondernemers en werklieden moet worden verbeterd door sociale hervorming. Deze stelt echter als eerste voorwaarde een verstandelijk goed ontwikkelde arbeidende klasse. Daarom moet aan het volksonderwijs in de eerste plaats de meeste zorg worden besteed. De groote menigte moet worden opgevoed om haar rijp te doen zijn voor de hervorming. Met instemming haalt hij deze woorden aan van Charles Robert² (blz. 346):

„Wij hopen eenmaal werkstakingen en wederzijdsch wantrouwen te overwinnen door samenwerking van werkgever en werkman; het isolement, dat den mensch verlaagt, door de associatie, die zijn waarde vermenigvuldigt; de geldelijke gevolgen van ziekte door onderlinge hulpverlening, die van

¹ De woorden „en Vrouwen” werden in 1895 ingelascht.

² Later voorzitter der vereeniging voor participatie, waarvan de heer van Marken mede-stichter was. Zie van Markens artikel: „De arbeid mede-ondernemer”, *Vragen des Tijds* 1893 I blz. 1.

werkloosheid en ouderdom door spaarzaamheid en voorzorg, die van alle onvoorziene gevallen des levens door verzekering tegen hun slagen of eenig ander middel, dat door wetenschap en ervaring aangewezen wordt. Maar niets van dat alles is mogelijk zonder de opvoeding der groote menigte. Zonder haar betere geestelijke ontwikkeling is dit programma der toekomst niet slechts de onwaarschijnlijkste aller utopieën, het is minder dan dat, een tegenstrijdigheid in zich zelf. Want dat programma is niets anders dan de algemeenheid van voldoende ontwikkeling gedacht als een verkregen feit; zijn verwezenlijking is niet denkbaar zonder haar, het is ontworpen in de veronderstelling, dat zij eenmaal aanwezig wezen zal. Geen vrijheid, geen vooruitgang, indien niet datgene bereikt wordt, waarnaar wij streven."

Ten einde deze hervorming te verwezenlijken is Kerdijk niet afkeerig van samenwerking van vrijzinnigen met conservatieven en orthodoxen. De hervormende richting op economisch gebied, (schreef hij in 1875): „heeft, waar zij het ethisch element meer op den voorgrond wil doen treden, met de genoemde partijen meer punten van aanraking dan met de zoogenaamd vrijzinnige bourgeoisie-satisfaité. Dit feit openbaart zich overal, ook hier te lande; en, bedrieg ik mij niet, dan zal zich dat hoe langer hoe meer openbaren en gunstig kunnen werken."

Aan deze woorden voegt hij de volgende toe:

„Men versta mij wel. Dubbelzinnigheid haat ik ook in het publieke leven, en waarlijk zou ik die partijen geen oogenblik in den waan willen brengen, dat zij en wij jongeren onder de liberalen, op bijna elk ander gebied geen geslagen vijanden zijn. Wij zijn dat zelfs op de meeste punten van dit terrein. Doch er zijn ook punten van aanraking; en die niet te ver-smaden, kan toch geen onrecht zijn. Van een eigenlijk bondgenootschap mag geen sprake wezen. Wilden zij concessiën onzerzijds op ander gebied als koopprijs voor haar ondersteuning eischen, een verklaring, die aan duidelijkheid niets te

wenschen overliet, zou het antwoord moeten zijn. Maar dat wij (bij wederzijdsche volkomen zelfstandigheid en bij scherpe bestrijding, waar zulks noodig is) niet gezamenlijk met haar den weg zullen kunnen bewandelen, dien haar en onze overtuiging aanwijst — zie dat vermag ik niet te begrijpen.”

Zoo mogelijk dus in samenwerking met overigens tegenovergestelde partijen, maar in allen gevalle met alle kracht gestreefd naar sociale hervorming, waardoor de Sociale Vrede kan worden verwezenlijkt. Aan het apostelschap voor het Volksonderwijs ging hij dat voor den Socialen Vrede paren. Zoo ging hij, als een boetprediker, (zooals mr. Veegens hem in het aangehaalde opstel noemt) het geweten wakker schudden der bezittende klassen, haar aansporen hare sociale verplichtingen te beseffen en na te komen; om den socialen vrede te verkrijgen moest de arbeidende klasse worden opgevoed; daartoe moest de staat het zijne bijdragen, zooals een goede voogd geroepen is te doen. Het algemeen stemrecht paste niet in dit kader. Dit wapen achtte Kerdijk destijds gevaarlijk in de handen van „de groote menigte”. Eerst als zij de ontwikkeling, voor de richtige hanteering van dit wapen vereischt, had verkregen, zou het haar mogen worden aangeboden.¹

Hetgeen de wetgevende macht thans ter verheffing van het peil der arbeidende klasse had te doen, lag voor de hand: de wet Van Houten te verbeteren. „De wet op den kinderarbeid”, luidt dus ook het opschrift van het uitvoerige, doorwrochte artikel, een viertal jaren na het tot stand komen van deze wet geschreven (1878, I, blz. 93). Het behelst een geschiedkundig overzicht van hetgeen hier te lande aan de wet van 1874 vooraf was gegaan, benevens de uitkomsten van een reusachtigen arbeid, door den schrijver verricht. Uit zijne deltsche woning had hij een enquête over het geheele land

¹ In de *Nieuwe Rott. Courant* van 30 Juni 1874 had Kerdijk geschreven: »Omtrent bijkans alle andere politieke en sociale kwestieën in de gelederen der jongere liberalen me scharend, moet ik nochtans op dit punt (algemeen stemrecht) mij van hen afwendend, hun streven zelfs een politieke fout noemen.”

uitgestrekt. Om de werking der wet te kunnen beoordeelen, had hij zich gewend tot de onderwijzers, tot de griffiers der kantongerechten en der rechtbanken, en verder tot allen van wie hij eenige juiste inlichting kon verwachten. Al die brieven schreef hij zelf. Zoo ging hij de regeering voor, welke hij krachtig aanspoorde, ook harerzijds gegevens te verzamelen, waardoor nauwkeurige kennis van den feitelijken toestand kon worden verkregen. „Die kennis (blz. 149) ontbreekt ons ten eenenmale, en die te verkrijgen, is de taak des wetgevers, alvorens hij verder ga. Deze weg moge de langere schijnen; daarop zullen wij, geloof ik, sneller voorwaarts komen dan indien wij een sprong in het duister wagen, waarvoor de meesten te recht zouden terugdeinzen.”

Aan dit opstel sluit zich aan: „Een belangrijk rapport” (1880, II, blz. 155), uitgelokt door het verslag hetwelk door de Vereeniging voor fabrieks- en handwerksnijverheid met afgevaardigden van de maatschappij tot Nut van 't algemeen, van Nijverheid en het Algemeen Nederl. Werkliedenverbond was uitgebracht over de vraag of en in hoeverre de thans geldende wet op den kinderarbeid aangevuld en uitgebreid moest worden. Dit, uit de pen van mr. N. G. Pierson gevloeid verslag vond Kerdijk's instemming, behoudens één punt. De commissie was van oordeel dat het verbod van arbeid van kinderen beneden 12 jaren zoo spoedig mogelijk moest worden aangevuld met bescherming van personen van 12—16 jaren. Daartoe achtte Kerdijk den tijd nog niet gekomen. „Tot zulk een sprong waag ik het niet, de regeering aan te zetten. Niemand meer dan hij, wiens hervormingsgezindheid verder reikt dan den dag van heden, heeft aan zijn drang tot handelen bedachtzaamheid te paren. En die bedachtzaamheid wordt uit het oog verloren, wanneer men een wettelijke regeling, die zonder den hechten grondslag van kennis der feiten, in meer dan één opzicht bedenkelijk wezen moet, vraagt terwijl die kennis niet aanwezig is.” (Blz. 175).¹

¹ In de *N. Rott. Ct.* van 6 en 8 Januari 1879 had Kerdijk breedvoerig het onvoldoende der kennis van den feitelijken toestand betoogd.

Twee jaren nadat dit opstel in 't licht was verschenen, werd door den minister Modderman, op 23 April '82, een wetsontwerp ingediend, strekkend om de wet van '74 te vervangen. Eerst in Juni '83 volgde het voorloopig verslag. Aan dit staatsstuk wijdde Kerdijk een artikel (1883 II, blz. 278). Het had hem met verontwaardiging vervuld. In nog heviger mate was dit het geval met de nota, door mr. L. Oldenhuis Gratama bij dit verslag gevoegd. Aan dit scherp geschreven opstel is het volgende ontleend.

„Vermoedelijk is het sommiger aandacht niet ontgaan dat in bovenstaande bladzijden veel wordt aangetroffen, wat reeds vroeger in dit tijdschrift en elders door mij besproken werd. Ik achtte de herhaling plichtmatig, waar het voorloopig verslag der kamer bewijst, dat zij niet overtollig is. Anderen zijn allicht van oordeel, dat aan dit verslag te veel eer bewezen wordt door een ontleding van zijn hoofdzakelijken inhoud, en dat het voldoende was geweest, instemming te betuigen met het summiere vonnis, door een der dagbladen (*De Amsterdammer*) geveld: „Zelden heeft een volksvertegenwoordiging zóó openhartig getoond, dat zij slechts pour acquit de conscience van de aan haar oordeel onderworpen zaak kennis heeft genomen.” Mij kwam het geraden voor, de gegrondheid van dat vonnis meer in den breede in het licht te stellen.”

Dit verslag had het belangrijk gevolg, dat Kerdijk tot het algemeen stemrecht werd bekeerd. De slotwoorden luiden als volgt:

„Voor een vijftal jaren schreef ik: „Zoo vaak de gelegenheid zich aanbood, vervulde ik de onaangename taak, den werklieden, die het algemeen stemrecht op hun program schreven, het ijveren voor dien eisch te ontraden. Inderdaad een taak, waarom niemand mij behoeft te benijden. Want als men moet toegeven, dat de bestaande toestand in het wezen der zaak neerkomt op een voogdij van weinigen over de velen, dan valt het hard, niet te kunnen weerspreken, dat de voogden met grooter liefde voor hun eigen belangen waken dan voor die

der massa, welke onder hun hoede staan." De kennismaking met het voorloopig verslag, dat thans in zake den kinderarbeid is uitgebracht, heeft mij den moed, om ook voortaan die taak te vervullen, voor goed ontnomen."

Natuurlijk gaf Kerdijk zich thans geheel aan het algemeen kiesrecht. Vooral het tijdperk van het door den minister Tak van Poortvliet ingediende wetsontwerp heeft daarvan op schitterende wijze getuigd.

Aan het opstel over het voorloopig verslag is een door Kerdijk gesteld adres aan de Tweede Kamer toegevoegd, waarin op de aanstelling eener arbeidsinspectie wordt aangedrongen. Het is door 120 bekende landgenooten ondersteund; het aantal brieven, door Kerdijk alleen voor dit onderwerp geschreven, zal zeker aanmerkelijk grooter zijn geweest. In de beide opstellen over arbeid van kinderen, welke aan het artikel over het Kamerverslag vooraf waren gegaan, was reeds met klem van redenen een inspectie bepleit.

Het ontwerp van den minister Modderman werd door zijn opvolger, baron du Tour van Bellinchave, ingetrokken op een wijze welke deed vermoeden dat van dezen staatsman geen ontwerp was te verwachten. Niettemin werd 12 April 1885 een ontwerp bij de Tweede Kamer ingediend. Daarin vond de inspectie geen plaats. Aan den anderen kant behelsde het een verbod van den arbeid van kinderen beneden 14 jaren. Het maakt een ietwat komischen indruk, den, nog steeds naar veler oordeel „doldriftig” vooruitstrevenden Kerdijk den conservatieven minister te zien verwijten dat hij te ver gaat. „Wel ben ik”, schreef Kerdijk in „IJdele hoop” (1886 I blz. 139) „voor de verhooging tot den 13-jarigen leeftijd. In dien zin heb ik den minister Modderman geadviseerd toen hij mijn raad inwon. Maar de 14 jaren wil ik niet voor mijne rekening nemen.

„Dezen eisch, ten opzichte van de verlenging van het volstreckte arbeidsverbod, door dezen minister met den ijver van een bekeerde gesteld, kan ik niet onderschrijven. Hij zondigt

tegen de voorwaarde van geleidelijkheid, waardoor het voortschrijden op dit gebied zich moet kenmerken. Hij miskent het maatschappelijk belang om zoowel der nijverheid, die in de beperking van hare macht over jeugdige werkkrachten zich te voegen heeft, als den gezinnen, voor wie een vermindering van inkomsten door derving van het loon hunner kinderen op het spel staat, een plotselingen te sterken schok te besparen. Hij ziet trouwens over 't hoofd dat de volkschool — nauwelijks bezig aan hare vroegere ellende te ontwassen — indien thans haar bevolking groeide met de schare van hen die tengevolge van zulk een verlenging van het arbeidsverbod met twee jaren even zoo lang haar getrouw zouden blijven, niet in staat zou zijn dien aanwas zonder nadeel voor allen te dragen." (blz. 146).

Eene ijdele hoop noemt hij het, met dit ontwerp en het daarop gevolgd voorloopig verslag verder te komen. „Zooveel dunkt mij niet twijfelachtig”, aldus het slot, „dat dit — ik herhaal het — bedroevend verslag menigeen heeft versterkt in de overtuiging, dat een doortastende herziening van de grondslagen van het kiesrecht het, wel geenszins onfeilbare maar eenig overgebleven middel is om een deugdelijke wetgeving op den kinderarbeid niet telkens en telkens weder als een schijnbeeld aan den horizon te zien opdoemen en verdwijnen.”

De jaren 1886 en 1887 waren in Kerdijks leven als publicist bijzonder rijk. Niettegenstaande de zorgen, aan het *Sociaal Weekblad* besteed, schreef hij: „De Deutsche Knappschaftskassen” (1886 I blz. 1), „De Deutsche wetgeving op de ziekteverzekering der werklieden” (1886 II blz. 214); „Ongelukken bij den arbeid” (1887 I blz. 141 en II blz. 213). In de beide laatste artikelen werd een overzicht gegeven van de werking van art. 1401 en 1402 Burg. Wetb. op dit gebied en van de buitenlandsche wetgevingen.

Het laatste opstel over wetgeving op den arbeid is van 1897 (I blz. 280): „Uit de practijk der arbeidersverzekering”. Het

onderwerpt de duitsche wetgeving en hare werking aan een nauwkeurig onderzoek.

Taks ontwerp-kieswet deed Kerdijk een drietal opstellen schrijven: „Het Engelsche kiesrecht” (1893 I blz. 341), „Kostelooze geneeskundige hulp en het kiesrecht” (1894 I blz. 25) en „Stemplicht in de practijk” (1896 I blz. 117).

De statistiek werd in een tweetal artikelen afzonderlijk behandeld. „Een verwaarloosde tak van den publieken dienst” (1878 II blz. 43) en „De regeeringsstatistiek in Nederland” (1878 II blz. 364). De geschiedenis onzer statistiek¹ wordt daarin behandeld, op een statistiek van de nijverheid, met name ook van de beroepen, aangedrongen. Aanleiding tot het tweede opstel was gegeven door de opheffing van de afdeeling statistiek aan het departement van binnenlandsche zaken door den minister Kappeyne, die den referendaris Jhr. Mr. G. de Bosch Kemper, niet op zijn verzoek, van zijn ambt had ontheven.

Een beschrijving van de statistiek in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika vindt men in: „Een benijdenswaardig voorbeeld” (1886, blz. 214).

Een eigenlijk gezegd politiek opstel is: „Slechte raadgevers” (1897, blz. 1), tegen Van Houtens, in de Eerste Kamer aangeprezen, anti-clericale concentratie gericht en samenwerking aanbevelend van liberale unie en radicalen bond.

Kerdijks laatste bijdrage aan de *Vragen des Tijds* betrof de staking van spoorwegpersoneel. Zij heet „Nabetrachting” (1903 II blz. 14). Daarin wordt de houding verdedigd van de geestverwanten in de Tweede Kamer, die tegen de stakingswet hadden gestemd.

Wel ligt er dus een lange reeks van artikelen tusschen 1 November 1874 en 1 Juni 1903. Omdat Kerdijk zich in dit

---

¹ Een schrijffout, in een regeeringsstuk gemaakt, komt in dit artikel tweemaal voor. De rijkscommissie voor de statistiek had aangedrongen op „eenvormigheid”. Het regeeringsstuk maakte daarvan „eenvoudigheid”. Nog herinner ik me Visserings verontwaardiging over deze slordigheid van het departement.

maandblad zoo geheel kon geven als man van wetenschap en als man die het algemeen gevoelen bewerkt, heb ik hemzelve meermaalen aan het woord gelaten.

Nog dient een drietal artikelen te worden aangestipt. Het eerste heeft tot titel: „Onze schoolspaarbanken” (1879 I, blz. 266), het tweede: „Een oude eisch” (1879 I, blz. 37). Het laatstgenoemde opstel geeft een krachtigen stoot aan de door mr. G. A. Fokker met even groote bekwaamheid als volharding aangevangen beweging voor de stichting der Rijkspostspaarbank. Het derde: „De Rijkspostspaarbank en het woningvraagstuk” (1895 II, blz. 125) vond zijn aanleiding in het door mr. Drucker bij de beraadslaging over de staatsbegroting voor 1895 in overweging gegeven denkbeeld om deze rijksinstelling dienstbaar te maken aan de volkshuisvesting. Ook aan dit opstel was een onderzoek voorafgegaan naar hetgeen elders, in Duitschland, België, Frankrijk, op dit gebied reeds tot stand was gebracht.

De stichting der Rijkspostspaarbank had Kerdijks verhuizing naar Amsterdam ten gevolge. Als schoolopziener had hij zich, na eenigen tijd in Den Haag te hebben gewoond, te Delft gevestigd. Den 1sten Juni 1876 huwde hij mej. E. S. Matthes, wier ouders, te Amsterdam woonachtig, twee kinderen hadden;¹ de oudste dochter is gehuwd met den heer van Marken. Op zijn huwelijksreis schreef Kerdijk uit Zwitserland een feuilleton voor „Het Vaderland.”

¹ Kerdijks viertal kinderen bestaat uit drie dochters, waarvan de oudste gehuwd is met mr. C. J. H. Schepel, eerste commies-griffier der Tweede Kamer, en een zoon, die de openbare handelsschool van Amsterdam heeft afgeloopen, aan het Polytechnicum te Zürich heeft gestudeerd, en thans, gehuwd met mej. de Monchy, werkzaam is aan de instellingen der heeren Stork te Hengelo.

Mevrouw Kerdijk is in 1902 overleden. Hare moeder, mevrouw Matthes—ter Meulen, in haren ruimen familiekring en ook wel daar buiten »Tante Saar” genoemd en algemeen bemind, verheugt zich nog in haren hoogen ouderdom in eene ongeschonden gezondheid. Haar levenslust, opgewektheid en werkzaamheid beschamen menigeen van jeugdigen leeftijd.

Aan het gemeenteleven van Delft nam Kerdijk zoo goed als geen deel. Hij gaf er echter cursussen aan onderwijzers en stichtte, met Van Marken, in 1874 de delftsche winkel-vereeninging.

Te 's Gravenhage verkeerde hij bijzonder gaarne in het gezin van den inspecteur van het lager onderwijs, dr. Lindo. De „oude heer Smits” behandelde Kerdijk als ware hij zijn zoon. Zelden ben ik van een zoo intieme verhouding tussohen ouderen en jongeren, elkaar niet in den bloede verwant, getuige geweest als van deze verhouding.¹ De heer Lindo maakte er geen geheim van dat hij in Kerdijk zijn aangewezen opvolger zag. Toen hij in 't laatst van 1876 kwam te overlijden, werd Kerdijk met de waarneming van het inspecteurschap belast. Door invloedrijke deskundigen werd hij voor eene definitieve benoeming krachtig aanbevolen. Doch de minister Heemskerk liet zich niet overreden. De heer Van Aken werd benoemd. Aan een niet aan mij gericht schrijven van Kerdijk, van Maart 1877 ontleen ik het volgende. „Mijn niet-benoeming is een groote teleurstelling voor mij, al was ik daarop voorbereid. Een drukke werkring is mijn wensch. In dien van inspecteur zou ik hebben kunnen arbeiden ten nutte van de zaak, die mij lief is en dubbel gaarne zou ik de opvolger van den heer Lindo zijn geweest, omdat ik weet, dat deze daarvoor niemand liever zou gezien hebben dan mij.... Dat het gebeurde niet den geringsten invloed uitoefenen zal op mijn verdere gedragslijn, spreekt van zelf.”

In hetzelfde jaar was Kerdijk, zooals wij reeds zagen, candidaat voor de Tweede Kamer te Rotterdam en trok hij zich te Amsterdam terug, onder omstandigheden, welke in deze schets niet thuis behooren, maar, zooals mede reeds is aangestipt, den ingewijden een hoog denkbeeld gaven van zijn karakter.

¹ In zoover waren zij elkander in den bloede verwant, als ook dr. Lindo geen druppel bloed had, die niet semitisch was. Van vaderszijde van aanzienlijke portugeesch-israëlietische afkomst, was hij van moederskant, zooals de voornamen Mark Prager aanduiden, duitsch-israëlietisch.

Twee jaren later was hij zeer dicht bij de benoeming tot hoogleeraar in de staathuishoudkunde en de statistiek te Leiden. In Augustus 1879 was Vissering als minister van financiën opgetreden. De faculteit en het college van curatoren plaatsten Kerdijk aan het hoofd van het drietal aanbevolenen. Lang duurde de aarzeling der regeering, welke den leerstoel aanbod aan Emile de Laveleye, hoogleeraar te Luik. Deze weigerde. Ten slotte werd mr. Greven, op de voordracht van den minister Six, benoemd.

In den regel wordt deze niet-benoeming als eene ernstige teleurstelling voor Kerdijk voorgesteld. Ik voor mij — onze woningen waren destijds slechts weinige schreden van elkaar verwijderd, we zagen malkander dus dikwijls — heb dien indruk niet gekregen. Tegen het hoogleeraarsambt zag hij op; hij was bevreesd de hooggespannen verwachting niet te zullen bevredigen; de volheid van het practische leven trok hem meer aan dan de studeercel. Ware hij hoogleeraar geworden, hij zou toch na een niet lang tijdsverloop een verkiezing als lid der Tweede Kamer hebben aangenomen. „Mocht ik eens geroepen worden minister te zijn — zeide hij me destijds — dan geloof ik daarvoor wel kwaliteiten te bezitten.”

Als hoofd van het onderwijs had de minister Six de wet van zijn voorganger uit te voeren. Zooals bekend is, werd door deze wet het ambt van schoolopziener gesplitst en verzekerde zij den districts-schoolopzieners eene bezoldiging. Tot veler verwondering stelde Kerdijk zich niet beschikbaar voor het nieuwe ambt.

Den 31^{en} Juli 1880 schreef hij dienaangaande het volgende.¹
„Toevallig verneem ik uit de derde hand dat mijn besluit

¹ De kennismeming van dezen brief heb ik, evenals die van Opzoomers schrijven (blz. 250), het citaat op blz. 269 en een paar andere aanhalingen, welke zullen volgen, te danken aan de zeer gewaardeerde vriendelijkheid van een staatsman in ruste, aan wien de brieven waren gericht. Dit is geenszins het eenige bewijs van welwillendheid en vriendschap, mij van die zijde in den loop van een veertigtal jaren betoond.

in zake het schoolopzienschap, door de bladen ook ter uwer kennis gekomen, u bevreedd heeft. Dat mag mij niet verwonderen maar in herinnering aan een zeer hartelijken brief, dien gij mij eens geschreven hebt, toen na den dood van mijn vriend Lindo een groote teleurstelling mij trof, stel ik er prijs op dat gij althans mijn motieven kent, en daarom veroorloof ik mij u met deze regelen lastig te vallen.

„De woorden van Wintgens op zichzelf beschouwd¹, zouden mij zeker niet tot mijn besluit hebben gebracht, maar zij hebben een gedachte bij mij opgewekt die vroeger nooit bij mij was opgekomen. Zooals gij weet ben ik destijds bij mijn ijveren voor een herziening der schoolwet, speciaal ook voor het bezoldigen van het schoolopzienschap in de bresgesprongen, en, vergis ik mij niet, dan is de wetsverandering in dat opzicht voor een niet onbelangrijk deel ook mijn werk. Nu is de vraag bij mij gerezen of het, ik zeg niet, of het er mee door kan, maar of het in den hoogsten zin betamelijk is, als privaat persoon te profiteeren van hetgeen mede van mijne politieke bemoeiingen de vrucht is.

„Deze vraag durf ik niet volmondig bevestigend te beantwoorden en reeds dit scheen mij een afdoende grond om mij terug te trekken. Als men mij beschuldigt destijds geijverd te hebben om er zelf voordeel van te trekken, dan kan ik daarom lachen, in het volle bewustzijn van een volkomen zuiver geweten, maar niet zou ik kunnen lachen, indien men gezegd had (en dat zou men zeker gezegd hebben) hij is als zoo velen, alles, naar het heet, voor het algemeen belang, maar als het er op aankomt, wil hij er ook wel het zijne van hebben. De beschuldiging zou in casu niet geheel ongegrond zijn geweest. Want als ik mij zelven de vraag voorleg, waarom

---

¹ Hier wordt bedoeld op hetgeen de heer Wintgens eenige dagen te voren in de Tweede Kamer had gezegd over het persoonlijk belang, door voorstanders van de herziening der wet van 1857 ruimschoots gekoesterd. Die woorden lokten een hevige scène uit en een bewogen, verontwaardigd antwoord van den afgevaardigde van Sneek, den heer Moens.

ik een schoolopzienschap begeerde, dan moet ik antwoorden: zeker niet uitsluitend en ook niet hoofdzakelijk maar toch *ook* om het geldelijke.

„Misschien zou ik twee jaren geleden anders gehandeld hebben. Want toen liet het geldelijke mij volkomen koud, maar na de verschrikkelijke gebeurtenis te Rotterdam¹ is dit niet meer het geval; al ben ik financieel betrekkelijk onafhankelijk gebleven, van onverschilligheid dienaangaande mag bij mij geen sprake meer zijn. En juist daarom meen ik — waar het, ik herhaal zulks, een bezoldigd ambt gold, als zoodanig voor een groot deel door mijne politieke werkzaamheid in het leven geroepen, mij niet te mogen blootstellen aan een niet alleszins ongegrond verwijt van anderen en aan pijnlijk zelfverwijt. Het zou mij erg gehinderd hebben; bij mijn karakter en geestelijk gestel zou het de zedelijke kracht gebroken hebben, die ik onverzwakt houden wil.

„Misschien zegt gij dat ik tot dit inzicht dan waarlijk wel vroeger had mogen komen. Dit geef ik gereedelijk toe, maar gebeurt het niet meer, dat een bijkomende omstandigheid den mensch de oogen opent? Dit heeft in mijn geval het incident Wintgens gedaan.

---

¹ In Mei 1879 had het lid der Eerste Kamer L. Pincoffs, directeur der Afrikaansche Handelsvereniging enz., aanverwant en vriend van Kerdijk zich, zooals destijds de term luidde, met zijn mede-directeur Kerdijk, broeder van Arnolds vader, uit Rotterdam „verwijderd”. Dengenen die destijds met de publieke zaak meeleefden, staat deze catastrofe nog levendig voor den geest. Kerdijk's vader en broeder leden daarbij zware verliezen. Hij zelf ging naar Wiesbaden, waar hem de kalme zijner moeder trof, die vaak onder kleinigheden van het dagelijksch leven hevig leed. Hetgeen hij in de woning zijner ouders vernam deed zijn vriendschappelijken zin voor Pincoffs in weezin verkeeren.

Het slot van een uit Amsterdam aan mij gericht brief van October '85 luidt aldus. „Ik ben onder den indruk van en opgewonden over de ellende, die ik dezer dagen heb aanschouwd bij het afloopen van tal van bewaarplaatsen en zoogenaamde bewaarscholen voor kinderen tusschen 2 en 6 jaren. Diep treurig! En hoe verbetering aan te brengen bij den omvang der behoefte? Toch moet het; want waarlijk een schande is het voor Amsterdam. Had die ellendige Pincoffs mij maar niet zóó bestolen!”

„Ook kunt gij mij tegemoet voeren, dat ik dan toch voor een arrondissements-schoolopzienerschap mij beschikbaar had kunnen stellen, maar daar tegen was het onbeteekenende dier betrekking — de nieuwe organisatie is mijns inziens een onding — voor mij een afdoend argument.

„Overwogen heb ik wel, of ik mij over alles niet had moeten heenzetten, indien ik van eenig nut kon zijn. Doch aangenomen dat het laatste het geval was, dan nog stond daartegenover, dat als een richting ten goede moet komen in de schatting der natie, op haar woordvoerder zelfs geen schijn van verdenking rusten kan, bij zijn publiek werken gedreven te worden door stoffelijk eigenbelang. Een overweging die te meer klemt voor mijne richting daar zoo velen, zij het ook ten onrechte, beschuldigd worden los te zijn van een ernstig zedelijk levensbeginsel. Men moge mijn daad overdreven noemen, overdrijving in die richting kan voor onze samenleving waarlijk geen kwaad. Ik ben idealist genoeg om het uitblijven van invloed van mijn stap op sommigen ondenkbaar te achten, en werkelijk heb ik de hoop daarop dan ook geschreven op de creditzijde van mijn besluit. Dit, na rijp en kalm overleg genomen, heeft mij moeite gekost maar ik achtte het plichtmatig”.

Enkele maanden nadat deze kenschetsende brief — de lezer heeft voor de waardeering ervan geen commentaar mijnerzijds van noode — werd geschreven, 13 November 1880, werd Kerdijk directeur der Rijkspostspaarbank. Nu verwisselde hij Delft met Amsterdam als woonplaats.

De regeling der door den minister Tak van Poortvliet ontworpen, door zijn opvolger Jhr. Klerck in het Staatsblad overgebrachte instelling eischte veel moeilijken arbeid, welke door den hoofddirecteur der posterijen¹ en telegrafie, den heer J. P. Hofstede en Kerdijk samen werd verricht, die elkander hoogelijk waardeerden. De uitwerking der regeling werd door

¹ Als één tak van dienst in de handen van den staat is samengetrokken, dan is het wel deze. Niettemin blijft de officieele spelling het meervoud bestendigen.

den heer Hofstede aan Kerdijk overgelaten. Hij ging te Londen de moederinrichting bestudeeren, waarin hij zich tot in onderdeelen thuis wist te maken. Doch hij bepaalde zich niet tot organiseeren. Hij ging propageeren door een brochure over de instelling te schrijven, waarvan in tien dagen honderdduizend exemplaren werden afgeleverd. Den 1sten April 1881 werd de Rijkspostspaarbank geopend. Den 10den schreef Kerdijk mij: „Sedert 1 dezer en heden voor 't eerst vacantie aan de spaarbank; er is van 1 April dagelijks, met korten schaftijd, gearbeid van 's ochtends half negen tot 's avonds elf uur. De inlagen zijn nog wel niet zoo talrijk, al zijn ze bevredigend, omstreeks 3000 inleggers, maar alle bezwaren van het begin doen zich natuurlijk gevoelen. Als ik niet zulk geschikt personeel had, was ik er niet zoo goed doorgekomen. Maar om mijn ondergeschikten in de gewenschte toewijdings-stemming te houden, moet ik zelf het voorbeeld geven, en van daar, dat ik zelfs mijn vrouw gedurende haar kraambed tamelijk erg heb moeten verwaarloozen. Gelukkig, dat deze even gezond is als haar kind. In dat opzicht zijn wij wel bevoorrecht.”

Nauwelijks had Kerdijk dezen regelingsarbeid volbracht of er kwam een betrekking open, waarvoor hij zich candidaat stelde. De heer van Hees trad af als secretaris der maatschappij tot Nut van 't algemeen. Had deze maatschappij niet bestaan, dan zou Kerdijk haar hebben geschapen. Destijds, hij voltooide in dat tijdperk zijn vijf-en-dertigste jaar, dacht geen werkkring hem beter geschikt om zijn denkbeelden te verwezenlijken dan deze. Voor hetgeen hem zoozeer aanlokte liet hij alle bedenkingen varen, ook deze, dat zijn zoo spoedig aftreden als directeur bij velen een min gunstigen indruk zou kunnen wekken. Zooals men weet, wordt de secretaris van het Nut door de leden gekozen. Kerdijks verleden gaf hem recht, te onderstellen, dat hij zonder noemenswaardigen tegenstand een voor hem gunstig plebisciet zou uitlokken. Het hoofdbestuur plaatste hem bovenaan op de voordracht, onder

hem den gewezen doopsgezinden predikant P. Bruyn. De uitslag der stemming was voor Kerdijk een wreede teleurstelling. Eerst bij herstemming en niet met een schitterende meerderheid, werd hij gekozen. Deze uitslag en de tegen hem aangevoerde argumenten grieden hem diep. Den 13den Februari '81 schreef hij mij: „De krachtigste wapenen tegen mij zijn 1°. de spaarbankkwesitie, 2°. allerhande lasterverhalen. De eerste geeft vat op mij bij allen, die van mijn ernst niet overtuigd zijn, en de laatste ondermijnen het geloof zoowel aan mijn ernst als aan mijn eerlijkheid. Zóó behandeld te worden, griedt mij in de ziel.

„Ik schreef dezer dagen zóóveel, dat ik waarlijk niet meer weet wat ik u aangaande die verhalen mededeelde. Ik heb mij altijd voorgedaan als christen, maar ben een jood. Ik kon in zake het schoolopzienschap gemakkelijk den fijngevoeligen uithangen, want ik had het spaarbank-directeurschap in den zak. Ik heb mij op brutale wijze ingedrongen bij het hoofdbestuur. De regeering heeft mij op gevoelige wijze van hare ontevredenheid doen blijken. Ik heb verkondigd, dat het Nut er onder moet voor Volksonderwijs.”

Aldus werd Kerdijk nu bejegend in kringen der gegoede burgerij. Vooral de laatste, onzinnige beschuldiging werd gecolporteerd. Reeds 10 Februari had hij me geschreven dat een invloedrijke ingezetene van Deventer hem dienaangaande inlichting had gevraagd. Hij meldde me het volgende te hebben geantwoord. „Zoover ik weet, ben ik steeds in het ongestoord bezit van mijn geestvermogens geweest. Daarom durf ik gerust te verzekeren, de bedoelde woorden nooit gesproken te hebben. En ik voeg er bij dat de gedachte, in die woorden belichaamd, nooit bij mij is opgekomen.” Verder: „van Hofstede kreeg ik heden een zeer hartelijk schrijven, ó. a. den raad bevattend, mij alle gemeene aantijgingen niet aan te trekken. Overigens een raad, dien het gemakkelijker valt te geven dan op te volgen.”

„Zonderling — zoo luidde het slot van een brief van 11

Maart — dat iemand, die zeven jaren lang in een glazen huisje heeft geleefd, toch zoo averechts beoordeeld wordt." Niet in 't openbaar maar wel in bijzondere gesprekken werd Kerdijk's verwantschap met Pincoffs op even geniepige als laaghartige manier geëxploiteerd.

„Een man van wetenschap — schreef hij mij 24 Februari — kan volstaan met de waardeering van weinigen; niet de public man, die tot zekere hoogte met en voor de massa werken moet. En het feit is niet weg te cijferen, dat dit plebisciet in een kring, waarin ik vertrouwen meende te genieten, gansch anders uitvalt dan ik mocht verwachten. Of liever — ik schrijf in zenuwachtige haast, en druk mij daarom niet nauwkeurig uit — oppositie had ik wel voorzien, maar niet dat de gebezigde argumenten zóóveel ingang zouden vinden. Ik heb gedurende drie weken inderdaad bitter geleden, en 't is de vraag, of de invloed, daardoor op mij uitgeoefend, ooit weer zal worden uitgewischt, zelfs al word ik ten slotte gekozen.”

Inderdaad, dit voorspel kon niet gunstig werken op den lust waarmede hij den nieuwen werkkring aanvaardde. Ook was hij er de man niet naar om ondergeschikt te zijn aan een hoofdbestuur. Over de leden persoonlijk van het bestuur heb ik hem nooit hooren klagen; wel nu en dan hun medewerking hooren roemen. Zijn denkbeeld om voor de departementen populair-wetenschappelijke voordrachten te organiseren, welke de novellen en de poëtische bijdragen zouden vervangen en waartoe werklieden toegang moesten hebben, werd verwezenlijkt. De geschriften welke onder zijne leiding van het Nut uitgingen, onderscheidten zich door inhoud en toon gunstig van hetgeen vroeger den leden placht te worden toegezonden, doch Kerdijks doel lag verder. Hij wilde dat het Nut de sociale richting zou inslaan, zooals hij ze opvatte. Daartoe achtte hij, naast de voordrachten, een weekblad noodig.

Daarvoor ging hij in den zomer van '86 aan 't werk. Onafhankelijk van Kerdijk had dr. H. D. Tjeenk Willink het denkbeeld opgevat, een blad in die richting uit te geven. De

haarlemsche uitgever bewoog zich in '86 in dezelfde richting welke hij in '74 had ingeslagen, toen hij, in overleg met den heer A. C. Kruseman, van wien hij bij den aanvang van dat jaar, het predikambt bij de doopsgezinde gemeente te Vlissingen neerleggend, mede-firmant was geworden, tot mr. J. D. Veegens (destijds te Brielle gevestigd), de uitnoodiging richtte, de redactie van de *Vragen des Tijds* samen te stellen. In de redactievergaderingen placht de heer Tjeenk Willink Kerdijk periodiek te ontmoeten. Het plan van een weekblad kwam tusschen hen beiden ter sprake en spoedig waren zij het eens. Kerdijk nam zich voor het hoofdbestuur van het Nut voor het denkbeeld te winnen. Dit gelukte. Zoo zou het weekblad van het Nut uitgaan en, onder Kerdijks redactie, bij Tjeenk Willink het licht zien. Doch het hoofdbestuur had de toestemming noodig van de maatschappij. Deze toestemming zou aan de algemeene vergadering van Pinksteren '87 of aan de departementen kunnen worden gevraagd. In het eene zoowel als het andere geval zou een vrij lange tijd verloop. Daarom besloten redacteur en uitgever reeds 1 Januari '87 op eigen risico het weekblad het licht te doen zien, in afwachting van de beslissing, welke door het hoofdbestuur aan de departementen werd gevraagd.

Deze beslissing was voor Kerdijk een nieuwe, grievende teleurstelling. Het voorstel werd verworpen nadat in verschillende departementen debatten waren gevoerd welke den redacteur pijnlijk aandeden. Onder deze behoorde het departement Rotterdam.

Het was te voorzien dat de algemeene secretaris den lust verloor, zijne betrekking verder waar te nemen. „Bij mij staat het vast (aldus schreef hij mij 7 Mei '87) dat mijn secretariaat ten einde spoedt. Niet zoozeer wegens die verwerping (van het weekblad) zelve, als eensdeels om de motieven die er aan ten grondslag liggen, en anderdeels omdat zij den beker doen overloopen, die door mijn ervaringen allengs was

gevuld. 't Is een pijnlijke zelfbekentenis, dat ik destijds ¹ een groote fout beging en mij deerlijk misrekend heb. Maar het is niet anders."

De aftreding werd vergemakkelijkt door de algemeene verkiezing voor de Tweede Kamer van '87. Amsterdam koos Kerdijk, die in het najaar naar den Haag verhuisde.

Het door het Nut verworpen weekblad was inmiddels 1 Januari 1887 verschenen; eigenlijk was het reeds tijdens Kerstmis op ruime schaal verbreid. Het *Sociaal Weekblad* trok de algemeene aandacht en oogstte veel bijval. Daartoe werkte het eerste hoofdartikel mede. Voor de beoordeeling van zijn persoon en zijn werk is het van groot belang; voor een uittreksel leent het zich niet; daarom is het achter deze schets in zijn geheel opgenomen.

Dit eerste nummer van het *Sociaal Weekblad* was in de laatste dagen van 1886 en de eerste van 1887 het onderwerp van gesprek in menigen kring. Kerdijk was eenigermate ontutst door deze belangstelling en bijval, bevreesd dat het een en het ander niet lang zou duren.

Elke week gaf hij een hoofdartikel, waarvan men den schrijver als 't ware proefde. Niet minder gemakkelijk viel hij in de rubriek „Verscheidenheden" te herkennen. Zijn opmerkelijke aanleg voor de journalistiek uitte zich in die losse, vaak geestige, bijna altijd rake opmerkingen over onderwerpen en personen van den dag in nog hoogere mate dan in de meer bestudeerde hoofdartikelen. Alleen Kerdijk kon deze rubriek zoo schrijven. Na zijne aftreding heeft ze een ander karakter gekregen. Men moet niet alleen heel veel bladen lezen en polemisch van natuur zijn, maar ook zeer vlug met de pen omgaan en veel in zijn mars voeren om aan de „Verscheidenheden" zooveel aantrekkelijks te geven, dat menige lezer, bij het ter hand nemen van het weekblad, allereerst deze rubriek ging doorloopen. Ook hier ontbrak natuurlijk de schaduwzijde

¹ Toen hij zich voor het secretariaat beschikbaar stelde.

niet. Kerdijk's zeer ontwikkelde critische aard verleidde hem nu en dan, zij 't zonder schoolmeesterij, want pedant was hij niet, toch met te grooten ijver, allerlei, ook onbeduidende fouten welke hij in de pers en elders meende op te merken, in 't licht te stellen en uit te meten. Zijn zin voor critiek ontaardde nu en dan in bedilzucht. Zijn buitengewone scherpzinnigheid en vlugheid deden hem fouten en tekortkomingen spoedig ontdekken; in hare beoordeeling was hij streng. Ook in de redactievergaderingen van de *Vragen des Tijds* kwam die strengheid uit bij de beslissing over de plaatsing van toegezonden opstellen. Te ver gedreven critiek had hem onder andere doen vallen over het ietwat uitschieten van de pen, door Van Rennes te Utrecht met groot talent gevoerd (menig- een herinnert zich nog zijn verslagen van den gemeenteraad, welke in de *N. Rott. Ct.* verschenen) wat een terechtwijzing van dr. Lamping ten gevolge had. Reeds tevoren had deze, ook door Kerdijk bewonderde uitnemende schrijver, buiten de *N. Rott. Ct.* om, zijne ergernis geuit. Kerdijk, steeds wèlingelicht, was dus op een terechtwijzing in de courant voorbereid, waardoor ze hem niet zoo diep trof als anders het geval zou zijn geweest; want voor blaam was hij zeer gevoelig.

Voor de rubriek „Verscheidenheden” ontving Kerdijk menige bijdrage met het verzoek „er iets van te maken”. Dan placht hij een deugdelijk onderzoek in te stellen naar de juistheid van hetgeen hem was bericht. Het kwam wel voor dat hij vier, vijf brieven schreef om zekerheid te erlangen dat hij de zuivere, voor anderen niet zelden onaangename waarheid schreef in een schijnbaar los op het papier geworpen entrefilet.

In het *Sociaal Weekblad*, dat zijn blad was, stelde Kerdijk zich verantwoordelijk voor al wat niet onderteekend was. Daaruit kwamen wel eens moeilijkheden voort. Naast veel aangenaams kan de schrijver van deze schets ook daarvan getuigen. Bij de stichting had Kerdijk me gevraagd, de buitenlandsche arbeidersbeweging voor mijne rekening te nemen, waarop bevestigend werd geantwoord. Zoo schreef ik bijna wekelijks een

artikel voor de rubriek, welke weldra den titel: „Uit alle landen” verkreeg. Kerdijk zag elk stuk in de proef na, aanvankelijk zonder mij een revisie te doen toekomen; later ontving ik de eerste proef. Als ik des Zaterdagsmorgen het weekblad ter hand nam, las ik in mijn opstel wel eens iets dat ik niet had geschreven, en niet had kunnen schrijven. Zoo herinner ik me een artikel over de afschaffing der slavernij in Brazilië, waaraan een verlengstuk was toegevoegd, waar ik het in 't geheel niet mee eens was. Verder waren Kerdijk zinswendingen eigen, welke niet door een ieder werden bewonderd. Vermoedelijk zal de lezer, onder de lectuur van het eerste hoofdartikel een paar staaltjes daarvan opmerken. Daarin heet het o. a.: „De aanspraken op de gemeenschap te doen komen tot hun recht”; „Onwetend genoeg zijn wij niet”; „Verlicht wordt zij (de taak) ons” enz.

Germanismen waren hem somwijlen ook niet vreemd.¹ In een hierover door mij uitgelokten brief, waarin vermoedelijk hulde zal zijn gebracht aan Kerdijks overigens zoo mooien, gloedvollen stijl, antwoordde Kerdijk, dat hij in zijn jeugd nooit goed nederlandsch had geleerd. Overeenkomstig zijn wensch werden mijne bijdragen niet onderteekend. Bij het doorlezen van den stapel brieven, in den loop van ruim dertig jaren van hem ontvangen, allen in hetzelfde gedistingeerde, duidelijke, fijne handschrift geschreven, zoo goed als zonder eenige doorhaling en eenige schrijffout, zie ik dat hij me eens heeft gevraagd of ik wilde onderteekenen. Het antwoord, dat mij was ontgaan, zal ontkenkend hebben geluid. Want eerst toen ik als mederedacteur met mijn hooggewaardeerden vriend mr. Treub optrad, kwam er een initiaal onder

---

¹ In het weekblad worden de eigenaardige zinswendingen en woorden in grooteren getale gevonden dan in de *Vragen des Tijds*. Van het maandschrift werd, en wordt nog, in den regel de eerste proef door den secretaris der redactie nagezien. Gedurende elf jaren (1874—1885) heeft mr. J. D. Veegens als griffier der Tweede Kamer wel eens de eerste secretaris van Nederland enoemd, het secretariaat dier redactie waargenomen.

mijne bijdragen. Bij deze persoonlijke mededeelingen zal de lezer, naar ik hoop, in aanmerking willen nemen, dat ik gedurende vijf en een half jaar in zake het *Sociaal Weekblad* veel met Kerdijk heb doorleefd.¹ In Juni '92 droeg hij me de tijdelijke redactie op. Daarna is Kerdijk niet meer als redacteur opgetreden. Doch niet zelden, ook nog in het begin van het loopende jaar, verleende hij zijne steeds boeiende en leerzame medewerking.

In '87 deed, zooals is aangestipt, Kerdijk zijn intrede in de Tweede Kamer, na te Amsterdam lid van den gemeenteraad te zijn geweest. Zijn verhuizing naar de residentie deed hem voor dit college verloren gaan alvorens, korten tijd later, het veelbewogen tijdperk een aanvang nam, waarin door de heeren Gerritsen en Treub het eigen beheer werd bepleit tegenover het concessie-stelsel. In de Kamer was Kerdijk echter niet meer de redenaar van voorheen. Want zijne welluidende stem was gebroken. Hij was een zuinig man, in dien zin, dat hij ook op geldelijk gebied bedachtzaam, met beleid placht te handelen. Dat ging samen met een groote mate van vrijgevigheid. Nooit verschool Kerdijk zich achter zijn verplichtingen jegens vrouw en kind. Hij gaf met milde hand, maar niet in den blinde. Menige landgenoot, in verschillende streken van ons land, heeft veel aan zijne geldelijke hulp te danken gehad. Als gastheer was hij de royaliteit zelve. Maar in één opzicht is Kerdijk niet zuinig geweest: in het gebruik van zijn stem. Van haar heeft hij te veel gevergd.

---

¹ In persoonlijke herinneringen nog een schrede verder gaande, veroorloof ik me de opmerking, dat het niet-onderteekenen ook bij anders uitnemend ingelichten wel eens misverstand heeft gewekt. Zoo schrijft mr. Quack in zijn standaardwerk, 2e uitgave, afl. 61, blz. 471 (noot) de artikelen over het socialistencongres, in 1891 te Brussel gehouden, aan Kerdijk toe, terwijl ik met het doel om er in het *Sociaal Weekblad* over te schrijven, het congres was gaan bijwonen en daarin was geslaagd.

In zijn vurig streven om zijn woord dienstbaar te maken aan het algemeen nut, is hij kwistig, eigenlijk verkwistend geweest. Hij zocht baat bij zijn geneesheeren; bij Aafje Kuipers; bij een kuur te Ems. Vandaar schreef hij me in Augustus '86: „Een pas aankomende zei me: „men merkt dat gij het geducht beet hebt” — een aangename boodschap voor wie meer dan vier weken drinkens, gorgelens en inhaleerens, met plaatselijke behandeling bovendien, achter den rug heeft! Toch meen ik wel eenigen vooruitgang te bespeuren, al heeft mijn medicus hier mij reeds op het hart gebonden, voorshands van spreken in het openbaar zooveel mogelijk mij te onthouden. Hoe dat zij, in allen gevalle ben ik blijde, dat mijn straftijd ten einde loopt.”

Zijne stem werd ongelukkigerwijze niet meer wat ze was geweest. In de Kamer oefende dat natuurlijk wel invloed uit op den indruk dien zijne redevoeringen maakten. Niettemin had hij het gehoor der Kamer. Over vele, zeer verschillende onderwerpen heeft Kerdijk het woord gevoerd gedurende zijn lidmaatschap van veertien jaren. Herhaaldelijk was hij rapporteur, lid eener commissie van voorbereiding, voorzitter zijner afdeling. De aan het hoofd van deze schets aangehaalde woorden van mr. Veegens zijn ook op Kerdijks Kamerlidmaatschap van toepassing. Een studie van zijn werkzaamheid op het Binnenhof, hoe aantrekkelijk ook, zou deze schets doen uitdijen tot een boek. Daarom meen ik me tot het volgende te moeten bepalen.

Een zeer levendig aandeel werd door Kerdijk in de behandeling der arbeidswet van 1889 genomen. In den laatsten tijd bespeurt men in meer dan één kring de neiging, het initiatief voor deze wet aan de kerkelijke partijen toe te schrijven. Doch geene kerkelijke partij heeft zich voor de voorbereiding van deze wet ingespannen. Onder de leden van het in October 1870 gestichte comité ter bespreking van de sociale quaestie, en onder hen nam Kerdijk sedert 1873 eene der eerste plaatsen

in, komt geen lid voor eener kerkelijke partij.¹ De organen dezer partijen waren tegen wetgeving op den arbeid. Wel is waar nam de *Standaard* een niet bepaald vijandelijke houding aan, maar dr. Kuyper stemde tegen de wet-Van Houten en stelde aan de wetgeving op den arbeid destijds eischen, waaraan niet in een kwart eeuw kon worden voldaan. De geestelijke Wijnen heeft wel ten gunste der wet van 1874 gewerkt door nader te getuigen van het misbruik, te Maastricht van kinderarbeid gemaakt, maar propaganda voor een arbeidswet werd door hem evenmin gemaakt als door katholieke vereenigingen. Aan niet-kerkelijken komt de eer van deze propaganda toe, aan Kerdijk in de eerste plaats. Daarvan getuigt het eerste gedeelte dezer schets in ruime mate. De uitbreiding van het kiesrecht, met de grondwetsherziening van 1887 ingevoerd, had ten gevolge dat elk ministerie, van welke kleur ook, dat in 't voorjaar van 1888 aan het bewind kwam, verplicht was het onderwerp aan te vatten.

Niet slechts aan de voorbereiding, ook aan de totstandkoming van de wet van 1889 had Kerdijk een groot aandeel. Eene zijner beste redevoeringen over het ontwerp-Ruys de Beerenbrouck is vermoedelijk die welke de huisindustrie betraf en tegen dr. Schaepman was gericht.

In de tweede plaats zij herinnerd aan de uitvoerige rede over het algemeen stemrecht, bij de behandeling van Tak's kiesrechtontwerp gehouden.

Verder aan het in 1889 door de heeren Goeman Borgesius, Hartogh, Kerdijk en Zaaier ingediende wetsontwerp: 1°. tot afschaffing van patentrecht en accijnzen op zout, bier en azijn; 2°. tot invoering van eene progressieve inkomstenbelasting; aan Kerdijk's medewerking om de woningwet voor te bereiden en tot stand te brengen.

¹ In de *Vragen des Tijds* van 1895 II blz. 368 „Herinneringen aan (en tweetal comités" heb ik de ledenlijst vermeld. Tot mijne spijt is in deze lijst de naam van mijn betreurden, rijk begaafden vriend wijlen mr. S. Katz, advocaat te Amsterdam, uitgevallen, ofschoon hij in de noot op blz. 369 wordt vermeld.

Ten einde een beeld van Kerdijk als Kamerlid te kunnen aanbieden, als 't ware een fotografische afbeelding, heb ik me gewend tot den heer G. J. D. C. Goedhart, die als lid van het corps stenografen der Staten-Generaal, Kerdijk in de vergaderingen dagelijks zag en sprak, de enquête van 1890 medemaakte en, ook als coöperator, door nauwe vriendschapsbanden met hem was verbonden.

Aan hetgeen de heer Goedhart zoo vriendelijk was mij mede te deelen, is het volgende ontleend.

„Al behoorde Kerdijk als Kamerlid tot de werkzaamsten onder de werkzamen, hij kon het zelden van zich verkrijgen, den geheelen dag te luisteren naar het parlementair debat.

„Meestal reeds bij het openen van de zitting tegenwoordig, zette hij zich dadelijk in zijn bankje en begon hij zijn omvangrijke correspondentie af te doen of stukken te bestudeeren of proeven te corrigeeren. Den bril op het hooge voorhoofd geschoven, zat hij, naar het scheen, doof voor het gewoel om zich heen, te arbeiden, maar slechts naar den schijn, want nauw gebeurde er iets bijzonders of de bril zakte naar zijn eigenlijke plaats en snel bewoog zich zijn gestalte naar het midden der zaal, om niets te verliezen van hetgeen er voorviel. Bleek het loos alarm te zijn, dan zat hij weldra weer aan zijn werk, maar, was de zaak van belang, dan mengde hij er zich dadelijk in en gaf hij door een rake interruptie of een beknopt advies blijk, dat hij den gang der zaken behoorlijk had gevolgd.

„Was er een onderwerp aan de orde, dat tot Kerdijks speciaal terrein behoorde, dan liet hij anderen arbeid liggen om er zich geheel aan te wijden.

„Een veelspreker was hij niet, maar als hij sprak, dan kwam hij met een nauwgezet voorbereide redevoering in het strijdperk.

„Uitvoerige aanteekeningen, in zijn karakteristiek handschrift gesteld op halve velletjes postpapier, die zorgvuldig genummerd waren, stelden den spreker in de gelegenheid, den

draad zijner rede vast te houden, wat waarlijk wel noodig was. Want, als Kerdijk eenmaal los kwam, had hij een zeldzaam onstuimige wijze van redevoeren: het eene beeld verdrong het andere, steeds sneller vloeiden de woorden van sprekers lippen in den eigenaardigen spreektrant dien hij zich gekozen had, totdat de periode ten einde was, waarop de aantekening betrekking had. Het papiertje werd even ingezien en de spreker resumeerde beknopt het gesprokene om daarna zijn volgend punt aan te vatten. Zoo werd, niettegenstaande de gloed voortdurend op peil bleef, de rede logisch afgewikkeld en het betoog als het ware den hoorders in het hoofd vastgeklonken.

„Was een argument van Kerdijk misverstaan of het verband niet juist weergegeven, waarin het was gebracht, dan kon dit slechts hoogst zelden aan hem liggen, maar moest het de schuld zijner hoorders zijn.

„Was de schoonheid van den vorm altijd een reden om, niettegenstaande de schorheid der stem, hem onafgebroken te volgen, en was het betoog steeds in overeenstemming met den gekozen vorm, nooit ontglipte hem, ook in de grootste opwinding, een onheusch woord. Kras waren zijne uitingen soms, nooit onhoeffelijk, snijdend waren somwijlen zijne opmerkingen, moedwillig iemand te krenken kon niet in hem opkomen.

„Ook in de keuze der onderwerpen, welke hij in de Kamer behandelde, was Kerdijk uiterst voorzichtig. Dingen, waarvan hij slechts oppervlakkige kennis had, en welke hij zich niet ten volle eigen kon maken, besprak hij niet of noode, maar was er iets gebeurd dat bespreking eischte, was er iets aanhangig waarover licht moest worden verspreid, dan schroomde hij niet, dagen en dagen te zoeken, totdat hij er achter was gekomen en een juist advies kon uitbrengen.

„Het Kamerlidmaatschap heeft ontzaglijk veel van Kerdijks buitengemeene werkkraft geëischt. Niet alleen omdat hij rapporteur is geweest over talrijke groote wetten, maar omdat

hij zich zoo verbazend veel moeite gaf om in de zaken door te dringen, waarover hij wilde spreken.

„De correspondentie, welke hij daartoe voerde, zou alleen reeds de gemiddelde werkkraft van een gewoon man hebben gevorderd.”

De vraag of Kerdijk zich tot het lidmaatschap der Kamer aangetrokken gevoelde, wordt vaak ontkennend beantwoord. Doch iemand die een zoo ernstigen practischen zin paarde aan zijn idealisme, die een zoo vurige behoefte had om daden te verrichten, om macht ten nutte der gemeenschap uit te oefenen, moest het lidmaatschap wel begeeren. Had hij dit niet gedaan, hij zou niet herhaaldelijk een candidatuur hebben aanvaard. In 1897 gevallen in het amsterdamsche district waarvoor hij zitting had, nam hij even daarna een candidatuur aan in een naburig district, dat hem koos. En hij genoot in de Kamer van elke zege, door zijne beginselen behaald, ook van het succes eener welgeslaagde rede.

Aan den anderen kant was Kerdijk te fijngevoelig, te zeer afkeerig van geschipper, geknoei, eigenbaat, persoonlijke onheusche bejegening,¹ om zich niet vaak te ergeren. Zoo zijn zijne herhaalde klachten over het Kamerleven wel te verklaren. Reeds in '87 was zijn opgewektheid om zitting te nemen niet groot. „Zoo zal ik,” schreef hij me destijds, „dan nu toch naar het Binnenhof gaan. 't Ware, geloof ik, beter geweest, dat men er mij heen had gezonden, toen ik omstreeks tien jaren jonger was. Misschien beter voor ons land; maar zeker beter met het oog op de frissche kracht, waarover ik toen beschikte”.

Den 1sten April 1901 zond hij me een schrijven, waaraan

¹ Sterk in zijne persoonlijke sympathie, was Kerdijk ook hevig in zijne antipathie. Van het laatste kon de afgevaardigde van Zierikzee, de heer van Kerkwijk getuigen. Voor Kerdijk was de naam van dezen volksvertegenwoordiger des te onaangenamer omdat door oningewijden de beide namen nog eens werden verward. Personen die Kerdijk onaangenaam of hinderlijk waren, placht hij „griezelige menschen” te noemen.

het volgende is ontleend. „Het besluit om uit de Kamer te treden, is mij in sommige opzichten niet gemakkelijk gevallen; de onwelwillende opmerkingen daarover doen mij natuurlijk pijn. Maar 't moest eindelijk toch komen. Beter ware het geweest, dat ik reeds in '97 niet had toegegeven aan den aandrang om van mijn toenmalig voornemen af te zien. En vrij wat beter nog, dat ik, met meer zelfkennis, het lidmaatschap van de Kamer nooit had aanvaard.”

De vorming van den vrijzinnig-democratischen bond, waaraan Kerdijk, met mr. Treub en Gerritsen, het leeuwenaandeel heeft gehad, was de naaste aanleiding tot zijn besluit om af te treden.

In niet mindere mate werkte de toestand zijner gezondheid daartoe mede.

De in 1891 hem door de heeren Van Tienhoven en Tak van Poortvliet aangeboden portefeuille van waterstaat, handel en nijverheid (waarheen de afdeling arbeid van justitie zou worden overgebracht) werd niet aanvaard, niettegenstaande hij de voor het ministerschap vereischte hoedanigheden wel bezat, en zich bewust was, ze te bezitten. Vermoedelijk zou hij echter als minister het gevaar hebben geloopt, te veel alles zelf te doen en zich daardoor te overwerken. Niet zonder aarzeling heeft hij geweigerd, zooals blijkt uit de volgende woorden uit een aan mij gericht brief van Augustus 1891. „'t Waren moeilijke dagen, te meer, omdat de beslissing mij lastig werd gemaakt. Over zeer ernstige persoonlijke bezwaren was ik heengestapt. Ook over politieke bezwaren, ontleend aan de wording en de samenstelling van het kabinet. Maar op één punt bleek zoodanig verschil van opvatting dat ik de mede-verantwoordelijkheid niet meende te mogen aanvaarden. 't Was mij een rust en een verademing, toen het achter den rug was.”

Rust en verademing waren Kerdijk's deel ook in 1890 niet geweest. Want in dat jaar werd hem het voorzitterschap opgedragen van eene der drie afdelingen der koninklijke nijver-

heids-enquête, de voortzetting der parlementaire enquête van 1886/87, waarvan mr. Goeman Borgesius de vader was. Aan hetgeen de heer Goedhart zoo welwillend is geweest me omtrent Kerdijk in deze hoedanigheid te melden, is het volgende ontleend.

„Één stuk van zijn levensarbeid is er, waarin ik hem van zeer nabij heb kunnen gadeslaan, namelijk als afdelingsvoorzitter van deze staatscommissie.

„Ik zal nu niet spreken over den voorarbeid, dien het bijeenverzamen van statistisch materiaal en het opzoeken van getuigen vorderde. Men begrijpt, dat deze arbeid ontzaggelijk was, maar ik wensch te wijzen op het afnemen van de verhooren.

„Voor elken getuige was een schema gereed gemaakt en nauwgezet werd dit afgewerkt, maar steeds breidde het verhoor zich ver over den daarvoor aangenomen tijd uit, want het vuur van den voorzitter deelde zich als het ware aan de getuigen mede. De sufsten raakten ten slotte onder den indruk en zij, die zich blijkbaar aanvankelijk hadden voorgenomen te zwijgen, of zoo weinig mogelijk te zeggen, stortten ten slotte voor Kerdijk hun geheele gemoed uit.

„Kwam er een mededeeling, die den voorzitter te kras voorkwam, onmiddellijk deed hij een nadere vraag, preciseerde, deed het gewicht van het antwoord uitkomen en stelde met juistheid het resultaat vast.

„Niet weer te geven is de toon van medelijden, die in zijn vragen klonk, wanneer de eene of andere tobber zijn lijdensgeschiedenis had verhaald, noch ook zijn strenge toon tegen den patroon, die van zijn macht misbruik had gemaakt.

„Herhaaldelijk tastte hij in de beurs, wanneer de eene of andere stumptert voor de commissie was verschenen, wiens holle kaken bewezen dat hij met vrouw en kinderen steeds op het randje van het bezwijken was.”

Aan deze opmerkingen voegt mijn vriendelijke correspondent een paar treffende staaltjes toe van de even kiesche als royale

wijze waarop stoffelijke bijstand door den voorzitter aan getuigen werd aageboden.¹

Het jaar 1892 was zeer belangrijk voor de nederlandsche statistiek. Want in October van dat jaar werd door den minister Tak van Poortvliet een koninklijk besluit uitgelokt ter instelling van de Centrale Commissie voor de Statistiek. Zooals vanzelf spreekt, was Kerdijk een harer leden. Zes jaren later werd hij haar voorzitter. Spoedig wist hij van den vorigen onder-voorzitter, den minister Goeman Borgesius, te verkrijgen dat in het begin van 1899 een reorganisatie tot stand kwam, waarbij aan het Centraal Bureau een grootere mate van zelfstandigheid werd toegekend.

De wijze waarop Kerdijk de algemeene vergadering der commissie placht te leiden, wekte de bewondering van al haar leden.

De mate waarin vlugheid, gevatheid, scherpzinnigheid bij hem samengingen met even degelijke als uitgebreide kennis, zijn talent om door een enkele vraag, een enkelen wenk, de beraadslaging in 't rechte spoor te houden, onduidelijkheid op te heffen, komen dan ook hoogst zelden voor. Vele, zoo niet

---

¹ Naar aanleiding van deze enquête werd Kerdijk ridder van den Lesuw. Hij wilde het lint nooit dragen; het kruis droeg hij als hij in galarok moest zijn.

Minder vasthoudend aan een eenmaal aanvaard beginsel is hij in een ander opzicht geweest.

In 1877 was zijn vader te Delft gelogeerd. Bij een bezoek dat ik den vriendelijken grijsaard bracht, beklagde hij zich, dat hij, te Wiesbaden gewoon 's middags een glas Lucas Bols te gebruiken, het te Delft in een bier- of koffiehuis meester zou moeten worden. De zoon antwoordde: „bij mij komt geen sterke drank in huis”. De vader zei niets maar deed een flinken greep in een mandje puike smyrnavijgen, dat ook voor den zoon niet slechts als ornament ter tafel bleek te staan. Later liet de laatste voor gasten de vermelde likeur, en andere, toe. Hij zelf placht aan het einde van een maaltijd niet naar koffie te verlangen, want deze drank maakte hem onwel, maar naar de taart en de sigaar. Een man die zoo veel en zoo intens werkt, kan moeilijk maat in 't rooken houden. Het was een pijniging voor hem, zich, in zijn laatste periode zoo goed als geheel van het gebruik van tabak te moeten onthouden.

de meeste sub-commissiën werden door hem gepresideerd. Bijna dagelijks werkte hij samen met den directeur van het Centraal Bureau en den secretaris der Commissie.

Als voorzitter werd hij in Maart 1901 benoemd tot lid van het Internationaal Instituut van Statistiek, welks samenkomsten van 1901 te Budapest en van 1903 te Berlijn door hem werden bijgewoond.

„Voor de nederlandsche statistiek” — schreef onlangs de directeur van het Centraal Bureau, dr. Verrijn Stuart, in het bulletin van dit Instituut — „is Kerdijk's verscheiden een groot verlies. Voor mij is het de verbreking van een vriendschapsband, welke mijn leven gedurende het laatste twaalfstal jaren zeer heeft verrijkt.”

Nog in een ander opzicht nam Kerdijk deel aan internationalen statistischen arbeid. Want hij had zitting in het bestuur der Internationale Vereeniging voor de wettelijke bescherming der arbeiders, wier werkzaamheid voor een niet gering deel statistisch is. Hij woonde de vergaderingen te Keulen en te Bazel bij, en, zooals mij onlangs door een zijner medeleden werd medegedeeld, ook daar werd aan zijn advies hooge waarde gehecht. Hoe zal, vroeg deze zegsman, de nederlandsche afdeeling het stellen, nu deze groote stuwkracht is heengegaan?

Zooals werd aangestipt stond de coöperatie op Kerdijk's program bij den aanvang zijner loopbaan; ook in deze materie werkte hij als stuwkracht. In de *Vragen des Tijds* komt echter geen opstel over coöperatie van zijne hand voor. Maar in het *Sociaal Weekblad* stelde hij ze vaak aan de orde. Aan het in 1897 te Delft gehouden internationaal coöperatie-congres nam hij levendig deel.

In de residentie werden een tweetal coöperatieve instellingen door hem gesticht of althans krachtig gesteund. Hij hielp een drietal typografen in hun pogen om zelve een drukkerij te drijven, op voorwaarde dat het beginsel van copartnership zou worden toegepast.

Een werkstaking, tengevolge waarvan een zestigtal bakkersgezellen broodeloos werd, gaf Kerdijk aanleiding hen bij te staan in de stichting der bakkerij „de Toekomst”.

In beide ondernemingen steekt een stuk van zijn leven. Van de haagsche Toynbee-vereeniging „Ons Huis” was Kerdijk wel niet de stichter, maar de voorzitter en de ziel. Een ieder die zich met deze vereeniging heeft bemoeid, weet hoeveel zorgen dagelijks daaraan door hem werden besteed. Maar in 't bijzonder nam hij de regeling van de concerten en voordrachten, van de reisclub en de societeitsavonden van volwassen werklieden voor zijne rekening. De concerten gaven het beste dat de residentie aanbiedt. Voor de reisclub ontwierp Kerdijk niet alleen reisjes, maar tot het laatste vergezelde hij de club (gewoonlijk een dertigtal personen) op de binnen- en buitenlandsche tochten; in de societeitsavonden werd geen propaganda voor de denkbeelden der sprekers gemaakt, maar van gedachten gewisseld over onderwerpen van algemeen belang.

„Opmerkelijk was, — aldus meldt me mr. A. van Gijn, die mijn verzoek om eenige mededeelingen op vriendelijke wijze heeft beantwoord — zoowel in zake de reisclub als bij andere gelegenheden, dat Kerdijk veel meer zorg had voor de beurs der aangeslotenen dan dezen zelve betoonden. „Heusch, ze kunnen het niet betalen,” zei hij altijd als er in bestuur of reisclub betoogd werd, dat men het toch wel wilde betalen en werkelijk betaalde. „In elk geval mogen zij het dan niet doen,” luidde alsdan zijn bescheid, en hij gaf niet toe, dat het niet aan het bestuur stond, meer zorg op dit punt te hebben dan de leden zelve.”

Terwijl Kerdijk aldus ten nutte van het gemeenschapsleven der hofstad arbeidde — ook aan vervroegde winkelsluiting, schoolreizen, vacantiëkoloniën wijdde hij zijne zorgen — werd hij geroepen, in de hoofdstad zijne medewerking te verleen aan de opleidingsschool voor socialen arbeid, de bouwveree-

niging „Jordaan”, het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen.

Als bekend mag worden verondersteld, dat het denkbeeld van de opleidingsschool is uitgegaan van mevrouw Muller-Lulofs te Utrecht. Haar werkzaamheid voor armenzorg had het denkbeeld bij haar gewekt. Zij begon met zich te wenden tot mej. Helène Mercier, die met het plan ingenomen bleek te zijn, doch mevr. Muller naar Kerdijk verwees. Aan haar bezoek in de villa aan het Prinsenvinkepark heeft mevr. Muller, die mijn verzoek om eenige nadere inlichting op de meest heusche wijze heeft beantwoord, zeer aangename herinneringen. Na een uur van gedachtenwisseling mocht zij in Kerdijk een bondgenoot begroeten. Nu volgden samenkomsten, waaraan ook door mevr. van der Pek-Went werd deelgenomen, en waarin het plan der school voorloopig werd vastgesteld. Daarna werd het onderworpen aan het oordeel van op sociaal gebied arbeidende mannen en vrouwen, en goedgekeurd. Al deze vergaderingen werden door Kerdijk geleid. Evenals elders drong hij ook hier altijd door tot de kern der zaak en beantwoordde hij met goed humeur, somwijlen met humor, de in het debat rijzende vragen. Door den heer Janssen Sr. werd voor twee jaren de som gewaarborgd welke men te kort mocht komen; mej. E. Boissevain werd directrice, en zoo werd de school, thans school voor Maatschappelijk Werk geheeten, in den loop van '99 door Kerdijk in „Ons Huis” geopend.¹ Hij nam het voorzitterschap van het bestuur waar. Om strijd roemen zij, die hem als zoodanig hebben gevolgd, de wijze waarop hij zich ook van deze taak heeft gekweten.

Aan de bouwonderneming „Jordaan” is in de eerste plaats de naam van mej. L. Went — zij was destijds nog niet mevr. van der Pek — als opzichteres der onderneming verbonden. Ook zij wendde zich, alvorens aan den arbeid te gaan, tot

---

¹ Het *Sociaal Weekblad* van 22 April 1899 had in het hoofdartikel „Een opleidingsschool in wording” het plan gepropageerd.

Kerdijk, die commissaris der onderneming werd. Evenals mevr. Muller roemt mevr. van der Pek ten zeerste de eigenschappen van geest en hart, door Kerdijk in deze hoedanigheid, met volledige toewijding ten nutte der zaak aangewend.

Eene instelling als het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen lag natuurlijk geheel in Kerdijks lijn. Te Parijs had hij het Musée Social met groote ingenomenheid bezocht en daarna met sommigen gesproken over het plan, hier te lande eene dergelijke instelling te stichten. Het eerst werd dit plan echter in het openbaar geopperd door dr. J. C. Eringaard¹ die aldus den stoot gaf aan het initiatief. Spoedig werd Kerdijk in den arm genomen. Ook aan het tot stand komen van dit Bureau wijdde hij zijn steunende en organiserende kracht; hij werd voorzitter van het bestuur, en vooral aan zijn invloed was het te danken, dat de regeering een subsidie voorstelde, welke door de Tweede Kamer werd bekrachtigd.

Ook in Friesland werd hij het hoofd eener instelling van gemeen nut. Hij kende deze provincie uit zijn propagandatijd en bewoog zich gaarne onder de Friezen. Bekend met den nood, ten plattelande, vooral in het zuidoostelijk deel der provincie heerschend, keurde Kerdijk de houding der groote grondeigenaren af, die, grootendeels buiten Friesland woonachtig, geen stoffelijk voordeel ziende in verbetering van gronden, deze in hun improductieven toestand lieten blijven. Ter gelegenheid van een bezoek, aan dit gedeelte van Friesland gebracht, verbaasde hij de landlieden door de kennis, welke uit zijn vragen bleek, en trok hij ze aan door zijn omgang — ook door de stoffelijke hulp, welke hij met milde hand verleende aan noodlijdende gezinnen, naar wier godsdienstige of staatkundige richting hij nooit vroeg. Doende wat de groote grondeigenaren hadden verzuimd, stichtte Kerdijk in 1897 de te 's Gravenhage gevestigde naamlooze vennootschap „Land-

² Sociaal Weekblad 19 Nov., 3 en 17 Dec. 1898.

ontginning", waarvan hij het directeurschap aanvaardde. Waarlijk niet met de bedoeling om eenige winst te maken. Altijd heeft hij geweigerd commissaris van een onderneming van handel of nijverheid te worden, hoe vaak ook daartoe aangezocht. Ook in de ondernemingen van den heer Van Marken bepaalde hij zich tot het aandeelhouderschap. In de streek van Friesland waar de vennootschap werkt, werd Kerdijk zeer populair. De weinig toeschietelijke friesche landlieden gaven hem hun hart. Dienaangaande schreef de heer R. van Zinderen Bakker, te Kortezwaag, die mijn vraag om eenige mededeelingen op de vriendelijkste wijze heeft beantwoord, mij het volgende. „Kerdijk's komst werd hier steeds met verlangen verbeid. Er werd een feestdag van gemaakt; de vrouwen zetten de kap op. Nog zie ik hem en degenen die hem vergezelden op een Zondagnamiddag in een praam zitten. Zoodra de arbeiders wisten wie hij was, plaatsten zij stoelen in de praam, welke zij door de dorpsvaart naar den kunstweg trokken.”

De reeks van Kerdijks verbazingwekkende, veelzijdige werkzaamheden is met het aangevoerde geenszins uitgeput. Hoe velen kwamen hem niet raad en bijstand vragen, hoe velen wendden zich niet tot het Kamerlid om hem te verzoeken, de tolk te zijn hunner grieven. Ben ik wèl ingelicht, dan is er een tijdperk geweest waarin het lagere postpersoneel zich tot hem placht te richten. Het is dus niet te verwonderen, dat Kerdijk geen tijd had voor niet ter zake dienende gesprekken. Zij die hem den indruk gaven, deze te voeren of te lang bleven, werden juist niet aangemoedigd voort te gaan, of hun aanwezigheid te verlengen. Wie echter met zaken kwam, kon rekenen op een vriendelijke, welwillende begening. In '85 schreef hij me eens, uit het tijdperk van zijn secretariaat: „Toen ik van ochtend vroeg mijn briefkaart zond, geschiedde het onder den indruk van de hoop, nu eens een geheelen dag voor mij te hebben; en terwijl het thans klokke vijf is, heeft men al dien tijd anderhalf uu

mij aan mijzelven overgelaten." Denkt men daarbij aan zijne correspondentie, zoo groot als misschien geen particulier hier te lande heeft gevoerd, dan kan de uitdrukking: verbazingwekkende, veelzijdige werkzaamheid geenszins overdreven heeten. Niettemin vond Kerdijk den tijd om zijn goede zorgen te wijden aan zijn gezin¹; den schouwburg en concertzaal te bezoeken; om gasten te ontvangen en gezellige samenkomsten bij te wonen, om binnenlandsche uitstapjes en buitenlandsche reizen te maken.

Een zoo rijk leven moet, zou men zeggen, wel een gelukkig leven zijn geweest. Het verdiende althans gelukkig te zijn. De vraag of het dit inderdaad is geweest, is natuurlijk niet voor beantwoording vatbaar. Met het innerlijk persoonlijk leven van den mensch — „être ondoyant et divers", zooals Montaigne hem, lang geleden, maar nog altijd onverbeterlijk, heeft genoemd — is alleen de individu zelf vertrouwd. Het begrip „geluk" is betrekkelijk en wisselend, ook al vat men het op in den bescheiden zin van afwezigheid van ongeluk. De hoogstgeorganiseerden zijn in den regel ook de fijnstgevoeligen. Voor hen is dus de kans dat het contact overgaat in conflict, eer groter dan kleiner. Onder hen nam Kerdijk eene der eerste plaatsen in. Wel moet hij rijkelijk hebben genoten van het leven als hij met de hem eigen intensiteit aan den arbeid en fysiek gezond was. De arbeid zelf zal voor hem vaak in hooge mate zijn geweest, wat hij, helaas, totdusver voor betrekkelijk weinigen is: een genot. Rijkelijk zal Kerdijk hebben genoten van den goeden uitslag, waarop zoo vele van zijne werkzaamheden konden roemen. Man van de daad en veel-

¹ Van de wijze waarop Kerdijk zijne dienstboden placht te bejegenen, getuigen de volgende zinsneden uit een aan mij gericht brieven van Nov. 1885 „Wij vierden gisteren een even eigenaardig als goed geslaagd huwelijksfeest ter gelegenheid van het huwelijk van eene onzer dienstboden. Ik was getuige en 's namiddags zaten 26 gasten met ons aan den disch. De toon was uitmuntend en ons genoegen was groot".

zijdig wetenschappelijk man tevens, mocht hij zich bewust zijn van den persoonlijken, als 't ware magnetischen invloed, door hem op uitgelezenen geoefend. Daarin zal hij een bron van groote voldoening hebben gevonden. Niet omdat zijn persoon daarmee zou zijn gestreeld, want ijdel was hij niet en pedant nog minder, wèl hoog van hart, maar omdat zijn aristocratische natuur inzonderheid in den bijval van *die zijde* bevrediging vond en vooral omdat door de aldus verkregen samenwerking zijn denkbeelden werden verbreid en toegepast.

De bij zijn eerste optreden in de regeerende kringen heerschende economisch-politische en sociale opvattingen en leerstellingen stuitten hem, evenals vele andere jongeren, tegen de borst. De verandering, sedert ongeveer 1873 wèl van lieverlede, allengs, maar daarom niet minder groot en ingrijpend, in die opvattingen gekomen, zijn natuurlijk niet het gevolg van Kerdijks optreden, maar ze zijn daarvan niet af te scheiden. Het besef van hetgeen hij in dit opzicht heeft gedaan, moet hem een genotvolle voldoening zijn geweest.

Aan den anderen kant bleven teleurstellingen Kerdijk niet bespaard. In zijn publiek leven waren zoowel de wijze waarop hij als secretaris der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen werd gekozen, als de omstandigheden waaronder hij aftrad, in hooge mate grievend. IJverend voor den socialen vrede had hij op het vertrouwen der gegoede burgerij gerekend. Dit vertrouwen werd beschaamd.

Als apostel der sociale pacificatie wendde hij zich tot de werklieden, eerst als voorgd, later eer als de eerste onderzijns gelijken. Het is een opmerkelijk feit, dat Kerdijks aristocratische natuur van lieverlede zoozeer werd gewijzigd door zijne studie, zijne rede, en ook door zijn gevoel. Want van lieverlede was hij ook zijn hart aan de werklieden gaan geven, was hij tot hen afgedaald, al is zijn natuurlijke zin voor voorgdij nooit geheel verdwenen. Wel moet het voor hem een harde teleurstelling zijn geweest, te ervaren dat het aantal zijner staatkundige partijgenooten gering bleef. Op welke

arbeiderspartij steunde hij, na een tienjarige werkzaamheid in de Kamer, bij de verkiezingen van '97? Het Algemeen Nederl. Werkliedenverbond, dat hem volgde, is zeker achtenswaardig, maar niet groot in ledental en macht. Velen van de meest energieke werklieden, die het dichtst bij hem stonden, gingen den klassenstrijd aanvaarden. Vermoedelijk heeft deze ervaring bijgedragen tot het afscheid, in '01 van de Tweede Kamer genomen.

De toestand zijner gezondheid droeg echter daartoe wel het meeste bij. In '85 zagen wij hem zich aan een keelkuur onderwerpen, nadat hij te Amsterdam een operatie in den neus had ondergaan. Afgezien van het ongelukkig bederf zijner stem was dit lijden slechts tijdelijk.

Doch de aanvallen van geestelijke machteloosheid en zware gedruktheid kwamen terug. Zoolang hij nog buiten de Tweede Kamer stond, bemerkten alleen zij die hem van nabij gade sloegen, in hoe diep somberen toestand Kerdijk onder deze aanvallen verkeerde. Later werd dit natuurlijk in ruimeren kring bekend.

Uit Januari '88, Maart '90, Juni '92 liggen brieven voor me, in dergelijke perioden geschreven. 10 Maart '90 luidt het: „Ik heb in deze dagen weer eens een mijner gewone aanvallen van zwaarmoedigheid en moeheid in het hoofd, met dat ellendige gevoel van melancholie en geestelijk onvermogen, dat mij ongeschikt maakt tot alle goeds. Niemand, die mij niet in négligé kan gadeslaan, weet hoe ik daaronder lijd.” In den zomer van '92 was de aanval zoo fel dat Kerdijk de redactie van zijn *Sociaal Weekblad* uit handen moest geven. In October van dat jaar trad hij definitief af.

Ook later, b.v. in Januari 1900, was hij hevig aangetast. Dan ging hij naar het zuiden van Frankrijk, maar bij voorkeur naar Zwitserland, waar vooral het Maderanerthal hem aantrok. Daar vond hij dan baat bij groote wandelingen in de bergen, in de betrekkelijke rust waarvan zijn vermoeide,

overspannen geest kon genieten. Doch op den duur was de overgeërfde kwaal niet te overwinnen. Zag hij zich in '01 genoopt, zich niet meer voor het lidmaatschap der Tweede Kamer beschikbaar te stellen, in '04 moest hij den Haag verlaten, om zich te onttrekken aan de instellingen waarvoor hij daar leefde, aan de bezoeken van al te velen, die zijn raad of bijstand kwamen inroepen.

Zoo verhuisde hij naar het noord-hollandsche Laren, waar hij een ruime, mooi ingerichte woning betrok.

Deze woning werd den 5den Maart van dit jaar door Kerdijk verlaten. Den 16den Maart werd zijn stoffelijk overschot in den snelstroomenden Isar bij München gevonden.

Omtrent de redenen, welke tot dit noodlottig levenseinde hebben geleid, zij het mij vergund, me tot eene onderstelling te bepalen.

Meermalen werd in den loop van deze schets gewezen op Kerdijks hooghartige, aristocratische natuur. Zijn blik zag scherp de fouten, door anderen begaan. Maar hij was in de eerste plaats streng voor zichzelf. Gesteld nu, dat hij fouten heeft begaan, buiten de publieke zaak gelegen, en waardoor niemand in stoffelijken zin te kort werd gedaan, dan moet het voor zijn karakter toch ondragelijk zijn geweest, verplicht te zijn die fouten te erkennen, het fiere hoofd te moeten buigen.

Zou een gewone man weinig verdriet hebben gehad van de erkenning van fouten, welke trouwens door menigeen plegen te worden begaan, voor Kerdijk was die erkenning een bron van hevig lijden. Vermoedelijk is daarmee een aanval van de hem aangeboren melancholie gepaard gegaan. Reeds in zijn studententijdperk deed een dergelijke aanval hem naar den dood verlangen. In Maart 1905 bleek dat verlangen sterker te zijn dan zijn gehechtheid aan het thans voor hem ondraaglijk leven, al had hij, van zijn jongelingsleeftijd af, zijn levens-

ideaal steeds op de bevordering van het algemeen welzijn gericht.

Met het hem toevertrouwd buitengemeen talent heeft hij gewoekerd ten nutte der gemeenschap. Hij zocht zich zelven niet. Nederland's geschiedenis der laatste dertig jaren zal niet worden geschreven zonder eene even eervolle als voorname plaats toe te kennen aan Arnold Kerdijk.

Bijlage.

HET HOOFDARTIKEL VAN HET SOCIAAL WEEKBLAD
VAN 1 JANUARI 1887.

Ons eerste woord.

Is er in Nederland ruimte voor een weekblad, dat — noch de begeerte naar nieuwsberichten bevredigend, noch bij voorkeur zich bewegend op staatkundig gebied — aan de bespreking van maatschappelijke belangen is gewijd? Bestaat daaraan voldoende behoefte, om op een niet al te beperkten kring van lezers te mogen rekenen?

Ons optreden toont, dat wij op deze vragen een bevestigend antwoord wagen. De uitkomst moet leeren, of het al dan niet een bewijs te meer is van 's menschen neiging, om licht te gelooven wat hij wenscht. Doch gewettigd schijnt ons het antwoord door zoo menig verschijnsel van den laatsten tijd, waaruit ontwaakte of verhoogde belangstelling in vraagstukken, die de meesten voorheen nauwelijks hun aandacht waard keurden, min of meer luide spreekt.

Dat wij hier, niet uitsluitend maar toch bovenal, het oog hebben op die, welke den levenstoestand van de groote massa des volks raken, begrijpt een ieder. Overal treden zij op den voorgrond, waarheen men, in de oude en de nieuwe wereld, den blik ook wendt. Huber's profetie, dat het veld der sociale kwestie het slagveld der toekomst wezen zou, begint reeds in vervulling te gaan — helaas, niet altijd in den overdrachtelijken zin, waarin zij was bedoeld. Allerwege — hier sterker dan daar, maar toch allerwege — openbaart zich in die kringen der volken, waar met handenarbeid het veelal schamele brood wordt verdiend, de ernstige wil om een grooter aandeel te veroveren in de stoffelijke en geestelijke vruchten der be-

schaving, dan thans hun deel is. Meer als middel hiertoe dan als doel op zichzelf, paart zich daarmede het streven naar rechtstreekschen staatkundigen invloed. Krachtig en algemeen is de beweging, door geen grenspalen, geen bergen noch stroomen in haar vaart gestuit. Den een moge zij met bange zorg, den ander met blijde hoop vervullen, bij een derde mogen hoop en bezorgdheid beide niet ontbreken — haar be teekenis miskennen kan niemand, die niet met blindheid geslagen is of moedwillig de oogen sluit voor de dingen om zich heen.

Die beweging, wij begroeten haar in beginsel met warme ingenomenheid. Waarlijk niet in al haar uitingen. Allerminst, waar zij, hunkerend naar revolutionaire daden, de openbare orde slechts ontziet, omdat zij zich nog niet krachtig genoeg gevoelt om haar te verbreken; terwijl zij intusschen haat en tweedracht zaait, de booze hartstochten der menschen prikkelt, bij de menigte het geloof aan goede bedoelingen ondermijnt, den onkundige misleidt door de voorspiegeling van niet te verwezenlijken hersenschimmen, en door dat alles het terrein tracht te bereiden voor den bloedigen strijd dien zij als aanstaande van de daken predikt.

Maar wèl juichen wij met hoofd en hart de ontwikkeling dier beweging toe, waar zij zich uit in het elkander bijstaan met broederlijke trouw in de nooden des levens. Wèl, waar de betere bevrediging van rechtmatige behoeften, zoo van geestelijken als van stoffelijken aard, haar doelwit is. Wèl, waar zij — met eerbiediging van de wet en het openbaar gezag — opwekt tot onderlinge aaneensluiting der maatschappelijk zwakken opdat het onvermogen van den op eigen wieken drijvenden éénling wijke voor de macht der samenwerking bij het verdedigen en het bevorderen van gemeenschappelijke belangen. Wèl, waar zij aan de bevoorrechten dezer aarde zegt, dat het hun dure plicht is, hun voorrechten, meer nog dan als een bezit, te beschouwen als een hun toe vertrouwd talent. Wèl, waar zij aan den staat den eisch stelt

om de gebreken der samenleving, die door zijn ordeningen wordt bijeengehouden, te bestrijden zooveel in zijn vermogen is. Wel, waar zij te dien einde ook voor de werklieden steun verlangt in het kapittel van het staatsbestier, opdat die stem hun nooden en behoeften bloot legge, hun aanspraken op de gemeenschap doe komen tot hun recht.

Men versta ons niet verkeerd. Onwetend genoeg zijn wij niet om te gelooven aan het alvermogen van den staat, noch om over 't hoofd te zien, dat hij, indien hij het al bezat, door de aanwending ervan meer kwaad zou brouwen dan nut. Onze overtuiging reikt niet verder, dan dat het huidige geslacht heeft terug te komen van de dwaling, waarin het is opgevoed en opgegroeid, als zou voor den staat de handhaving van zijn recht, zijn éénige ware roeping, en de vergelijking met den nachtwacht het beeld van het ideaal zijner werkzaamheid zijn. Een dwaling, waaraan weliswaar geen volk noch eenige politieke partij in de practijk getrouw is gebleven, doch die te moeilijker van haar invloed te berooven blijkt, zoo vaak wordt aangedrongen op een zóódanige uitbreiding der staatsbemoeiing, welke in de eerste plaats ten goede komt aan de niet-bezittende klassen der maatschappij.

Voor het bepleiten van zulk een vernieuwing van den werkring der staatsgemeenschap, binnen de grenzen van het mogelijke en oirbare, bedachtzaam maar vastberaden, wenschen wij de pen te voeren. Doch met nadruk zij het herhaald: niet daarvan alléén verwachten wij heil voor de vreedzame oplossing der moeilijkheden zonder tal, waarmede de wassende stroom van de aspiratiën der groote menigte den geleidelijken vooruitgang bedreigt. Niet vóór alles daarvan. Daarvan slechts in betrekkelijk geringe mate. Daarvan voor een vrij wat geringer deel dan eenerzijds van de eigen inspanning der misdeelden, anderzijds van dien billijkheidszin en die vrijwillige toewijding aan het welzijn van den minder bevoorrechte, die hun grond vinden in welbegrepen eigenbelang, of wortelen in den bodem van het gemeenschaps-

gevoel, of kracht putten uit de bron van den godsdienst, maar die in allen gevalle alléén den nadenkenden brave vrede kunnen doen hebben met hetgeen hij, buiten verhouding tot zijn persoonlijke verdiensten, geniet van den disch des levens.

Die eigen inspanning in de kringen der werklieden aan te moedigen, dezen billijkheidszin en deze toewijding in de rijen der bevoorrechten te kweeken, dunkt ons de meest gebiedende eisch van onzen tijd. Wat een verre toekomst der menschheid brengen zal, vermag geen sterveling te voorzien. Doch wij verlangen van onszelf en van anderen, dat zij met ons arbeiden in het heden, op de wijze en in de richting, die de werkelijkheid toelaat. Het eigenbelang erkennend als den hefboom ten goede; mits het in evenwicht worde gehouden door het hoogere beginsel der liefde, en dit omgezet wordt in daden. Het loonstelsel zoo niet voor altijd, dan toch nog voor langen, langen tijd onmisbaar achtend; maar er naar strevend, het van zijn noodelooze hard- en wreedheden te ontdoen. Niet loochenend, dat tengevolge van dat loonstelsel, op den persoonlijken eigendom gebouwd, zekere tegenstrijdigheid van belangen tusschen kapitaal en arbeid onvermijdelijk heeten moet; doch hun verzoening najagend zoover zij doenlijk is, de middelen en wegen zoekend om haar te bevorderen. De leer verkondigend, dat plichten nog zwaarder wegen dan rechten.

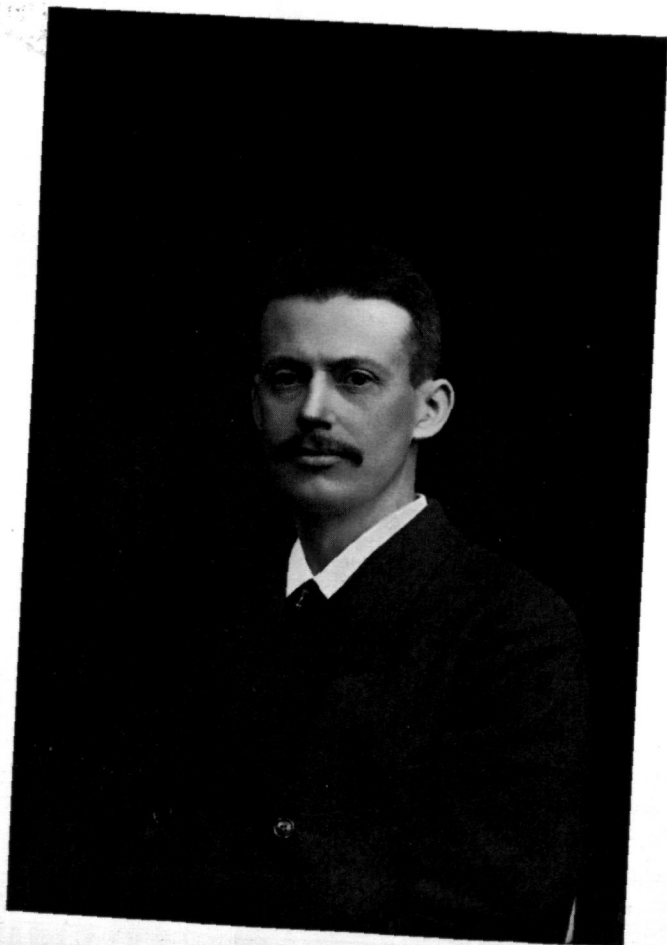
Dit evangelie predikend aan alle creaturen; maar het met name, en met verdubbelde klem, op het hart bindend van hen, die — met aardsche goederen gezegend, beschenen door het volle licht der wetenschap en der kunst, wandelend op de hoogten der samenleving — mede aansprakelijk zijn voor de duisternis in de laagte, voor de ontberingen die er worden verduurd, voor het weinig menschwaardige bestaan, dat er door zoovelen wordt geleid.

Met zulke inzichten aanvaarden wij onze taak. Verlicht wordt zij ons door de medewerking van wie ons vergunden

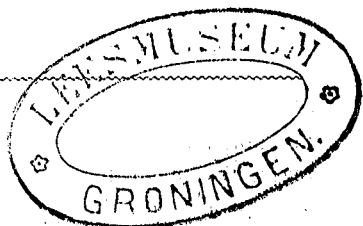
hun naam te voegen bij den onzen. Geenszins, omdat zij zonder voorbehoud de denkbeelden huldigen, die, 'tzij in deze regelen zijn neergelegd, 'tzij verder in dit blad ontvouwd zullen worden. Veeleer zij er zekerheidshalve op gedrukt, dat niet zij, maar wij, en wij alléén, de verantwoordelijkheid dragen voor hetgeen zonder naanteekening daarin wordt opgenomen. Doch bereid verklaarden zij zich, om hun medewerking te verleen, omdat ook zij gedragen worden door de overtuiging, dat de verbetering van den stoffelijken toestand van de groote meerderheid des volks, de verhooging van haar geestelijk en zedelijk peil, het weefgetouw zijn, waaraan het huidige geslacht met rusteloozen ijver heeft te werken, wil het voor de vierschaar der wereldgeschiedenis ontkomen aan het vonnis van plichtverzuim.

Voor de middelen, die ons ter bereiking van dit doel goed en nuttig voorkomen, vragen wij de belangstelling, voor het doel zelf, de instemming onzer lezers.

NILS FINSEN.

NIELS FINSSEN.

Op velerlei wijzen kan iemand gerekend worden tot de „Mannen van Beteekenis”. Op verschillend gebied van wetenschap, praktijk, kunst of politiek kan het leven en werken van één man voor de menschheid of voor een bepaalde natie een zoodanigen invloed hebben, dat die man een der „Mannen van Beteekenis” wordt.

Wij betreden met onzen hooggeachten, en helaas te vroeg ontslapen prof. Niels Ryberg Finsen niet het terrein der politiek, niet het terrein van het groote, het openbare leven, wij begeven ons om hem te vinden naar het stille laboratorium van zijn licht-instituut in Rosenvänget te Kopenhagen. Daar vinden wij hem met zijne trouwe medewerkers aan het groote werk dat zijn levensdoel was: genezing van Lupus door licht en studie in ruimeren zin van de werking van het licht op het menschelijk en dierlijk organisme. Van dit laboratorium, thans meer uitgebreid en van grootscher aanzien, in den aanvang soberder en eenvoudiger, geheel het beeld van hem die er de ziel van was, is een licht uitgegaan, welks stralen tot op grooten afstand hulp in nood, leniging van smart, genezing in ernstig lijden hebben gebracht, en nog brengen.

Vooraf een woord over Finsens leven.

In het hooge noorden, op de Faröer, werd Niels Ryberg Fin-

sen den 15^{den} December 1860 geboren. Zijn vader was Amtmand te Thorshavn, de hoofdstad der Faröer. De aanleg, welken Finsen reeds als knaap toonde, maakte een breede en meer wetenschappelijke opleiding gewenscht, dan die welke de lagere school te Thorshavn hem kon geven. Met dit doel ging de 14-jarige Finsen naar IJsland om te Reykiavik het gymnasium te bezoeken. Na goed volbracht eindexamen toog hij in 1884 naar Kopenhagen's universiteit, de eenige hoogeschool in Denemarken.

In zijne familie, (het geslacht Finsen is van IJslandsche oorsprong) waren vele eminente mannen geweest, nl. geestelijken en mannen van wetenschap. Eene exceptie was dus deze student in dit geslacht niet.

Te Kopenhagen studeerde Finsen regelmatig in de medicijnen, en genoot hij veel van de leiding, die prof. A. Hannover hem gaf. Later, toen meer en meer bleek dat zijne fysieke gesteldheid hem niet zou veroorloven om de gewone medische practijk uit te oefenen, werd hij bij dienzelfden hoogleeraar assistent.

Als student behoorde hij niet tot de vlijtigsten en vooruitstrevenden. Geregeld werker als hij was, verkoos hij kameradschappelijke samenleving. Hij voelde veel voor sport en stond bekend als een zeer goed schutter. Andere sport was hem, door zijne zwakke fysiek, als van zelf verboden. Zijn prille jeugd bracht hij door in de verheffende natuur zijner geboorteplaats. De natuur, de verheffende werking van deze schoone omgeving, trok Finsen aan. Hij genoot van het leven in de vrije frissche lucht.

Zien wij hoe zijn lichaam reeds op jeugdigen leeftijd door ziekte werd geteisterd, dan treft ons nog meer de schrille tegenstelling van geest en lichaam bij dezen man.

Dr. v. Scheel, die Finsen's ziektegeschiedenis schreef, vermeldt reeds op twee-jarigen leeftijd een hersenontsteking, die weliswaar gunstig verliep en aan Finsen's denkvermogen geen afbreuk deed — getuige hetgeen door hem gewrocht werd — maar die de schrijver toch in verband brengen wil met zijn latere ziekte.

Op 13-jarigen leeftijd kreeg hij een longontsteking en, toen

hij den ouderdom van 16 jaar had bereikt, geelzucht, die spoedig door een nierontsteking werd gevolgd.

Als teekenend voor zijn typisch zwak uiterlijk, mag nog vermeld worden, dat in die jaren Finsen van ieder, die hem zag, moest hooren: „Wat ziet gij er toch bevroren uit.”

Te Kopenhagen ging het niet veel beter, want reeds als jong student had hij te kampen met een hevig onderbuikslijden, tengevolge waarvan hem het loopen moeilijk viel. Dit lijden maakte dan ook verpleging in het hospitaal noodzakelijk. Zelf meende Finsen dat de oorzaak zijner ziekte kon gelegen zijn in echinococcus, die hij gedurende zijn verblijf op IJsland kon opgedaan hebben.

Het onderzoek leerde echter dat het ascites was, en geen echinococcus.

In 1886 was zijn toestand van dien aard, dat hij niet dan met moeite honderd schreden kon loopen. Later werd dit beter, doch ook slechts tijdelijk, want toen reeds vertoonden zich de sporen van nier- en hartlijden. Daarbij voegde zich nog eene aandoening van de linker long.

De berichten leeren ons dat in 1893 zijn toestand van dien aard was, dat men aan een naderend einde kon denken. Toch leefde hij nog 11 jaar, voortdurend gekweld door zijne ziekte, waarvan dan het eene verschijnsel, dan weer het andere meer op den voorgrond trad.

Na den dood bleek het — Finsen zelf had op sectie aangedrongen — dat hart, lever, milt verkalkt waren, en ook op andere plaatsen in het lichaam werd verkalking aangetroffen.

Te verwonderen is het dat een mensch met zulke ernstige en uitgebreide lijden nog zoo lang leven kon, maar dit dankte Finsen ook weer aan zijn wilskracht. Hij wilde leven, hij wilde werken, hij wilde uitwerken het denkbeeld dat hem voor den geest stond: „de invloed van het licht op het menschelijk organisme.”

Zijn dieet werd streng door hem geregeld: elf jaar lang gebruikte hij voedsel dat nauwkeurig werd gewogen en afgemeten, dat ten slotte slechts zeer weinig afwisseling bood... en

dat alles voor dat ééne doel. Elk oogenblik van zijn leven, niet aan dat doel besteed, beschouwde hij als verloren.

Hij, de man met het bevroren uiterlijk, had de ontdekking dat zonlicht weldadig op hem werkte. Deze omstandigheid werkte er bij hem toe mede om de overtuiging post te doen vatten, dat het licht, de bron van leven, ook eene genezende werking moest kunnen uitoefenen.

Van dit feit ging hij uit, er zich voor het oogenblik niet om bekommerende, hoe en waarom, niet strevende naar het leveren van een afgerond wetenschappelijk geheel. Zijn streven was eerst aan te toonen en te bewijzen dat inderdaad iets met licht kon bereikt worden, dan zou de theorie later ook wel komen.

Had Finsen daarop willen wachten, dan zou de geneeskunde misschien op den huidigen dag nog verstoken zijn van eene methode die reeds zoo velen genezing van hun lijden heeft gebracht.

Gedurende zijn assistentschap trad Finsen in het huwelijk. Zijn huwelijksleven was zeer gelukkig. Weliswaar nooit zonder zorgen, maar hij kwam er toch altijd.

Groot was natuurlijk de slag, die zijn gezin trof door zijn dood.

Eene teer minnende gade met 3 kinderen liet hij achter. Een van zijn zonen moet treffende gelijkenis met den vader vertoonen. Nog woont zijn gezin in dezelfde woning boven het laboratorium, waar de vader zoo gaarne vertoefde en zoo veel arbeidde.

Nauwelijks 44 jaar oud overleed Finsen, persoonlijk aan weinigen bekend, hoewel zijn naam op veler lippen was, overal in de wereld over hem werd gesproken en zijn zegenrijke uitvinding troost in lijden bracht tot ver buiten zijn geboorteland.

Zijn chronisch lijden dwong hem tot een rustig, sober en kalm leven, en een leven in dien geest was — zoo oordeelen zij die hem goed kenden — ook het meest in zijn lijn, en overeenkomstig zijn karakter. Gunni Busch, over Finsen schrijvende, wenscht dat zijn leven, zijn werk en zijn persoonlijkheid nog eenmaal in een standaardwerk zullen beschreven worden, maar vóór dit geschiedt, wenscht hij, nog geheel onder den indruk van zijn verscheiden, eenige karaktertrekken van

den overledene aan te geven, die hem maken tot den persoon die hij was, de beminnenswaardige figuur die zoo gewaardéerd werd door allen die het voorrecht hadden persoonlijk met hem bekend te worden.

Menigeen heeft zich hem misschien gedacht als een jong en vurig ridder, als een jonkman met enthousiasme in zijn oogopslag, als iemand die zijn veelomvattenden geest den vrijen teugel liet om zich bezig te houden met het oplossen van moeilijke vraagstukken, of om van de eene ontdekking tot de andere te komen.

De waarheid komt met dit beeld in het geheel niet overeen.

Finsen was iemand die niets deed of ondernam, dan met een bepaalde bedoeling, in dien zin, dat hij vooraf zich ten doel stelde iets te willen bereiken, maar op dat doel dan ook afgang en zich door geen tegenvallers ervan liet afbrengen. Zijn wil bracht hem tot het doel.

Taaie energie en volharding was een van zijn meest in het oog springende karaktertrekken. Wat hem zoo uiterst bemind maakte was de kameraadschappelijke wijze van omgang met zijne medewerkers. Steeds de superieure leider, de trouwe kameraad, nimmer tegenover anderen de „professor” die zijn macht toonde en deswege meende zich op een voetstuk te moeten plaatsen.

Wel kon hij, als het noodig was, zich krachtig doen gelden en kon hij streng zijn, maar hij zelf verklaarde dit door zijn IJslandsche afstamming.

Eens zeide hij zelf, over zijn jeugd sprekende: „Het is met de menschen als met de dieren daarginds. Vergelijk eens een ijslandsche pony of hond met huisdieren hier te Kopenhagen. Welnu, dit zelfde verschil vindt ge tusschen hunne meesters”.

Een beeld van zijn wijze van denken geven deze woorden, eenmaal door Finsen gesproken: „Wanneer men een weg gaat welken allen volgen, zal het moeilijk zijn een bloem te vinden, die door anderen nog niet gezien werd; gaat men daarentegen in een oerwoud, waar niemand ooit geweest is, waar men „heg noch steg” weet en waardoor men zich een weg moet banen,

dan is het nauwelijks te vermijden dat men iets nieuws vindt."

Inderdaad, het is waar. Finsen baande zich een weg door een oerwoud en vond ook vele tot nog toe onbekende schatten. Men kan begrijpen, dat Finsen daarom „den academischen weg”, „de school” met een zeker wantrouwen beschouwde. Hij was geen wetenschappelijk strever, doch een geboren ontdekker en uitvinder.

Finsen begon zijne studiën over het licht, toen hij prosector was bij professor Chievitz. De waarnemingen op zijn eigen persoon hadden, zooals wij vermeld hebben, hem een onwrikbaar geloof aan de genezende kracht van het licht gegeven en hij besloot spoedig zijn leven aan de studie van deze kracht te wijden. Wat hij vond, bleek al spoedig uit zijn geniale publicaties: wij vermelden o.a.: „De periodieke wisseling van het haemoglobine gehalte van het bloed.” (*Hospitaltidende* 1894); zijn arbeid „Het licht als incitament”. (*Hospitaltidende* 1895), en voorts „Die Anwendung der chemischen Strahlen des Lichtes in der Medicin” (1898.)

Finsen hield zich aanvankelijk bezig met de ontstekingen die het licht kan genezen en de voortreffelijke werken van Moleschott en Widmark waren daarbij zijn punt van uitgang.

Het zou ons te ver voeren, wanneer wij de theorie van het licht hier in den breede wilden behandelen, doch om enig begrip te geven van de werking van het licht, die de basis van Finsen's behandeling vormt, dienen wij toch even er aan te herinneren dat licht, al zien wij het als een helderen witten bundel, geen homogeen iets is, maar uit verschillende kleuren is samengesteld.

Een eenvoudige proef leert ons dit. Wanneer men een lichtbundel door een prisma laat gaan, en het licht op een scherm opvangt, dat achter het prisma (driehoekig geslepen glas) is opgesteld, dan ziet men op het scherm een breeden band van verschillende kleuren, en wel die van den regenboog. Theoretisch leerden ons de natuurkundigen, dat dit verschijnsel, kleurschifting geheeten, moet verklaard worden, door aan te

nemen een voor iedere kleur bepaald trillingsgetal en golfengete van den aether, de hypothetische stof die wij ons alom in de ruimte aanwezig te denken hebben.

Practisch hebben deze verschillende kleuren eene beteekenis en Finsen toonde dit aan.

Wanneer we ons de kleuren van violet tot rood voorstellen, dan hebben wij slechts een beeld dat ons oog waarneemt, maar nu zijn er nog stralen naast dit blauw aan den eenen, en naast het rood aan den anderen kant, die ook proefondervindelijk kunnen worden aangetoond, n.l. ultra-violette en ultra roode stralen.

Deze onzichtbare stralen nu zijn van groote beteekenis. De ultra-violettestralen zijn het, welke de huidontsteking bewerken wanneer sterk licht op de menschelijke huid inwerkt. Aan Widmark komt de verdienste toe, dit proefondervindelijk te hebben aangetoond.

Finsen deed hetzelfde, maar op andere wijze. Ter kenschetsing van den persoon die hier beschreven wordt, wil ik gaarne het experiment van Finsen, zooals het in allen eenvoud door hem werd genomen, beschrijven, en het hem, verkort, zelf laten vertellen. Het teekent m.i. zijn persoon, zijne manier van experimenteren, maar bovenal doet het ons zien hoe verstrekkende gevolgen Finsen uit eenvoudige proeven wist af te leiden. De proef was als volgt ingericht.

Als lichtbron werd een zeer sterke booglamp van 80 Ampère gebezigd, van ongeveer 40.000 normaal kaarsen. Als proefobject nam Finsen zijn eigen arm.

Op den arm plaatste hij een plaatje bergkristal, en eenige stukken verschillend gekleurd glas. Een paar letters waren met Oost-Indischen inkt op de huid geteekend; vervolgens gebruikte hij eene zalf, om na te gaan of een zalf van dienst zou kunnen zijn bij patiënten wier huid uitermate gevoelig voor licht gebleken was.

De arm werd nu aan de lichtwerking van die booglamp van 80 Ampère blootgesteld en wel in den beginne op een afstand van 50 c.M. Maar daar de warmte te sterk werd en het er juist om te doen was de werking der warmtestralen buiten het

experiment te houden, werd de arm na verloop van tien minuten op een afstand van 75 c.M. gebracht en op dezen afstand werd de belichting tien minuten volgehouden.

Daarna werden de stukken glas weggenomen en de Oost-Indische inkt afgewasschen.

De huid toonde dadelijk op de plaatsen die bedekt waren geweest, eene gelijkmatige roodheid, die waarschijnlijk aan de warmte moest worden toegeschreven, want na twee uur was deze roodheid reeds veel verminderd.

Na twee uur was er van specifieke lichtwerking nog niets te zien.

Na drie uur waren de plekken die onbedekt waren geweest gedurende het experiment, nog iets meer intensief rood, men kon de twee letters, die met Oost-Indischen inkt op den arm waren geteekend, reeds als bleekere plekken onderscheiden. Dit geeft dus aan, dat toen reeds van *lichtwerking* sprake was.

Den volgenden ochtend kon men het resultaat duidelijk aflezen.

Daar waar de huid onbedekt was geweest, was ze donkerrood en heet, op de plaatsen waar de Oost-Indische inkt was aangebracht daarentegen geheel wit, volkomen normaal. De twee letters kon men aflezen, geheel wit op rooden grond. De vaatuitzetting, die een gevolg van de warmte was, was dus weggetrokken, de lichtwerking had haar volle hoogte bereikt gedurende den nacht.

De plaatsen, waar de stukken gekleurd en ongekleurd glas gelegen hadden, waren mede volkomen wit. Van beteekenis is dat dit ook werd waargenomen aan de plek waar het ongekleurde glas had gelegen, en dat bij eene zoo groote lichtkracht.

Op de plaats waar de kwartsplaat had gelegen, had de huid volkomen dezelfde kleur: ze was even warm, heet, ontstoken en gevoelig als op de onbedekte plaatsen.

De plek teekende zich duidelijk af door een paar bleeke strepen, welk verschijnsel moest worden toegeschreven aan de vischlijmstrooken, die gebruikt waren om het schijfje bergkristal vast te leggen. Blijkbaar had dus die dunne laag vischlijm de chemisch werkzame stralen geabsorbeerd.

Een paar dagen lang bleef die roodheid dezelfde, om dan af te nemen, en als overblijfsel bleef eene bruine verkleuring. De opperhuid liet als schilfers los. Na 2½ maand kon men nog de letters lezen en vijf maanden na het experiment nog de strepen terugvinden, die beantwoordden aan de glasstrooken.

Dit experiment gaf Finsen belangrijke, gewichtige aanwijzing voor de toepassing zijner licht-therapie.

Hieruit toch kon duidelijk geconcludeerd worden, dat de zichtbare stralen, blauw en violet, schier nutteloos zijn bij de behandeling, d.w.z. daar waar men in de huid eene, zij het ook oppervlakkige, ontsteking wil in het leven roepen.

Verlangt men dat — en bij de lupusbehandeling is het een desideratum — dan moet het licht dat de huid bereikt de grootst mogelijke hoeveelheid ultra-violette stralen bevatten.

Een verdere gevolgtrekking is deze, dat dus voor dat doel slechts lenzen uit bergkristal kunnen gebruikt worden, omdat deze de ultra-violette stralen geheel ongehinderd laten passeeren.

Finsen gebruikte dan ook voor de samenstelling zijner toestellen slechts bergkristallen en in de praktijk bleek, dat deze eisch een gebiedende is.

Deze proef heeft betrekking op electrisch booglicht; maar daar bekend is dat dit licht relatief meer chemisch werkzame stralen, dus vooral ultra-violette, bevat, zoo redeneerde Finsen, is het nog niet uitgemaakt of voor zonlicht hetzelfde geldt. Daarom nam Finsen nog een andere proef.

Een zonlichtkoker werd aan beide zijden met bergkristal afgesloten. Aan het dunne einde was een lens, aan het breede einde werd een bergkristalplaat aangebracht. De lichtkoker zelf was met water gevuld, dat de ultra-roode (warmte-)stralen tegenhoudt, en dat dus tegen verbranding der huid moest behoeden.

De huid werd bestraald door verschillend gekleurd glas heen en om warmtewerking te voorkomen, werd zij met water bedruppeld. Alleen op die plaatsen waar bergkristal, blauw glas en ongekleurd glas waren aangewend, zag men reactie. Bij de andere kleuren geen spoor van reactie.

Finsen kon thans eene gevolgtrekking van gewicht maken.

Bewezen was nu, dat de ultra-violette stralen eene huidontsteking in het leven kunnen roepen. Daardoor dacht Finsen aan de pokken. Bij de pokziekte ontstaan er in de huid blaasjes, zoowel in het aangezicht als op het lichaam.

Het eigenaardige der pokziekte is, dat deze blaasjes aanvankelijk gevuld met een helder sereus vocht, na ongeveer zes dagen in ontsteking geraken. De inhoud wordt dan troebel en etterig, de blaasjes worden tot puisten, deze bersten en raken hun inhoud kwijt. Merkwaardig is dat tegelijk met deze verandering van den inhoud der blaasjes, vesikels genaamd eene verheffing van de koorts optreedt, die dus samenvalt met de ettervorming.

Het resultaat is aan ieder bekend, het zijn de zoozeer ontsteking litteekens.

Finsen dacht nu aan de chemisch werkzame stralen en meende daarin de oorzaak te moeten zoeken van de verettering. Eenvoudig afweren van de chemische stralen moest hier dus verbetering kunnen brengen. De manier waarop is eenvoudig genoeg. Men doet hetzelfde wat de fotografen doen, en gebruikt rood glas. Rood glas is een absolute belemmering voor de chemische stralen. Wanneer men dus door het aanbrenge van rood glas de chemische stralen weert, moeten de secundaire eruptie, de ettervorming en de koortsverheffing uitblijven. Last not least moeten er dan, ideaal gesproken, geen litteekens ontstaan. Het was in 1893 dat Finsen deze bewering in een tijdschriftartikel wereldkundig maakte, en spoedig daarna brak te Bergen eene pokken-epidemie uit.

De aldaar gevestigde doctoren Lindholm en Svendsen pasten de rood licht-behandeling bij acht patiënten toe. Daaronder waren vier niet gevaccineerde kinderen. De meeste waren ernstige gevallen, met confluërende blazen, die erge litteekens hadden moeten veroorzaken.

Dr. Svendsen, over het resultaat dezer behandeling schrijvende, verklaart dat de ettervorming en de tweede koortsverheffing

onder rood licht geheel uitbleven. Evenmin zag hij litteekens.

Later in Göteborg (Dr. Benckert) en nog later in Kopenhagen (prof. Tylberg) werd de rood licht-behandeling toegepast met even goed gevolg. En niet allen uit Scandinavië, maar uit de meest verschillende plaatsen uit alle werelddeelen zijn berichten gekomen van goede resultaten.

Had ik geen recht een paar bladzijden te voren er op te wijzen dat Finsen het talent had uit eenvoudige proefnemingen verstrekkende gevolgen te deduceeren? Nu moet ik echter hieraan nog toevoegen, dat Finsen, zelf eenmaal op dit denkbeeld gekomen, ook de litteratuur raadpleegde en vermeld vond, dat reeds in 1832 een doctor Picton, in 1867 Black en in 1871 Barlow en Waters gunstige berichten gaven over de behandeling van pokken in duisternis. Zelfs Brown had in 1865 de eene helft van het gelaat eens poklijders met geel gekleurde gelatine beschilderd, de andere helft liet hij onbedekt; de bedekte helft genas zonder litteekens.

Later is bekend geworden (en hoe vaak is dat niet het geval! zie W. Peypers' *Cirkelgang der geneeskunde*) dat reeds in de 12e eeuw een zekere Dr. Gaddesden, lijfarts van den toenmaals regeerenden Engelschen koning, den zoon des konings genas van de pokken door hem in een bed op te sluiten, dat geheel met roode gordijnen was omhangen.

Evenwel is het verschil groot. Finsen kwam tot zijne methode door logisch denken en deductie uit waarnemingen bij het experiment opgedaan. Wat zijn voorgangers hadden gedaan, was meer empirie.

Een verder bekende werking van het licht is de bacteriëndoodende. Licht werkt bactericide, en lang vóór de bacteriologie tot aparten tak van wetenschap zich ontwikkeld had werd in de praktijk van deze eigenschap reeds gebruik gemaakt.

Ik herinner hier slechts aan het in de zon leggen van beddegoed. Eeuwen lang hebben de huismoeders in of buiten de schoonmaak van deze bactericide eigenschap van het zonlicht gebruik gemaakt.

Prof. Von Esmarck onderzocht wetenschappelijk deze bactericide werking van zonlicht, speciaal met het oog op desinfectie van beddegoed uit het destijds onder zijne directie staande hospitaal te Kiel. Hij bevond dat inderdaad zonlicht een niet te onderschatten bactericide kracht bezit.

Geen wonder dus dat Finsen ook in deze richting werkte en liet werken, want hem zweefde toen reeds de gedachte voor den geest, lupus te gaan behandelen met licht. Daarvoor had hij noodig twee werkingen, n.l. 1o. eene ontsteking-opwekkende en 2o. eene bacteriëndoodende. De geneeskunde bediende zich reeds sedert lang en bedient zich nog van ontsteking-opwekkende middelen, en in het bijzonder waren deze zeer in trek bij de lupusbehandeling. Daarnaast tracht men met bacteriëndoodende middelen de bacteriën te bereiken die onder de huid zetelen en als oorzaak gelden voor de zich met zoo groote hardnekkigheid telkens herhalende uitbreidingen der ziekte.

Zonder al te zeer in details te treden, mag hier toch even een zeer kort overzicht worden gegeven van hetgeen reeds op het gebied der bacteriëndoodende werking van het licht werd verricht.

Na Pasteur, den baanbreker, moeten worden genoemd Downes en Blunt (1876) als de mannen die wel de meest volledige onderzoekingen deden. Zij verdienen ook daarom te worden genoemd, wijl hunne onderzoekingen — en ze zijn door anderen slechts bevestigd — dateeren uit een tijd dat de bacteriologische wetenschap en techniek nog in haar kinderschoenen stond. Eerst in 1881 slaagde men er in zoogen. reïnculturen te kweken, en de juiste waarnemingen van Downes en Blunt dateeren al van vijf jaar vroeger.

Downes en Blunt stelden onbetwistbaar den bactericiden invloed van het licht vast.

Later nam Arloing te Lyon dit onderzoek mede ter hand, en ook hij (1885) kwam met zijn proeven op reïnculturen — het eerst werd met miltvuurbacillen geëxperimenteerd — tot dezelfde resultaten. Iets nieuws bracht Arloing door aan te toonen dat de sporen ook door de werking van het licht ge-

dood worden. Sporen zijn bekend als zeer resistent tegenover chemische middelen.

Zoo vond hij o.a. dat een belichtingstijd van één uur onvoldoende was om de bactericide werking op de sporen te verkrijgen. Werd dertig uur belicht, dan was een cultuur geheel onschadelijk gemaakt, en de injectie van een zoodanige giftige cultuur bij de proefdieren verliep geheel zonder reactie.

Nog moeten Roux, Dieudonné en Marshall Ward genoemd worden, die allen aan hetzelfde onderwerp arbeidden. Het is echter hier niet de plaats om over hun werk in details te treden; ik kan volstaan met mede te deelen, dat de eindresultaten dezelfde waren, n.l. dat op grond van goede experimenten de bactericide werking van het licht als een vaststaand feit moest worden erkend.

De beide desiderata: reactieve ontsteking en bactericide werking waren dus vervuld... en Finsen kon beginnen.

Hij begon dan ook, en in den aanvang met zeer eenvoudige toestellen en met de zon als lichtbron.

De allereerste toestellen bestonden in holle lenzen van groote afmeting, die met gedestilleerd water gevuld werden, dit gedestilleerde water hield de warmte stralen (ultra-roode) tegen, en liet de verdere stralen ongehinderd passeeren. De lichtkegel trof dan direct de huid.

De eerste verbetering die werd aangebracht bestond in het maken van een lichtfilter in de holle lens. Deze werd dan met eene oplossing van methyleenblauw of een ammoniacale kopersulfaat-oplossing gevuld zoodat alle stralen behalve de blauwe werden teruggehouden.

De latere zonlicht-apparaten hadden 25—30 centimeter middellijn. Ook bij deze groote „brandglazen” werd de ruimte tusschen voor- en achterwand met blauwe vloeistof gevuld. Ook hierbij werd op de huid een drukglas aangewend; daarover later meer.

De resultaten met geconcentreerd zonlicht verkregen waren zeer gunstig. De bezwaren echter er aan verbonden waren niet gering. Vooreerst moest de verzamellens telkens van plaats

veranderen, wjl de hoek van inval, door de draaiing der aarde, nimmer dezelfde blijft en derhalve de lichtkegel niet juist op de te behandelen plek zou vallen.

Een ander en meer afdoend bezwaar is de omstandigheid, dat er niet altijd zonlicht is. Soms ook schijnt de zon dagen achtereen, maar op een oogenblik zal midden onder eene behandeling een wolk tusschen beide komen, en dan moest de behandeling worden afgebroken.

Op den duur, en om er een geregeld bedrijf van te maken, moest dus het zonlicht door ander licht worden vervangen.

Het meest voor de hand lag electrisch booglicht, maar dan toch zeer sterk booglicht.

Eigenaardig is het toegegaan bij het verkrijgen van dit sterke electrische licht. De zaak was ongeveer als volgt. Een industrieel, met wien Finsen persoonlijk bekend was, vernam van Finsen's studiën over de werking van het licht. Bij eene gelegenheid dat zij elkander weer eens ontmoetten, juist in de periode dat Finsen er over dacht om sterke booglampen te laten maken en reeds den bouw der concentratie-apparaten had uitgewerkt, vroeg de industrieel aan Finsen, of hij kans zou zien om een zijner vrienden, die aan lupus leed, te genezen. Den industrieel was er zeer veel aangelegen, dat zijn vriend van dit afschuwelijk lijden zou worden verlost.

Finsen vond den weg. De industrieel, die in een zijner fabrieken over eene groote hoeveelheid electrische energie beschikte, bood die aan Finsen aan; ook zou hij de booglamp laten maken, een lamp zoo sterk als Finsen maar verlangde. Van zijn kant beloofde Finsen den patiënt te zullen behandelen en, voor zoo ver hij dit beloven kon, ook te genezen. Hij had toch reeds resultaten met zonlicht bereikt en hij twijfelde er niet aan, of de behandeling zou met electrisch booglicht nog beter slagen.

Zoo hielpen de beide mannen elkander, en — het zij vermeld — de patiënt genas. Dit geval heeft mede den stoot gegeven tot de oprichting van Finsen's Instituut. Want toen men eenmaal een resultaat had gezien, aarzelden vermogende menschen niet,

om Finsen, die zelf niet over middelen beschikte, te steunen en hem in staat te stellen om zijn grootsch doel te bereiken.

De verzamel-apparaten voor electrisch booglicht moeten anders worden geconstrueerd dan die voor zonlicht, wijl practisch de zonnestrallen, als komende van oneindig ver, kunnen worden beschouwd als evenwijdig, terwijl die van het booglicht divergent zijn. De stralen moeten dus eerst gebroken worden en parallel worden gericht om daarna door convergeerende lenzen te worden samen gebogen.

Nadat eerst eenige andere modellen waren beproefd, werd er ten slotte een vastgesteld, dat aldus wordt beschreven: Om een sterke booglamp van 50—60 Ampère lichtsterkte zijn in een ijzeren ring aangebracht vier concentratie-apparaten, metalen kokers met lenzen, veel gelijkende op verrekijkers. Deze concentratoren zijn als volgt samengesteld:

Direct naar het licht toegekeerd bevindt zich een holle lens, bestaande uit een vlakke en een vlak-convexe lens. De ruimte daartusschen is gevuld met gedestilleerd water. Onnoodig te vermelden dat de lenzen goed moeten bevestigd zijn, om te voorkomen dat het water er uit zou lekken.

Daar een booglamp van een zoo groote sterkte ook een enorme warmte ontwikkelt — het electrisch booglicht wordt n.l. in de techniek gebruikt om metalen aan elkander te wellen — moet de holle lens voortdurend door koud water worden omstroomd, daar anders het gedestilleerd water in de holle lens spoedig zou verdampen (eigenlijk verkoken) en dan groot gevaar voor springen zou ontstaan. Het doel van deze holle lens is dus om een deel der warmtestralen vast te leggen en ook om de divergeerende stralen van het booglicht een weinig samen te buigen. Een derde lens bezorgt de vordere samenbuiging zoodat de lichtstralen in den koker vrijwel evenwijdig gericht zijn. Dan treffen zij een tweede holle lens, die ongeveer 45 c.M. lang is. Deze is mede gevuld met gedestilleerd water, om de ultra-roode stralen te absorbeeren; hij is door twee convexe lenzen afgesloten, die zoodanig geslepen zijn, dat de

lichtstralen, wanneer zij het toestel verlaten, op een afstand van 10 c.M. hun brandpunt vormen.

De patiënt wordt nu zoo gemakkelijk mogelijk op een rust-bank gelegd en met de te behandelen huidplek in den uit het toestel komenden lichtkegel geplaatst. Op de te behandelen huidplek wordt een zoogen. drukglas geplaatst, dat op zijn beurt geregeld met water wordt doorstroomd. Dit drukglas bestaat in verschillende vormen, al naar gelang een wang, voorhoofd, neus, lip, tandvleesch, enz., zal behandeld worden.

Over dit drukglas nog een woord. Het heeft een tweeledig doel en wanneer eenmaal de lamp „gesteld” is, speelt het drukglas een zeer groote rol. Vooreerst heeft het ten doel om nog warmte-stralen vast te leggen, hetgeen door het stroomende water bezorgd wordt. Het tweede doel is, om een druk op de weefsels uit te oefenen.

Bij de bespreking van het behandelen van pokzieken met rood licht, door Finsen begonnen, zeide ik reeds dat rood een onverbiddelijke barrière vormt voor alle chemisch werkzame stralen, zoowel ultra-violette als blauwe en violette. Welnu, de bedoeling is dat het licht in de weefsels zal indringen en dit geschiedt alleen dan, wanneer de weefsels bloedleeg worden gemaakt door constanten druk.

Ook over dit punt deed Finsen een zeer eenvoudig experiment. en wel het volgende. Het toont aan wat ik boven zeide, nl. dat Finsen in alles eenvoudig was, ook in zijn proefnemingen, en ook hoe het hem bijzonder eigen was, om uit eenvoudige proefnemingen verstrekkende gevolgen te trekken.

Finsen legde gevoelig fotografisch papier aan de achterzijde van een oor. Op de voorzijde liet hij geconcentreerd zonlicht inwerken. Na vijf minuten was aan het foto-papier nog geen werking van het licht (zwarte verkleuring) waar te nemen.

Toen drukte Finsen het oor met het papier tusschen twee *glas*-platen en vond dat nu in vijf minuten het papier zwart was. Werd het oor tusschen twee kwartsplaten gedrukt, dan volgde de ontleding van het fotografisch papier nog veel snel-

ler dan bij de proef met glas. De chemisch werkzame stralen dringen dus gemakkelijk door bloedleeg weefsel heen, worden echter door het bloed volkomen tegengehouden.

Het is dus bij de behandeling een gebiedende eisch, dat het drukglas zoo stevig wordt aangedrukt, dat de weefsels wit (bloedleeg) door het glas heen gezien worden. Eerst dan is het mogelijk een goed resultaat te verkrijgen.

Zoo ben ik dan als van zelf tot de eigenlijke behandeling gekomen. Zijn de lamp en het glas gesteld, dan kan de behandeling beginnen. De assistente — schier overal wordt de behandeling door vrouwen verricht — overtuigt zich dat de patiënt goed ligt en houdt nu gedurende 1 uur en 5 minuten het glas in de vereischte positie. Finsen en zijn medewerkers hebben gevonden dat het licht ongeveer vijf minuten noodig heeft om tot de gewenschte diepte in de weefsels door te dringen. Dan moet het licht nog een vol uur inwerken, om de gewenschte reactie te doen ontstaan. Vermeld dient te worden, dat deze behandeling geheel pijnloos is.

Zelf schreef prof. Finsen aan onzen bekenden landgenoot Mr. H. Louis Israëls (zie *Eigen Haard*, jaarg. 1904, no. 46): „Behandelingen er fuldstandig smerte fri”, wat zeker als een groot voorrecht moet beschouwd worden, tegenover de vroeger gebruikelijke behandelingen, zooals die met Paquelin (met gloeiend metaal) en uitkrabben met scherpen lepel, en zoovele bijtende zalven en pleisters. De bedoelde reactie nu bestaat in een blaar, niet ongelijk aan een blaar zooals die ontstaat na branding, maar daarvan in werkelijkheid verschillend, wijl de blaar door licht veroorzaakt eerst na 10, 12, 24 uur ontstaat, terwijl de blaar door warmte reeds zeer spoedig optreedt.

De behandelde plek wordt met een zalf-pleister bedekt. De blaar gaat open, de opperhuid laat los, en verder wordt de open plek als een gewone wond behandeld. Is deze genezen en hebben wij dus een teere zacht roode huid verkregen, dan is het zaak om diezelfde plek weer zoo spoedig mogelijk te behandelen, wijl die dunne huid slechts een geringen weerstand aan het licht

biedt. En zoo wordt de behandeling voortgezet, totdat zich in die plek, bij onderzoek met den diascoop, geen knobbeltjes meer vertoonen. Geduld is daartoe noodig. Wanneer men te doen heeft met een klein plekje, gaat het vrij snel, maar wanneer men bedenkt dat er zoovele patiënten zijn, wier heele aangezicht één lupus-vlak is geworden, en dat telkens slechts een plekje van de grootte van een tienstuiverstukje wordt behandeld, dan kan men eenigszins bevroeden, hoe groot geduld er voor noodig is, zoowel van de zijde der patiënten, als van hen die de behandeling doen.

Allen lof verdienen de meisjes, die met de behandeling belast zijn. Voorwaar, het is niet gering, per dag zes uur deze behandeling te verrichten, en inderdaad allen, de eene beter, de andere minder, maar allen doen het goed.

De eerste gedachte van Finsen was met licht, en speciaal met geconcentreerd licht, in het algemeen bacterieele huidziekten te genezen. Het is dan ook gebleken dat dit mogelijk is. Daar de lupus echter zoovele slachtoffers maakt, die op de gebruikelijke behandeling niet met voldoende succes reageeren, kwam Finsen er als van zelf toe, die lijdens te helpen. Andere bacterieele huidziekten genezen echter ook goed met lichtbehandeling.

In den aanvang op kleine schaal beginnende, werd Finsen reeds spoedig door de hulp van vermogende particulieren en later door den steun van het Koninklijk Huis en den Deenschen Staat in de gelegenheid gesteld een ruimere inrichting te maken. Een renteloos voorschot, ten bedrage van 240,000 kronen (1 krone = pl. m. 70 cts.) door den Staat verstrekt, en een jaarlijksch Staats-subsidie van 30,000 kronen, maakten het mogelijk een model-instituut met laboratorium in te richten, zooals dit bestaat in de tuinwijk te Kopenhagen, genaamd Rozenvänget.

Het sprak als van zelf dat een stroom van lijdens tot Finsen kwam om geholpen te worden.

In 1896 begonnen, kon Finsen reeds in 1902 berichten over een reeks van 800 goed geobserveerde ziektegevallen. Het was bij gelegenheid van het tuberculose-congres in November 1902,

dat Finsen met deze statistiek, zorgvuldig door hem en zijn mede-arbeider, Dr. H. Forchhammer, thans dirigeerend geneesheer (Overlaege) van het Instituut, bewerkt, voor den dag kon komen.

De cijfers dezer statistiek zijn sterk sprekend: van de 800 patiënten 407 nagenoeg genezen; zeer verbeterd 98, nog onder behandeling 193. Bij 40 van de 800 was geen voldoende resultaat en 71 misten het geduld, of braken de kuur om andere redenen af. Een bemoedigend resultaat dus, en het kan geen verwondering baren, dat de man die deze methode gevonden, gemaakt, ontwikkeld en toegepast had, met nadruk verkondigde: „Lupus is geneeselijk, en de zoo gevreesde lupus is onder passende behandeling teruggebracht tot een onschuldig en weinig beteekenend huidlijden”.

Vergeeten wij niet dat deze 800 patiënten voor 90 pCt. lieden waren, die reeds op allerlei manieren en reeds gedurende jaren (een was er 50 jaar reeds onder behandeling geweest!) op de vroeger gebruikelijke wijzen waren behandeld. Deze overweging maakt m. i. het resultaat nog treffender.

Van groote beteekenis voor het resultaat is het tijdstip waarop de ziekte onder behandeling wordt genomen. Ik behandelde zelf twee gevallen, waar de ziekte niet langer dan drie maanden bestond. Met vijf lichtbehandelingen was van de ziekte geen spoor meer te ontdekken. Beide patiëntjes zijn nu ongeveer een jaar vrij van recidive gebleven.

Ten slotte mogen wij nog wel eens nagaan wat in Holland gedaan is om ook ten onzent met Finsen's methode den lupus te bestrijden.

De eerste in ons land die de aandacht vestigde op de Finsen-methode, was dr. C. H. van Herwerden, in een voordracht, gehouden bij gelegenheid eener algemeene vergadering der Vereeniging „Nosokómos”. Hij was persoonlijk van nabij bekend met prof. Finsen en sprak een warm woord ter aanbeveling dezer behandelingswijze, waarvan hij de goede resultaten en het pijnlooze door eigen aanschouwing had leeren kennen.

Daarna werd de zaak der lupus-bestrijding door Finsen's

methode te Rotterdam ter hand genomen, waar in de inrichting voor electrotherapie door schrijver dezer regelen in Augustus 1903 de eerste Finsen-lamp werd in werking gesteld. Tot de verbreiding der methode heeft zonder twijfel de invoering van het Finsen-Reyn apparaat bijgedragen. Dr. A. Reyn toch, Finsen's zwager, heeft, in samenwerking met Finsen, een kleiner toestel gevonden, hetwelk veel minder ruimte inneemt dan het groote toestel, en in de practijk even goed is gebleken. Met zulk een toestel werd ook te Rotterdam begonnen.

Toen de toeloop van patiënten zeer groot werd, lag het voor de hand aan publiek en overheid steun te vragen om te geraken tot het stichten en instandhouden van een Inrichting voor Finsen-behandeling. Te meer was die bede om hulp en steun gerechtvaardigd, wijl de kosten der behandeling hoog zijn, 1°. door het groote verbruik van electricischen stroom, 2°. door de hooge kosten van verplegend personeel, 3°. de hooge kosten van aanschaffing en onderhoud, en de meeste patiënten onbemiddeld zijn.

Zoo werd eene vereeniging gesticht, genaamd „Vereeniging ter Bestrijding van Lupus in Nederland”, waarvan mr. D. Fock, onze tegenwoordige minister van koloniën, voorzitter was.

Aan steun ontbrak het deze vereeniging niet. Schier onmiddellijk na hare oprichting kwamen giften in van H. M. de Koningin, van H. M. de Koningin-Moeder en Z. K. H. den Prins der Nederlanden, wier voorbeeld door velen gevolgd werd, zoodat de vereeniging thans in bedrijf heeft 11 lampen, waarmede dus per dag van 6 werkuren, 66 behandelingen kunnen worden verricht.

Naast deze Vereeniging werd een andere opgericht, waarvan de zetel te Amsterdam is gevestigd, doch die over het geheele land hare correspondenten heeft. Deze vereeniging stelt zich ten doel den lijdens steun te verleen en hen hetzij geheel of gedeeltelijk in staat te stellen de kosten der behandeling te betalen.

De eerstgenoemde vereeniging is ook zoo gelukkig geweest

steun van de overheid te verkrijgen. De Provinciale Staten toch verleenden haar voor één jaar f2000 subsidie, en de gemeente Rotterdam, na herhaalde poging en een herhaald debat in den gemeenteraad, f2500.

Wat doet de Staat in dezen? Voorloopig nihil. De afgetreden Minister van Binnenlandsche Zaken verklaarde wel sympathie voor de zaak te hebben, doch een subsidie van staatswege wist hij te verschuiven, met de bedenking dat eerst gemeente en provincie dienen voor te gaan.

Thans is de zaak wederom in een ander stadium getreden, door de omstandigheid dat sedert de eerste aanvraag der Rotterdamsche Vereeniging, op verschillende plaatsen in den lande gelegenheid tot behandeling met Finsen's methode is in het leven geroepen. Den Haag (Stedelijk ziekenhuis) was de eerste, waarna Amsterdam (Binnen-gasthuis en twee privé-lampen), Apeldoorn en Groningen (privé-inrichting) volgden terwijl binnen kort nog Utrecht met 5 lampen (privé-inrichting) zal volgen.

Voor ons kleine land dus gelegenheid genoeg. Alleen ontbreekt het nog aan voldoende geldmiddelen om lijdens, die uit eigen middelen de kosten der onvermijdelijk kostbare en langdurige behandeling niet kunnen betalen, daartoe in staat te stellen.

Hoeveel lijdens reeds behandeld zijn, kan ik niet aangeven, daar mij de gegevens der andere inrichtingen ontbreken.

Maar in ieder geval is een begin gemaakt en de zaak is in gang. Ook voor ons land zal de tijd kunnen aanbreken dat de kroniekschrijver vermeldt, de lupus is onderdrukt en tot eene onbeteekenende huidziekte teruggebracht.

Is het wonder, wanneer men aan de hand der elders reeds gepubliceerde afbeeldingen het resultaat aanschouwt, met deze methode verkregen, dat Finsen geheel zijn persoon, geheel zijn leven, geheel zijn werkkraft er aan besteedde om deze methode zoo volledig en volkomen mogelijk te maken?

Het doet ons goed wanneer wij hooren dat aan Finsen op de tentoonstelling te Parijs (1900) de hoogste onderscheiding, Diplôme d'Honneur, werd toegekend.

In 1903 werd hem de Nobelprijs toegekend, dien hij voor de helft schonk aan zijn stichting, en waarvan hij ook dadelijk aan alle verpleegsters en assistenten een maand tractement als gratificatie gaf!

Finsen stierf op 43-jarigen leeftijd, geëerd en gevierd om zijn groot wetenschappelijk werk, bemind door allen die met hem omgingen en in de gelegenheid waren zijn karakter te leeren kennen en zijne toewijding te waardeeren. Hoe groot moet niet de gevoelsgebaarwording zijn geweest bij hen die te Kopenhagen of daarbuiten door zijne lichtmethode van hun erbarmelijk lijden waren verlost!

Zijn figuur, als mensch en als geleerde, is eene die den grootsten eerbied afdwingt.

Zelf lichamelijk zwak, en ofschoon zijn ziekte voor een groot deel zijne krachten ondermijnd had, bleef hij arbeiden. Hij observeerde zijn eigen ziektegeval met groote objectiviteit, hij ging geregeld de producten zijner stofwisseling na, oefende zoo een controle op het verloop zijner ziekte uit, en putte daaruit belangrijke gegevens voor de kennis van hart en leverziekten. Naar aanleiding dezer op zich zelf gedane waarnemingen publiceerde hij een paar artikelen.

Een bewijs hoe hij steeds dacht aan zijn medemenschen is, dat hij nog een sanatorium wist tot stand te brengen voor lijders aan chronische hart- en leverziekten, om daardoor te bereiken dat die studiën en waarnemingen, die hij op zich zelf had gedaan, anderen zouden ten goede komen.

Nooit heeft de dood voor hem iets verschrikkelijks gehad; onder het vooruitzicht van een naderend einde was hij volkomen kalm. Hij besprak zijn ziekte, het verloop en het mogelijke uiteinde ervan met de grootste kalmte. Wat de beheersching en mogelijke beteugeling ervan betrof, zoo stelde hij voor zich zelf dezelfde strenge eischen en voorschriften die hij van anderen eischte.

Bij zijn naderend einde behield hij zijne gewone kalmte en helderheid van geest, hij riep zijne vrienden en medewerkers aan

zijn ziekbed, bedankte met een enkel woord ieder van hen... eenige oogenblikken later was de geest van een groot man aan 't brooze stoffelijk omhulsel ontvaren.

Zijn dood trof de geheele natie, de rouw was eene algemeene. Overal hing in Kopenhagen de vlag halfstoks, zelfs de schepen in de haven en die van andere nationaliteiten namen aan dien rouw deel.

Toen op den kouden Septembermorgen, aldus schetst de bekwame pen van Mr. H. L. Israëls Finsens begrafenis, zes dagen na het overlijden, Finsen ter aarde werd besteld, was een tallooze menigte langs de straten geschaard, die eerbiedig het hoofd ontblootte voor den voorbijgaanden lijkstoet.

De studenten der Hoogeschool met hunne banieren, de wetenschappelijke vereenigingen, waaraan de Deensche hoofdstad zoo rijk is, de autoriteiten van het Rijk en de Gemeente en de geneesheeren in grooten getale, namen deel aan den langen stoet, waarin Finsen's bloedverwanten, helpers en medewerkers aan het Licht-Instituut de eerste rouwdragenden waren.

Tal van kransen en rouwpalmen bedekten de lijkstaf, maar nog treffender was de groep van lupuslijders, die door Finsen's behandeling genezing vonden, en thans, vereenigd door eenzelfde gevoel van dankbaarheid, ten getale van meer dan 200 personen het lijk volgden van hun heelmeester. Zoo trok de stoet van Rosenvänget, voorbij de citadel, door de lange, rechte Bredgade naar de Marmorkirke, de statige kerk in de onmiddellijke nabijheid van het paleizenplein, Amalienborg, waar de verblijven der Deensche koninklijke familie zijn.

Een plechtige lijkdienst had in die kerk plaats en toen het kerkgezag weerklonk: „De dagen gaan met snellen tred”, stemde daarmede in alles, wat Denemarken als uitstekend heeft aan te wijzen.

In het koor naast Finsen's weduwe en de overige familieleden hadden plaats genomen de 85-jarige koning Christiaan, koning George van Griekenland, de Deensche kroonprins en nagenoeg alle mannelijke leden van het Koninklijk Huis. De ruime kerk was overvol, toen ds. Koch, een vriend van Finsen sedert zijn prille jeugd, de aangrijpende lijkrede hield.

Daarop droegen de geneesheeren van het Finsen-Instituut de kist naar den lijkwagen en begaf de stoet zich naar het Wester-kerkhof, waar nog in tegenwoordigheid van een talrijke menigte eèn korte plechtigheid plaats had.

Het groote werk is door hem gedaan. Door hem is aangetoond hoe eene eenvoudige natuurkracht, aangewend in een passenden vorm, genezing kan geven bij ziekten waarbij van ouds bekende geneesmiddelen niet bij machte waren het zoozeer gewenschte resultaat te brengen.

Finsen is de baanbreker geweest en tevens de grondlegger en uitvoerder van een geneesmethode, die waarschijnlijk geroepen zal zijn om, gewijzigd en uitgebreid, een nog veel grooter arbeidsveld te verkrijgen.

Hoewel in principe nog ongewijzigd, zijn er toch aanwijzingen dat in zijn methode veranderingen zullen worden aangebracht, teneinde het technisch bedrijf te vereenvoudigen. Maar dat doet aan de verdiensten van hem die het denkbeeld had, dit uitvoerde en er resultaat mee verkreeg, niets af.

Allen die hem kenden en die weten welke schitterende resultaten met zijn werk zijn bereikt, zullen den meester eeren, die zowel een groot denker, als een braaf, beminnelijk mensch was.

In alle kringen waar hij een plaats bekleedde wordt hij gemist. Vraag niet hoe een gezin moet te moede geweest zijn, dat hem als hoofd verloor! Hoe groot was niet de leemte in zijn model-instituut toen hij daar werd weggerukt, hoe groot de leegte in den kring zijner medewerkers! Denemarken verloor n hem een burger, die den glans der zon deed schijnen op een klein land, van waaruit het evangelie naar alle landen weerklonk: „Lupus is geneeslijk”.

Eeren wij allen hem en trachten wij zijne voetsporen te drukken op den weg eenmaal door hem ingeslagen!

JONKVROUWE DE BOSCH KEMPER.

(Phot. Helena Goude, den Haag.)

JONKVROUWE DE BOSCH KEMPER.

Geef u geheel aan alles wat gij doet,
Geef gansch uw ziel, uw trouw, uw liefde,
Den stempel, dien gij zoo op alles drukt,
Dien ziet ge, en hij komt u als een oude munt
Gewis weer, met uw beeltnis, onder de oogen,
Te eeniger tijd. En dan verheugt gij u . . . . .

Deze woorden van den dichter mogen als inleiding dienen, wanneer wij in de volgende bladzijden het leven en de werkzaamheid gaan schetsen van Jonkvrouwe De Bosch Kemper, als een der vrouwen van beteekenis, waarop ons land roem mag dragen.

In het jaar 1836 geboren, kan zij terugzien op een leven, waarvan een groot gedeelte gewijd was aan de bevordering van het welzijn van anderen. In dien arbeid, waartoe aanleg zoowel als een ingeschapen drang tot werkzaamheid haar dreeven, heeft zij bevrediging en daarmede haar schoonste loon gevonden. „Voor de beschaafde vrouw met de vrije beschikking over haren tijd en vermogen, met haar vele voorrechten van opvoeding en ontwikkeling, is het geen verdienste maar een heilige plicht te luisteren naar de klachten en eischen van de minder bevoorrechten”. Ziehier hoe zij zelve over haar werkzaamheid oordeelt. Maar met haar geboortedag op den 28en April is een tijdperk in haar leven aangebroken, waarop

anderen het recht hebben, hun waardeering uit te spreken voor de trouw en de liefde, waarmede zij zich van dien plicht gekwetend heeft. Voor de schrijfster van deze schets is het een gelukkige taak om bij het in beeld brengen van Jonkvrouwe De Bosch Kemper aan die gevoelens van waardeering uiting te geven.

Jonkvrouwe Jeltje De Bosch Kemper werd op den 28en April 1836 te Amsterdam geboren. Zij was zeven jaar, en de oudste van vijf kinderen, toen haar moeder stierf. 't Waren droevige jaren, die nu volgden, jaren waarin het huiselijk geluk door een zware wolk overschaduwde werd. Wie zal echter kunnen zeggen, hoe ook deze sombere tijd ten goede medegewerkt heeft, om de beide dochters te vormen tot vrouwen, wier leven later aan het welzijn van jonge meisjes gewijd werd!

Terwijl de oudste de huishouding hielp besturen, besloot de jongere zich als onderwijzeres te bekwamen. Daarna vestigde zij zich in Amersfoort, en koos zich tot levensdoel, om jonge meisjes geheel belangloos te verzorgen, en op te leiden voor allerlei betrekkingen. Meer dan 26 jaar heeft zij zich met onafgebroken trouw aan deze taak gewijd, bij de buitenwereld nauwelijks bekend, totdat in het vorige jaar haar stille werkzaamheid met haar benoeming tot ridder in de orde van Oranje-Nassau een openlijk bewijs van waardeering ontving.

Ondertusschen bleef de oudste dochter met haar vader samenwonen in het deftige huis op de Heerengracht, achter welks gevel geen voorbijganger iets vermoed zou hebben van het »skeleton in the cupboard», dat het borg. Wie kan echter zeggen, hoezeer ook het gemeenschappelijk gedragen leed heeft medegewerkt om den band tusschen vader en dochter te versterken, en hoe groot de invloed hiervan op haar ontwikkeling is geweest.

„Zoo ge wat van mij vertellen wilt, zeg dan vooral, dat ik alles wat er goeds in mijn werken en streven mocht zijn, aan

mijn vader te danken heb. Ik heb het zeldzaam voorrecht gehad, een vader te bezitten, die mij geheel en al in zijn leven en werken inwijdde, en die mij het bezit van een vroeg gestorven moeder vergoedde. Van hem erfde ik de ideeën, die later de mijne werden, leerde ik den omgang met menschen van allerlei stand, vooral ook met de nederigen, die hij zoo bijzonder lief had. Hij leidde mijne studiën, gaf mij raad, maakte mij deelgenoot van zijn teleurstellingen, van zijn lief en leed. Door zijn plotselingen dood op een leeftijd, toen ik reeds zoo lang met hem had samengeleefd en samengewerkt, ondervond ik een schok, dien ik moeilijk te boven kwam.

„Na zijn overlijden miste ik zoozeer den raadsman, op wien ik mij steeds kon verlaten! Toch sterkte mij altijd de herinnering aan mijn braven vader, en ben ik mijn levenlang dankbaar geweest voor het voorbeeld, dat hij mij gaf!”

Deze woorden gaf Jonkvrouwe De Bosch Kemper mij tien jaar geleden bij het schetsen van haar leven en werkzaamheid in de pen, maar ook nu nog is 't haar altijd een vreugde over dien vader te kunnen spreken, en in herinnering te brengen wat hij geweest is voor zijn kinderen, voor haar als oudste dochter, en voor zooveel anderen. „Hij was een buitengewoon goed mensch, en iemand om tegen op te zien.” „Hij was zacht, omdat hij nederig was”, zoo herhaalde zij bij verschillende gelegenheden. En nog onlangs verklaarde zij: „Het is zulk een heerlijk bezit, een goeden vader gehad te hebben. De smart over het verlies gaat eindelijk voorbij, maar de heerlijke, opwekkende herinnering blijft”.

Wie was dan wel die vader, en wat heeft hij gedaan, om zoo door zijn dochter vereerd te worden! Deze vraag leidt tot het verlangen, om hem nader te leeren kennen, en dan blijkt haar leven zulk een trouwe afspiegeling van het zijne, dat een levensschets van Jonkvrouwe De Bosch Kemper niet volledig zijn zou, indien daaraan niet een overzicht van de werkzaamheid haars vaders voorafging.

I

Jhr. Mr. Jeronimo De Bosch Kemper werd in 1808 geboren, en bekleedde de betrekking van advocaat-generaal en professor in de rechtswetenschap aan het Amsterdamsche Athenaeum. Hij schreef drie standaardwerken, in de eerste plaats een hoogst belangrijk boek over het wetboek van Strafvordering, dat nu nog, ofschoon al 65 jaar oud, dikwijls geraadpleegd en aangehaald wordt. Als jurist, vooral op dit gebied, de strafvordering, stond Mr. De Bosch Kemper hoog aangeschreven.

Zijn tweede zeer uitgebreide werk was van staatkundigen aard en droeg den titel: *de wetenschap der samenleving*. Een eenigszins daarbij aansluitend doch afzonderlijk werk was: *de staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830* en daarna van 1830 tot 1848.

Maar hooger nog dan als geleerde en schrijver stond Mr. De Bosch Kemper als man van de daad. Moge hij zich een blijvenden naam gemaakt hebben door zijn geschriften, uitsluitend voor de meest ontwikkelden van waarde; niet minder komt hem een eere-naam toe voor zijn streven, om de vruchten van zijn kennis binnen het bereik van de lagere klassen der maatschappij te brengen. „Als men de wetenschap niet populair weet te maken, heeft zij niet veel nut”, dit was de overtuiging die hij niet alleen uitsprak, maar waarnaar hij ook handelde en waarvoor hij met blijdschap zijn beste krachten en een deel van zijn vermogen offerde.

Zijn werkzaamheid als advocaat-generaal en zijn curatorschap over de openbare school brachten hem voortdurend in aanraking met het volksleven, en maakten hem meer dan iemand anders bekend met toestanden, die verbetering eischten. Vandaar dat hij op de prijsvraag over de oorzaken der armoede in ons land, en de middelen ter bestrijding daarvan, in 1851 door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem uitgeschreven, een antwoord geven kon, dat een bekroning waardig gekeurd werd.

In dat geschrift, ook voor het tegenwoordige geslacht nog

van belang om de diepe waarheden die het bevat, sprak Mr. De Bosch Kemper de overtuiging uit, dat van den onderwetschen vorm van liefdadigheid nooit eenig heil te verwachten was, en dat van alle voorgestelde middelen, als landverhuizing, werkverschaffing of armenbedeeling, geen enkel zoo krachtig zou kunnen medewerken tot het opheffen van de bevolking uit den toestand van armoede en achterlijkheid, waarin zij verkeerde, als het verspreiden van nuttige kennis op allerlei gebied.

Wel rustte deze taak in de eerste plaats op de school, zoo meende hij, maar door de meeste kinderen uit de volksklasse werd vóór een halve eeuw het lager onderwijs slechts een zeer korten tijd genoten. Bij uitzondering bleven zij tot hun veertiende jaar op school; de meesten verlieten die veel vroeger. Al mochten de kinderen in dezen korten tijd al eenige nuttige kennis hebben opgedaan, als het aangeleerde niet onderhouden en aangevuld werd, moest het wel spoedig geheel vervliegen.

„Maar waarop bovenal de aandacht gevestigd moet worden”, zoo oordeelde Mr. De Bosch Kemper, „het is op de voortdurende leiding van de lagere volksklasse in haar zedelijk en godsdienstig gedrag, want in de verwaarloozing hiervan bestaat groote aanleiding tot vermeerderde armoede.

„Het kunnen lezen is in betrekking tot de beschaving evenzeer een middel van volksverbastering als van volksbescheving. Op zeer jeugdigen leeftijd onbestuurd en aan zichzelf overgelaten, neigt de leeslust tot boeken, die de nieuwsgierigheid prikkelen. De vertalingen van Fransche romans zijn in de groote steden voor weinige centen in leesbibliotheken ter lezing te verkrijgen. En wanneer eenmaal de zinnelijkheid hierdoor is opgewekt, laten de gevolgen zich niet lang wachten.... Tegen de verleidingen, die de lagere volksklasse overal aantreft, kan geen lager onderwijs, hoe voortreffelijk ook ingericht, een bolwerk aanbieden, zoolang het geen ondersteuning vindt in andere inrichtingen.

„Het gevaar is des te grooter, omdat de godsdienstige begrippen der lagere volksklassen over het algemeen weinig geëigend zijn, om arbeidzaamheid en veerkracht op te wekken. Op dorpen, waar èn predikanten èn pastoors beiden met ernst werkzaam zijn, is het gebleken wat een ernstig herderlijk toezicht vermag. In de steden kan dat herderlijk toezicht echter niet zoo algemeen en voortdurend zijn; daar moeten de godsdienstige begrippen der minvermogenden zelf, ook zonder leiding van anderen, krachtig genoeg zijn tegen de verleiding. En hoedanig zijn nu die begrippen? — Men gelooft aan een geheel willekeurige verkiezing en verwerping, waarbij aan 's menschen eigen wil en kracht alle invloed wordt ontzegd; aan een geheel ondoorgrondelijk bestuur der Almacht, waarbij ieders geluk en ongeluk vooruit is vastgesteld. Zulk een geloof verzwakt eigen verantwoordelijkheid. Men bukt onder de zonde, onder het ongeluk, als iets dat niet te vermijden is. Men ziet in voorspoed en welvaart niet een door God verordend verband der dingen, maar slechts een voorbeschikking van een God, dien men zich liever als het ondoorgrondelijk wezen van het Oude Verbond dan als den God des lichts van de Nieuwe Bedeeling voorstelt. Bij deze denkbeelden wordt zorg voor eigen welzijn dikwijls geheel nagelaten, en het noodwendig gevolg dezer zorgeloosheid is veelal armoede en ellende.

„Men moet daarom”, zoo gaat hij voort, „in de schoolboeken en prijzen den grondslag leggen van een volksletterkunde, die door onderhoudendheid, verscheidenheid en nuttige strekking den kwaden invloed vermindert van een zedeloze letterkunde; die de deugden van werkzaamheid, van eerlijkheid en spaarzaamheid diep in het hart prent, meer nog door voorstelling dan door zedeles, meer nog door den innemenden toon van een smaakvolle en degelijke populaire letterkunde, die zeer goedkoop te verkrijgen is, dan door boekjes, die al te uitsluitend voor armen geschreven zijn. Volksleesbibliotheken en goedkoope uitgaven van goede werken, wanneer zij be-

stuurd worden door mannen, die in den geest van Saltzmann en Franklin zijn doorgedrongen, kunnen in dit opzicht een onberekenbaar nut doen”.

Om aan de denkbeelden, in zijn geschrift neergelegd, uitvoering te geven, vereenigde Mr. De Bosch Kemper zich in het jaar 1851 met eenige gelijkgezinde medewerkers tot het stichten van: *De Friend van Armen en Rijken*, een vereeniging, die volgens de statuten ten doel had, „het volksgeluk en de volkswelvaart te bevorderen door verspreiding van nuttige kennis”.

Het voornaamste middel om dit doel te bereiken, zou bestaan in de uitgave van kleine geschriften, hetzij kosteloos of tegen den laagst mogelijken prijs verkrijgbaar, en zoodanig ingericht, „dat de min beschaafde met eenige inspanning, de burgerstand met nut, en de meer beschaafde niet zonder genoegen de verschillende stukjes zou lezen.”

Wat den inhoud betrof, stelde de redactie zich voor, in drie jaargangen een algemeen overzicht te leveren van de meest wetenswaardige zaken, zoodat men daarin een volks-encyclopaedie zou bezitten als Chambers' *Information for the people* in Engeland; de *Cent traités sur les connaissances les plus indispensables* in Frankrijk; en de *Unterhaltende Belehrungen zur Förderung allgemeiner Bildung* in Duitschland.

„In hoeverre schrijven wij voor rijken en armen tegelijk?” Zoo luidt in een van de eerste afleveringen de vraag, waarop het volgende antwoord wordt gegeven:

„In een welwillende aanprijzing van onze inrichting heeft men de aanmerking gemaakt: „Men kan niet gelijk voor rijken en armen schrijven. Wat voor den een dient, is dikwijls niet dienstig voor den ander. — Lessen voor de rijken zijn hoogst noodig, maar zij kunnen ten kwade worden uitgelegd door de armen; en omgekeerd: lessen voor de armen kunnen verkeerd opgevat worden door de rijken.

„De onderstelling, waarop deze aanmerking rust, alsof wij lessen voor armen en rijken schreven, drukt de bedoeling onzer

inrichting niet uit. Lessen van gedrag te geven, achten wij geheel onnoodig. Die ze het meest behoeven, lezen ze niet; en die ze lezen, hebben ze het minst noodig. Men moet zich geen droombeelden vormen van zaken, die niet bestaan. Dronkaards, luiaards, geldverkwisters, onbarmhartigen en liefdeloozen lezen geen blaadjes, uit liefde en vriendschap geschreven. Door een zedeles is nooit iemand bekeerd. De bekeering komt alleen door eigene overgave aan God.

„Daarenboven houden wij niet van verwarring in kerk en staat. Ieder blijve bij zijn roeping. In den Godsdienst geve de kerkleeraar, in de maatschappelijke kennis de aangestelde onderwijzer les. Dan gaat alles ordelijk. Wanneer daarentegen de advocaat dominé, de dominé dokter, en de dokter staatsman wil wezen, dan loopt alles in de war.

„Wij schrijven niet, om lessen te geven, maar wij schrijven uit vriendschap.

„Wij zijn de vriend van armen bij uitnemendheid.

„Maar wij zijn ook een vriend van den rijke; — van den rijke, die de armen liefheeft, en die in elke inrichting, die inderdaad goed is voor den minvermogende, zich verblijdt; — een vriend van den rijken jongeling, die gaarne zijn verkregene kennis wil mededeelen aan anderen, die een minder verzorgde opvoeding genoten: hij kan ruime gelegenheid vinden bij ons om nuttig te zijn; een vriend van den rijke, die gaarne goede geschriften onder het volk wil brengen, en zich daartoe van onze inrichting als makelaar bedient (gelijk reeds heeft plaats gehad)¹; — een vriend van den rijke, die gaarne iets bijdraagt om in Amsterdam een openbaar leeskabinet daar te stellen voor die geschriften, welke tot bevordering van handel en welvaart kunnen strekken; — een vriend, in één woord van al die meervermogenden, die de groote bewegingen van den

¹) Met dankbaarheid berichten wij, dat een op wetenschap en kennis prijsstellend ingezetene dezer stad zijne verzameling van zeer belangrijke en de nieuwste werken over natuur- bouw- en werktuigkunde enz. ter lezing heeft gesteld voor hen, die ons leeskabinet bezoeken,

tegenwoordigen tijd met belangstelling gadeslaan, en daardoor de dringende behoefte erkennen, die in een dergelijke volks-letterkunde gelegen is.

„.....En wij rekenen dat belangstellend gadeslaan van onze inrichting hoogst noodig en nuttig, minder om het geld, want betrekkelijk heeft onze instelling weinig liefdegaven noodig; maar meer omdat het van het hoogste belang is, dat een volksletterkunde onder een strenge kritiek sta van de kundigsten en besten uit den lande. Zonder belangstellend lezen door meer kundigen, waren wij reeds meermalen verstoken geweest van juiste aanmerkingen. Evenzeer vertrouwen wij, dat nu en dan door het lezen onzer geschriften, ook een rijke een goede, een edele gedachte zal ontvangen; — daarom gelooven wij ons ook een vriend van rijken te mogen noemen.”

Bij het aanhalen van deze regelen uit den eersten jaargang der *Volksletterkunde* is de verleiding groot, om daarmee steeds verder te gaan. Maar eenmaal begonnen, zou het moeilijk zijn te eindigen. Alleen zij daarom nog het antwoord van Mr. De Bosch Kemper medegedeeld op de vraag, die in zijn tijd alle redenen van bestaan had: „Wat zullen zij, die de school verlaten hebben, lezen? Alleen den Bijbel en godsdienstige geschriften?

„Wij betwijfelen, of zulk een uitsluitende richting aanbeveling zou verdienen. De mensch, uit stof gemaakt, en in een zinnelijk lichaam inwonende, wordt niet gevormd voor de Eeuwigheid, dan overeenkomstig Gods wil en orde, en het is duidelijk, dat een eenzijdige ontwikkeling daartoe geen volkomen vormingskracht zal zijn. Evenzeer als de tuinier de planten zou doen sterven, wanneer hij ze alleen aan de koestrende en verkwikkende stralen der zon blootstelde, na ze uit de aarde genomen te hebben, evenzoo versterft het gezonde geestelijke leven, wanneer men den mensch, door God in het midden der maatschappij geplaatst met praktische plichten en praktische behoeften, slechts vorming tracht te geven door het aanschouwen van het hemelsche.

„Ook het meest zuivere licht kan schaden, wanneer voor de

gezondheid van het oog niet gezorgd wordt. In de schepping heerscht overal overeenstemming en orde. Bij eenzijdigheid, tengevolge van de menschelijke bekrompenheid zoo licht mogelijk, ontstaat verwarring. Een godsdienstige letterkunde, wanneer zij niet met een algemeene kennis gepaard gaat, dreigt de ledige hoofden te vervullen met godsdienstijver zonder verstand, met godsdienstige waarheden zonder de kennis der toepassing, met godsdienstige begeerten zonder werkelijk godsdienstig leven.

„Een schip, dat geen vracht in heeft, wordt door den wind licht bewogen, en evenzoo de mensch, die weinig vergaarde kennis bezit.”

Hoe de redactie der *Volksletterkunde* de taak, die zij op zich genomen had, vervulde, blijkt uit de inhoudsopgave der geschriften, die in den loop van het eerste jaar werden uitgegeven. Behandeld werden o. a. bij de *Instellingen ten nutte van het volk*: de Banken van leening en de Spaarbanken; bij de *Schetsen uit het volksleven*, uit de *Geschiedenis des Vaderlands* en uit de *Algemeene geschiedenis*: De mensch en het dier; de invallen der Noormannen en Constantijn de Groote; bij de *Natuurkunde*: de veranderingen der aardoppervlakte; bij de *Bloemlezing uit Nederlandsche prozaschrijvers en dichters*: de volharding van de verdedigers van Leiden door J. H. van der Palm, en De Lange en Rozenmond van O.Z. van Haren; bij de *Levensbeschrijvingen*: Benjamin Franklin en Christophorus Columbus; bij de *Verschillende Onderwerpen*: De zonsverduistering op 28 Juli 1851 en de geschiedenis der kermissen en jaarmarkten.

Met ieder jaar werden deze kleine geschriften meer gevraagd en de oplaat grooter. Geen wonder, waar mannen van naam in die dagen hun medewerking verleenden voor het goede doel. Van een voorlezing over *Luchtverversching* door Dr. B. J. Stokvis werden o. a. 1600 exemplaren verspreid, hetzij kosteloos of tegen betaling van 1 cent.

Vijf jaar later ontstond naast de kleine geschriften het groote

VOLKSBLAD aan de algemeene maatschappelijke belangen toegewijd",
dat eenmaal per week verscheen en dat deze beide motto's droeg:

God is licht, God is liefde.

(De belijdenis van alle geloovigen) en

Vader in den Hemel, Uw rijk kome!

(Het gebed van alle geloovigen.)

Van de tien verschillende rubrieken, gewijd aan geschiedenis, aardrijkskunde, gezondheidsleer, natuurkunde enz. werd die over godsdienst gedurende al de jaren, dat het blad bestond, met groote toewijding door Mr. De Bosch Kemper zelf behandeld. Ook daarbij toonde hij zich den man, wiens hoogste streven was, om door het aankweken van verdraagzaamheid bij verschil van geloofsovertuiging, in de maatschappij te helpen opbouwen wat haar tot blijvend nut kon zijn.

Aan 't einde van 't jaar werden de verschillende opstellen van gelijke strekking tot een boekje vereenigd in denzelfden vorm, als waarin thans nog de volksuitgaven van het Nut van 't Algemeen verschijnen. Wie nu nog kennis neemt van hetgeen voor een halve eeuw in die geschriften het publiek ter lezing werd geboden, die vindt daarin een schat, waarvan ook nog in onzen tijd duizenden zouden kunnen genieten.

Tot de verdere nuttige instellingen, door „de Vriend van Armen en Rijken” in 't leven geroepen, behoorde ook een zoogenaamd *Bestel- en Informatiekantoor*. Dit had zijn ontstaan te danken aan de overweging, dat menigeen in moeilijke omstandigheden gebaat zou zijn met den goeden raad en de voorlichting van meerontwikkelden met practischen blik. Ook bij het zoeken van een werkkring zou zulk een voorlichtingsbureau nuttig kunnen werken, te meer daar advertentiën van aanbidding en aanvraag van werk, in die dagen veel te duur waren door de hooge zegelkosten op de nieuwsbladen, een bezwaar, dat zich ook bij de uitgave van het Volksblad sterk deed gevoelen. Dat voor de verzending van elk exemplaar met de bijvoegsels binnenslands 6 cent betaald moest worden, terwijl die voor België maar 2 cent kostte, hierin kon Mr. De

Bosch Kemper als practisch rechtsgeleerde niet berusten. „Wij hebben dan ook”, zoo schrijft hij, „met volle vertrouwen een rechtsgeding tegen den Staat ingesteld om het onverschuldigd betaalde terug te vorderen. Wij meenen dit te doen en in het bijzonder belang der Inrichting, maar ook in het belang van het algemeen”.

In zijn *Geschiedkundig onderzoek naar de oorzaken der armoede in ons Vaderland* had Mr. De Bosch Kemper de opmerking gemaakt, dat door de meeste jongelui na het verlaten der school zoo weinig meer gelezen en aan eigen ontwikkeling gedaan werd, maar tevens was hem gebleken, dat daarvoor in de eigen woning de rust en de ruimte dikwijls geheel ontbraken. Dit bracht hem tot de openstelling van het *Leeskabinet voor den burger- en handwerksstand*. In hetzelfde huis op den hoek van het Koningsplein en Reguliersdwarsstraat, waar ook de drukkerij van „de Vriend van Armen en Rijken” gevestigd was, werden een paar vertrekken ingericht tot lees- en studiezaal. Hier hadden de bezoekers alle werkdagen kosteloos toegang en konden zij rustig zitten lezen of, zooals vooral door de onderwijzers gedaan werd, de werken over geschiedenis en aardrijkskunde raadplegen, die zij voor hun verdere studie noodig hadden.

In het eerste verslag van den staat der Inrichting, onteekend door de H. H. Mr. De Bosch Kemper, Pieter Keer, J. A. Jolles en M. Des Amorie v. d. Hoeven, wordt van deze afdeeling van „de Vriend van Armen en Rijken” het volgende gezegd:

„De bibliotheek van het Leeskabinet, ofschoon nog veel te wenschen overlatende, is verrijkt door onderscheidene belangrijke geschenken van boekwerken en door aanbiedingen van personen om boeken ter lezing te geven, wanneer zulks verlangd wordt. Het Leeskabinet is inzonderheid den laatsten tijd met klimmende belangstelling bezocht, meestal des avonds”.

In een later verslag wordt opgegeven, dat het aantal bezoekers gemiddeld 90 personen 's weeks bedraagt, meest onder-

wijzers; en nog later, dat van de leeszaal slechts zeer weinig gebruik gemaakt wordt. Met den dood van den heer E. S. Witkamp, die als directeur de geheele leiding in handen had, kwam ten slotte aan al de verschillende werkzaamheden van „de Vriend van Armen en Rijken” een einde. De uitgave van het Volksblad werd gestaakt; de leeszaal, waar in den laatsten tijd nog slechts een enkele onderwijzer kwam studeeren, werd gesloten en in een winkel herschapen. Een schijnbaar treurig einde dus van een werkzaamheid, door den nobelen oprichter der instelling met zooveel geestdrift begonnen en zulk een lange reeks van jaren met opoffering van tijd en geld voortgezet. Met hoeveel liefde hij dit echter gedaan had, dat bewees zijn antwoord aan hen, die hem over het gebruik van zijn vermogen een opmerking mochten maken: „Ik heb meer aan een drukkerij met twee knechts, dan aan een rijtuig met twee paarden.”

Wie zal ook kunnen zeggen, hoeveel goeds „de Vriend van Armen en Rijken” in de 25 jaren van zijn bestaan tot stand gebracht heeft; hoeveel duizenden hem dank verschuldigd waren voor het licht, dat hij in hun hoofd en hart had ontstoken! Al mocht dus Mr. De Bosch Kemper op het einde zijns levens niet meer de rijpe vrucht zien van zijn onvermoeiden arbeid voor het welzijn van anderen, en geen bloeiende leeszaal na zijn dood nog als een monument te zijner eere van hem spreken, de schijnbare mislukking kon hem niet schokken in zijn overtuiging, dat hij had moeten handelen, zooals hij gedaan had. „Liever een leven vol teleurstelling dan een leven zonder „ideaal; liever het oordeel gedragen, dat ik mijn krachten „verspil in hetgeen niet te bereiken is, dan het zelfverwilt, „dat ik zou hebben geweigerd mede te werken tot hetgeen „door mannen uit het volk met edele bedoelingen is beproefd.” Deze woorden teekenen geheel den eenvoudigen man, wien alle eerezucht vreemd was, en die slechts beziel werd door het verlangen om naar de mate van zijn krachten mede te werken tot de vervulling van de bede: „Uw koninkrijk kome”.

Daarom ook volbracht hij rustig zijn dagtaak, door weinigen

gesteund, door velen niet begrepen, door enkelen zelfs gesmaad. Zonder omzien strooide hij met milde hand het goede zaad uit, dankbaar zoo hij zelf daarvan een deel mocht zien opkomen, maar 't verder aan de toekomst overlatende om te bewijzen, of er zooveel kiemkracht in verborgen lag, dat ook het nageslacht eenmaal de rijpe vruchten zou kunnen oogsten.

Al mocht 't Mr. De Bosch Kemper dus gegaan zijn als elken voorlooper op een tot nog toe onbetreden gebied, evenmin als eenige onzelfzuchtige arbeid in 't belang van anderen ondernomen, was ook zijn streven ijdel. Hij was voorgegaan en had den weg gewezen; anderen zouden na hem komen en zijn voetstappen drukken. Hij had zijn kennis, zijn goeden wil en een deel van zijn vermogen in dienst gesteld van zijn medemenschen; anderen zouden het voorbeeld navolgen, dat hij hun gaf. De bescheiden inrichting op het Koningsplein zou na een kwart eeuw te niet gaan, maar later in een andere buurt herleven, om op nog ruimer schaal mede te werken aan de bevordering van volksgeluk en volksbeschaving.

En verrijst eenmaal in het midden der stad naast de Universiteits-bibliotheek de openbare leeszaal voor alle standen, waarvan de volksvrienden van heden droomen, dan zal zeker een van hen nog wel eens in herinnering brengen, wat voor een halve eeuw Mr. De Bosch Kemper met zijn stichting „de Vriend van Armen en Rijken” beoogde, en hem, den geestelijken vader, van het nageslacht de dankbare hulde brengen.

II

„Waar de ouders voorgaan in een leven aan het algemeen welzijn toegewijd, daar zal iets van hun levensbeginsel op hun kinderen overgaan.” Deze woorden van Mr. De Bosch Kemper, onlangs in een opvoedkundig blad aangetroffen, zouden met recht als motto kunnen dienen boven de levensbeschrijving, die nu gaat volgen. Toen Mr. De Bosch Kemper in

1876 stierf, liet hij zijn kinderen ¹ als geestelijk erfdeel na zijn beginselen van werkzaamheid ten nutte van anderen en zijn eigen verheffend voorbeeld van trouwe plichtsbetrachting.

Reeds vier jaar voor het overlijden van haar vader was voor Jonkvrouwe De Bosch Kemper met het intreden in Tesselschade het leven van werkzaamheid aangevangen, dat zij tot nu toe onafgebroken heeft voortgezet. »Ik ben laat begonnen in vergelijking van tegenwoordig», zoo vertelde zij onlangs. „Nu doen meisjes van 18 en 20 jaar al aan sociaal werk, en ik was al 36 jaar, dus betrekkelijk oud, toen ik bestuurslid van Tesselschade werd. Daardoor kwam ik van het een tot het ander. Van het najaar 1880 tot het voorjaar van 81 was ik voor mijn gezondheid in het Zuiden. Iedereen dacht, dat ik niet terug zou komen, maar na dat verblijf ben ik langzamerhand krachtiger en gezonder geworden.»

Op mijn vraag, wat zij, de thans nog onvermoeid werkzame vrouw, wel gedaan had voordat zij in Tesselschade kwam, gaf zij het volgende ten antwoord:

„Wat ik gedaan heb van mijn 18e jaar, toen ik de kleine particuliere meisjesschool van juffrouw Gräver verliet, tot 1871, ik weet het niet meer. Thuis zitten borduren, teekenen, piano-spelen, wat naaien, brieven schrijven, visites maken en nu en dan wat vertalen voor de Volksletterkunde van „De Vriend van Armen en Rijken.” Ik geloof, dat ik nogal veel gelezen heb uit de bibliotheek van mijn vader. — Van tijd kan men veel maken, maar ook veel verknoeien!”

Indien het waar mocht zijn, dat deze vrouw, om haar werkzaam leven bekend, in haar jeugd een deel van haar tijd verknoeid heeft, dan moet ook worden erkend, dat zij er later mee gewoekerd en de verloren uren ruimschoots ingehaald heeft.

---

1) De eenig overgebleven Zoon, Mr. G. De Bosch Kemper bekleedt de betrekking van Secretaris-Generaal aan het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid te 's-Gravenhage.

III

Tesselschade — deze naam is reeds eenige malen genoemd als die der vereeniging, waarin Jonkvrouwe De Bosch Kemper de eerste schrede zette op het terrein voor haar openbare werkzaamheid. De geschiedenis van Tesselschade is ook de geschiedenis van haar leven. Beide hangen zoo nauw met elkander samen, dat bij het schetsen van haar levensbeeld het volgende uitvoerig verhaal van het ontstaan en de ontwikkeling dezer vereeniging niet kan worden gemist.

In den tijd, toen het werken om geld voor de onvermogenende beschaafde vrouw bijna als een schande beschouwd, en daardoor zeer bemoeilijkt werd, rijpte bij de onlangs overleden Betsy Perk het verlangen om haar medezusters te helpen in haar onderhoud te voorzien, door het werk, dat zij vervaardigd hadden, voor haar te verkoopen.

Met dit doel werd in 1870 de vereeniging Arbeid Adelt gesticht, en een jaar later in Delft de eerste tentoonstelling van dames-handwerken gehouden, die o.a. ook door koningin Sophie met belangstelling werd bezocht.

Ten gevolge van eenig verschil in opvatting scheidde zich na eenige jaren een deel der bestuurderessen van Arbeid Adelt af, en werd op 8 April 1872 ten huize van Mejjuffrouw A. Wolterbeek te Amsterdam een nieuwe vereeniging gesticht, die naar Roemer Visscher's veelzijdig begaafde dochter den naam van „Tesselschade” ontving.

Tot de oprichtsters behoorde ook Jonkvrouwe De Bosch Kemper, die sedert dien dag onafgebroken zitting had in het hoofdbestuur, eerst als penningmeesteresse, later — van 1885 af — als voorzitter. „Onder haar leiding”, zoo getuigt Mevrouw Boddaert-Schuurbeque Boeye, de Secretaresse van het hoofdbestuur, — van wier uitvoerige mededeelingen ik voor dit overzicht een dankbaar gebruik maak — breidde de vereeniging zich gestadig uit, zoowel wat den aard van haar werkzaamheid als haar omvang betreft. Oppericht met 7 afdelingen, 3 correspondentschappen en 1340 leden, bestaat Tessel-

schade nu uit 38 afdelingen, 20 correspondentschappen en bijna 5500 leden”.

Het zou echter geheel in strijd zijn met de bekende gevoelens van waardeering, die Jonkvrouwe De Bosch Kemper voor het werk van anderen koestert, indien hier niet eenige regels werden gewijd aan de zustervereniging Arbeid Adelt, alvorens de geschiedenis van Tesselschade te vervolgen. In het overzicht over de *Vrouwenbeweging*, bij de inhuldiging van Koningin Wilhelmina als onderdeel van het historisch gedenkboek verschenen, zegt Jonkvrouwe De Bosch Kemper hierover het volgende :

„Beide Vrouwenverenigingen bloeien nog heden ten dage, H. M. de Koningin-Regentes is welwillend over beide Beschermvrouw, en de Zusterverenigingen wedijveren, wie harer het meest de onvermogende beschaafde vrouw behulpzaam zal kunnen zijn in het verkoopen van hetgeen zij arbeidde, en het aanwijzen van geschikte betrekkingen. Aan eene door sommigen gewenschte vereniging van Arbeid Adelt en Tesselschade staat allereerst in den weg de volkomen likwidatie der verenigingen, door de wet gevorderd, voordat een derde vereniging zich op de puinhoopen van beide tot vernieuwd leven zou mogen ontplooien. Beide echter hebben het vaandel, waaronder zij nu ruim 25 jaar arbeidden, lief, en beide bieden hulp, zooveel in haar vermogen is. Naast elkander of met elkander werkende — het verschil is niet van zooveel belang, dat het de moeite en den omslag van zulk een totale hernieuwing loonen zou.”

Aanvankelijk bestond de hulp, door Tesselschade aan de werkende vrouwen verleend, uitsluitend in het verkoopen van haar handenarbeid (oorspronkelijk alleen naai- en borduurwerk en zoogenaamde handwerken) in eigen winkels of op bazars. In 1875 werd de eerste algemeene tentoonstellingsbazar gehouden met het doel om de afdelingen, die geen eigen depôt hadden, te helpen aan den afzet van haar goederen. Dergelijke bazars worden ook nu nog op geregelde tijden gehouden, of-

schoon meer dan één der bestuurderessen met Jonkvrouwe De Bosch Kemper van meening is, dat deze vorm van werkzaamheid niet meer tot onzen tijd behoort.

Uit de kennismaking met de vrouwen, die haar werk aan de vereeniging Tesselschade kwamen aanbieden, bleek al spoedig, hoeveel er aan haar opleiding te kort kwam, niet alleen in deze soort van werkzaamheid, maar op allerlei gebied. Ten einde haar daarbij te steunen, werd met een klein saldo uit de algemeene kas de Fondskas gesticht, waarvan de rente zou worden besteed, om in de kosten der opleiding te gemoet te komen. De eerste jaarlijksche toelage bedroeg slechts f 80; thans is dat bedrag tot f 2400 gestegen. Door de Afdeelingen en Correspondentschappen werd bovendien in het afgelopen vereenigingsjaar bijna f 5300 aan opleiding besteed, totaal dus door de vereeniging een som van f 7760. De groei van de Fondskas is te danken aan vrijwillige bijdragen van Afdeelingen en correspondentschappen, benevens aan erfstellingen en legaten tot een aanzienlijk bedrag. Tweemaal zelfs werd de vereeniging universeel erfgenaam gemaakt. De geldelijke steun werd verleend bij de studie van de meest uiteenlopende vakken: geneeskunde, rechten, scheikunde, philosophie, zoowel als teekenen, muziek, huishoudkunde en handwerken.

Al spoedig na de oprichting van Tesselschade werd de behoefte gevoeld aan het bezit van een eigen orgaan als band tusschen de leden. Aanvankelijk verleende het destijds bloeiende vrouwenblad „Ons streven” gastvrijheid aan de berichten uit de vereeniging. Vervolgens werd een eigen klein correspondentie-blaadje uitgegeven, tot in 1881 besloten werd, om dit uit te breiden tot een maandblad van 8 bladzijden, waarin telkens gelegenheid zijn zou, om een of ander onderwerp te behandelen, dat van belang was zoowel voor de werksters als voor de leden. In de aankondiging van dit Maandblad leest men: „In de handen der vrouw ligt gedeeltelijk de toekomst van onze kunstnijverheid; waar de vrouw artistiek ontwikkeld is, daar zal ook de huiselijke omgeving harmonisch zijn. Dat

onze Vereeniging daartoe bijdrage, zooveel in haar vermogen is."

Van de belangrijke opstellen, die in den loop der jaren in het Maandblad verschenen, zijn verscheidene door Jonkvrouwe De Bosch Kemper geschreven. Bij de opgave van enkele titels der behandelde onderwerpen is het eigenaardig om op te merken, hoe zij daarin van jaar tot jaar de aandacht vestigde op nieuwe richtingen, waarin de Vereeniging Tesselshade en met haar de jonge vrouw werkzaam zou kunnen zijn.

Achtereenvolgens verschenen: „Een praatje over Cadeaux” (destijds meestal uitsluitend handwerkjes, en helaas dikwijls smakeloos); „Kunstnaaldwerk”; „de Royal School of art-needlework te South-Kensington”; „Bespreking van eenige boeken over kunstnaaldwerk”; „het Kunstnijverheidsmuseum te Haarlem”; „de Kunstnaaldwerkschool te Weenen” (geschreven na een bezoek aldaar met het doel er een directrice te vinden voor een aan het Rijksmuseum te verbinden cursus voor kunstnaaldwerk); „Eenige mededeelingen omtrent het kunstnaaldwerk” (geschreven na de opening van genoemden cursus), vervolgens „Iets over Ziekenverpleging” (een aansporing tot beschaafde vrouwen, om zich aan dit liefdewerk te wijden, doch eerst na behoorlijke voorbereiding); „Het witte Kruis”; „Een woord over teekenen en kleuren in verband met handwerken”, en „Onderwijs in huishoudelijke werkzaamheden”.

In den loop der jaren werden in het Maandblad, behalve tal van andere op het gebied van kunst en nijverheid (waaronder uitstekende opstellen van de H.H. J. R. de Kruijff en J. A. Koopmans), onderwerpen behandeld als: „Volksvoeding en Onderwijs in koken”; „De vrouw in de volkshuishouding”; „De vrouw als organist”; „Het belang van goede kinderjuffrouwen”; „Helpsters aan bewaarscholen”; Hulp in de huishouding”; „Kookscholen”; „Zieken- en Kraamvrouwenverpleging”; „Slechte naalloonen”.

Dat de in die opstellen geuite wenschen thans voor het meerendeel in vervulling gegaan zijn, is hoofdzakelijk aan het initiatief van Jonkvrouwe De Bosch Kemper te danken.

Het was telkens opnieuw het Maandblad van Tesselschade, waarin zij haar denkbeelden omtrent verschillende onderwerpen ontvouwde, en hiertoe gaf haar werkzaamheid voor deze vereeniging meestal aanleiding. Door Tesselschade toch kwam zij in aanraking met zoovelen, die een werkkring zochten, en leerde zij allerlei toestanden kennen. Telkenmale stond zij voor de vraag, welke nieuwe richting de jonge vrouw zou kunnen inslaan, en daardoor verbreedde zich haar gezichtskring steeds meer, zoodat die langzamerhand het geheele arbeidsveld omvatte, waarop de vrouw met vrucht werkzaam kan zijn.

Wegens haar bekende belangstelling voor het vak „de vrouwelijke handwerken,” was Jonkvrouwe de Bosch Kemper reeds eenige malen gekozen om met de dames P. H. Wolterbeek, J. A. T. Testas en L. F. Wynaendts deel uit te maken van de examen-commissie, toen in 1880 door de regeering het afzonderlijk examen in dit vak werd afgeschaft. Vreezende dat het peil van het onderwijs in de Nuttige en Fraaie Handwerken daardoor te zeer zou dalen, wat allicht zou geschieden, indien geen examen daarin een werkstandaard aangaf, stelden de genoemde commissieleden aan de Algemeene vergadering voor, dat Tesselschade in het vervolg deze examens zou afnemen, en een eigen diploma voor Nuttige en Fraaie handwerken instellen.

Dit voorstel werd aangenomen, en de vereeniging smaakte de voldoening, dat een groot aantal kandidaten zich voor dat examen aanmeldde, terwijl bovendien de schoolautoriteiten bij benoemingen het Tesselschade-diploma in waarde gelijkstelden met het vroeger van rijkswege uitgereikte.

Toen na vijf jaar de Staat opnieuw zelf deze examens ging afnemen, was in dit opzicht Tesselschade's taak geëindigd, maar toch smaakte zij de voldoening, dat haar programma's in hoofdzaak onveranderd werden overgenomen, en dat vele leden der vroegere examen-commissie werden aangezocht, om ook in de nieuwe commissies zitting te nemen.

Het was wederom door haar werkzaamheid als bestuurslid van Tesselschade, dat bij Jonkvrouwe De Bosch Kemper het denkbeeld rijpte om te trachten tot de herleving van het „kunstnaaldwerk” mede te werken. De kennismaking met de meisjes en vrouwen, die aan deze vereeniging haar werk kwamen aanbieden, had aangetoond hoe noodig het was, om ook den aanleg en goeden smaak te ontwikkelen, waar de goede wil en de noodzakelijkheid bestonden, om met dezen handenarbeid het brood te verdienen. Aan haar bemoeiingen was het ook te danken, dat Tesselschade, na het verschijnen van het afkeurend oordeel over de dames-handwerken in „de Nederlandsche kunstnijverheid” het besluit nam om een prijsvraag uit te schrijven over „Kunst, toegepast op de vrouwelijke handwerken”. Aan den heer C. E. Taurel werd hierop de bekroning toegekend voor zijn opstel: *De Aesthetiek der vrouwenhandwerken*, waarvan later een vermeerderde druk, en zelfs een Duitsche vertaling verscheen.

Door dit geschrift, benevens door de reeds genoemde opstellen in het Maandblad, was de belangstelling voor het kunstnaaldwerk dermate gewekt, dat het denkbeeld, om een school voor kunstnaaldwerk te openen; langzamerhand vasten vorm begon te krijgen.

Door twee bestuurderessen van Arbeid Adelt en twee van Tesselschade, waaronder Jonkvrouwe De Bosch Kemper, werden hiertoe de voorbereidende stappen gedaan. Nadat de Regeering de later te volgen aanstelling eener leerares toegezegd, en in het Rijksmuseum eenige vertrekken beschikbaar gesteld had, werd besloten, dat de kosten voor het onderwijs gedurende het eerste proefjaar door de beide zustervereeningen met hulp van verschillende particuliere personen zouden worden gedragen.

In 1883 kon de school, waarvoor in het buitenland een directrice gevonden was, met een klein getal leerlingen worden geopend. Het programma voor het examen in Kunstnaaldwerk, door Tesselschade vastgesteld, deed al spoedig de behoefte gevoelen aan een geschikte handleiding, waarin de geschiedenis

van het naaldwerk, de beginselen van kleurenleer en de regelen der heraldiek, voor zoover de borduurster die moet kennen, werden behandeld. Op voorstel van Mejuffrouw C. D. Rueb en anderen volgde hierover een nieuwe prijsvraag, waarvoor Mejuffrouw Johanna Naber met haar geschrift „Rechlinidis” in 1886 de bekroning verwierf.

De oprichting der Kunstnaaldwerkschool benevens de reeds genoemde geschriften hadden grooten invloed op de herleving van een vak, dat in de laatste jaren bij ons te lande geheel in verval geraakt was, zoodat voor het vervaardigen of herstellen van kunstvoorwerpen steeds in het buitenland hulp gezocht moest worden.

Hoewel nog lang niet genoeg bekend en gewaardeerd, heeft de school voor Kunstnaaldwerk in den loop der jaren een goeden naam verworven. Meisjes en vrouwen leeren hier door practisch en theoretisch onderwijs in borduren en ontwerpen, hoe het handwerk tot kunstwerk kan worden verheven, en worden tevens bekwaam gemaakt om aan het hoofd van een inrichting voor het geven van onderricht in de handwerken te staan.

Aan twee der leerlingen werd indertijd opgedragen, de gobelins in het stadhuis te Leiden te herstellen, hetgeen vroeger zeker met hulp uit het buitenland zou zijn geschied. Van het aan de school uitgevoerde werk zij nog genoemd het schortje, dat bij de steenlegging van het Wilhelmina-gasthuis door Koningin Wilhelmina gebruikt werd, en het borduursel voor de japonnen, door H.M. bij haar inhuldiging en haar huwelijk gedragen.

Wanneer wij na deze korte uitweiding over het ontstaan van de kunstnaaldwerkschool, als een uitvloeisel van Tesselschade's werkzaamheid, tot deze vereeniging terugkeeren, komen wij tot de erkenning, hoezeer met de jaren haar arbeidsveld zich had uitgebreid. Zij was niet blijven stilstaan op het oude standpunt, maar met haar tijd meegegaan. Het werk geven en in verkoop brengen was niet langer, zooals in den aanvang, haar hoofd-

doel. Al bleven er altijd vrouwen, die op geen andere wijze konden of wilden geholpen worden, voor het nieuwere geslacht moest op beteren grondslag dan dien der ouderwetsche philanthropie gezorgd worden. Het mocht voor de vrouw van den nieuweren tijd geen schande meer heeten iets te verdienen, het moest een schande worden, iets niet behoorlijk te kennen.

Opleiden, dat was langzamerhand het doel der vereeniging geworden, maar daarmee zou haar taak nog niet geëindigd zijn. In 1884 kwam aan Tesselschade's werkzaamheid een nieuwe uitbreiding door het oprichten van een bemiddelings-bureau, dat dienen moest om degenen die zich daarvoor kwamen aanmelden, behulpzaam te zijn bij het vinden van een haar passende betrekking.

De bestuurderessen van deze bureaux treden als tusschenpersonen op voor de betrekkingzoekenden en de betrekking-aanbiedenden, en trachten zooveel mogelijk inlichtingen in te winnen betreffende beide partijen, ten einde zoo de voor elkan-der geschikte personen te zamen te brengen.

Bij dezen arbeid kwam echter aan het licht hoevelen moesten worden afgewezen ten gevolge van onvoldoende bekwaamheid voor den door haar begeerden werkkring. Daarom werd in 1894 overgegaan tot een nieuwen maatregel: er werden in verschillende plaatsen bureaux opgericht ter *voorlichting* der beschaafde vrouwen omtrent voor haar geschikte beroepen, en de gelegenheden om daartoe te worden opgeleid.

Deze voorlichtings-bureaux hadden eenige jaren noodig om tot bloei te geraken, maar nu noteeren de twee grootste, te Rotterdam en Den Haag, jaarlijks ieder omstreeks 280 bezoeken, benevens een vijf-honderdtal in- en uitgaande brieven. De gevraagde en verstrekte inlichtingen betreffen alle mogelijke tegenwoordig door vrouwen beoefende vakken, de examens, die daarvoor vereischt worden en de inrichtingen, waar voor vrouwen werk te vinden is.

Toen in het jaar 1897 Tesselschade haar 25 jarig bestaan feestelijk herdacht, werd voor die gelegenheid een album samengesteld, dat een overzicht bevatte van de werkzaamheden der vereeniging gedurende de afgelopen jaren. Dit album werd door het hoofdbestuur aan de voorzitter Jonkvrouwe De Bosch Kemper aangeboden, en hieruit blijkt nog duidelijker dan uit de verschillende bijgevoegde vriendelijke woorden in proza en poëzie van haar medebestuurderessen, hoezeer zij als de ziel der vereeniging beschouwd werd.

Dit werd nog bevestigd door een bijgaand schrijven van Mejuffrouw J. C. M. Van Houten (sedert 1888. eeredlid der vereeniging) van den volgenden inhoud:

„Waarde Presidente! 't Is mij een voorrecht en groot genoegen u op het vijf en twintigste geboortefeest van, naar ik meen, uw oudste pleegkind, aan wier opleiding ge u zooveel jaren met zorg en liefde hebt gewijd, uit naam van het Hoofdbestuur een blijk van ons aller waardeering aan te bieden, waaraan ik dan den wensch wil toevoegen, dat geen jonger pleegkind dit oudste moge verdringen, maar ge nog vele jaren niet alleen het hoofd maar ook de ziel der vereeniging Tesselschade moogt blijven!”

De wensch van Mej. Van Houten werd vervuld en op algemeen verlangen van het bestuur bleef Jonkvrouwe De Bosch Kemper zich na een 25 jarige werkzaamheid met haar gansche hart aan de eenmaal gekozen taak wijden.

Steeds voortgaande in de richting van de verheffing van vrouwenarbeid, stelde Tesselschade in 1899 een diploma voor kinderjuffrouw in, en opende daarnevens cursussen ter opleiding voor deze betrekking, overal waar zich een voldoende aantal candidaten aanmeldten. Jonkvrouwe De Bosch Kemper was voorzitter dezer examen-commissie, van de instelling af tot aan haar periodieke aftreding. Ook hierbij bleek opnieuw haar organiseerend talent en haar oog voor de eischen der practijk. Het programma werd opgesteld in verband met hetgeen in de meeste gezinnen van de kinderjuffrouw verlangd wordt, zoowel

wat betreft de practische kundigheden als de opvoedkunde, de kennis van Fröbel's methode en de hygiëne. Op het congres te Luik, in het vorig jaar, heeft dit programma zeer de aandacht getrokken. Tesselschade, en niet het minst de voorzitter, hoopt, dat weldra ook jonge meisjes (ook die niet in betrekking zullen gaan), jonge en aanstaande moeders, de cursussen voor kinderjuffrouw zullen volgen, opdat steeds beter denkbeelden en meer practische kennis zullen worden verspreid omtrent de lichamelijke, verstandelijke en zedelijke opvoeding van kinderen — tot voordeel in de eerste plaats van het opkomend geslacht, maar ook tot meerdere waardeering van degenen, die zich aan dit gewichtige werk wijden.

In 1894 kwam de vereeniging Tesselschade in het bezit van een zeer aanzienlijk legaat, haar vermaakt door Mejuffrouw P. Zegers Veeckens. De beschikbare gelden worden in hoofdzaak besteed ten behoeve van dames, (voor een deel vroegere werkers der vereeniging), die door ziekte of ouderdom dringend behoefte hebben aan eenige ondersteuning. Een klein deel der jaarlijksche rente wordt bij de Fondskas gevoegd, of voor andere doeleinden gebruikt. Ook van de „Zegers-Veeckens-commissie” maakte Jonkvrouwe De Bosch Kemper van de oprichting af tot aan haar periodieke aftreding deel uit.

Bladerende in de geschiedenis van Tesselschade, vinden wij daarin opgeteekend, dat in 1878 Prinses Hendrik, in 1885 H. M. Koningin Emma en in 1899 H. M. Koningin Wilhelmina Beschermvrouw der Vereeniging werden. Herhaaldelijk vertegenwoordigde Jonkvrouwe De Bosch Kemper Tesselschade op audiënties ten paleize. Menigmaal vinden wij ook haar naam genoemd bij aan deze vereeniging ten deel vallende bekroningen op tentoonstellingen en bij wedstrijden.

De Secretaresse van het Hoofdbestuur, Mevrouw Boddaert, voegde aan haar mededeelingen nog het volgende toe:

„Een voorstel in 1881 gedaan, om in het Tesselschadebladje

aan te vragen en aan te bieden, wat voor de dames-werksters der vereeniging gewenscht werd (bijv. boeken voor studie of ontspanning, gebruik van tuin of woning gedurende de afwezigheid der eigenaars, een bescheiden plaatsje buiten tijdens de vacantie, een ongebruikte naaimachine of piano, een ziekenstoel enz.) draagt wel niet de onderteekening van Jonkvrouwe De Bosch Kemper, doch ademt zoozeer haar geest, dat het zonder twijfel van haar afkomstig zal zijn".

Mevrouw Boddaert besluit haar mededeelingen, zeker ook uit naam van de overige bestuursleden met de volgende woorden :

„Als bestuurderesse van Tesselschade is de tegenwoordige voorzitter van onschatbare waarde, meelevende met alles, wat in de vereeniging voorvalt; meegaande met steeds nieuwe plannen in de vereeniging en met de zich zoo snel wijzigende begrippen, opvattingen en eischen, ook daarbuiten; vol harte-lijke belangstelling in alles wat betreft degenen, voor wie Tesselschade werkt; de vergaderingen leidende met nooit falenden tact, is haar werkzaamheid in Tesselschade boven ieders lof verheven. Haar telkens en telkens weer verkozen worden gedurende 34 achtereenvolgende jaren is van die groote waardeering wel het beste bewijs". Zij eindigt met den wensch, dat Tesselschade nog lang het voorrecht moge genieten, haar tegenwoordige voorzitter te behouden, maar ook al meende Jonkvrouwe De Bosch Kemper te eeniger tijd het oogenblik gekomen, om de plaats, die zij zoolang achtereen vervulde, aan een ander af te staan, haar naam zal altijd onafscheidelijk aan die van Tesselschade verbonden blijven.

Geen nood, dat ooit een jonger pleegkind het oudste in het hart van Jonkvrouwe De Bosch Kemper zou verdringen. Tesselschade bezat haar oudste liefde en zou die altijd behouden. Maar in den loop der jaren waren anderen een deel van haar belangstelling komen vragen, en zoo ruim is het moederhart, dat ook zij daarin een plaats vonden.

Wel verre dan ook, dat Tesselschade haar dat aandeel in de liefde van Jonkvrouwe De Bosch Kemper ooit zou misgunnen, had zij alle redenen om er trotsch op te zijn, dat door haar die belangstelling voor andere zusterverenigingen was gewekt. De Kunstnaaldwerkschool, ofschoon nog jong, beloofde een goede toekomst te moeten te gaan. Thans kwam weer een jongere inrichting om steun vragen. Het was de Dagteekenschool voor meisjes, door de Maatschappij van den Werkenden stand in 1878 opgericht. Oorspronkelijk werd deze slechts door vier leerlingen bezocht, maar toen eenmaal de groote waarde van het teekenonderwijs voor de ontwikkeling van oog en hand en als hulpmiddel bij andere vakken erkend was, nam dit aantal steeds toe, zoodat in 1887 besloten werd de school te maken tot een afzonderlijke afdeling met een eigen bestuur, bestaande uit Jonkvrouwe De Bosch Kemper als voorzitter, Mevrouw Korteweg-d'Aulnis als secretaresse, Mevrouw J. L. De Roever als penningmeesteresse en de heeren J. R. de Kruyff en W. B. G. Molkenboer. De school kreeg haar reglementen en programma's en breidde zich steeds uit wat het aantal leerlingen, personeel en leerruimte betreft.

In 1901 werd het plan gevormd om een nieuwe afdeling, die van het kunstambacht, aan de school te verbinden en hiertoe subsidies aan te vragen bij de gemeente, de provincie en het rijk. Bij deze gelegenheid maakte Jonkvrouwe De Bosch Kemper zich opnieuw verdienstelijk, en nam zij aan alle werkzaamheden van het bestuur ijverig deel. De subsidies werden verkregen en de nieuwe school op 1 September 1902 met een zeer uitgebreid personeel en ongeveer 70 leerlingen geopend.

De directrice, Mejuffrouw J. M. E. Kerlen, sedert 1886 aan de school verbonden, en die in de 20 afgelopen jaren alle gelegenheid had om Jonkvrouwe De Bosch Kemper te leeren kennen, zegt van haar het volgende: „Wat haar persoon betreft is de Freule iemand, die altijd tracht, alles ten beste te schikken en iemand genoeg te doen. Zelfs op dezen leeftijd heeft zij nog zooveel werkkraft, dat ik haar dikwijls bewonder om alles wat ze met

zooveel ambitie doet. En komt men voor het een of ander haar hulp inroepen, hetzij in 't belang van het onderwijs, of als iemand in de kosten voor de studie moet gesteund worden, altijd heb ik haar bereid gevonden om te helpen."

Hetzelfde getuigt van haar — en zeker uit naam van het geheele tegenwoordige bestuur — Mevrouw Korteweg-d'Aulnis, die als groote voorstandster van het teekenonderwijs jaren achtereen met Jonkvrouwe De Bosch Kemper samenwerkte. Ook zij roemt haar groote welwillendheid, en haar zorg voor 't welzijn der leerlingen, haar helder verstand en doorzicht, waardoor zij steeds de practijk van 't leven in 't oog houdt, en allerlei moeilijkheden weet op te lossen.

Is het teekenonderwijs jaren achtereen het voorwerp van haar belangstelling geweest, lang niet minder heeft zij zich beijverd voor het onderwijs in de handwerken op de Lagere School. Haar opstellen in het Maandblad van Tesselschade en haar werkzaamheden in deze vereeniging hadden duidelijk bewezen, welke groote waarde zij aan dit onderwijsvak hechtte. Toen daarop in den gemeenteraad de wenschelijkheid uitgesproken werd om het toezicht op de handwerken voor meisjes op te dragen aan enkele belangstellende vrouwen, was het Jonkvrouwe De Bosch Kemper weer, die als voorzitter van dat Comité gekozen werd.

In deze hoedanigheid bezocht zij — en ook nu nog — op regelde tijden de lagere scholen van Amsterdam, woonde soms van 5 tot 7 uur een les in de handwerken bij, en gaf bij voorkomende gelegenheden inlichtingen of voorlichting.

Haar belangstelling strekt zich niet alleen uit tot het onderwijs maar ook tot degenen, die het geven. Vandaar dat ze behoort tot de leden van het schooltoezicht, wier komst niet met schrik begroet, maar door velen op prijs gesteld wordt.

Hoezeer het onderwijs in de handwerken op de Lagere School haar ter harte gaat, daarvan is de lezing over dit vak, door haar in den afgelopen winter op uitnoodiging van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap voor een talrijke schare

belangstellenden gehouden, wel het beste bewijs. Bij die gelegenheid toonde zij de wenschelijkheid aan, om de methode in de overigens uitmuntende handleidingen gegeven, niet al te streng door te voeren, maar in 't belang van de toekomstige huismoeders uit de volksklasse vooral de eischen van de practijk in 't oog te houden. „De wijze, waarop zij haar onderwerp behandelde”, zoo zegt hierover de heer Klaas de Vries, deed de gansche zaal in eerbiedige stilte luisteren; eerbiedig, want uit elk woord sprak de eenvoud van een zelf klaar-weten, zonder dit anderen te willen opdringen; sprak een hart vol waardeering voor hen, die dag aan dag de moeilijkheden van het opvoedend onderwijzen ondervinden, in de erkenning van die moeilijkheid evenwel tegelijk leggend het opbeurend en verheffend element van een ideaal streven. — Ieder voelde, dat zich daar uitsprak een vrouw van onbevoordeeld denken en bewust handelen, en die met haar eerelidmaatschap van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap de leden van die vereeniging zelf in hooge mate eert.”

Wederom was het door haar werkzaamheid in de vereeniging Tesselschade, dat Jonkvrouwe de Bosch Kemper haar aandacht begon te wijden aan de Ziekenverpleging als een beroep, dat bij uitstek voor de beschaafde vrouw geschikt was. Reeds hadden over dit onderwerp verscheidene opstellen in het Maandbladje het licht gezien, toen de schrijfster in 1881 verkozen werd als bestuurslid van het Witte Kruis, afdeeling Ziekenverpleging. Hoe zij in die hoedanigheid door haar medebestuurders gewaardeerd werd, bewijst het feit, dat zij in 1892 verkozen werd als voorzitter van het Congres voor Ziekenverpleging te Amsterdam gehouden. Al stelde zij zelve uit bescheidenheid de leiding der besprekingen in de handen van een bekend en ervaren voorganger op medisch gebied als Dr. J. van Deventer, en hield zij zich zelve op den achtergrond, toch was zij in de dagen, dat de bijeenkomsten gehouden werden, de ziel van de samensprekingen.

Als uitvloeisel van het Congres ontstond de Bond voor Ziekenverpleging, diè ten doel heeft, den band onder de verpleegsters te versterken, haar lot zooveel mogelijk te verbeteren, en steun te geven in tijd van ziekte, om later wellicht, wanneer de fondsen het toelieten, zieken en ouden verpleegsters een onbezorgden levensavond te verschaffen.

Na de reorganisatie van den Bond trad Jonkvrouwe de Bosch Kemper wel uit het hoofdbestuur, dat haar tot eerlid maakte, maar tot op heden is zij de functie van penningmeesteresse van de Amsterdamsche afdeling blijven waarnemen. In deze hoedanigheid woont zij evenals vroeger met de grootste trouw en ijver de samenkomsten bij, en wie er aan deelnamen, doktoren en verpleegsters, allen hebben zeker de schoonste herinneringen behouden aan haar, die zoo geheel de rol van een tactvolle gastvrouw weet te vervullen en den aangenaamsten toon tusschen de verschillende elementen weet te wekken.

Als eigen orgaan van den Bond verscheen op 15 Sept. 1890 het eerste nummer van het Maandblad voor Ziekenverpleging onder redactie van de dames J. de Bosch Kemper, H. C. van Hoorn, G. B. Cort van der Linden, W. G. L. Mock en J. P. Reijnvaan, terwijl als adviseerende leden optraden Prof. W. M. Gunning en Dr. J. van Deventer.

Reeds dadelijk als presidente gekozen, neemt Jonkvrouwe de Bosch Kemper nog altijd deze functie waar, en ontvangt zij de redactieleden met de haar eigen vriendelijkheid en welwillendheid maandelijks bij zich aan huis.

Het Maandblad, thans zijn 16en jaargang ingetreden, mag bogen op een zeer groot aantal lezers. De presidente, evenals de andere redactieleden, heeft er steeds voor gewaakt, dat het nooit ten gevolge van onvermijdbaar verschil en wijziging in opvattingen een strijdblad is geworden, maar steeds de belangen der ziekenverpleging en verpleegsters bleef voorstaan. Menig stukje van de hand der presidente getuigt hiervan. „Ook op dit gebied” — zoo schrijft Mejuffrouw Reijnvaan — „heeft Jonkvrouwe De Bosch Kemper steeds getoond de vrouw te zijn

van initiatief en werkzaamheid, van helder oordeel en verstand".

Behalve in het Maandblad, heeft Jonkvrouwe De Bosch Kemper ook in menig ander lezenswaardig opstel haar denkbeelden over ziekenverpleging neergelegd. In het Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde van 1899 komt, onder een reeks van artikelen, geschreven voor den catalogus der historisch-geneeskundige tentoonstelling te Arnhem, van haar hand een geschiedkundig overzicht voor van de ziekenverpleging gedurende de laatste 50 jaar. Daarin brengt zij in herinnering, hoe dit edele werk voor eeuwen het uitsluitend privilege was der talrijke geestelijke orden, en dat eerst omstreeks 1830 bij Protestanten de drang wakker werd om lijdens aan het ziekbed hulp te verleen. Beschaafde vrouwen kozen toen het werk der ziekenverpleging, de Protestantsche diaconessen stelden zich naast de Katholieke liefdezusters. Maar de ware toewijding gevoelt al spoedig het groote nut, dat verkregen kennis haar kan aanbrenge. Eerst dan helpt men goed, wanneer men *weet*, hoe te moeten doen, en daarom werd meer en meer de behoefte aan een wetenschappelijke opleiding erkend, zooals die thans in de meeste groote ziekenhuizen wordt gegeven.

„Verscheidene verpleegsters mochten het kruis van Oranje-Nassau ontvangen, blijk van de belangstelling van H.H. M.M. de Koninginnen voor hetgeen zij werkten. En niet ten onrechte: het ziekenverplegen is een edel, zelfopofferend werk; het vraagt de beste krachten en de geheele toewijding van haar, die er zich aan geeft. Maar daarin ligt tevens het gevaar, waardoor menigeen ten gronde is gegaan.

„Waar eigen genoegen en gemak worden vergeten, daar wordt de zorg voor eigen gezondheid dikwijls nagelaten. In toewijding van liefde en medelijden loopt de maat wel eens over, en wordt een ziekelijk dwepen geboren. Daarbij — het schoone en echte lokt tot namaak. De naam Zuster is een eere naam; het is niet zoo erg te verwonderen, dat enkelen het uiterlijk kleed dragen, niet om het practisch doel, maar om zich te verzekeren van den eerbied, waarmede deze uniform wordt begroet.

„De liefde tot den naaste, zich uitende in het verhaal van den barmhartigen Samaritaan, toont aan, dat dit medelijden niet afhangt van de een of andere godsdienstige overtuiging. Zij komt voort uit het innerlijk gevoelen van den mensch, en moet het motief zijn van ieder, die zich aan den naaste wil wijden.”

Bij haar voortdurend streven om het welzijn der jonge vrouw te bevorderen en haar arbeidsveld uit te breiden, had zich bij Jonkvrouwe De Bosch Kemper langzamerhand de gedachte ontwikkeld aan de oprichting van een school voor huishoud- en kookonderwijs. Hier zou het jonge meisje, onverschillig van welken stand, de gelegenheid vinden om kundigheden van zoo onberekenbaar nut voor haar volgend leven op te doen, maar tevens de jonge vrouwen gevormd worden, om later aan het hoofd van een dergelijke inrichting te staan, of om het onderwijs in koken en huishoudkunde te kunnen geven, wanneer dit leervak op de lagere school aan de andere zou zijn toegevoegd.

In het buitenland had men al sinds jaren het groote belang van het kookonderwijs op de scholen ingezien, en was dit reeds als een leervak ingevoerd, toen er in Nederland nog ter nauwernood aan gedacht werd, en het denkbeeld door velen schouderophalend, door anderen zelfs als iets belachelijks werd begroet.

Maar niet zoo de Nederlandsche Maatschappij van Nijverheid, die in 1882 een uitnemend rapport in het licht gaf, door Generaal Delprat uitgebracht, over het onvoldoende van de volksvoeding, en die tevens een premie uitloofde voor de eerste op te richten kookschool in ons land.

Deze werd in 1888 in Den Haag geopend en binnen enkele jaren door die te Haarlem en te Rotterdam gevolgd.

Aanvankelijk trachtte Jonkvrouwe De Bosch Kemper het Nut van 't Algemeen te winnen voor het tot stand komen van cursussen in koken en huishoudkunde te Amsterdam, en daartoe stelde zij zich in verbinding met den toenmaligen secretaris

Mr. J. R. Boerlage. Het Nut, dat in die dagen niet het verband tusschen volkswelvaart en kookonderwijs kon inzien, wilde deze zaak niet op zich nemen, en zoo rijpte bij Jonkvrouwe De Bosch Kemper en Mr. Boerlage het plan om zelf te trachten hier een huishoud- en kookschool op te richten.

In de dagen van voorbereiding kwam het door toedoen van den heer F. W. Van Eeden, den man van vooruitgang ook op onderwijsgebied, aan 't licht, dat ook Mevrouw Scholten-Commelin al eenigen tijd met een dergelijk plan rondliep, en zoo werd deze als „derde in den bond” opgenomen in de commissie van voorbereiding.

Het bleek geen gemakkelijke taak om in Amsterdam sympathie te winnen voor het plan, dat bijna algemeen als dwaas en onpractisch werd uitgekreten. Maar de beide dames gaven het niet op. Om zooveel mogelijk bekendheid aan de zaak te geven, en het groote publiek ervoor te winnen, begon Jonkvrouwe De Bosch Kemper met het schrijven van een brochure, waarvan hier en elders een groot aantal exemplaren werden verspreid, en waarin zij de denkbeelden der commissie ontvouwde. In dit geschrift kwam zij allereerst op tegen deze bewering, door zoovelen geuit: „De kennis van het huishouden moet in huis door de moeder aan haar dochter worden geleerd; op een school kan het niet anders, of het onderwijs is eenzijdig en onvolledig.

„Volmondig beamen wij deze opmerking,” zoo antwoordde de schrijfster, „doch laat ons eens zien, hoe dit in werkelijkheid is. Er zijn moeders, rijke en arme, die uitstekend haar huishouden besturen; die weten, hoe men koken en braden moet; hoe ieder meubel zijn eigenaardigen eisch van onderhoud heeft; hoe men het huishoudgeld moet verdeelen, opdat er verhouding blijve in de uitgaven voor voedsel, linnenkast en huisraad. Zijn echter allen zoo ervaren? En gesteld zij zijn dit, hebben zij dan allen den lust en de gave der mededeeling? Iets te doen, en het zelfs zeer goed te doen, is nog zoo gansch wat anders, dan het te onderwijzen.

„Wie kent ze niet, de dochters van zeer knappe, degelijke moeders, bemiddelde en onbemiddelde, die eigenlijk niets van de huishouding weten. Moeder doet het maar liever zelf, dat is wel zoo gemakkelijk, en och, de meisjes zullen dat later van zelf „al doende” wel leeren. En ja dat is ook zoo, maar meest met schade en verdriet. De ondervinding is een dure, harde leermeesteres!

„Op een school is het onderwijs uit den aard der zaak eenzijdig. Zeker, in het gezin kan men meer rekening houden met toevallige omstandigheden, en legt ieder mensch, in al hetgeen hij doet, iets individueels.... Maar reinheid, zuinigheid, overleg blijven voor elke vrouw de grondbeginselen van een goed huishoudelijk bestuur, en die beginselen hopen wij op de school te onderwijzen, theoretisch en practisch.....”

De brochure eindigde met de volgende regelen:

„Deze kennis grijpt meer dan eenige andere in het leven in. Voor ons, Hollanders, is en blijft het huiselijke leven gelukkig een ideaal. Uit een gezond, opgewekt familieleven worden goede staatsburgers gevormd. De strijd om het bestaan is, in moreelen en physieken zin, soms zeer zwaar; een vriendelijk tehuis, waar de huismoeder het moeilijk verdiende tot zijn recht weet te brengen, waar zij van ieder dubbeltje rente weet te maken, waar zij zelve tevreden en rustig is, omdat zij weet, dat zij in waarheid een hulp en steun is voor haar gezin — zeker, zulk een tehuis kan niet alle leed en smart wegnemen, maar het kan veel verzachten en veel voorkomen.

„Gij allen, mannen en vrouwen, die zulk een tehuis hebt gehad, waar vrede en liefde heerschappij voerden, waar orde en overleg heerschten, gij weet het, welk een zegen van zulke herinneringen uitgaat.

„Maar ook tot deze deugden moet het kind worden *opgevoed*.”

Om haar denkbeelden nog beter dan door dit geschreven woord ingang te doen vinden, aarzelde Jonkvrouwe De Bosch Kemper niet, om ook in 't openbaar als spreekster op te treden.

Op 23 Mei 1891 hield zij in het gebouw van den Werkenden Stand een voordracht, waarin zij warm en welsprekend het nut van dit nieuwe onderwijsvak in 't licht stelde. Zij ontvouwde daarbij de denkbeelden en de plannen der commissie van voorbereiding en deed allerlei mededeelingen omtrent de inrichtingen, die zij in het buitenland bezocht had, ten einde zich geheel op de hoogte te stellen van de eischen, waaraan een goede huishoudschool moet beantwoorden.

Zoowel door deze voordracht als door de voorafgaande brochure was de belangstelling in die mate gewekt, dat de denkbeelden weldra vasten vorm kregen. Reeds op 1 September van hetzelfde jaar kon Jonkvrouwe De Bosch Kemper, als voorzitter, de Amsterdamsche Huishoudschool in een huis op de Prinsengracht bij de Westermarkt openen. Heel spoedig verkreeg dit bij uitstek praktische onderwijs burgerrecht in Amsterdam, en breidde de school zich zoodanig uit, dat reeds na enkele jaren kon worden overgegaan tot het oprichten van een eigen gebouw, om het steeds aangroeiend aantal leerlingen te herbergen.

Dezelfde lezing, die te Amsterdam zooveel succes had gehad, werd door Jonkvrouwe De Bosch Kemper ook in andere plaatsen van ons land gehouden, en had o. a. in Nijmegen de oprichting van een kookschool ten gevolge, die later tot een kook- en huishoudschool werd uitgebreid.

Toen vervolgens ook het Nut van 't Algemeen zich de zaak van het huishoud- en kookonderwijs begon aan te trekken, trad Jonkvrouwe De Bosch Kemper voor deze maatschappij in verschillende gemeenten van ons land als spreekster op, met het gevolg, dat hier en daar tijdelijke cursussen in koken en voedingsleer werden geopend. In de commissie, die van wege het Nut werd gevormd, om zich met die oprichting te belasten, was het wederom Jonkvrouwe De Bosch Kemper, die tot adviseerend lid werd gekozen.

Thans, nu dit onderwijs zulk een omvang heeft verkregen, en in de meeste groote plaatsen van ons land een meer of

minder bloeiende huishoudschool bestaat, kan men zich haast niet voorstellen, hoeveel warme overtuiging, maar ook hoeveel moed en volharding er in den beginne noodig waren, om tegen den stroom van vooroordeelen op te roeien. Wie de groote waarde van dezen tak van onderwijs voor de opvoeding erkent, zal dan ook hulde brengen aan de vrouw, die voor 't eerst als de baanbreekster in ons land optrad en die, slechts door weinigen zedelijk en financieel gesteund, toch aan haar denkbeelden vasten vorm wist te geven.

Tot voor eenige jaren stond Jonkvrouwe De Bosch Kemper aan het hoofd van het bestuur der Amsterdamsche Huishoudschool, trouw ter zijde gestaan door haar mede-oprichtster Mevrouw Scholten-Commelin. Wie haar in deze hoedanigheid leerden kennen, zullen nooit vergeten, hoezeer het onderwijs, en niet minder het welzijn van personeel en leerlingen, haar ter harte ging. Tallooze voorbeelden zouden hiervan kunnen worden aangehaald! Maar ook onder de jonge meisjes, die in het mooie gebouw aan het Zandpad het onderwijs volgden, zijn er zeker velen, die zich in later jaren met dankbaarheid zullen herinneren, hoeveel haar, behalve in de school, door de naaste omgeving werd geboden — voorrechten, in dien tijd als iets van zelf sprekends genoten, en eerst later op de rechte waarde geschat, maar die zooveel hebben bijgedragen, om haar het verblijf aan de Amsterdamsche Huishoudschool tot een onvergetelijk tijdperk van haar jonge leven te maken.

Uit het voorgaande kan blijken, hoe al het streven van Jonkvrouwe De Bosch Kemper in het belang van vrouwen en meisjes erop gericht was, haar geschikt te maken, om zich zelf te helpen en tevens voor anderen nuttig werkzaam te zijn. Laat ieder beginnen met eigen krachten en aanleg te ontwikkelen en een bruikbaar mensch te worden, zoo meende zij. Dit was

voor de vrouw de eerste stap, dien zij te doen had, om zich in de maatschappij de plaats te veroveren, welke haar toekwam. Maar zij zou blind geweest zijn voor de gebreken van diezelfde maatschappij, indien zij niet opgekomen was tegen de vernederende wetten en bepalingen, die de vrouw in haar vrije ontwikkeling belemmerden. Ofschoon geen vurige feministe, in den zin van 't woord, dien men gewoonlijk daaraan hecht, was zij toch tot de overtuiging gekomen, dat de maatschappelijke en de rechtstoestand der vrouw verbetering eischen. Beide hangen te zamen, omdat het gebonden zijn door de wet belemmerend werkt, waar de vrouw in het maatschappelijk leven wenscht op te treden.

In den normalen toestand, waarin de man zorgt voor het onderhoud van zijn gezin, en de vrouw het verdiende geld weet om te zetten in hetgeen ieder lid van het gezin van noode heeft, wordt niet naar de wet gevraagd. Maar zwaar wordt de vernederende druk der wet door de vrouw gevoeld, als zij ondervindt, dat de man het recht heeft haar het eigen verdiende loon en het geërfde eigendom te ontnemen; dat zij zelve geen handteekening mag plaatsen, zonder daarin door haar echtgenoot te worden bijgestaan; dat haar getuigenis bij huwelijk, sterfgeval, aangifte van geboorte en bij het maken van een testament geen kracht heeft. Zonder schuld van haar kant kan de wet voor de vrouw zoo knellend worden, dat het woord „slavernij”, eertijds wel eens als overdreven beschouwd, in sommige gevallen volkomen haar toestand teekent.

De billijkheid gebiedt te erkennen, dat naast het aandeel in de plichten, de vrouw ook recht heeft op de voordeelen, door de wet aan den man verzekerd. Deze overtuiging deed Jonkvrouwe De Bosch Kemper het initiatief nemen tot de oprichting van het comité tot verbetering van den maatschappelijken en den rechtstoestand der vrouw, dat later tot een vereeniging werd uitgebreid. Evenals bij al haar overige bemoeiingen, trachtte zij zich ook nu weer te verzekeren van de medewerking harer mannelijke geestverwanten, volkomen overtuigd als zij was, dat

slechts heil te verwachten is van de samenwerking van mannen en vrouwen.

Op 19 September 1894 werd in Den Haag de eerste vergadering van dit Comité gehouden. De namen der oprichters waren: Jonkvrouwe De Bosch Kemper; Mr. Overvoorde, Mevrouw Scholten—Commelin, Mevrouw Van der Laan—de Joode, Mevrouw Boddaert—Schuurbeque Boeije, Mr. Fokker, Prof. Molengraaff en Prof. van der Vlucht.

Later werden Mevrouw Van der Laan, Mr. Overvoorde en Prof. van der Vlucht vervangen door Prof. Simons, Mr. Nolst Trenité en Mejuffrouw Mr. van Dorp, welke laatste thans het secretariaat waarneemt.

De werkzaamheden van het comité bepaalden er zich in hoofdzaak toe, om de belangen der vrouwen bij de regeering te bepleiten door het aanbieden van verzoekschriften aan den gemeenteraad of aan de regeering. In Juni 1896 werd door het comité een adres aan de Koningin-Regentes gezonden, om aan te dringen op de opheffing van het verbod tot onderzoek van het vaderschap. Tevens werd toen aan alle vereenigingen en ook aan bijzondere personen, van wie men verwachten kon dat zij warm zouden voelen voor deze kwestie, een verzoek tot steun gericht.

Op 244 lijsten, die werden rondgezonden, werden 10437 handteekeningen verzameld, waaronder van vereenigingen met een groot aantal leden, en daardoor verkreeg deze beweging een grooten omvang.

Tweemaal werd door het comité tegen den tijd der verkiezingen op ruime schaal een manifest verspreid om het wenschelijke van het kiesrecht voor de vrouw aan te toonen.

Is het mogelijk, kan men vragen, dat de tegenstanders dit recht ook aan vrouwen als er in dit opstel een geschetst wordt, zouden willen onthouden?

Evenals haar vader had Jonkvrouwe De Bosch Kemper een te ruimen blik om niet overal het goede op te merken, in welken vorm het zich openbaarde, en daarom zocht zij bij al haar werkzaamheden eenzijdigheid van opvatting te vermijden.

„Ouderwetsche vrouwen keuren in mij af het steunen en mij mengen in politieke zaken. In sommige besturen ondervind ik dat soms heel sterk”, zoo erkende zij eens. Maar vinden sommige vrouwen (en mannen zeker niet minder) dat zij te ver gaat, van feministische zijde treft haar wel eens het verwijt, dat zij niet vooruitstrevend genoeg is.

Het moge waar zijn, dat zij aan de eenmaal gevestigde overtuiging bleef vasthouden, wanneer door jongeren met de ontstuitigheid der jeugd nieuwe denkbeelden verkondigd werden, waarvoor zij den tijd nog niet rijp achtte, als nadenken haar tot gewijzigd inzicht had gebracht, aarzelde zij nooit om daarvan de blijken te geven.

„Uw richting is mij wel — mits zij naar boven streeft”.... met een kleine variant op dezen dichtregel zou Jonkvrouwe De Bosch Kemper tot de voorstandsters van de vrouwenbeweging in haar verschillende uitingen kunnen zeggen: Elke richting heeft mijn sympathie, mits zij waarlijk strekt om de vrouw op te heffen.

Dit heeft zij bewezen door haar pogingen om een blad op te richten, dat een band zou vormen tusschen vereenigingen van verschillende richting, en waarin ieder gelegenheid zou vinden om haar denkbeelden te verkondigen.

In October 1896 verscheen van dit blad het eerste nummer. Over den titel „Belang en Recht” zegt de redactrice Henriette van der Mey in haar openingswoord het volgende:

»*Belang en Recht* —” het zijn beide woorden van dezelfde beteekenis voor mannen en vrouwen. Wat van belang is voor de verbetering van den toestand der vrouw, is dit ook voor den man; wanneer zij om recht vraagt is dit, omdat zij protesteert tegen onrechtvaardige wetsbepalingen, tegen ongezonde opvattingen en zeden, vastgegroeid in onze maatschappelijke instel-

lingen, en die den man de middelen in de hand geven om te haren koste misbruik te maken van dikwerf toevallige omstandigheden. Slaven vormen tyrannen, en het komt ons voor, dat het al even vernederend is om tot de eene als tot de andere categorie te behooren.

„In den loop der tijden ontstonden scheeve positiën, hebben verkeerde begrippen wortel gevat, maar dit alles zal beter worden, als eenmaal het volle licht daarover is ontstoken. Hieraan de behulpzame hand te bieden, uiteen te zetten wat verbetering vereischt, niet ten behoeve van de vrouw alleen, of van den man alleen, maar voor het welzijn van beide geslachten samen, willen wij door middel van ons orgaan, in de vaste overtuiging dat allen, die het goede wenschen, gaarne zullen helpen zoeken naar den vorm, die beantwoordt aan het begrip *rechtvaardigheid*”.

Een jaar na de oprichting van het blad gaf mejuffrouw C. De Vries Robbé hierover haar oordeel te kennen in de volgende regelen:

„Geen, die 't goede voor heeft, behoeft zich te laten afschrikken door 't weinige, dat hij kan bijbrengen aan den opbouw van 't geheel; geen steentje of 't vindt zijn plaats, vult een leegte; geen hand, of zij vindt juist dat werk, wat noodig is gedaan te worden. Een en ander kwam bij mij op, toen ik mij herinnerde, hoe juist dezer dagen een jaar geleden het eerste nummer verscheen van *Belang en Recht*, en 't scheen mij toe, dat dit blad, klein van omvang en jong van datum, in 't bijzonder een onvervulde plaats beslaat; het vertegenwoordigt de richting, die zich aanpast bij de sympathieën van een groot deel onzer Nederlandsche vooruitstrevende mannen en vrouwen.”

„Ik heb mij nooit kunnen begrijpen, dat menschen, die voor dezelfde zaak strijden, wenschen dat allen het op dezelfde wijze zullen doen; alsof niet de verscheidenheid van het publiek ook een verscheidenheid van middelen eischte. Men moet overtuigd worden ook door zachte redenen, die daarom even goed krachtig kunnen zijn.... Waar op den voorgrond treedt de

liefde tot den *mensch*, hetzij man of vrouw; waar de overtuiging wordt gekweekt, dat de eerste *moet* gebaat worden bij de verheffing der laatste; waar het vooroordeel niet zoozeer wordt aangevallen, dan wel zachtkens de oogen geopend; 'k geloof daar doet men een werk, dat door geen ander kan worden vervangen, alleen gesteund en aangevuld. Zulk een blad meen ik in *Belang en Recht* te zien”.

Toen bij de troonsbestijging van Koningin Wilhelmina in 1898, besloten werd een gedenkboek samen te stellen over de geschiedenis van ons land gedurende de laatste halve eeuw, kon aan niemand beter dan aan Jonkvrouwe De Bosch Kemper worden opgedragen, een overzicht te geven van de Vrouwenbeweging in dien tijd. Door geboorte en opvoeding, door haar werkzaamheid in Tesselschade en andere vereenigingen, zoowel als door haar omgang met mannen en vrouwen van allerlei richting en stand, maar bovenal door haar helder oordeel en onpartijdigheid, was zij als geroepen om dat tijdvak te overzien.

Zelve uit een aristocratischen kring gesproken, had zij in haar jeugd jaren alle gelegenheid om op te merken, wat door vrouwen uit haar stand gedaan werd. Het leven der gehuwden werd gevuld door de zorg voor haar gezin; de ongehuwden brachten den tijd door met de beoefening der schoone kunsten (al leidde dit dikwijls tot een gebrekking dilettaantisme) of met het werken ten bate van anderen als bestuurderes van wees- en armenhuizen, Zondag- en bewaarscholen en andere liefdadige instellingen.

„Weldadigheid beoefenen uit godsdienstigen zin — dat was een halve eeuw geleden veler vrouwen werk”, zoo zegt de schrijfster in haar overzicht. „Een schoone taak voorzeker, al willen wij niet vragen, hoeveel van den ouden zuurdeesem er nog was overgebleven uit het vroegere regentesseschap bij dat

besturen en regeeren, en hoeveel gebrek er nog was aan het meelevende en in persoon opkomen om te helpen”.

Maar de tijden zouden veranderen. Begaafde schrijfsters van verschillende richting, als Mevrouw Bosboom-Toussaint en Elise van Calcar, kwamen met woord en pen nieuwe denkbeelden verkondigen over de opvoeding en het werk der vrouw, en ook mannen begonnen, in navolging van John Stuart Mill in Engeland, van hun belangstelling in dit onderwerp blijk te geven. Levendig herinnert zich Jonkvrouwe De Bosch Kemper die eerste lezing eener vrouw en haar openbaar optreden, om de opvoedkundige denkbeelden van Fröbel bekend te maken, iets ongehoords in dien tijd, toen het als „de schoonste deugd van schoone zielen” beschouwd werd om stil en huiselijk te zijn, en zich bescheiden op den achtergrond te houden.

Het was in die dagen, dat door de Vereeniging ter bevordering van Fabriek- en Handwerksnijverheid in Nederland een prijsvraag werd uitgeschreven, die luidde: „Door welk onderwijs en langs welken weg kan de aanstaande vrouwelijke bevolking in staat gesteld worden om (buiten den stand van dienstbode) vóór het huwelijk in eigen onderhoud te voorzien en in gehuwden staat zegen en welvaart in den huiselijken kring te helpen ontwikkelen?”

Elise van Calcar beantwoordde in 1873 deze vraag in haar boekje: *De dubbele roeping der vrouw*, en sprak daarin de overtuiging uit, dat de eenzijdige huiselijke en gemoedelijke opvoeding van vroeger onvoldoende was bevonden aan de eischen van den nieuweren tijd. „Onvoldoende voor de gehuwde vrouw, omdat zij intellectueel te zeer ten achter blijft bij haar echtgenoot, en haar moederplichten niet behoorlijk volbrengen kan. Onvoldoende ook voor de ongehuwde vrouw, omdat zij haar hulpeloos laat, en ongeschikt om in eigen onderhoud te voorzien en als zelfstandige burgeres op te treden”.

Bij het verschijnen van dit antwoord was het juist een jaar geleden, sinds Tesselschade werd opgericht. Wie aan voorbeschikking mocht gelooven, kan het toeschijnen, of voor Jonk-

vrouwe De Bosch Kemper door haar werkzaamheid in deze vereeniging de taak was weggelegd om het jongere geslacht te helpen voorbereiden tot het waardig vervullen van die dubbele roeping als zelfstandige vrouw en toekomstige moeder.

Hoe zij zich die voorbereiding dacht, heeft ze door haar arbeid voor Tesselschade en zooveel andere vereenigingen getoond. Maar ook toen in later jaren de begrippen zich wijzigden, is zij met haar tijd meegegaan, op gevaar af van bij enkele vroegere medewerksters de sympathie te verbeuren. De tijd kwam, dat het jonge meisje een ongewoon arbeidsveld ging betreden door de studie van wetenschappen, die in vroeger dagen het uitsluitend eigendom van den man heetten. Maar ook deze beweging bleef zij met belangstelling volgen, en toen de gelegenheid kwam, om daarvan aan de jonge schare van vrouwelijke studenten het bewijs te leveren, deed zij dat op de haar eigen beminnelijke wijze. In haar vriendelijke woning op het Zandpad stelde zij de gelegenheid open voor de jonge studenten-vereeniging D. D. D., om op geregelde tijden gezellig samen te komen, een groot genot vooral voor degenen, die op kamers woonden.

Toen later het ledental zich uitbreidde, werd besloten om naar een eigen centrum uit te zien. Een van de vier leden der commissie, die met de voorbereiding werd belast, geeft hier over nog de volgende bijzonderheden:

„Om te geoef te komen aan de financieele bezwaren, werd besloten een circulaire rond te zenden aan allen, die verondersteld werden onze plannen te willen steunen. Onze eerste gedachte was aan Jonkvrouwe De Bosch Kemper, wier jarenlange gastvrijheid ons deed veronderstellen, dat zij ons plan zou steunen. De commissie werd niet teleurgesteld maar met een ruime gift verrast, terwijl ons voor het vervolg een zelfde som werd toegezegd.

„Bij de feestelijke inwijding van ons clublokaal op 22 Nov. 1902 was Jonkvrouwe De Bosch Kemper natuurlijk ook tegenwoordig. Ook later op de wekelijksche thee-middagen was

de weg haar niet te lang en de trap niet te hoog, om nu en dan een uur in ons midden door te brengen, welk bezoek dikwijls van een attentie vergezeld ging. Ook onze fraaie presidents-hamer, dien zij opzettelijk liet ontwerpen, is een geschenk van haar.

„Geen wonder, dat wij door aanbieding van het eerlidmaatschap onzer vereeniging een blijk van onze dankbaarheid wilden geven. Ook nadat de vereeniging in ons tegenwoordig clublokaal boven het Vrouwenleesmuseum was ondergebracht, hebben wij haar verscheidene malen als gast begroet. Zoo herinner ik mij onze eerste donateurs-receptie aldaar in het najaar van 1903, waar tengevolge van het ontzettend slechte weer bijna niemand verscheen. De Freule liet zich daardoor echter niet afschrikken, maar kwam zich persoonlijk van onzen welstand overtuigen.

„Al is onze vereeniging thans in staat zich zonder geldelijke hulp van buiten staande te houden, zoo zal zij toch niet vergeten, wat zij aan Freule De Bosch Kemper verschuldigd is, terwijl ook omgekeerd de Freule — daarvan houd ik mij overtuigd — voor de ontwikkeling van ons universiteits- en studentenleven altijd sympathie zal blijven koesteren. „Al heb ik zelf niet gestudeerd, door mijn vader blijft er tusschen mij en het studielevens altijd een band bestaan. Ik voel zooveel voor jullie ideeën en jullie vooruitgang,” zei ze eens.

„Ook voor het persoonlijke leven van sommigen van ons heeft ze zich sterk geïnteresseerd.

„De Freule is volgens mijn ondervinding niet een van die menschen, die eerst angstvallig schiften en scheiden — critiseeren en nadenken — 't voor en tegen afwegen — alvorens zij haar belangstelling in daden toonen.

„Dit bewijst misschien nog meer dan haar andere kring van werkzaamheden haar meelevens met de Vrouwelijke Studentenwereld, waar zij zelve eigenlijk zoo geheel buiten staat.”

Alvorens dit onderwerp te besluiten, lijkt het mij nuttig haar

antwoord mede te deelen op mijn onlangs uitgesproken vraag, hoe zij, de bij uitstek praktische vrouw, dacht over de toenemende gewoonte van jonge meisjes om te studeeren, en of zij daaraan haar volle sympathie geven kon.

„Ja, ik vind goed, dat de meisjes, die dit wenschen, zich aan de studie wijden. Met volle overtuiging heb ik de eerste damesstudentenclub bij mij aan huis ontvangen, trouwens slechts één avond per maand. Nu wordt het studeeren voor meisjes wel eens modezaak. Maar mijn ideaal blijft het, dat de gestudeerde jonge vrouw later een echtgenoot en moeder zal zijn, die beter kan meeleven in het werk van man en kinderen, en zulk een ruimen blik hebben, dat zij inziet, hoe degelijke kennis van huishoudelijk bestuur niet kan worden gemist voor het verkrijgen van een harmonisch geheel.”

Nog duidelijker dan met deze woorden heeft Jonkvrouwe De Bosch Kemper met haar eigen leven bewezen, hoe de vrouw een werkzaam aandeel kan nemen in zaken van algemeen belang en hoe zij, wat ontwikkeling en kennis betreft, den man kan evenaren, zonder in haar huiselijk leven, of bij haar optreden buitenshuis iets te verliezen van het beeld der echte aantrekkelijke vrouw.

IV

In zijn vroeger genoemd »Geschiedkundig onderzoek naar de oorzaken der armoede« had Mr. De Bosch Kemper in het hoofdstuk: »Over de maatschappelijke opvoeding des volks«, zijn denkbeelden daaromtrent neergelegd in de volgende regelen:

»De opvoeding en het daartoe behoorende onderwijs mogen voor de verschillende standen in de maatschappij onderscheiden zijn, er is een algemeen maatschappelijk beginsel, dat in allen moet worden levendig gemaakt, in armen en rijken, en in rijken niet het minst, het is; dat ieder in de samenleving

geroepen is tot arbeid, tot arbeid voor zich zelven en de zijnen en, waar hij kan, ook voor anderen.

„Reeds in het kinderlijk hart moet dit ingeprent worden, dat men èn kracht, èn vermogen als talenten ontvangen heeft, van welker gebruik men eenmaal verantwoording zal moeten afleggen.

„Niets is nadeeliger voor de welvaart eens volks, dan wanneer aan de opvoeding der jeugd die richting wordt gegeven, dat men gewoon wordt vruchten te verwachten, waar niet gezaaid is, en waarbij men geneigd wordt te gelooven, tot geen arbeid geroepen te zijn, wanneer het lot ons met tijdelijke goederen gezegend heeft. Alleen van een volk, dat werkzaam is in alle standen der maatschappij, kan algemeene welvaart verwacht worden....”

Deze woorden, meer dan een halve eeuw geleden door Mr. de Bosch Kemper uitgesproken en met zijn eigen voorbeeld bekrachtigd, zouden voor zijn dochter het richtsnoer van haar leven worden. Zij heeft gewoekerd met de talenten haar geschonken, en een lange reeks van jaren gearbeid voor anderen. En hoe heeft zij dat gedaan! Als 't refrein van een lied wordt na iedere vermelding van hetgeen Jonkvrouwe De Bosch Kemper als bestuurderesse van een vereeniging deed, door allen die haar in die hoedanigheid leerden kennen, het getuigenis herhaald, hoe zij altijd haar volle trouw en ijver gaf aan de taak, die zij op zich had genomen. Maar dat deed zij niet alleen wanneer het plan tot de oprichting van haar zelve was uitgegaan; ook waar ze door anderen er in betrokken werd en slechts medearbeidster was, daar hielp ze met al haar vermogen om de zaken vooruit te helpen. Ook van haar belangstelling in het werk, dat zij slechts uit de verte volgen kan, zou menige vereeniging kunnen spreken. Zoo is zij op de jaarvergadering van de „Vormschool voor onderwijzeressen aan Bewaarscholen” — en wie weet op hoeveel andere — dikwijls de eenige die verschijnt, om nog duidelijker dan door het schenken van een geldelijke bijdrage alleen, op deze wijze haar sympathie te toonen. Weer of geen weer, als jongeren zouden thuis blijven,

gaat zij toch, en dat voor een vrouw, wier gezondheid in haar jeugd ernstige reden tot bezorgdheid gaf! Ligt in haar voorbeeld voor menigen zwakke niet de les, hoe hij sterk kan worden door zichzelf te vergeten?

Het welslagen van meer dan een vereeniging, waarin Jonkvrouwe De Bosch Kemper zitting heeft, moge voor een groot deel aan haar werkzaamheid en belangstelling zijn toe te schrijven, het grootste geheim ligt misschien in haar optimistische levensbeschouwing. Deze benijdenswaardige gave, bij de geboorte ontvangen, en in den loop der jaren ontwikkeld, helpt haar om van alle dingen de goede zijde te ontdekken, en over kleinigheden zoowel als groote bezwaren heen te stappen. Zij doet haar de toekomst zien in een hoopvol licht en vast gelooven in de eindelijkte zegepraal van het goede zoowel in den afzonderlijken mensch als in de maatschappij.

Mogen anderen met dezelfde werkkraft en even goede bedoelingen door hun critiek dikwijls den vooruitgang tegenhouden, en degenen met wie zij in aanraking komen als lood omhoog trekken, zij heft ze op als een veer en brengt door haar blijmoedig vertrouwen de gedroomde toekomst nader.

Voordat wij afscheid nemen van Jonkvrouwe De Bosch Kemper, in haar openbaar leven geschetst, zij nog vermeld, dat zij deel uitmaakt van de Commissie van toezicht op de Kweekschool voor Onderwijzers te Amsterdam, en dat het Provinciaal Utrechtsch Genootschap haar als vrouw van alzijdige ontwikkeling tot medelid benoemde. „Ik heb altijd het gevoel,” zoo zegt ze hiervan, „dat ik indertijd gekozen ben als eenigszins onzijdig persoon met welbekenden naam, niet om mijn wetenschappelijke kennis. Met mij is Dr. Cath. van Tussenbroek ook lid.

„Ik tracht ieder jaar de Algemeene Vergadering bij te wonen. Nu een vrouw gekozen werd, moet zij toonen dit op prijs te stellen. Er zijn soms ook voor niet-kundigen allerlei belangrijke lezingen en 't is altijd een genot zooveel geleerde menschen te ontmoeten.”

Deze woorden teekenen geheel haar overtuiging, dat niemand — dus ook de vrouw niet — zijn licht onder een korenmaat plaatsen mag, en dat het valsche nederigheid zijn zou, om zich niet gevoelig te toonen voor een verleende onderscheiding. Vandaar ook, dat zij bij voorkomende gelegenheden steeds het onderscheidingsteeken van de Oranje Nassau-orde draagt, haar als erkenning van haar verdienstelijken arbeid geschonken.

V

Het zou een onvolledig beeld worden, indien wij na het schetsen van Jonkvrouwe De Bosch Kemper in haar openbare werkzaamheid, ook niet het licht lieten vallen op een andere zijde van haar bestaan, waarin de groote menigte geen blik slaat. Hoe groot de beteekenis van haar arbeid moge zijn in 't belang van 't algemeen, grooter nog wellicht is de invloed, die van haar uitgaat, door den persoonlijken omgang met de breede schaar van jonge vrouwen en mannen, wier leven zij heeft zoeken te veredelen, wier ontwikkeling zij heeft trachten te bevorderen. Als waardige dochter van een braven vader, wiens voetstappen zij drukt, verspreidt zij om zich heen een warmte, die weldadig werkt op de ontluiking van alles wat er goeds en schoons in jonge harten sluimert.

Al heeft zij echtgenoot noch kinderen, die haar wederliefde schenken, zij is tot op dezen dag blijven geven uit de onuitputtelijke bron van teederheid, die in elk menschenhart verborgen is. Beter dan met woorden heeft zij door haar voorbeeld bewezen, hoe ook de ongehuwde vrouw haar leven van werkzame liefde leiden kan, hoe zij gelukkig kan zijn en gelukkig maken, en banden aanknoopen, die de tijd niet vermag te breken.

Tal van jonge meisjes en meer dan één jonge man vonden

in haar een moederlijke vriendin, die deelnam in hun lief en leed, die hun raad gaf in moeilijke oogenblikken en die hen hielp vormen voor het leven, niet door lessen, maar door het beste wat zij geven kon: haar eigen voorbeeld van eenvoud, werkzaamheid en ware goedheid des harten.

Indien door allen, die haar leerden kennen, werd neergeschreven wat zij aan deze vrouw met haar groot verstand en haar warm hart te danken hebben, het zou een gedenkboek worden met een rijken inhoud. Hoevelen immers kunnen spreken van haar steun en bemoediging in moeilijke dagen, van haar kiesche blijken van medegevoel bij zorg en verdriet, van haar belangstelling in vooruitgang en ontwikkeling, van haar gastvrijheid betoond op een wijze, die zeldzaam mag worden genoemd! Wel moet dit boek der herinnering voor oningewijden gesloten blijven, maar toch mogen wij het voor eenige oogenblikken opslaan, om in de volgende bladzijden te lezen hoe één uit velen haar gevoelens van dankbaarheid heeft uitgesproken.

„Het is nu bijna 25 jaar, dat ik de Freule ken. Deze kenismaking dateert van het oogenblik, toen ik op de kunstnijverheidschool kwam, en wel voor het vak kunstnaaldwerk, van welke afdeling de Freule een van de ijverigste leden was van het dames-comité. Niet alleen dat zij zich door reizen in het buitenland meer op de hoogte gesteld had van een vak, dat toen bij ons zeer laag stond, maar ook door haar bemoeiingen werd een leerares gevonden, die zij zelf uit Weenen haalde, en die in den eersten tijd onder haar vriendelijke bescherming stond.

„De Freule is de vrouw geweest, die in ons land het handwerkonderwijs in betere en meer artistieke banen bracht. Met groote idealen werd alles op touw gezet, en zooals altijd wer-

den de prettigste attenties bedacht ook voor het eerste viertal leerlingen. Haar bibliotheek stond altijd voor ons open, maar wel wetende, dat we niet altijd gelegenheid hadden om bij haar te komen, werd alles wat voor ons van belang geacht kon worden, op school gebracht.

„O, ik herinner 't mij nog zoo goed, als de knecht van de Freule in de klasse kwam. Wij vergeleken dat altijd met het bezoek van St. Nicolaas. En dan was er dikwijls een boodschap bij of een vriendelijk briefje, of je kwam koffiedrinken of 's avonds even wou aankomen. Met een gevoel van weelde ging je dan in je kamertje weer aan 't werk! Ieder kreeg zoo haar beurt bij de uitdeeling. Door ons mee te nemen naar een mooie lezing of concert hielp de Freule mee aan onze opvoeding en ontwikkeling, ook buiten de school. Wat ik persoonlijk als mensch en voor mijn vak aan haar te danken heb, kan ik niet zeggen; 't zou een beschrijving van mijn leven worden. Mijn leven is geworden, zooals 't is, door haar!

„Toen later twee van ons na het eindigen van den cursus in kunstnaaldwerk een atelier begonnen, wie hielp ons aan al het benoodigde voor de inrichting en de eerste bestelling? En toen we die eerste groote reparatie van een gobelin op het stadhuis te Leiden kregen, wie bedacht toen en verschaftte ons de middelen, om ons vooraf in Parijs op de hoogte te stellen en alles in te slaan? Natuurlijk de Freule!

„Niet alleen de kunstnaaldwerksters werden met raad en daad geholpen, zoo ging 't ook met de verpleegsters. Met enkelen werden de groote ziekenhuizen in het buitenland bezocht. Ik heb wel eens gedacht, niemand zou ik kennen, die zoo weet wat ieder noodig heeft, en niemand weet gezelliger en leerzamer uitstapjes te bedenken dan zij; daarin is zij een specialiteit. Als ik alleen maar denk aan dien zomer te Groesbeek, waar een groote villa werd gehuurd, en de heele schaar vrienden en vriendinnen bij groepjes van vier of vijf in hun vacantie werden gevraagd. Voor en na dien tijd kwamen er anderen, die rust of ontspanning noodig hadden. Nu ik 't neerschrijf,

komen mij die verrukkelijke dagen en dat reine plezier weer zoo duidelijk voor den geest! Toen ook vernam ik voor 't eerst van de plannen tot oprichting van een huishoudschool. We stelden eens zelfs op voorstel van wijlen den heer F. W. van Eeden een charade samen over het woord kookschool. Ik denk, dat de Freule die vertooning wel heel leelijk zal gevonden hebben, maar wij vonden die heel mooi, met den heer Van Eeden als leider.

„Wat heeft de Freule mij en zooveel anderen in die bosschen van Groesbeek weer moed en kracht gegeven om verder te gaan. En ook nu nog is dat zoo. Al is men slechts van Zaterdagavond tot Zondag bij haar, steeds gaat men weg met een gevoel van beter te zijn geworden. Dan schijnt 't of alles weer terecht komt. Dat kalmeerende, echt opgewekte, dikwijls vroolijke, hoe heerlijk werkt 't op velen. Zoo komen 's morgens van 10 tot 12 uur, dikwijls elken dag, de met zorgen en bezwaren belaste mevrouwen, meisjes en ook jonge mannen hun hart bij haar uitstorten. En hoe gelukkig is ze dan, als ze kan helpen. Is 't niet dadelijk, dan wordt er bedacht en onderzocht, en als er eenige kans van slagen blijkt te zijn, dan is geen moeite te veel. En dat gaat alles zonder vertoon en in den grootsten eenvoud. Maar ziet de Freule dat men met groote woorden of beloften aankomt, dan wordt iemand eerst op de proef gesteld, of ronduit neen gezegd.

„Toen eenige vrouwelijke studenten zich wilden vereenigen voor lezingen of debatafonden, stelde zij haar huis hiervoor open. De suite werd op vaste avonden de societeit der studenten, die, als er eens wat bizonders werd behandeld, haar gastvrouw uitnodigden de lezing bij te wonen. (Gewoonlijk bleef de Freule op haar studeerkamer, de studenten moesten vrij blijven!)”....

„Jaren achtereen ontving de Freule de leerlingen van de Huishoudschool, die te ver weg woonden, tusschen 12 en 2 uur bij zich. Was er een teekenleerares, die gaarne schilderen wilde, maar geen ruimte had voor atelier, geen nood, het huis

op het Zandpad was groot genoeg. Een kamer werd als atelier ingericht, en hier kon men naar hartelust penseelen, of zelfs modellen meebrengen, als 't maar niet al te bijzondere sujetten waren. Stond iemand voor een examen, zoodat stilte en een rustige omgeving gewenscht waren, wel, bij 't Vondelpark is 't rustig. Ook gebeurde 't wel eens, dat men pension-bezwaren had, of niet wist waarheen. Hoort of vermoedt de Freule dat, wel, niets is eenvoudiger dan zoolang bij haar te komen logeeren. En als de Freule met haar klankrijke stem vraagt: „hoe zou 't zijn, als” — nu, dan is er onderwijl een prachtig plan bedacht. En alles gaat daarbij zoo eenvoudig en vanzelf.

„Hoevelen worden niet verblijd met het vooruitzicht van eenige weken naar buiten te kunnen gaan. Voordat de Freule zelf haar zomervacantie gaat genieten, heeft zij al voor velen gezorgd, en ook degenen bezocht, die door ziekte aan huis gebonden zijn.

„Als men 't voorrecht heeft met haar buiten te zijn of een reis te maken, hoe prettig, kalm, eenvoudig en weloverlegd gaat dan alles, zoodat ieder zich volkomen op haar gemak gevoelt. Men leert door haar zien. En van hoeveel kennis geeft zij dan blijk, die al pratende en bewonderende wordt medege-deeld, schijnbaar zonder erg.

„Gaarne blijft zij op de hoogte van alles wat 't onderwijs betreft. Zij zag er dan ook geen bezwaar in, om het congres voor teekenonderwijs, dat in 1904 te Bern gehouden werd, bij te wonen. Daardoor konden later weer inlichtingen gegeven worden omtrent de aardige methode van 't onderwijs in 't geheugen-teekenen, dat nu een punt van gewicht bij 't teekenonderwijs is geworden.

„Ook voor de kinderen van haar jonge vrienden en vriendinnen is zij de even vriendelijke vrouw geworden. Haar tuin staat steeds open voor de kleintjes, en zij kunnen daar rustig spelen bij den zandhoop, expres voor hen aangelegd.

„Ziehier eenige bijzonderheden, kleinigheden zou men zeggen. Maar juist die kleinigheden zijn voor den uitgebreiden kring

van haar jeugdige kennissen van onschatbare waarde. 't Zijn echte zonnestralen in hun leven, en onvergetelijk voor wie ze van haar heeft ondervonden."

Gelukkig wie met de schrijfster van deze regelen uit ervaring spreken kan, want hij behoudt voor altijd de herinnering aan een vrouw, die toont, wat er van een menschenleven te maken is, en hoe het zichzelf en anderen tot zegen kan zijn.

Een lange reeks van jaren zijn in rusteloozen arbeid voor anderen voorbijgegaan, en nog altijd geeft Jonkvrouwe De Bosch Kemper de blijken van een werkkracht en ijver, die veel jongeren beschaamd doet staan. „Ik weet niet, waar de tijd blijft; iedere dag is reeds van te voren bezet”, zoo schreef ze nog kort geleden. Mocht iemand vragen, hoe zij voor al haar verschillende bezigheden den tijd vindt, zij zou kunnen antwoorden met de woorden van hetzelfde kalender-spreukje, dat zij eens bij een uitnoodiging aan een druk studeerend jong meisje zond: „Dans une vie bien réglée il y a du temps pour tout — aussi pour quelques moments de délassement.” Wie zou dan ook van rusten kunnen spreken tot een vrouw, wier leven was één werken en zorgen voor anderen, en die in dien arbeid steeds haar grootste vreugde vond! Haar antwoord zou moeten zijn: „Mijn hand is immers nog niet verzwakt: mijn haren zijn nog niet vergrijsd; mijn hart klopt nog even warm voor anderen als voorheen!”

Repos ailleurs! Dat is ook haar devies. Maar als de kinderen van een rusteloos werkzame moeder zouden wij thans tot haar willen zeggen: Gij hebt zooveel tot stand gebracht en helpen opbouwen, zet u een korte poos bij ons neder, nu wij uw geboortedag herdenken. Uw vrienden hebben uw werk en leven in beeld willen brengen. Ziehier de schets. Neem die van ons aan en smaak bij het beschouwen der afbeelding een klein

deel van de vreugde, die gij in de werkelijkheid aan anderen hebt bereid.

Aanstands zult gij weder opstaan en uw bezig leven voortzetten, want gij zult willen arbeiden zoolang het dag is. Wij, die u liefhebben, wenschen dan ook, dat het een lange zomerdag moge zijn. En neemt, als 't avond wordt, uw arbeid buitenshuis een einde, wees dan zelve in uw vriendelijke woning meer nog dan voorheen het licht, aan welks 'schijnsel velen, voor wie het daarbuiten donker is, zich kunnen verkwikken.

Licht en warmte om u heen verspreiden, dat hebt gij zoo lang reeds gedaan; blijf het doen tot in hoogen ouderdom!